

Anna-Liisa Lämsä

TUHAT TARINAA
LASTEN JA NUORTEN
SYRJÄYTYMISESTÄ

*LASTEN JA NUORTEN SYRJÄYTYMINEN
SOSIAALIHUOLLON ASIAKIRJOJEN VALOSSA*

KASVATUSTIETEIDEN TIEDEKUNTA,
KASVATUSTIETEIDEN JA OPETTAJANKOULUTUKSEN YKSIKKÖ,
OULUN YLIOPISTO

ACTA UNIVERSITATIS OULUENSIS
E Scientiae Rerum Socialium 102

ANNA-LIISA LÄMSÄ

**TUHAT TARINAA LASTEN JA
NUORTEN SYRJÄYTYMISESTÄ**

Lasten ja nuorten syrjäytyminen sosiaalihuollon
asiakirjojen valossa

Esitetään Oulun yliopiston kasvatustieteiden tiedekunnan
suostumuksella julkisesti tarkastettavaksi Linnanmaan
Savonsalissa (L4) 6. helmikuuta 2009 klo 12.00

OULUN YLIOPISTO, OULU 2009

Copyright © 2009
Acta Univ. Oul. E 102, 2009

Työn ohjaajat
Professori Pauli Siljander
Tohtori Veli-Matti Ulvinen

Esitarkastajat
Professori Kyösti Kurtakko
Professori Kaarina Laine

ISBN 978-951-42-9020-6 (Paperback)
ISBN 978-951-42-9021-3 (PDF)
<http://herkules.oulu.fi/isbn9789514290213/>
ISSN 0355-323X (Printed)
ISSN 1796-2242 (Online)
<http://herkules.oulu.fi/issn0355323X/>

Kannen suunnittelu
Raimo Ahonen

OULU UNIVERSITY PRESS
OULU 2009

Lämsä, Anna-Liisa, A thousand stories about exclusion among children and young people. Exclusion among children and young people in the light of social care documents

Faculty of Education, Department of Educational Sciences and Teacher Education, University of Oulu, P.O.Box 2000, FI-90014 University of Oulu, Finland

Acta Univ. Oul. E 102, 2009

Abstract

The study aimed at describing and investigating the quality and dynamics of the problem of exclusion among children and young people in the light of social care documents. The sample consisted of the documents on 990 customers of child welfare and income support services aged below 25 in 1992–1997 as descriptions of the children's and young persons' situations and courses of life in Finland after the depression of the early 1990's. The attention focused especially on the various problems in the children's and young people's welfare as a basis for social services customership and as descriptors of their exclusion.

The life situations of social services customers were generally determined by their unstable position in the labour market and the limitations of their financial resources, in addition to which various subgroups in the sample had their own problems. In child welfare, customership was often based on the mother's alcohol/drug use or mental problems and neglect of child care or the young person's problems with school and alcohol or drugs. In terms of income support, the need for support was most often based on the young person's exclusion from working life and on the related financial difficulties. Important forms of support in both child welfare and income support included customer counselling and financial support.

Although social services customership was related particularly to accumulated problems, the customers did not form a uniform group. The documents revealed nine types of customership based on their life control and dimensions of exclusion: life control, integration, minor customership, elimination, danger of exclusion, serious danger of exclusion, marginalisation, segregation and exclusion. The differences between them were connected with differences in the quality and degree of the customers' welfare problems and in the customers' power of influence and possibilities for social support. The closer to life control a person's type of customership was situated, the more she or he could exert an influence using his/her own resources or the support of his/her close community. Moving towards exclusion, the network of control around the customer tightened and the situation was determined ever more clearly by problems, obligations and control. The various types of customership described the customers' life situations at certain moments, but also at the various stages of the exclusion or survival process and when the life situations were viewed from different perspectives.

The exclusion of children and young people was manifested in the current study above all as danger of exclusion. It was about a nightmare scenario of the postmodern society following the both/and logic which was connected not only with the various problems of the social services customers but also with the exclusion of children and adolescents from what we see as normal growth and development. Children who were customers of the social services did not necessarily have the opportunity to be children, and young people did not necessarily grow into adults. The threats of exclusion and possibilities of survival had an impact on the children's and adolescents' lives on a situation-by-situation basis and also simultaneously depending on which and whose viewpoint the situation was viewed from. Light and shadow penetrated each other in their life as their life situations took shape in the dimensions of life control and exclusion.

Keywords: child protection, customership, exclusion, income support, life control, preventive social work, social problems, social services, social support, welfare

Lämsä, Anna-Liisa, Tuhat tarinaa lasten ja nuorten syrjäytymisestä. Lasten ja nuorten syrjäytyminen sosiaalihuollon asiakirjojen valossa

Kasvatustieteiden tiedekunta, Kasvatustieteiden ja opettajankoulutuksen yksikkö, Oulun yliopisto, PL 2000, 90014 Oulun yliopisto

Acta Univ. Oul. E 102, 2009

Oulu

Tiivistelmä

Tutkimuksen tarkoituksena oli kuvata ja selvittää lasten ja nuorten syrjäytymisongelman laatua ja dynamiikkaa sosiaalihuollon asiakirjojen valossa. Tutkimusaineistona olivat 990 alle 25-vuotiaan sosiaalihuollon lastensuojelun tai toimeentulotuen asiakkaan asiakirjat vuosilta 1992–1997 kuvauksina lasten ja nuorten elämäntilanteista ja elämänculusta 1990-luvun alun laman jälkeisessä Suomessa. Huomion kohteina olivat erityisesti lasten ja nuorten erilaiset hyvinvoinnin ongelmat sosiaalihuollon asiakkuuden perusteina ja lasten ja nuorten syrjäytymisen kuvaajina.

Sosiaalihuollon asiakkaiden elämäntilanteita määrittivät yleisesti epävakaa työmarkkina-asema ja taloudellisten resurssien rajallisuus, joiden lisäksi kohdejoukon eri osaryhmillä oli omia ongelmiaan. Lastensuojelussa asiakkuutta perusteltiin usein äidin päihde- ja mielenterveysongelmilla ja lapsenhoidon laiminlyönnillä tai nuoren koulu- ja päihdeongelmilla. Toimeentulotuessa nuorten tuen tarpeen perusteena olivat puolestaan useimmiten nuorten työelämän ulkopuolelle jääminen ja siihen liittyvät taloudelliset vaikeudet. Keskeisiä tutkimuotoja sekä lastensuojelussa että toimeentulotuessa olivat asiakkaan neuvonta ja taloudellinen tuki.

Vaikka sosiaalihuollon asiakkuus liittyi erityisesti kasautuneisiin ongelmiin, eivät asiakkaat olleet yhtenäinen ryhmä. Asiakirja-aineistosta löytyi yhdeksän elämänculinnan ja syrjäytymisen ulottuvuudella jäsentyvää asiakkuustyyppiä: elämänculllinta, integraatio, pikkuasiakkuus, karsiutuminen, syrjäytymisvaara, vakava syrjäytymisvaara, marginalisaatio, segregatio ja syrjäytyminen. Niiden väliset erot liittyivät eroihin asiakkaiden hyvinvoinnin ongelmien laadussa ja asteessa sekä asiakkaiden vaikutusmahdollisuuksissa ja mahdollisuuksissa sosiaaliseen tukeen. Mitä lähemmäksi elämänculllintaa asiakkuustyyppi sijoittui, sitä enemmän asiakas pystyi vaikuttamaan asioihin joko omien voimavarojensa tai lähiyhteisön tuen turvin. Kohti syrjäytymistä siirryttäessä kontrollin verkko asiakkaan ympärillä kiristyi ja tilannetta määrittivät yhä selvemmin ongelmat, pakot ja kontrolli. Eri asiakkuustyyppit kuvasivat asiakkaiden elämäntilanteita tietynä hetkenä, mutta myös syrjäytymis- ja selviytymisprosessin eri vaiheissa ja elämäntilanteita eri näkökulmista tarkasteltaessa.

Lasten ja nuorten syrjäytyminen näyttöytyi tutkimuksessa ennen muuta syrjäytymisvaarana. Siinä oli kyse myöhäismodernin yhteiskunnan sekä—että logiikkaa noudattavasta uhkakuvasta, joka liittyi paitsi sosiaalihuollon asiakkaiden erilaisiin ongelmiin, myös lasten ja nuorten syrjäytymiseen normaalina pidettävästä kasvusta ja kehityksestä. Sosiaalihuollon asiakkaina olevat lapset eivät välttämättä saaneet olla lapsia ja nuoret eivät välttämättä kasvaneet aikuisiksi. Syrjäytymisen uhat ja selviytymisen mahdollisuudet vaikuttivat lasten ja nuorten elämään tilanteittain ja myös samanaikaisesti riippuen siitä, mistä ja kenen näkökulmasta tilannetta tarkasteltiin. Valo ja varjo läpäisivät lasten ja nuorten elämässä toisiaan heidän elämäntilanteidensa jäsenyessä elämänculllinnan ja syrjäytymisen ulottuvuudella.

Asiasanat: asiakkuus, ehkäisevä sosiaalityö, elämänculllinta, hyvinvointi, lastensuojelu, sosiaalihuolto, sosiaalinen tuki, sosiaaliset ongelmat, syrjäytyminen, toimeentulotuki

Alkusanat

Tutkimuksen tekemistä on eri yhteyksissä verrattu matkaan. Omalta osaltani tämä tutkimusmatka sai alkunsa jo paljon ennen tutkimuksen aiheen valintaa ja tutkimuksen aloittamista. Jossain mielessä voisi jopa sanoa, etten valinnut tutkimuksen aihetta, vaan aihe valitsi minut. Aiheenvalintaan vaikuttivat omalta osaltaan kokemukset lapsuudenkotiini sijoitetun nuoren rinnalla kasvamisesta 1960-luvulla, koulukotiin sijoitetun nuoren omahoitajana toimimisesta 1980-luvulla sekä sijais- ja jälkihuollon asiakkaana olleen nuoren tukihenkilönä toimimisesta 1990-luvulla. Edellä mainitsemieni kokemusten ohella aiheenvalintaani vaikuttivat ammatilliset arkikokemukset, joita sain työskennellessäni koulukodissa, koulukuraattorina ja luokanopettajana. Lopullisen sysäyksen aiheenvalinnalle antoi Oulun kaupungilta vuonna 1997 saamani tutkimustehtävä, joka johdatti minut perehtymään oululaiseen syrjäytymiseen aihealuetta koskevien tilastojen ja sosiaalihuollon asiakasrekisteristä kokoamani elämäkerrallisen dokumenttiaineiston avulla. Tämä tutkimus on jatkoa Oulun kaupungille tekemälleni tilaustutkimukselle.

Tutkimusta tehdessäni olen ottanut tietoisesti etäisyyttä elämänhistoriallisiin kokemuksiini. Samalla olen pyrkinyt tarkastelemaan tutkimukseni kohteena olevaa ilmiötä yleisemmällä tasolla ja tavoittamaan jotakin olennaista sen luonteesta ilmiön eklektisyydestä huolimatta. Matkalla kohti tätä tavoitetta minua ovat auttaneet lukuisat ihmiset. Kiitokset ansaitsevat erityisesti väitöskirjatutkimukseni viralliset ohjaajat Oulun yliopiston kasvatustieteellisen tiedekunnan dekaani, KT Pauli Siljander ja KT Veli-Matti Ulvinen. Pauli Siljanderilla oli merkittävä rooli siinä, että alun perin kiinnostuin syrjäytymistutkimuksesta. Toisaalta häneltä väitöskirjatyön loppusuoralla saamani palaute auttoi minua työn teoreettis-metodologisia lähtökohtia ja tutkimuksen toteutusta koskevien osioiden viimeistelyssä. Veli-Matti Ulvisella oli puolestaan merkittävä rooli väitöskirjatutkimukseni lopullisessa aiheenvalinnassa. Sain häneltä talvella 1997 sähköpostiviestin, jossa hän tiedusteli kiinnostustani ottaa vastaan Oulun kaupungin tarjoama tutkimustehtävä, josta tämä tutkimus sai alkunsa. Lisäksi Veli-Matille kuuluu suuri kiitos häneltä vuosien mittaan saamastani palautteesta, jolla hän on osoittanut, mitä kohtia työstäni minun on kannattanut vielä miettiä. Hän on jättänyt samalla tilaa omille ratkaisuille, että työ on tuntunut minusta alusta loppuun saakka omalta. Kiitokset ansaitsevat myös työni esitarkastajat professori Kyösti Kurtakko ja professori Kaarina Laine, joilta saamani kannustava ja asiantunteva palaute, rakentavaa kritiikkiä unohtamatta, auttoi minua väitöskirjatyön lopulliseen muotoon saattamisessa.

Tukikohtinani väitöskirjatutkimusta tehdessäni ovat työn eri vaiheissa toimineet Oulun yliopiston Syrjäytyminen koulussa tutkimusryhmä, Nuorisotutkimus 2000-ohjelma, Nuorisotutkimusverkosto, pohjoismaisbaltialainen nuorisotutkimuksen kehittämis- ja tohtorinkoulutusohjelma sekä Tohtorijuna -kirjoitusryhmä. Nämä tutkijayhteisöt seminaareineen ja koulutustilaisuuksineen ovat tarjonneet innostavia ja virikkeitä antavia foorumeja niin omaa tutkimustani kuin yleisemminkin tutkimuksentekoa koskeville keskusteluille. Syrjäytyminen koulussa -tutkimusryhmän jäsenistä haluan kiittää erityisesti KT Tuomo Vilppolaa. Hänen vuosien mittaan esittämänsä kannustavat kommentit antoivat minulle uskoa siihen, mitä olin tekemässä. Nuorisotutkimuksen verkostoissa sukkuloidessani oppaani toimi dosentti, FT Helena Helve, mistä haluan esittää hänelle lämpimät kiitokseni.

Tämän tutkimuksen aloittamisen mahdollisti Oulun kaupungille tekemäni tilaustutkimus ja työn jatkamisen mahdollistivat Nuorisotutkimusseuran apurahat, joiden turvin saatoin paneutua kokopäiväisesti tutkimustyöhön. Viime vuosina väitöskirjatyö on jäänyt monesti muiden työkiireiden vuoksi taustalle. Se ei ole kuitenkaan missään vaiheessa unohtunut kokonaan. Työpaikkani Humanistinen ammattikorkeakoulu ja Ammattiopisto Luovi ovat tarjonneet minulle mahdollisuuksia peilata tutkimukseeni liittyvien näkökulmia nuorisokasvatuksen käytäntöön. Lisäksi työnantajieni ja työtovereideni myönteisellä suhtautumisella tutkimustyöhön oli suuri merkitys tutkimustyön etenemisessä myös silloin, kun eteenpäinmeno oli hidasta ja tutkimuksen valmiiksi saaminen tuntui etäiseltä tai jopa saavuttamattomalta tavoitteelta. Työni loppuun saamisen mahdollistamisesta saan kiittää nykyisen työpaikkani, Ammattiopisto Luovin johtaja Jussi Kempista. Työni kielentarkastuksen hoiti puolestaan asiantuntevasti ja kiitettävällä ripeydellä Ammattiopisto Luovin viestintäpäällikkö, FM Susanna Kangas. Kiitos Susanna!

Jatko-opintojeni ja tutkimustyön myötä olen saanut ystäviä, jotka ovat myötäeläneet väitöskirjatyön ja elämän eri käänteissä. Erityisesti KT Irja Jylhä, KM Marja Louet ja KM Ulla Reiterä-Paajanen ovat vuosien mittaan jaksaneet kuunnella ja kannustaa minua silloin, kun matkalla on tullut eteen odottamattomia mutkia ja toisaalta iloita rinnallani silloin, kun matka on edennyt myötätuulessa. Kollektiiviset kiitokset ansaitsevat myös ne sosiaalityöntekijät ja muut henkilöt, jotka auttoivat minua kommunikatiivisessa tulkintaprosessissa tekemiäni tulkintojen hiomisessa. Huomiotta ei sovi jättää myöskään niitä työssäni ja muutoin elämässäni kohtaamiani lapsia ja nuoria, jotka vaikuttivat omalta osaltaan tämän tutkimuksen aiheenvalintaan sekä niitä lapsia ja nuoria, joiden sosiaalihuollon asiakkuutta kuvaavat dokumentit mahdollistivat tämän tutkimuksen tekemisen.

Lämpimimmät kiitokseni ansaitsee perheeni. Lapsuudenkokemuksilla suurperheessä kasvamisesta ja lapsuusmuistoilla on oma roolinsa tämän tutkimuksen aiheen valinnassa. Lapsuudenkokemuksilla on myös yleisemmin tärkeä merkitys elämässäni vielä tänäkin päivänä. Tapani nähdä asiat ja kiinnostus tietäytyypisiä asioita kohtaan on ainakin osin lapsuudenkodin perintöä. Tutkimustyötä tehdessäni minua lähimpänä ovat olleet oman perheeni jäsenet, eli rakas aviomieheni Seppo sekä poikamme Jani ja Timo. Kun vasta maisteriksi valmistuttuani työskentelin 1990-luvun alussa yliopistolla, koulunkäyntiään tuolloin aloitellut Jani totesi työpaikallani käydessään, etten minä ollut mikään assistentti, vaan lukija, jonka työhuone haasi pölyisiltä kirjoilta. Vuosien mittaan Jani on myös tuon jälkeen saanut nähdä minut monet kerrat kirjojen ääreen kumartuneena. Timo puolestaan ei ole edes elänyt sellaista vaihetta, ettei minulla olisi ollut jokin opinnäytetyö tai muu tutkimus tekeillä. Lapsuusvuosinaan hän löysi minut usein varmimmin työhuoneesta. Mieheni Seppo tuli väitöskirjatyötä tehdessäni monet kerrat aamuyöllä työhuoneeseen katsomaan, sielläkö minä vielä naputtelin. Toisaalta hän muistutti minua varsinkin työn loppuvaiheessa, ettei työn hiomista voi jatkaa loputtomiin, vaan työhön täytyy jossain vaiheessa laittaa piste. Tutkimustyöhön käyttämäni aika on monta kertaa ollut pois nimenomaan perheeltäni. Haluankin omistaa tämän työn perheelleni. Ilman teitä minä en olisi täysin sama ihminen, joka olen tänä päivänä ja ehkä en silloin olisi myöskään tehnyt tätä tutkimusta.

Oulussa jouluna 2008

Anna-Liisa Lämsä

Sisällysluettelo

Alkusanat	7
Sisällysluettelo	11
1 Johdanto	15
1.1 Tutkimuksen tausta	15
1.2 Tutkimuskohde ja tutkimuksen näkökulma	18
1.3 Tutkimuksen rakenne	20
2 Tutkimuskohteen teoreettinen haltuun ottaminen	23
2.1 Syrjäytymisen historiaa	23
2.2 Syrjäytyminen suhdekäsitteenä	28
2.3 Syrjäytyminen muutosprosessina	35
2.4 Syrjäytyminen hyvinvoinnin ongelmina	41
3 Tutkittavan ilmiön paikantaminen todellisuudessa	47
3.1 Tutkimuksen tavoitteet ja tutkimuskysymykset	47
3.2 Tutkimuksessa hyödynnetyt teoreettiset lähestymistavat	48
3.2.1 Sosiaalinen konstruktionismi	49
3.2.2 Kehysanalyysi	51
3.2.3 Sosiaalipedagogiikka	54
3.2.4 Interaktionistinen merkitystulkinta	57
3.2.5 Tutkimuksen paradigmaattiset sitoumukset	59
3.3 Tutkimuksen kohdejoukko ja tutkimusaineisto	64
3.4 Aineistonkeruu	68
3.5 Aineiston analysointi- ja tulkintaprosessi	75
4 Hyvinvointipuutteet, asiakkuus ja syrjäytyminen	89
4.1 Lastensuojelun avohuollon asiakkuus	89
4.1.1 Lasten hyvinvoinnin ongelmat lastensuojelun avohuollossa	90
4.1.2 Lastensuojelun avohuollon tukitoimenpiteet	92
4.2 Nuorisohuollon asiakkuus	95
4.2.1 Nuorten hyvinvoinnin ongelmat nuorisohuollossa	95
4.2.2 Nuorisohuollon tukitoimenpiteet	98
4.3 Sijais- ja jälkihuollon asiakkuus	99
4.3.1 Lasten ja nuorten hyvinvoinnin ongelmat sijais- ja jälkihuollossa	100
4.3.2 Sijais- ja jälkihuollon tukitoimenpiteet	102
4.4 Nuorten toimeentulotukiasiakkuus	106

4.4.1	Nuorten hyvinvoinnin ongelmat toimeentulotuessa	107
4.4.2	Toimeentulotuki ja nuorten muut asiakkuudet.....	112
4.5	Yhteisenä nimittäjänä asiakkuus	114
4.5.1	Isien näkymättömyys.....	115
4.5.2	Historiattomuus	119
4.5.3	Sekundaarin tuen ja kontrollin dilemma.....	123
5	Asiakkuuden ja syrjäytymisen rekonstruktiot	131
5.1	Elämönhallinta.....	135
5.2	Integraatio	135
5.3	Pikkuasiakkuus.....	140
5.4	Karsiutuminen	144
5.5	Syrjäytymisvaara.....	149
5.6	Vakava syrjäytymisvaara.....	154
5.7	Marginalisaatio.....	159
5.8	Segregaatio.....	167
5.9	Syrjäytyminen	172
5.10	Asiakkuuden moninaisuus	174
5.10.1	Asiakkuuksien tyypittely	175
5.10.2	Asiakkuusprosessit	179
5.10.3	Mahdolliset asiakkuustyypit.....	183
5.10.4	Asiakkuudesta käytävät neuvottelut	189
6	Lasten ja nuorten syrjäytymisen kontekstit	195
6.1	Epävakaa työmarkkina-asema.....	197
6.2	Perhesuhteet ja sosiaaliset verkostot	202
6.3	Vaikutusmahdollisuudet	209
7	Yhteenveto tutkimustuloksista	215
7.1	Sosiaalihuollon asiakkaiden hyvinvoinnin ongelmat ja sosiaalihuollon tavat vastata niihin	215
7.2	Erilaiset asiakkuustyypit ja lasten ja nuorten syrjäytymis- ja selviytymisprosessit	217
7.3	Lasten ja nuorten syrjäytymisen keskeiset tekijät	218
8	Tutkimuksen arviointi	221
8.1	Tutkimuksen kohteenmukaisuus	221
8.2	Tutkimuksen tarkoituksenmukaisuus	227
8.3	Tutkimustulosten hyödynnettävyys.....	233
	Lähteet	237
	Liitteet	253

1 Johdanto

Norman K. Denzin¹ vertaa tutkimuksen tekemistä tarinan kerrontaan. Tutkija on tutkimusraporttia kirjoittaessaan tarinankertoja, joka pyrkii välittämään tutkimusta tehdessään kokemansa ja näkemänsä lukijoille. Tutkijan tarinat ovat tulkintoja siitä, millainen sosiaalisen todellisuuden tietty osa-alue on.

Tämä tutkimusraportti on tarina lasten ja nuorten syrjäytymisestä. Tarkastelen lasten ja nuorten syrjäytymistä sosiaalihuollon asiakasrekisteristä kokoamani elämäkerrallisen asiakirja-aineiston kautta. Jokaisella tutkimuksen kohdejoukkoon kuuluvalla lapsella ja nuorella oli oma tarinansa tai oikeastaan monien heistä asiakirjoihin sisältyi useampiakin sosiaalihuollon asiakkuuden kehyksessä kerrottuja tarinoita heidän elämäntilanteistaan ja -kulusta². Tavoitteenani on antaa tässä tutkimusraportissa mahdollisimman tarkka ja vivahteikas kuva lasten ja nuorten syrjäytymisestä sellaisena kuin se näyttäytyi sosiaalihuollon lastensuojelun ja toimeentulotuen asiakirjojen valossa.

1.1 Tutkimuksen tausta

Alkusysäyksen tämän tutkimuksen aiheenvalinnalle antoi ammatillinen arkikokemus. Lähdin tutkimuksessani etsimään vastauksia niihin kysymyksiin, joita olin pohtinut työskennellessäni lasten ja nuorten parissa muun muassa koulukodissa, koulussa ja lastensuojelun vapaaehtoistyössä. Työssäni olin saanut tutustua satoihin lapsiin ja nuoriin, joista monet olivat nuoresta iästään huolimatta kohdanneet elämässään erilaisia ongelmia. Työvuosien kuluessa olin monta kertaa miettinyt, miten näiden lasten ja nuorten elämä oli muotoutunut sellaiseksi kuin se oli ja miten he olivat päätyneet erilaisiin elämäntilanteisiin. Toisaalta minua olivat mietittäneet joidenkin lasten ja nuorten kohdalla herkästi esiin nousseet negatiiviset tulevaisuuden visiot. Toisinaan niissä oli kyse omista mielikuvistani, mutta usein myös heidän lähipiiriinsä kuuluvien aikuisten ääneen lausumista ennusteista. Oliko näillä lapsilla ja nuorilla elämässään todellisia vaihtoehtoja vai oliko heidän elämäntarinansa kirjoitettu osin jo etukäteen valmiiksi?

Omalta osaltaan aiheenvalintaani vaikutti myös 1990-luvun alun yhteiskunnallinen murros seurausvaikutuksineen. 1980-luvun lopun suomalaiselle yhteis-

¹ Denzin 1994, 502, myös Eskola & Suoranta 1999, 231, Pohjola 1994 11–19.

² Kääriäinen 2003.

kunnalle ja sen henkiseen ilmapiiriin leimautuvia piirteitä olivat taloudellinen nousukausi ja usko jatkuvaan edistykseen. Sosiaalivaltion kriisipuheista³ huolimatta myös pohjoismainen hyvinvointivaltio eli tuolloin kukoistuskauttaan. 1980-luvulla arvosteltiin sosiaalipolitiikan työ- ja ansiosidonnaisuutta, käytiin keskustelua kansalaispalkasta ja opinto- ja kotihoidontukijärjestelmät olivat sosiaalipolitiikan kehittämiskohteina. 1980-luvun syrjäytymiskeskustelu oli osa tuon ajan "emansipatorista hyvinvointipolitiikkaa", jonka tavoitteena oli huono-osaisten elämänmahdollisuuksien parantaminen sekä oikeudenmukaisuuden ja tasa-arvon edistäminen yhteiskunnassa⁴.

1990-luvun alun taloudelliselle lamakaudelle tyypillisiä piirteitä olivat elinkeinoelämän rakennemuutos, tuotannon rationalisointitoimet ja rahoitusmaailman kriisi sekä tätä ongelmavyöhykettä seurannut työn kysynnän nopea väheneminen ja suurtyöttömyys. Laman aikana myös ammattikoulutettuja jäi työttömiksi, eikä osa heistä löytänyt itselleen työtä laman hellitettyäkään⁵. Erityisesti nuorten oli laman jälkeen vaikea saada itselleen työpaikkaa tai jos he onnistuivatkin saamaan jalkansa työmarkkinoiden ovenrakoon, olivat heidän työsuhteensa useimmiten osattai määräaikaista⁶. Myös toimeentulotuen saajamäärät kaksinkertaistuivat 1990-luvun alkuvuosina⁷. Toimeentulotuen tarpeen kasvun keskeisenä syynä oli työttömien määrän kasvu⁸.

1990-luvun sosiaalipoliittisessa keskustelussa olivat pinnalla erilaisten tukien, esimerkiksi työttömyysturvan ja toimeentulotuen vastikkeettomuus ja väärinkäyttö⁹. Huomion kohteena oli erityisesti nuorten oikeus tukeen. 1990-luvulla rajoitettiin ensin alle 20-vuotiaiden ja hieman myöhemmin myös 20–24-vuotiaiden ammattikouluttamattomien nuorten oikeutta vastikkeettomaan työmarkkinatukeen¹⁰. Vuosituhannen vaihteen sosiaalipoliittisissa suunnitteluasiakirjoissa korostettiin myös yleisemmin kansalaisten velvollisuutta ottaa vastuuta omasta hyvinvoinnista.

³ Mm. Heinonen 1985, Karisto ym. 1988.

⁴ Helne 1994, 38.

⁵ Esim. Lämsä 1998a, 80–81.

⁶ Viitanen 1997.

⁷ Kangas 2003, 13.

⁸ Haapola 2004.

⁹ Esim. Nuorisobarometri 1/1997, Nuorisobarometri 1/1999.

¹⁰ Mm. Aho & Vehviläinen 1997, Vehviläinen 1997.

taan viranomaisriippuvuuden sijaan¹¹. Samalla syrjäytymisen ehkäisy nousi yhdeksi vuosituhannen vaihteen sosiaalipolitiikan keskeisistä haasteista¹².

Yksi 1990-luvun jälkipuoliskon syrjäytymiskeskustelun keskeisistä piirteistä oli huomion kiinnittäminen nuoriin ja jopa lapsiin. Vielä 1980-luvulla syrjäytymistä oli pidetty pikemmin aikuisten kuin lasten tai nuorten ongelmana. Lasten ja nuorten syrjäytymistä oli tarkasteltu lähinnä periytyvänä, yli sukupolvien ulottuvana ongelmana, joka oli jäänyt yhteiskuntapoliittisessa ja -tieteellisessä keskustelussa vähälle huomiolle¹³. 1990-luvun jälkipuoliskolla lasten ja nuorten syrjäytymiseen liittyvät kysymykset puhuttivat niin lasten ja nuorten parissa käytännön työtä tekeviä kenttätöntekijöitä, hallintovirkkamiehiä kuin tutkijoitakin¹⁴. Aihepiirin ympärille koottiin sekä kansallisia että kansainvälisiä yhteistyöverkostoja. Myös erilaisten nuorten syrjäytymisen ehkäisyhankkeiden yleistymisen oli osoitus aihealueen ajankohtaisuudesta¹⁵.

Tämän tutkimuksen aiheenvalinnan ja rajauksen kannalta ratkaisevaksi teki jäksi muodostui Oulun kaupungilta vuonna 1997 saamani tutkimustehtävä. Sain tehtäväkseni selvittää syrjäytymisvaarassa olevien ja jo syrjäytyneiden kaupunkilaisten elämäntilannetta sekä tämän ryhmän rakennetta, laajuutta ja alueellista sijoittumista Oulun kaupungissa. Tehtävänäni oli muodostaa mahdollisimman kokonaisvaltainen ja ajan tasalla oleva kuva oululaisesta syrjäytymisestä. Saamani tutkimustehtävä jakaantui yleiskartoitukseen, jossa pyrin hahmottamaan ongelman luonnetta kokoamalla yhteen kaupungin eri hallintokuntien toimialaa koskevaa tilastomateriaalia ja syventävään osaan, jossa tarkastelu kohdentui alle 25-vuotiaiden syrjäytymiseen. Tutkimuksen syventävän osan aineiston muodosti sosiaalihuollon lastensuojelun ja toimeentulotuen asiakasrekisteristä keräämäni elämänkerrallinen asiakirja-aineisto, joka toimii myös tämän tutkimuksen aineistona.

¹¹ Rauhala 1998a, 121, Raunio 2006, 46.

¹² Ehkäisevän sosiaalipolitiikan työryhmän muistio 1992, myös Rauhala 1998a, Rauhala 1998b.

¹³ Haarikko & Kormano 1994, 1.

¹⁴ Paju & Vehviläinen 2001, 16.

¹⁵ Syrjäytymisen ehkäisyhankkeista esim. Anttila & Uusitalo 1998, Helne 2002a, Kuorelahti & Viitanen 1999, Paju & Vehviläinen 2001, Ruoho & Ihatsu 1997, Talvitie 1996.

1.2 Tutkimuskohde ja tutkimuksen näkökulma

Tämä tutkimus on jatkoa Oulun kaupungille tekemäni tutkimuksen syventävälle osalle. Oulun kaupungin julkaisusarjassa julkaistussa tutkimusraportissa¹⁶ pääpaino oli syrjäytymisongelman laadun ja laajuuden tarkastelussa eri tutkimusaineistojen pohjalta. Tällä kertaa rajaan tarkastelun lasten ja nuorten syrjäytymiseen. Tarkastelun kohteina tutkimuksessani ovat sosiaalihuollon lastensuojelun ja toimeentulotuen asiakirjojen kautta rakentuvat kuvat lasten ja nuorten syrjäytymisestä. Tutkimukseni aineistona ovat 990 0–25-vuotiaan sosiaalihuollon lastensuojelun ja toimeentulotuen asiakkaan asiakirjat kuvauksina lasten ja nuorten elämäntilanteista ja elämänkulusta 1990-luvun alun laman jälkeisessä Suomessa.

Tutkimuksen näkökulman määrittelyyn sisältyvä oletus sosiaalihuollon asiakkuuden ja syrjäytymisen välisestä yhteydestä on yksi tämän tutkimuksen eettisistä kipupisteistä. Olen tutkimusta tehdessäni törmännyt samoihin eettisiin kysymyksiin, joita myös muut sosiaalihuollon asiakkuuden tutkijat¹⁷ ovat joutuneet pohtimaan tutkimusta tehdessään. Aikaisempien tutkimuksien¹⁸ perusteella sosiaalihuollon asiakkaat kuuluvat kategoriaan ”sosiaalinen ongelma”. Ongelmaryhmänä heihin liitetään erilaisia leimoja, esimerkiksi ”huono-osainen”, ”köyhä”, ”syrjäytynyt”, jotka erottavat heidät tarkemmin määrittelemättömistä ”tavallisista ihmisistä”¹⁹. Keskeisenä syynä tähän on sosiaalihuollon rooli yhteiskunnan muiden palvelu- ja tukijärjestelmien turvaverkkona, jonka antama tuki on viimesijaista²⁰. Asiakkuuden edellytyksenä ovat erilaiset, useimmiten jo vaikeat hyvinvoinnin ongelmat²¹. Ne oikeuttavat asiakkaan hakemaan ja saamaan tukea sosiaalihuollosta, mutta toisaalta ne oikeuttavat myös sosiaalityöntekijän puuttumisen yksilön tai perheen elämään ja erilaiset toimenpiteet ongelmatilanteissa²². Voidaan siis olettaa, että vaikka syrjäytyneiden hallinnollinen määrittely esimerkiksi toimeentulotukiasiakkaiksi on syrjäytyneiden määrän mittarina melko epäluotettava²³, löytyy useammallakin tavalla syrjäytymisvaarassa olevia lapsia ja

¹⁶ Lämsä 1998a.

¹⁷ Mm. Heino 1997, Pohjola 1994.

¹⁸ Mm. Goffman 1963, Lehtonen ym. 1986, Pohjola 1994, Puustinen-Korhonen 1994, Spicker 1984, Vähätalo 1991.

¹⁹ Puustinen-Korhonen 1994, 5.

²⁰ Lehtonen ym. 1986, 5–6, Raunio 2006, 23, Vähätalo 1991, 12.

²¹ Esim. Haapola 2004, 22, Kivinen 1989, 17, Raunio 2006, 18, 45, Sosiaalihuoltolaki 17.9.1982/710.

²² Jokinen ym. 1995, 17–19, myös Heino 1997, 30, Raunio 2006, 16.

²³ Lehtonen ym. 1986, 7.

nuoria suuremmalla todennäköisyydellä sosiaalihuollon asiakkaiden keskuudesta kuin, jos tutkimusaineisto olisi kerätty esimerkiksi kouluista²⁴. Myös Raunio²⁵ mukaan syrjäytyminen luonnehtii keskeisesti sosiaalityön tehtävää ja toiminnallista kenttää yhteiskunnassa.

En ota sosiaalihuollon asiakkaisiin liitettyjä leimoja tutkimuksessani annettuina. Pyrin pikemminkin purkamaan niitä ja tekemään asiakkuuden moninaisuutta näkyväksi. Samalla pyrin kyseenalaistamaan liian annettuna otettua kuvaa sosiaalihuollon asiakkaasta yleistettynä asiakkaana, jota ei ole reaalisena olentona olemassakaan, mutta joka voi samanaikaisesti olla ”kuka tahansa” sosiaalihuollon asiakas, asiakkaiden elämäntilanteiden ainutkertaisuuden hukkuessa keskimääräisyyteen²⁶. Lasten ja nuorten syrjäytymisen tarkastelu sosiaalihuollon asiakkuuden näkökulmasta ei tarkoita, että kaikki tutkimuksen kohdejoukkoon kuuluvat lapset ja nuoret olisivat samalla tavalla ja samassa määrin syrjäytyneitä, tai että kaikki heistä olisivat välttämättä edes syrjäytymisvaarassa. Se ei tarkoita myöskään sitä, että edes ne lapset ja nuoret, joiden elämässä esiintyy erilaisia pitkittyneitä ja kasautuneita ongelmia, olisivat aina olleet ja tulisivat aina olemaan syrjäytyjiä tai syrjäytymisvaarassa.

Tutkimukseni otsikko ”Tuhat tarinaa lasten ja nuorten syrjäytymisestä – Lasten ja nuorten syrjäytyminen sosiaalihuollon asiakirjojen valossa” viittaa lasten ja nuorten syrjäytymiseen tutkimuskohteena ja sosiaalihuollon asiakirjoihin sen kuvauksessa käytettynä aineistona. Toisaalta se viittaa tutkimuksen kohdejoukon laajuuteen, mutta myös tutkittavan ilmiön monisärmäisyyteen ja asiakkuuden moninaisuuteen. Tämän lisäksi viittaaan tutkimukseni otsikolla sosiaalihuollon asiakirjamerkintöjen luonteeseen asiakkuuden kehyksessä tuotettuina sosiaalisina konstruktioina ja omiin pyrkimyksiini tuottaa lasten ja nuorten syrjäytymistä koskevia konstruktioita asiakirja-aineiston avulla. Hyödynnän tässä tutkimuksessa sosiaalihuollon asiakirjoja lasten ja nuorten syrjäytymisen kuvauksessa ja syrjäytymisen käsitettä sosiaalihuollon asiakkaina olevien lasten ja nuorten elämäntilanteiden ja elämänkulun teoreettisessa jäsennyksessä.

Syrjäytymisen käsitettä on käytetty lähinnä sosiaalipolitiikan tutkimusalueeseen kuuluvissa tutkimuksissa. Aihealueen yhteydet myös kasvatustieteen tutkimusalaan ovat silti selvät, erityisesti silloin kun tarkastelun kohteena on lasten ja

²⁴ Lämsä 1999a, myös Bardy 2001, 48, Raunio 2006, 16.

²⁵ Raunio 2006, 16.

²⁶ Mäenpää & Törrönen 1996, 16, Pohjola 1994, 55.

nuorten syrjäytyminen²⁷. Kasvatustieteen näkökulmasta lasten ja nuorten syrjäytyminen voidaan määritellä normaalina pidettävästä kasvusta ja kehityksestä syrjäytymiseksi²⁸. Kyse on moniulotteisesta prosessista, jossa yhteiskunnassa ja perhe-elämässä tapahtuneet muutokset vaikuttavat lasten ja nuorten kasvuolosuhteisiin ja samalla heidän terveen ja tasapainoisen kasvunsa ja kehityksensä ehtoihin²⁹. Tutkimukseni sijoittuu kasvatustieteiden ja yhteiskuntatieteiden rajapinnalle, jolloin sillä on selviä kytköksiä myös sosiaalipedagogiseen tutkimusperinteeseen. Sosiaalipedagogiikka on kasvatustieteiden ja yhteiskuntatieteiden välimaastoon sijoittuva toimintatiede, jossa pyritään teorian ja käytännön vuorovaikutuksen avulla löytämään soveltamiskelpoista tietoa sosiaalisten ongelmien, esimerkiksi lasten ja nuorten syrjäytymisen ehkäisemiseen ja lievittämiseen kasvatuksen keinoin³⁰.

Pyrin tässä tutkimuksessa vastaamaan omalta osaltani syrjäytymistutkimuksen haasteisiin. Erityisesti lasten syrjäytyminen on aihealueen ympärillä käydyistä keskustelusta huolimatta edelleen vähän tutkittu aihealue³¹. Sama koskee syrjäytymisen merkitystä ihmisten arkielämän tasolla sekä erilaisten elämäntapahtumien merkitystä syrjäytymisen dynamiikalle myös yleisemmin, olipa kyse erilaisten sosiaalisten riskien pitkän aikavälin vaikutuksista ja ongelmien kasautumisen dynamiikasta tai huono-osaisuuden periytymisestä yli sukupolvien³². Painoarvoa tutkimukselle antaa myös se, että syrjäytymisen ehkäisy on edelleen yksi yhteiskuntapolitiikan johtotähdistä niin kansallisella kuin myös Euroopan unionin tasolla³³. Tutkimukseni aihe ei olekaan menettänyt ajankohtaisuuttaan, vaikka aineiston keruusta on ennättänyt kulua jo aikaa.

1.3 Tutkimuksen rakenne

Tutkimukseni rakenne noudattaa Norman K. Denzinin³⁴ interaktionistista tulkin-
tamallia (kuvio 1). Malli kuvaa tutkimusprosessin etenemistä, ja tässä tapauksessa myös tutkimusraportin rakennetta, vaihe vaiheelta aiheenvalinnasta aina tutki-

²⁷ Järventie 2000.

²⁸ Mm. Bardy 2001, Järventie 2000, Pölkki 2001, 128, Sipilä 1982, 8–15, Raunio 2006, 96–98.

²⁹ Järventie & Sauli 2001, 9–12.

³⁰ Hämäläinen 1999, 17–19.

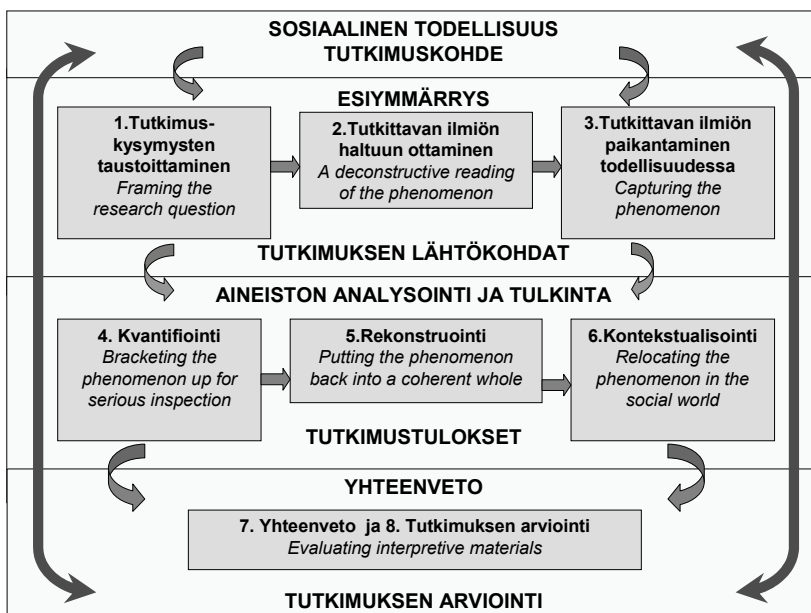
³¹ Forsén ym 2002, 97–98, Järventie 1999, Järventie 2000, Järventie & Sauli 2001, 7.

³² Heikkilä 2000, 179–181, myös Haapola 2002, 17–18.

³³ Raunio 2006, 9, ks. myös Pääministeri Matti Vanhasen II hallituksen ohjelma 19.3.2007, 57.

³⁴ Denzin 1989.

muksen arviointiin saakka. Yleisenä mallina Denzinin malli on kuin kartta, joka näyttää tutkimuksen eri vaiheet pääpiirteissään.

Kuvio 1. Tutkimuksen rakenne³⁵.

Tarkastelen kolmessa ensimmäisessä luvussa tutkimuksen lähtökohtia. Johdannon tehtävänä on tutkimuskysymysten taustoittaminen. Sen sisältöinä ovat tutkimuksen taustan, tutkimuskohteen ja tutkimuksen näkökulman sekä tutkimuksen rakenteen tarkastelu. Luvussa kaksi tavoitteenani on tutkittavan ilmiön teoreettinen haltuun ottaminen. Siinä on kyse ennen muuta lasten ja nuorten syrjäytymisen teoreettisesta tarkastelusta. Luvussa kolme pyrkimyksenäni on tutkittavan ilmiön paikantaminen todellisuudessa. Käytännössä siinä on kyse tutkimuksen tieteen-teoreettisten lähtökohtien ja tutkimuksen toteutuksen tarkastelusta. Tarkastelu etenee tutkimuksen tavoitteista, tutkimuksessa hyödynnettävien teoreettisten lähtökohtien tarkastelun kautta tutkimuksen toteutuksen tarkasteluun. Tarkastelen teoreettisten lähtökohtien yhteydessä sosiaalista konstruktionismia, kehysanalyyy-

³⁵ Denzin 1989, 48–65 mukailten.

siä, sosiaalipedagogiikkaa ja interaktionistista merkitystulkintaa tutkimuksessa hyödynnettävinä teoreettisina näkökulmina. Tutkimuksen toteutuksen tarkastelu etenee tutkimuksen kohdejoukon ja tutkimusaineistojen kautta aineiston keruun, analysoinnin ja tulkinnan tarkasteluun.

Luvuissa 4-6 tarkastelen tutkimustuloksia aineiston analysoinnin ja tulkinnan eri vaiheiden pohjalta. Neljännen luvun tehtävänä on aineiston kvantifiointi, eli tutkimusaineiston kvantitatiivinen sisällön erittely. Käytännössä siinä on kyse syrjäytymisen operationaalisesta määrittelystä ja lasten ja nuorten syrjäytymisen tarkastelusta hyvinvoinnin ongelmina sosiaalihuollon eri toiminta-alueiden kehyyksissä. Viidennen luvun tavoitteena on sosiaalihuollon asiakkuuksien ja samalla lasten ja nuorten syrjäytymisen rekonstruointi erilaisia asiakkuusmäärittelyksiä kuvaavan teoreettisen mallin avulla. Kuudennessa luvussa on kyse tutkimuskohteen kontekstualisoinnista eli lasten ja nuorten syrjäytymisen tarkastelusta osana laajempaa yhteiskunnallista ja kulttuurista kontekstia. Tarkastelen kontekstualisoinnin yhteydessä paitsi syrjäytymisproblematiikkaa suhteessa yhteiskunnan keskeisiin toiminta-alueisiin, myös lasten ja nuorten syrjäytymisongelman luonnetta yleisemmin empiirisen aineiston esiin nostamien argumenttien valossa

Kahden viimeisen luvun sisältöinä ovat tutkimuksen yhteenveto ja arviointi. Tarkastelen luvussa seitsemän tutkimuksen keskeisiä tuloksia vastauksina asettamiini tutkimuskysymyksiin. Luvun kahdeksan aihealueena on tutkimuksen arviointi pohtimalla ennen muuta tutkimuksen luotettavuuteen ja tulosten hyödynnettävyyteen liittyviä kysymyksiä. Tavoitteenani on antaa tässä tutkimusraportissa mahdollisimman kattava kuva siitä monisärmäisestä todellisuudesta, johon olen saanut tutkimuksessani tutustua.

2 Tutkimuskohteen teoreettinen haltuun ottaminen

Tutkimus ei lähde koskaan tyhjästä. Jo tutkimuksen aiheen- ja näkökulman valintoihin ja rajaukseen liittyy sekä julkilausuttuja että julkilausumattomia ennakkoletuksia tutkimuskohteen luonteesta. Ennakkoletuksissa on osin kyse arkielämän havainnoista ja käsityksistä. Tieteellisessä tutkimuksessa niiden lähtökohtana on kuitenkin aina ennen muuta teoriaan ja aikaisempien tutkimusten tuloksiin perustuva tieto siitä, mikä ja millainen tutkimuskohde on.

Tutkittavan ilmiön haltuun ottaminen merkitsee käytännössä tutkimuskohteen eli tässä tutkimuksessa lasten ja nuorten syrjäytymisen teoreettista tarkastelua. Vaikka tarkastelukohteenä on ennen muuta lasten ja nuorten syrjäytyminen, en rajaa syrjäytymisen teoreettista tarkastelua yksinomaan lasten ja nuorten syrjäytymiseen. Tähän on montakin syytä. Erityisesti lasten syrjäytymisestä on edelleen vain rajallisesti tutkimustietoa saatavilla³⁶. Toisaalta lasten ja nuorten syrjäytymistä ei voida tarkastella ilman, että otetaan huomioon perhe lasten ja nuorten kasvuympäristönä, jolloin myös syrjäytymisen tarkastelu laajenee yleisempään, perheen aikuiset huomioivaan näkökulmaan. Yleisempi näkökulma kiinnittää huomion syrjäytymisen olennaisiin puoliin, joiden voidaan olettaa olevan tyypillisiä myös – tai joltain osin jopa erityisesti – lasten ja nuorten syrjäytymiselle.

Tarkastelen tässä luvussa syrjäytymisen käsitettä paitsi yleisellä tasolla, mahdollisuuksien mukaan myös lasten ja nuorten näkökulmasta. Tarkastelu etenee syrjäytymisen historiasta syrjäytymisen tarkasteluun suhdekäsitteenä, muutosprosessina ja hyvinvoinnin ongelmina. Pyrin teorian ja aiemman tutkimustiedon avulla saavuttamaan jotakin olennaista tämän monisärmäisen ja merkitykseltään hämärän käsitteen olemuksesta. Samalla pyrin saamaan välineitä empiirisen aineiston keruuseen ja analysointiin tässä tutkimuksessa.

2.1 Syrjäytymisen historiaa

"Muistan, kun seisoin orpona viisivuotiaana korkealla kivellä nähtävänä va-saramiehen kysellessä: "Mitä pyytäv tästä? Tämä kelpaa jo paimeneksi ke-sällä."³⁷

³⁶ Forsén ym. 2002, 97–98, Järventie 1999, Järventie 2000, Järventie & Sauli 2001, 7.

³⁷ Eenilä 1971, 43.

Edellä oleva katkelma Aleks Sillanpään muistelmista kertoo 1860-luvun nälkävuosina orvoksi jääneen pojan joutumisesta huutolaiseksi. Sipilän³⁸ mukaan huutolaislapset, nälkävuosien kerjäläisarmeijat, ruotiukot ja pakolaiset ovat esimerkkejä varhemmista syrjäytyneiden ryhmistä eli ihmisryhmistä, jotka nykyisin määritettäisiin sosiaalihuollon tarjoaman viimesijaisen tuen kohteiksi³⁹. Syrjäytyminen ilmiönä ei ole uusi, vaan kaikkina aikoina ja kaikissa yhteiskunnissa on ollut myös niitä, joita voidaan pitää syrjäytyneinä⁴⁰. Yhteiskuntapoliittisessa ja -tieteellisessä keskustelussa syrjäytymisen käsite on kuitenkin otettu käyttöön vasta viime vuosikymmeninä⁴¹.

Syrjäytymisen käsitteen juuret ulottuvat tästä huolimatta vähintään 1920-luvulle, Chicagon koulukuntaan saakka⁴². Robert Park käytti vuonna 1928 ilmesytyneessä artikkelissaan ”Human Migration and the Marginal Man”⁴³ termiä ”*marginal*”, jonka merkityksiä ovat *marginaali-*, *reuna-*, *reunahuomautus*, *marginaalinen*, *vähäpätöinen*, *raja-*, *minimi-*, *juuri ja juuri vähimmäisvaatimukset täyttävä*, *epävarma*⁴⁴. Park⁴⁵ ja hänen oppilaansa Everett Stoneqvist⁴⁶ viittasivat termillä kahden tai useamman kulttuurin välissä ja näiden kulttuurien reuna-alueilla olevaan väestönosaan, kuten maahanmuuttajiin, toisen polven amerikkalaisiin ja juutalaisiin. Jo Stoneqvist viittasi termillä myös yleisemmin kulttuuriin konflikteihin, esimerkiksi luokkaristiriitoihin sekä kaupungistumiseen liittyneisiin ristiriitoihin⁴⁷.

Chicagon koulukunnan myöhempiin edustajiin kuuluva Gunnar Myrdal⁴⁸ kiinnitti tutkimuksissaan kulttuurisia ristipaineita enemmän huomiota yhteiskunnalliseen epätasa-arvoon. Hänen huomionsa kohteina olivat erityisesti *diskriminaatio* ja *segregaatio*, tiettyjen ihmisryhmien mielivaltainen syrjintä, esimerkiksi heidän pakottamisensa asumaan maantieteellisesti rajatulla alueella ja käyttämään erillisiä tiloja ja palveluja. *Eriarvoisuus*, *diskriminaatio* ja *segregaatio* olivat myös Chicagon koulukunnan viimeisimpiin edustajiin kuuluvan Erving Goffma-

³⁸ Sipilä 1985, 72.

³⁹ Vrt. Haapola 2004, 22.

⁴⁰ Helne & Karisto 1992, 524, Sipilä 1985, 72.

⁴¹ Sipilä 1985, 72.

⁴² Riihinen 1990, 11, Svedberg 1994, 9.

⁴³ Park 1928.

⁴⁴ Studia. Suomi–englanti–suomi 1996, 547, myös Svedberg 1994, 8.

⁴⁵ Park 1937.

⁴⁶ Stoneqvist 1937.

⁴⁷ Stoneqvist 1965, 5.

⁴⁸ Myrdal ym. 1944.

nin⁴⁹ mielenkiinnon kohteina. Käsitteiden *discrimination* ja *segregation* sanakirjan mukaiset merkitykset ovat hyvin lähellä toisiaan. Niillä kummallakin on merkitykset *syryntä*, *erottelu*, minkä lisäksi käsitteellä *discrimination* on merkitys ero ja käsitteellä *segregation* merkitys *rotuerottelu*⁵⁰. Goffman liitti nämä tekijät sosiaaliseen leimautumiseen ja sen vaikutuksiin yksilön identiteetin muodostumiseen. Kun leima rajoittaa yksilön mahdollisuuksia sosiaaliseen vuorovaikutukseen, rajoittaa se myös hänen mahdollisuuksiaan relevanttien sosiaalisten todellisuuksien konstruointiin, esimerkiksi hänen käsityksiinsä itsestään ja omista toimintamahdollisuuksistaan.⁵¹

Eurooppalaisen syrjäytymiskeskustelun alkujuuria voidaan hakea 1960-luvun ranskalaisesta yhteiskuntapolitiisesta ja -tieteellisestä keskustelusta⁵². 1960-luvun Ranskassa alettiin käyttää köyhistä nimitystä *les exclus*. Termi omaksuttiin englanninkieleen muodossa *social exclusion*⁵³. Ranskalaisen termin verbimuoto *exclur* pohjautuu latinan sanaan *excludo*, jonka merkityksiä ovat *sulkea ulos*, *olla päästämättä sisälle*, *eristää*, *ehkäistä*, *estää*, *pidättää*, *katkaista pääsy*⁵⁴. Englannin kielen verbillä *exclude* on ulos sulkemisen, estämisen ja ehkäisemisen lisäksi merkitys ”jättää lukuun ottamatta”⁵⁵. Tässä merkityksessä käsite lähestyy Chicagon koulukunnan piirissä käytettyä marginalisaation käsitettä. Käsitteitä *social exclusion* ja *marginalization* onkin käytetty osittain toistensa synonyymeina, mutta niille on annettu myös toisistaan poikkeavia merkityksiä⁵⁶. Syrjäytymistä on pidetty eurooppalaisessa syrjäytymiskeskustelussa jo alun alkaen perinteistä köyhyyttä laaja-alaisempana ilmiönä, köyhyteen liittyvän osallistumis- ja toimintamahdollisuuksien puutteena⁵⁷.

Pohjoismaisen syrjäytymiskeskustelun juuret ulottuvat 1970-luvun alkupuolelle, jolloin ruotsalaisissa työmarkkinatutkimuksissa alettiin käyttää termiä *uts-lagning*. Termin sanakirjan mukaisia merkityksiä ovat *karsinta*, *karsiutumisen*,

⁴⁹ Goffman 1959, Goffman 1963.

⁵⁰ Studia Suomi–englanti–suomi 1996, 456, 634.

⁵¹ Chicagon koulukunnan piirissä käydystä syrjäytymiskeskustelusta laajemmin esim. Helne 1990, 88–97, Joas 1987, 82–115, Riihinen 1990, 11–19, Svedberg 1994, 9–22. Goffmanin osalta tarkastelen yksilön identiteetin ja roolien muodostumista tarkemmin asiakkuuden kehyksien tarkastelun yhteydessä, luvussa 3.2.2.

⁵² Heikkilä 1999.

⁵³ Salo 1996, 1.

⁵⁴ Salmi & Linkomies 1974, 107.

⁵⁵ Studia. Suomi–englanti–suomi 1996, 473.

⁵⁶ Helne 1990, 61–62, Riihinen 1990, 11.

⁵⁷ Mm. Townsend 1979, 31, myös Salo 1996, 2.

*syrijntä, syrjäytyminen, sopeutumattomuus*⁵⁸. Termi pohjautuu ennen muuta eurooppalaisessa keskustelussa käytettyyn syrjäytymisen käsitteeseen. Ruotsalaisella syrjäytymiskeskustelulla on tästä huolimatta yhteneväisyyksiä myös Chicagon koulukunnan piirissä käydyin keskustelun kanssa. Käsitteellä ”*utslagning*” on viitattu erityisesti eri syistä tapahtuvaan työmarkkinoiden ulkopuolelle jäämiseen⁵⁹, mutta myös sosiaalihuollon asiakkaiden marginaaliseen asemaan yhteiskunnassa⁶⁰.

Suomalaiseen yhteiskuntapoliittiseen keskusteluun syrjäytymisen käsite omaksuttiin 1970-luvun lopulla ruotsalaisesta työmarkkinatutkimuksesta⁶¹. Käsite tuli suomenkieleen korvaamaan lohduttoman epämääräistä vieraantumisen käsitettä⁶². Syrjäytymisen historiallisia juuria olisikin mahdollista etsiä myös Marxin ja Mertonin vieraantumisteorioista⁶³. Tässä yhteydessä en kuitenkaan tarkastele näiden teorioiden avaamia näkökulmia syrjäytymiseen, koska ne soveltuvat paremmin aikuisten sosiaalisen moniongelmaisuuuden kuin lasten ja nuorten syrjäytymisen kuvaukseen. Alkuun käsitettä käytettiin Suomen kielessä muodossa *uloslyönti* (= *utslagning*) ja sillä viitattiin erityisesti työelämän ulkopuolelle jäämiseen tai joutumiseen, eli *työttömyyteen, työkyvyttömyyteen ja ennenaikaiseen eläkkeelle siirtymiseen*. Pian kömpelö termi *uloslyönti* korvattiin käsitteellä *syrjäytyminen* ja se sai työmarkkinoilta ulosajautumisen lisäksi myös muita merkityksiä⁶⁴.

Jo syrjäytyminen käsitteen käyttöönotto sinänsä loi perustaa käsitteen merkityksen laajentumiselle. Nykysuomen sanakirjan vanhan lyhentämättömän painoksen⁶⁵ mukaan sanan *syrjäytyminen* merkityksiä ovat *väistyä, vetäytyä syrjään, joutua syrjään. Syrjäyttää* sanan merkityksiä ovat puolestaan *työntää syrjään, tieltään, pois käytöstä, jättää huonompaan asemaan, voittaa, jättää huomioon ottamatta, jättää käsittelemättä, olla välittämättä jostakin, sivuuttaa, ignoroida*⁶⁶. Vaikka syrjäytymisen käsitettä käytettiin Suomen kielessä ennen 1970-luvun loppua muussa kuin sen sosiaalipoliittisessa merkityksessä, oli sillä jo alun alkaen hyvin samantapaisia merkityksiä kuin eri maissa käydyssä syrjäytymiskeskustelussa käytetyillä käsitteillä.

⁵⁸ Studia. Suomi-ruotsi-suomi 1999, 640.

⁵⁹ Mm. Berglind 1977, Berglind 1979, Berglind 1980, Svedberg 1994.

⁶⁰ Mm. Sandell 1985.

⁶¹ Heikkilä 2000, 167, Helne & Karisto 1992, 517.

⁶² Sipilä 1985, 72.

⁶³ Helne 1990, 93–96, Riihinen 1996, 30–32, Sipilä 1982, 24–25.

⁶⁴ Helne 1990, 35, Helne & Karisto 1992, 517.

⁶⁵ Nykysuomen sanakirja 1966.

⁶⁶ Nykysuomen sanakirja 1966.

Suomalaisessa syrjäytymiskeskustelussa syrjäytymisen historia ja keskustelun yhteydet muissa maissa käytyyn keskusteluun on useimmiten ohitettu joko kokonaan tai viittauksella ruotsalaisiin työmarkkinatutkimuksiin. Yhtenä syynä tähän on Suomessa ja muualla käydyin keskustelun eriaikaisuus. Vaikka kiinnostus erimuotoista syrjäytymistä kohtaan oli niin Yhdysvalloissa kuin Manner-Euroopassakin vakaata jo 1960-luvulla, ei käsite saanut vielä tuolloin jalansijaa Suomessa⁶⁷. Syrjäytymisen käsitteellä ei sen alkuperäisessä, eri kulttuurien väliin ristiriitoihin viittaavassa merkityksessä ollut juurikaan käyttöä 1960-luvun suomalaisessa yhteiskunnassa. Myöskään käsitteiden *köyhyys* ja *työttömyys* korvaamiseen käsitteellä syrjäytyminen ei ollut ennen 1970-lukua tarvetta⁶⁸. Vanhat käsitteet riittivät myös yleisemmin kuvaamaan tuon ajan suomalaisen yhteiskunnan sosiaalisia ongelmia. Uusia käsitteitä tarvittiin vasta kun yhteiskunta muuttui niin rajusti, että vanhat käsitteet eivät enää riittäneet kuvaamaan esiin nousseita uusia ongelmia tai vanhat ongelmat muuttivat muotoaan niin, että oli tarpeen tarkastella niitä aiempaa kattavammasta näkökulmasta⁶⁹.

Syrjäytymiskäsitteen suosio on johdettavissa yhteiskuntatieteellisestä tarpeesta⁷⁰. Syrjäytyminen ei ole pelkkä muotikäsite, kuten muun muassa Berglind⁷¹ ja Helne⁷² ovat epäilleet. Sen sijaan kyseessä on tietynlaisiin yhteiskunnallisiin tilanteisiin liittyvä käsite. Eri maissa käyty syrjäytymiskeskustelu on liittynyt keskustelun eriaikaisuudesta ja käytettyjen käsitteiden eroista huolimatta varsin samantyyppisiin yhteiskunnallisiin tilanteisiin. 1920-luvun amerikkalainen keskustelu liittyi amerikkalaisessa yhteiskunnassa 1900-luvun alkupuolella tapahtuneisiin muutoksiin, erityisesti teollistumiseen ja kaupungistumiseen seurausvaikutuksineen⁷³. Kun yhteiskunnan rakennemuutos ja siihen liittyvä eri yksilöiden ja ihmisryhmien ajautuminen työmarkkinoiden ulkopuolelle olivat ajankohtaisia puheenaiheita 1970-luvun alun Ruotsissa, keskusteltiin siellä myös syrjäytymisestä⁷⁴. Suomalaisen syrjäytymiskeskustelun käynnistivät puolestaan työttömyyden laadussa ja laajuudessa 1970-luvun lopulla tapahtuneet muutokset⁷⁵.

⁶⁷ Helne 1990, 97 Helne 1994, 39.

⁶⁸ Riihinen 1990, 20–21.

⁶⁹ Helne 1990, 36, Helne & Karisto 1992, 517–518, Lehtonen ym. 1986, 3–4.

⁷⁰ Helne 1990, 37.

⁷¹ Berglind 1974, 47.

⁷² Helne 1994.

⁷³ Riihinen 1990, 12.

⁷⁴ Berglind 1974, 69–71.

⁷⁵ Vähätalo 1987, 4.

Syrjäytymiskeskustelu on noussut esiin erityisesti nopean rakennemuutoksen maissa ja varsinkin vaiheissa, joissa elinkeinoelämän muutokset ovat lisänneet ”liikaväestön” määrää⁷⁶. Tämä selittää osaltaan, miksi syrjäytymisen käsite näyttää purevan parhaiten työmarkkinoilta syrjäytymiseen⁷⁷. Syrjäytymistä ei ole kuitenkaan syytä käyttää työttömyyden tai yleisemminkään työmarkkinoilta syrjäytymisen synonyyminä. Kaikki työttömyys ei ole syrjäytymistä⁷⁸ sen paremmin kuin kaikki syrjäytyminenäkään ei ole työttömyyttä⁷⁹.

Syrjäytyminen on ennen muuta yhteiskunnallisiin muutosprosesseihin liittyvä käsite. Tätä taustaa vasten on ymmärrettävissä myös se, miksi kertaalleen jo hiipunut syrjäytymiskeskustelu⁸⁰ käynnistyi uudelleen 1990-luvun alun taloudellisen laman jälkeisessä Suomessa. Kun jatkuva muutos on yksi vuosituhannen vaihteen suomalaiselle yhteiskunnalle tyypillisistä piirteistä⁸¹, voidaan syrjäytymisen käsitteen olettaa pitävän pintansa käsitteeseen kohdistetusta kritiikistä⁸² huolimatta 2000-luvun yhteiskuntapoliittisessa ja -tieteellisessä keskustelussa. Keskustelulla on vahvoja kytköksiä myös sosiaalipedagogiseen ajatteluun ja toimintaan. Sosiaalipedagogiikka liittyy syrjäytymisen tavoin yhteiskunnallisiin muutos- ja murrosvaiheisiin, kuten teollistumis- kaupungistumis- ja modernisoitumisprosesseihin sekä niihin liittyvään sosiaalisen yhteisöllisyyden muotojen murtumiseen ja sosiaalisaation pirstoutumiseen⁸³. Sen pyrkimyksenä on ehkäistä ja lievittää yhteiskunnan muutoksista aiheutuvia sosiaalisia ongelmia kasvatuksen keinoin⁸⁴.

2.2 Syrjäytyminen suhdekäsitteenä

Käsitteellä syrjäytyminen viitataan suomalaisessa kielenkäytössä mitä erilaisimpiin hyvinvoinnin ongelmiin ja sosiaalisista yhteisöistä karsiutumisen muotoihin. Käsitteen puitteissa on kannettu huolta työttömistä ja köyhistä, mutta myös päihteidenkäyttäjistä, mielenterveysongelmaisista ja asunnottomista⁸⁵ sekä lapsista ja

⁷⁶ Helne 1990, 37.

⁷⁷ Helne & Karisto 1992, 518.

⁷⁸ Vähätalo 1987, 5.

⁷⁹ Helne 1990, 60.

⁸⁰ Helne 1994, 32, Paju & Vehviläinen 2001, 23.

⁸¹ Esim. Hoikkala 1993, 20.

⁸² Mm. Helne 2002a.

⁸³ Hämäläinen 1999, 23, Hämäläinen & Kurki 1997, 11.

⁸⁴ Hämäläinen & Kurki 1997, 11.

⁸⁵ Helne & Karisto 1992, 517.

nuorista, jotka jäävät vaille aikuisten riittävää hoivaa ja huolenpitoa⁸⁶. Syrjäytymisen käsitettä onkin kritisoitu sen laaja-alaisuudesta. Kun yhden käsitteen avulla pyritään kattamaan laaja ilmiöjoukko, menettää se herkästi erottelukykynsä⁸⁷. Laaja-alainen käsite kuitenkin osoittaa samalla, että erilaisten ongelmien välillä on rakenneyhtäläisyyksiä⁸⁸. Käsitteen alle sijoitettujen ongelmien erojen sijasta on olennaisempaa, mikä on se rakenneyhtäläisyys, jonka perusteella erilaiset ongelmat voidaan sijoittaa syrjäytymisen käsitteen alle.

Yksi vastaus kysymykseen on implisiittisenä jo käsitteen aiemmassa tarkastelussa. Syrjäytymisessä on aina kyse jäämisestä tai joutumisesta yhteiskunnan keskeisten toiminta-alueiden sekä sosiaalisesti ja kulttuurisesti arvostetun elämän valtavirran tai keskiön ulkopuolelle⁸⁹. Myös suomen kielessä syrjäytymisen ohella käytetyt käsitteet huono-osaisuus, suhteellinen deprivatio, marginalisaatio, alaluokka ja toiseus kuvaavat syrjäytyneiden asemaa suhteessa muuhun väestöön. Syrjäytyminen määrittyy erojen tekemisen kautta ja se edellyttää aina, että on olemassa yhteisö, jolle syrjäytyneet ovat toisia eli ryhmään kuulumattomia⁹⁰. Syrjäytyminen määrittyy tilana tai olosuhteena, jossa tietyt yksilöt tai ihmisryhmät ovat⁹¹.

Syrjäytymisen tarkastelu tilana on leimaavaa. Syrjäytyminen käsitetään herkästi yksilöpsykkisenä ongelmana tai vähintäänkin käyttäytymistaipumuksena, joka toisilla on ja toisilla ei⁹². Syrjäytyneet ovat epäonnistujia, he eivät ole menestyneet kilpailussa, he ovat syrjäytyjiä ja "luusereita". Tämä on ongelmallista jo sen vuoksi, että kaikki samassa tilanteessa olevat eivät suinkaan ole syrjäytyjiä, eikä tietty sosiaalinen ongelma välttämättä aiheuta syrjäytymistä. Esimerkiksi köyhyydestä vain Townsendin laajan köyhyyden määritelmän mukainen köyhyys on aina syrjäytymistä⁹³. Townsend⁹⁴ näkee köyhyyden pelkkää aineellista puutetta laajempänä käsitteenä, suhteellisenä deprivatona:

⁸⁶ Järventie 1999.

⁸⁷ Mm. Heinonen ym. 1986, 176–177, Lehtonen ym. 1986, 27.

⁸⁸ Helne & Karisto 1992, 523, Raunio 1995, 100, Raunio 2006, 22–23.

⁸⁹ Heikkilä 1990, 24, Raunio 1995, 99.

⁹⁰ Berger & Luckman 1966, 28–31, Bourdieu 1984, Goffman 1986, 11–31, Helne 2002a, 113–134, Jokinen ym. 2004, 10–11, 16, Sipilä 1985, 73–75.

⁹¹ Mm. Helne 2002a, 113–134, Kuure 1996, 11–18, myös Berger & Luckman 1966, 96–102, Raunio 2006, 28.

⁹² Siljander 1996, 7.

⁹³ Heikkilä 1990, 26, vrt. Raunio 2006, 32.

⁹⁴ Townsend 1974.

*"Yksilöiden, perheiden ja ryhmien voidaan sanoa olevan köyhiä, mikäli heillä ei ole resursseja noudattaa sellaista ruokavaliota, osallistua sellaisiin aktiviteetteihin ja omata sellaiset elinolot ja mukavuudet, jotka ovat tavanomaisia tai ainakin laajasti hyväksytyjä yhteiskunnassa, jossa he elävät. Heidän resurssinsa ovat niin selvästi keskivertoihmisten tai perheiden resurssien alapuolella, että heidät on itse asiassa suljettu tavanomaisten elämäntyylien, tapojen ja aktiviteettien ulkopuolelle."*⁹⁵

Suhteellisen deprivaaation käsite laajentaa köyhyyden käsitettä pelkistä taloudellisista resursseista yleisemmin toimintaresurssien suuntaan. Kyse ei ole ainoastaan materiaalistien resurssien puutteesta, vaan myös immateriaalisista resursseista ja näiden resurssipuutteiden kasautumisesta samoille yksilöille tai ihmisryhmille⁹⁶.

Käsitteellä syrjäytyminen viitataan yleisesti niihin toiminnan ja tarpeentyydytyksen puutetiloihin, jotka ovat seurausta yhteiskunnan keskeisten toimintalueiden ulkopuolelle jäämisestä tai joutumisesta sekä näillä alueilla tarvittavien ja jaettavien pääoman muotojen puutteista⁹⁷. Lehtosen ym.⁹⁸ mukaan tuotanto, työvoiman uusintaminen ja vallankäyttö ovat syrjäytymisen keskeisiä ulottuvuuksia, niitä yhteiskunnan toiminta-alueita, joiden ulkopuolelle jääminen tuottaa syrjäytyneisyyttä. Tuotannon alueella syrjäytymisellä viitataan yksilön elinolosuhteisiin, erityisesti työmarkkinoiden ulkopuolelle jäämiseen tai joutumiseen sekä siihen liittyvään taloudelliseen huono-osaisuuteen. Työvoiman uusintamisen alueella syrjäytymisessä on kyse sosiaalisen tukiverkoston puutteista ja yksilön rajallisista mahdollisuuksista sosiaaliseen tukeen. Vallankäytön alueella syrjäytyminen liittyy puolestaan yksilöiden tai ihmisryhmien alistettuun asemaan ja vallanpuutteeseen⁹⁹, esimerkiksi edunvalvonnasta syrjäytymiseen tai muutoin rajoittuneisiin mahdollisuuksiin tehdä omaa elämää koskevia päätöksiä.¹⁰⁰ Syrjäytymisen keskeiset ulottuvuudet ovat analogisia pääoman¹⁰¹ ja tarpeentyydytyksen¹⁰² keskeisten muotojen sekä toimintamahdollisuuksien ja sosiaalisten ongelmien¹⁰³ päätyyppien kanssa. (Kuvio 2.)

⁹⁵ Townsend 1974, 31.

⁹⁶ Mm. Heikkilä 1990, 167, Rauhala 1991, 158, Ritakallio 1991, 153.

⁹⁷ Vrt. Lehtonen ym. 1986, 24, Karisto 1990, 26, Raunio 2006, 27, Salo 1996, 2, Sipilä 1985, 73–75.

⁹⁸ Lehtonen ym. 1986, 24.

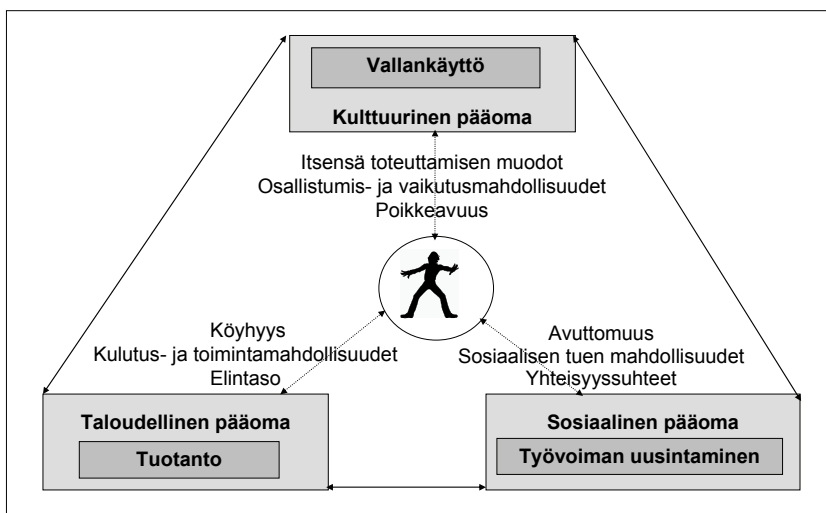
⁹⁹ Sipilä 1985, 73.

¹⁰⁰ Lehtonen ym. 1986, 20–24.

¹⁰¹ Bourdieu 1984, Bourdieu 1986.

¹⁰² Allardt 1976, Allardt 1989.

¹⁰³ Sipilä 1979.

Kuvio 2. Syrjäytymisen keskeiset ulottuvuudet.

Yksi osoitus syrjäytymisen keskeisten ulottuvuuksien keskeisyydestä onkin se, että ne sisältyvät erilaisiin ulottuvuusjaotuksiin muodossa tai toisessa. Moniulotteisemmissa ulottuvuusjaotuksissa¹⁰⁴ syrjäytymisen keskeiset ulottuvuudet on jaettu spesifimmiksi sisältöluokiksi¹⁰⁵. Jyrkämän¹⁰⁶ "syrjäytymisen ulottuvuudet" -jaotus on yksi esimerkki tällaisesta jaotuksesta (taulukko 1).

¹⁰⁴ Mm. Berghman 1997, 18–19, Jyrkämä 1986, 40, Karisto 1990, 26, Rauhala 1988, Rauhala 1991, Whelan & Whelan 1997, 31–36.

¹⁰⁵ Vrt. Riihinen 1990, 20, ks. myös Helne 1990, 136.

¹⁰⁶ Jyrkämä 1986.

Taulukko 1. Syrjäytymisen ulottuvuudet.

Ulottuvuudet	Koulutuksellinen	Työmarkkinallinen	Sosiaalinen	Vallan- käyttöllinen	Normatiivinen
Alueet	Koulutus- instituutiot	Työmarkkinat ja työelämä	Perhe ja lähiyhteisöt	Yhteiskunnalliset vaikutuskanavat	Julkisuus, kansalais- mielipiteet
Sisällöt	Tietojen, taitojen ja valmiuksien vähäisyys tai puuttuminen	Työn sisällykset- tömyys, huonot työolot, työttömyys tai sen uhka	Siteettömyys, ystävällisyys, sivullisuus	Vallan ja vaikutusmahdolli- suuksien puuttuminen	"Normaalisuu- den" rikkominen
Mekanismit	Valikoiminen ja valikoituminen eri koulutusaloille ja -tasoille	Valikoituminen huonoihin työmarkkina- asemiin urautuminen työttömäksi	Avioerot, eristäminen tai eristyminen lähiyhteisöstä	Joutuminen vallankäytön ja kontrollin erityiskohteeksi	Leimautuminen ja leimaaminen poikkeavaksi "normin- rikkokjaksi"
Syyt ja taustatekijät	Kilpailu koulutus- paikoista, "koulutus- kulttuuri", yksilölliset resurssit	Työmarkkinoiden ja työelämän muutokset	Perheen "kriisi", lähiyhteisöjen mureneminen	Vallankäytön monimutkaistumi- nen, kontrollin yhteiskunnallistu- minen ja kont- rollikoneistojen kasvu	Yhteis- kunnallisen ilmapiirin koveneminen
Seuraukset	Resurssien vähäisyys kovenevassa kilpailussa	Toimeentuloon, terveyteen ym. liittyvät ongelmat	Primaarin sosiaalisen tuen ja kontrollin heikkeneminen	Vähäiset mahdollisuudet itseä koskeviin ratkaisuihin	Itseleimaaminen, identiteettiongel- mat

Jaotuksessa syrjäytymisellä on sen keskeisimpien ulottuvuuksien lisäksi koulu-
tuksellinen ja normatiivinen ulottuvuus, jotka ovat palautettavissa keskeisiin ulot-
tuvuuksiin. Koulutuksessa on kyse työvoiman sukupolvittaisesta uusintamisesta
sekä yksilön valinnan mahdollisuuksia lisäävien kvalifikaatioiden hankkimisesta.
Normatiivinen ulottuvuus liittyy puolestaan yhteisön normeihin ja normaaliuksiin,
jotka määrittävät esimerkiksi sitä, millainen toiminta suhteessa tuotantoon ja työ-
voiman uusintamiseen on tiettyssä ikä- tai elämänvaiheessa tyypillistä tai ainakin
laajasti hyväksyttyä ja arvostettua¹⁰⁷. Sarakkeittain luettuna Jyrkämän taulukko
kuvaava esimerkiksi sitä, mitä on koulutuksellinen syrjäytyminen. Taulukkoa riveit-
täin luettaessa korostuu syrjäytymisen prosessiluonne ja erilaisten ongelmien kie-
toutuminen yhteen. Teoreettisena mallina taulukko on luonnollisesti todellisuutta
pelkistävä. Esimerkiksi syrjäytymisen syyt ja seuraukset eivät todellisuudessa
erotu niin selvästi toisistaan kuin taulukko antaa olettaa.

¹⁰⁷ Vrt. Sipilä 1989, 164, Vähätalo 1996, 1.

Syrjäytyminen on normatiiviseen poikkeavuuteen liittyvä suhdekäsite¹⁰⁸. Esimerkiksi köyhydessä suhteellisena deprivaatona ei ole niinkään kyse taloudellisten resurssien absoluuttisesta määrästä kuin siitä, millaista elintasoja pidetään tietyssä yhteisössä tavanomaisena¹⁰⁹. Myös toimeentulotukipäätöksiä tehtäessä asiakkaan tuloja ja menoja verrataan toimeentulotukinormiin, jolloin päätösten lähtökohtana on riittävän toimeentulon takaaminen asiakkaalle kussakin tilanteessa. Lasten syrjäytyminen liittyy puolestaan perheiden syrjäytymiseen normaalina pidettävästä toimeentulosta, elinoloista ja elämänhallinnasta¹¹⁰. Syrjäytyneisyydessä on myös yleisemmin kyse siitä, että yksilön tai ihmisryhmän tilanne poikkeaa tavanomaisesta ja yleisesti hyväksytyistä tilanteesta. Syrjäytyjät ovat valtakulttuurin ongelmatapauksia, jotka edustavat elämäntavallaan ja toiminnallaan – joko tahallisesti tai tahattomasti – jotakin sellaista, mikä ei ole kiistattomasti sovittavissa yhteisön määrittelemiin ”normaalin” kehyksiin¹¹¹.

Sipilän¹¹² mukaan normatiivinen poikkeavuus voidaan määritellä sellaiseksi sosiaalisten normien vastaisuudeksi, joka aiheuttaa yksilölle itselleen tai häntä ympäröivälle yhteisölle haittoja. Se voidaan jakaa kahteen päätyyppiin: aktiiviseen ja passiiviseen poikkeavuuteen. Keskeinen ero näiden kahden välillä on, että aktiivisessa poikkeavuudessa on kyse enemmän tai vähemmän tarkoituksellisista teoista, kun passiivisessa poikkeavuudessa on kyse suhteellisen pysyvistä tilasta. Aktiivinen poikkeavuus ilmentää konfliktia yksilön tai ryhmän ja yhteisön välillä (*sosiaalinen sopeutumattomuus*). Passiivisessa poikkeavuudessa yhteys yksilön ja yhteisön väliltä on puolestaan heikentynyt tai jopa kokonaan katkennut (*heikko sosiaalinen ankkuroituminen*). Nuorten tekemät varkaudet ja päihteidenkäyttö ovat tyypillisiä esimerkkejä aktiivisesta poikkeavasta käyttäytymisestä. Niissä on kyse nuorten toiminnasta tietyssä tilanteessa. Kyse voi olla myös nuoren liittymisestä vertaisryhmiin, joiden tuottamalla yhteisöllisyydellä on yhteiskunnan näkökulmasta ei-toivottuja seurauksia¹¹³. Skitsofrenia on puolestaan tyypillinen passiiv-

¹⁰⁸ Raunio 2006 13–16, Siljander 1996, 8–9, myös Forsén ym. 2002, 98, Vähätalo 1991, 12.

¹⁰⁹ Mm. Heikkilä 1990, 18–20, Pirttilä 1994, 91.

¹¹⁰ Raunio 2006, 96.

¹¹¹ Vrt. syrjäytyminen toiseutena (Helne 2002a, 113–134, Raunio 2006, 13–16, Siljander 1996, 9, Ulvinen 1993, 18). Vrt. myös alhainen sosiaalinen pääoma/sosiaalinen disorganisaatio (Salmi 2005, 74–75).

¹¹² Sipilä 1979, 11.

¹¹³ Vrt. negatiivinen sosiaalinen pääoma (Salmi 2006, 190, 200).

visen poikkeavuuden muoto. Siinä on kyse suhteellisen pysyvästä tilasta, johon yksilö ajautuu yksin tahtomattaan.¹¹⁴

Poikkeavuuden eri muotojen dikotominen jaottelu aktiiviseen ja passiiviseen poikkeavuuteen antaa ainakin osittain liian yksinkertaistetun kuvan poikkeavuudesta sekä poikkeavuuden ja syrjäytymisen välisistä yhteyksistä. Se jättää huomiotta, että aktiivinen poikkeava käyttäytyminen ei jää aina ohimeneväksi¹¹⁵ ja että passiivisesti poikkeavatkaan eivät ole aina olleet ja tule aina olemaan poikkeavia. Esimerkiksi nuorten päihteidenkäytössä voi olla kyse satunnaisista kokemuksista, mutta jo nuorten keskuudessa on myös niitä, jotka eivät enää hallitse omaa päihteidenkäyttöään. Mielenterveysongelmat voivat puolestaan näyttäytyä esimerkiksi erilaisiin elämänsä kriiseihin liittyvänä tilapäisenä mielenterveyspalvelujen tarpeena, mutta myös yksilön täydellisenä riippuvuutena yhteiskunnan palveluista¹¹⁶. Poikkeavuuden kesto näyttäisikin olevan poikkeavuuden muotoa olennaisempi tekijä sen luokittelussa aktiiviseksi tai passiiviseksi poikkeavuudeksi.

Poikkeavuuden kesto on yhteydessä siihen, miten ja missä määrin yksilö voi itse vaikuttaa omaan tilanteeseensa¹¹⁷. Kun syrjäytymisen yhtenä kriteerinä pidetään sen vastentahtoisuutta¹¹⁸, ovat syrjäytyjiä erityisesti passiivisesti poikkeavat yksilöt, joilla poikkeavuudessa on kyse suhteellisen pysyvästä tilasta ja joiden mahdollisuudet tilanteen muuttamiseksi ovat rajallisia¹¹⁹. Jo aktiivisessa poikkeavuudessa on kuitenkin kyse yksilön ja yhteisön normijärjestelmän välisestä kriisistä¹²⁰. Myös aktiivinen poikkeavuus lisää yksilön poikkeavaksi leimautumisen riskiä¹²¹ sekä riskiä, että ympäristö pitää tietyllä tavalla poikkeavaa myös muulla tavalla poikkeavana. Aktiivisesti poikkeavasta voi ongelmien pitkittyessä ja kasaantuessa tulla passiivisesti poikkeava¹²².

Syrjäytymisessä suhteellisena ilmiönä on kyse yksilöiden tai ihmisryhmien elinoloista ja elämäntilanteesta tietynä ajankohtana tai -jaksona kuvaavista tilan-

¹¹⁴ Sipilä 1982, 5–8.

¹¹⁵ Vrt. yksilökohtaisten ja ympäristöön liittyvien ongelmien kasautuminen (Pulkkinen 2004, Salmi 2006, 201).

¹¹⁶ Lämsä 1998a, 45, ks. myös Jokinen & Juhila 1991, 45.

¹¹⁷ Vrt. vallan alueella syrjäytyminen (Sipilä 1979, 28, myös Berglind 1974, 47–50).

¹¹⁸ Mm. Jyrkämä 1986, 51, Raunio 2006, 13, Siljander 1996, 9, Sipilä 1989, 163.

¹¹⁹ Vähätalo 1991, 12.

¹²⁰ Siljander 1996, 9.

¹²¹ Mm. Rauhala 1991, 38, myös Goffman 1986, 11–31, Jokinen ym. 1995, 9.

¹²² Kuure & Seppänen 1991, 148, Rönkä 1999, 36, Sulkunen 1994, 154–155.

teista (*marginal situations*)¹²³. Kyse on yksilön tai ihmisryhmän joutumisesta yhteiskunnan eri toiminta-alueiden reuna-alueille sekä tähän tilanteeseen liittyvistä uhkakuvista, esimerkiksi vanhempien moniongelmaisuuteen liittyvästä lasten syrjäytymisen uhasta¹²⁴, nuoren heikkoon koulumenestykseen liittyvästä jatkokoulutuksen ulkopuolelle jäämisen uhasta¹²⁵ tai kouluttamattomuuteen ja määräaikaan työsuhteisiin liittyvästä työttömyyden uhasta¹²⁶. Myös lapset ja nuoret voivat olla eri elämäntilanteissa vaarassa syrjäytyä. Tämä ei kuitenkaan tarkoita, että syrjäytymisvaara johtaisi riskiryhmään kuuluvien lasten ja nuorten syrjäytymiseen automaattisesti. He voivat myös selviytyä erilaisista vaikeuksista huolimatta.

2.3 Syrjäytyminen muutosprosessina

Kuten edellä on tarkasteltu, syrjäytymisen käsitteellä viitataan syrjäytymiseen suhdekäsitteenä. Tämän lisäksi syrjäytymistä voidaan tarkastella myös muutosprosessina, joka tuottaa syrjäytyneisyyttä¹²⁷. Kun esimerkiksi köyhyys ja huono-osaisuus ovat staattisia tiloja, syrjäytymisessä on kyse dynaamisesta prosessista, jossa erilaiset hyvinvoinnin ongelmat kasautuvat ja kietoutuvat yhteen¹²⁸. Syrjäytymisen käsitteen laaja-alaisuutta on kritisoitu myös tässä suhteessa¹²⁹. Helne ja Karisto¹³⁰ kuitenkin pitävät käsitteen dynaamisuutta sen analyyttisenä ansiona.

Syrjäytymisessä, ulkopuolelle jäämisessä tai joutumisessa ja ongelmien kasaantumisen on aina kyse muutoksista¹³¹. Muutokset voivat koskea yksilön erilaisten elämänhallintaresurssien määrää, mutta myös niiden riittävyttä uusissa tilanteissa. Yksilöllisiä muutosvaiheita ovat esimerkiksi työttömäksi jääminen ja siihen liittyvä tulojen pieneneminen sekä avioero¹³². Yhteiskunnassa tapahtuvia muutoksia ovat puolestaan esimerkiksi työmarkkinoiden muutokset. Kun eri alo-

¹²³ Kuure 1996, 11. Myös Berger & Luckman (1966) ovat käyttäneet käsitettä *marginal situations*, tosin pikemminkin vuorovaikutustilanteisiin kuin yksilöiden tai ihmisryhmien elämäntilanteeseen liittyvässä merkityksessä (emt., 96–102, 148–149, 158).

¹²⁴ Raunio 2006, 99.

¹²⁵ Lämsä 1998a, 96–97.

¹²⁶ Esim. Jyrkämä 1986, 40, Raunio 2006, 80–81.

¹²⁷ Esim. Heikkilä 1999, Hämäläinen & Kurki 1997, 14, Jyrkämä 1986, 39, Raunio 2006, 25.

¹²⁸ Berghman 1995, 21, myös Raunio 2006, 24–26.

¹²⁹ Esim. Heinonen ym. 1986, 176–177.

¹³⁰ Helne & Karisto 1992, 523.

¹³¹ Lehtonen ym. 1986, 3–4, Suikkanen 1990, 45, vrt. sosiaalipedagoginen näkemys sosiaalisista ongelmista prosesseina (ks. Hämäläinen & Kurki 1997, 14).

¹³² Ritakallio 1991, 47–54, myös Rönkä 1997, 17–20.

jen työllisyydessä tapahtuu muutoksia tai työelämän pätevyysvaatimukset muuttuvat, voivat yksilön edellytykset kilpailla työpaikoista heiketä ja hän voi syrjäytyä työmarkkinoilta, vaikka hänen työkyvyssään toimintaresurssina ei tapahdukaan muutosta¹³³.

Jyrkämä¹³⁴ on tarkastellut nuoruutta syrjäytymisherkkänä elämänvaiheena. Hän on löytänyt useita syitä siihen, miksi erityisesti nuoret ovat vaarassa syrjäytyä. Nuorten syrjäytymisalttiutta selittää heidän elämänvaiheensa ja siihen liittyvät monet muutokset. Nuoruusiän normaalina pidettävään kehitykseen kuuluu siirtyminen peruskoulutuksesta jatkokoulutukseen ja edelleen työelämään sekä siirtyminen lapsuudenkodista itsenäiseen elämään. Nämä muutokset ovat yleisellä tasolla universaaleja ja ylihistoriallisia, lapsuudesta aikuisuuteen siirtymiseen liittyviä muutoksia. Nuoren elämässä voi tapahtua iänmukaisten muutosten lisäksi myös erilaisia yksilöllisiä muutoksia, kuten vanhempien avioero tai muutokset kaverisuhteissa. Riskialttiiksi tilanteen tekee useiden elämänmuutosten kasautuminen monilla nuorilla suhteellisen lyhyeen ajanjaksoon. Murrosikä muodostaa yksilön kehityksessä eräänlaisen pullonkaulan, kehityksen tiimalasin kapeimman kohdan, joka voi mennä tukkoon, mikäli siihen pakkautuu liikaa tavaraa liian lyhyellä aikavälillä selvitettäväksi.¹³⁵

Yksilötason muutosten lisäksi myös yhteiskunnassa ja kulttuurissa on tapahtunut viimeisten 40 vuoden aikana muutoksia, jotka ovat lisänneet nuorten syrjäytymisen riskejä. Tällaisia muutoksia ovat nuoruusiän pidentyminen, koulutuksen eriytyminen, nuorten eriytyminen erilliseksi ikäryhmäksi, sosiaalisen tuen ja kontrollin eriytyminen sekä nuorten aikuistumisprosessien eriytyminen ja niihin vaikuttavien tekijöiden muuttuminen yhä monimuotoisemmiksi. Tapahtuneiden muutosten myötä esimerkiksi kilpailu koulutus- tai työpaikoista on koventunut, mikä on lisännyt yhä useamman nuoren tilanteen riskialttiutta.¹³⁶

Syrjäytyminen on muutosprosessi, jonka syytä voidaan hakea yksilöstä, häntä ympäröivästä yhteiskunnasta ja kulttuurista tai näiden keskinäisestä suhteesta. Näkökulmista ensimmäinen sysää vastuun kokonaan yksilölle. Yksilö syrjäytyy, koska hän on poikkeava eikä kykene esimerkiksi sopeutumaan erilaisiin elämänmuutoksiin tai kilpailemaan koulutus- ja työpaikoista. Toinen näkökulma painottaa yhteiskunnassa ja kulttuurissa tapahtuvien muutosten merkitystä, kun erilaiset

¹³³ Esim. Palander 1996.

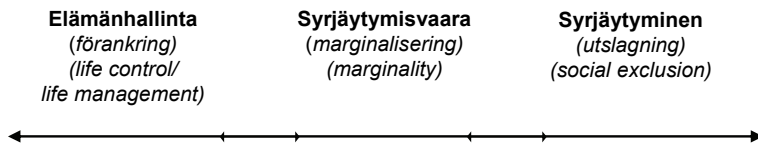
¹³⁴ Jyrkämä 1986.

¹³⁵ Jyrkämä 1986, 42, Kuure & Seppänen 1991, 151.

¹³⁶ Jyrkämä 1986, 42–45, myös Svensson ym. 1998, 13–20.

yhteiskunnan rakenteissa ja instituutioissa tapahtuvat muutokset näyttävät vahvistavan yhteiskunnallista polarisaatiota, jakoa hyvä- ja huono-osaisiin. Tämä selitys jättää kuitenkin avoimeksi kysymyksen siitä, ketkä hyväosaistuvat ja ketkä huono-osaistuvat. Siksi kattavimmalta selitykseltä näyttäisikin kolmas vaihtoehto: yksilön sekä häntä ympäröivän yhteiskunnan ja kulttuurin suhteessa tapahtuvien muutosten painottaminen¹³⁷.

Yksilöllisten elämäntilanteiden muotoutuessa yksilön ja häntä ympäröivän yhteiskunnan ja kulttuurin vuorovaikutuksessa, kaikki eivät ole samassa määrin ja samalla tavalla syrjäytyneitä¹³⁸. Lehtosen ym.¹³⁹ jaotusta mukailten voidaan puhua ei-syrjäytyneistä, karsiutujista, syrjäytymisvaarassa olevista ja syrjäytyneistä¹⁴⁰, joiden lisäksi on mahdollista erottaa ulottuvuuden ääripäänä totaalinen syrjäytyminen yhteiskunnasta¹⁴¹. Jaotuksessa ei ole kyse ainoastaan eroista eri yksilöiden ja ihmisryhmien syrjäytyneisyyden laadussa ja asteessa, vaan myös eroista saman yksilön tilanteessa eri ajankohtina. Myös Svedbergin¹⁴² kuvaus syrjäytymisestä elämäntilanteen ja syrjäytymisen välisenä ulottuvuutena liittyy yksilöllisiin eroihin syrjäytymisen syvyydessä ja asteessa. Syrjäytyminen muutosprosessina on liikettä elämäntilanteen ja syrjäytymisen välisellä ulottuvuudella (kuvio 3).

Kuvio 3. Elämäntilainta, syrjäytymisvaara ja syrjäytyminen¹⁴³.

Elämäntilainta tai sen puute lyövät leimansa yksilön koko elämään. Yksilö, joka hallitsee elämäänsä, kykenee näkemään oman tilanteensa realistisesti, tietää omat tavoitteensa ja on motivoitunut saavuttaakseen ne. Elämäntilainta ovat hänen

¹³⁷ Ks. myös Järventie & Sauli 2001, 10–11, Siljander 1996, 6.

¹³⁸ Rauhala 1988, 13, Raunio 1995, 101–102.

¹³⁹ Lehtosen ym. 1986, 26–27.

¹⁴⁰ Vrt. Suikkanen ym. 1996, 31–32.

¹⁴¹ Vähätalo 1996, 3, myös Takala 1992a, 38.

¹⁴² Svedberg 1994, 41.

¹⁴³ Svedberg 1994, 41 mukailten.

omissa käsissään ja hän kykenee selviytymään haasteista ja vastoinkäymisistä, joita hän kohtaa esimerkiksi uusissa ja oudoissa tilanteissa. Elämänhallinta ei edellytäkään, että yksilön elämä olisi ongelmaton. Kutakuinkin jokainen on josakin suhteessa huono-osainen ja kaikki kohtaavat elämässään myös vastoinkäymisiä, joiden seurauksena heidän elämänhallintansa voi järkkäytyä. Olennaisempaa on, että yksilö haluaa tehdä ja kykenee tekemään mahdollisille ongelmille jotakin ilman, että sen paremmin hänen sisäiset tekijänsä kuin ulkoiset olosuhteetkaan estäisivät häntä saavuttamasta tavoitteitaan.¹⁴⁴ Myös sosiaalipedagogisessa muutostyössä tavoitellaan yksilön elämänhallinnan vahvistamista niin, että hän kykenee selviytymään ikäkauden kehitystehtävistä ja tekemään elämänsä myönteisesti ohjaavia ratkaisuja¹⁴⁵.

Niemelä ym.¹⁴⁶ ovat käsitteellistäneet elämänhallinnan puutteen avuttomuuden käsitteen avulla. Lähestymistapa sopii myös *syrytymisvaaran* kuvaukseen. Määritelmän mukaan avuttomuus on kyvyttömyyttä hallita elämäntilanteita, esimerkiksi erilaisia riskejä, joita yksilö kohtaa eri elämäntilanteissa. Ulkoinen avuttomuus saattaa johtua esimerkiksi fyysisistä rajoituksista tai käytössä olevien resurssien¹⁴⁷ rajallisuudesta. Sisäinen avuttomuus koskee psyykkisiä rajoituksia, kuten kyvyttömyyttä kohdata vaikeita ongelmia, käsitellä vaikeita tunteita tai sopeutua uusiin tilanteisiin. Näiden lisäksi voidaan erottaa sosiaalinen avuttomuus, kyvyttömyys selviytyä yhteisöissä ja yhteiskunnassa¹⁴⁸. Tämä taito on sitä tärkeämpi, mitä kehittyneemmästä ja monimutkaisemmasta yhteiskunnasta on kyse.¹⁴⁹

Avuttomuus eri muodoissaan on syrytymisen riskiä lisäävä tekijä. Riskin käsite on tulevaisuuspainotteinen. Se viittaa ennen muuta yksilön elinolosuhteisiin ja elämäntilanteeseen¹⁵⁰ eli lasten ja nuorten kohdalla ensisijaisesti heidän kasvuolosuhteisiinsa¹⁵¹. Riskitekijöitä ovat muun muassa vanhempien päihteidenkäyttö ja mielenterveyden ongelmat sekä niihin usein liittyvät puutteet lasten perushoivassa ja kasvatuksessa. Omalta osaltaan riskiä lisäävät erilaiset perheen kokonaistilanteeseen liittyvät ongelmat, kuten vanhempien työttömyys ja perheen

¹⁴⁴ Niemelä ym. 1993, myös Riihinen 1996, 13–14.

¹⁴⁵ Hämäläinen 1999.

¹⁴⁶ Niemelä ym. 1993.

¹⁴⁷ Vrt. resurssiteoreettinen tutkimusote (luku 2. 4).

¹⁴⁸ Vrt. sosiaalisen pääoman puutteet (Salmi 2005, 74–75).

¹⁴⁹ Niemelä ym. 1993, 13–14, vrt. Sipilä 1979, 27–28.

¹⁵⁰ Virtanen 1995a, 52–53, vrt. Jyrkämä 1986, 39.

¹⁵¹ Mm. Bardy 2001, Forsberg 1995, 61–66, Forsén ym. 2002, 83–89, Järventie 1999, Järventie 2000, Järventie & Sauli 2001, 8–15, 84–86, Linnakangas & Suikkanen 2004, 25–29.

taloudellisten resurssien niukkuus.¹⁵² Kyse ei olekaan yksinomaan yksilön elinolosuhteista ja elämäntilanteesta, vaan myös niistä yhteiskunnallisista olosuhteista, jotka tuottavat sekä yhteiskuntakehitykseen että yksilöiden ja ihmisryhmien kehitykseen liittyviä riskejä¹⁵³.

Käsitteellä *syрjätyminen* viitataan erityisesti kasautuvaan huono-osaisuuteen, erilaisten hyvinvoinnin ongelmien kasautumiseen samoille yksilöille ja ihmisryhmille¹⁵⁴. Aikaisempien tutkimusten¹⁵⁵ perusteella yksilöä voidaan pitää kasautuvasti huono-osaisena, jos hänen elämäntilannettaan rasittaa samanaikaisesti vähintään kolme hyvinvoinnin ongelmaa, joskin joissakin tutkimuksissa syrjäytymisen määreeksi on riittänyt jo kaksi ongelmaa¹⁵⁶. Suurimmassa syrjäytymisvaarassa ovat ne, joiden omat resurssit ja mahdollisuudet ympäristön tukeen ovat olleet jo alun alkaen muita vähäisempiä¹⁵⁷. Erilaiset ongelmat eivät kuitenkaan deterministisesti tuota myös muita ongelmia. Jotta varsinainen syrjäytymisen ongelma olisi olemassa, täytyy yksilön elämäntilanteen täyttää monta ehtoa. Aikaisempien tutkimusten ja kirjallisuuden perusteella syrjäytymisestä suhteellisen pysyvänä tilana voidaan puhua vasta, kun kyseessä on:

1. elämäntilanteessa tapahtuva negatiivinen muutos tai muutoksen jälkeinen tilanne¹⁵⁸
2. ulosajautuminen yhteiskunnan keskeisiltä toiminta-alueilta¹⁵⁹
3. yksilön ja yhteiskunnan kulttuurisen normijärjestelmän välinen ristiriita¹⁶⁰
4. ongelmien pitkittyminen ja kasautuminen niin, että ne eivät ole enää hallittavissa¹⁶¹
5. elämänhallinnan kadottaminen ja siihen liittyvä vieraantumisen kokeminen¹⁶².

¹⁵² Pulkkinen 2004.

¹⁵³ Forsén ym. 2002, 97. Vrt. riskiyhteiskunta Beck 1996, ks. myös Paju & Vehviläinen 2001, 26–27, Vähätalo 1996, 8–11.

¹⁵⁴ Heikkilä 1990, 167, Järvinen & Jahnukainen 2001, Lehtonen ym. 1986, 5, Raunio 2006, 28, Rauhala 1991, 158, Ritakallio 1991, 153.

¹⁵⁵ Mm. Heikkilä 1990, 167, Lehtonen ym. 1986, 26, Rauhala 1991, 158, Raunio 1995, 101, Ritakallio 1991, 153.

¹⁵⁶ Raunio 2006, 29.

¹⁵⁷ Vrt. Tuomikoski 1989, 75–76, myös Vähätalo 1991, 12.

¹⁵⁸ Lehtonen ym. 1986, 3–4, Suikkanen 1990, 45.

¹⁵⁹ Berghman 1997, 18–19, Lehtonen ym. 1986, 3–4, Siljander 1996, 9, Sipilä 1985, 73–75.

¹⁶⁰ Siljander 1996, 9.

¹⁶¹ Vähätalo 1987, 5–6.

¹⁶² Siljander 1996, 9, Sipilä 1979, 27–28, Vähätalo 1991, 12, vrt. elämänhallinnan puutteen käsitteellistäminen avuttomuuden käsitteen avulla (Niemelä ym. 1993, 13–14).

Jo yhden ehdon täyttymättä jääminen asettaa kyseenalaiseksi, voidaanko puhua syrjäytymisestä suhteellisen pysyvänä moniongelmaisuu­den tilana. Esimerkiksi opiskelijoita ei voida pelkän pienituloisuuden perusteella pitää syrjäytyneinä. He ovat itse valinneet opiskelun ja kyse on väliaikaisesta tilanteesta, joka ei heidän elämänvaiheessaan poikkea normaalista¹⁶³. Syrjäytymisestä ei ole kyse myöskään silloin, kun ulkopuolelle jäämisessä on kyse nuoren tietoisesta valinnasta elää valtakulttuurista poikkeavalla tavalla¹⁶⁴. Samalla jo yksittäiset hyvinvoinnin on­gelmat voivat olla – ja erityisesti nuorten kohdalla niiden usein pelätään olevan – myös muille ongelmille altistavia riskitekijöitä.

Syrjäytymisen tarkastelun rajaaminen moniongelmaisuu­teen on luultavasti yksi syy siihen, ettei aiempina vuosikymmeninä ole juurikaan puhuttu lasten ja nuorten syrjäytymisestä¹⁶⁵. Kun syrjäytymistä on 1990-luvulta lähtien alettu tarkastella myös lasten ja nuorten ongelmana, ei syrjäytyneisyyden tarkastelua ole enää mielekäästä rajata yksilölliseen moniongelmaisuu­teen. Sen sijaan voidaan puhua perustellusti lasten ja nuorten syrjäytymisvaarasta. Perusteita tälle näke­mykselle antavat syrjäytymiseen yleisesti liitetty näkemys sosiaalisten ongelmien mahdollisesta ylisukupolvittaisesta periytymisestä¹⁶⁶, mutta myös näkemys per­heessä viime vuosikymmeninä tapahtuneiden muutosten, kuten yhteisöllisten ra­kenteiden vähenemisen¹⁶⁷ vaikutuksista lasten ja nuorten kasvun edellytyksiin¹⁶⁸.

Helneen¹⁶⁹ mielestä käsitteen syrjäytyminen sijaan tulisi käyttää käsitettä marginalisaatio (*marginalization*)¹⁷⁰. Syrjäytymisessä on usein kyse pikemmin syrjäytymisvaarasta ja siitä, että yksilöt tai ihmisryhmät ovat joutuneet yhteiskun­nan eri toiminta-alueiden marginaaliin tai Helneen¹⁷¹ termein ilmaistuna inkluu­sion ulkopuolelle kuin siitä, että he olisivat jo pudonneet yhteiskunnan eri toiminta-alueiden ulkopuolelle¹⁷². Vaikka marginalisaation käsite viittaa syrjäytymisen kä-

¹⁶³ Lämsä 1998a, 27.

¹⁶⁴ Järvinen & Jahnukainen 2001, Jyrkämä 1986, 51, Siljander 1996, 9.

¹⁶⁵ Esimerkiksi Linnakankaan ja Suikkasen (2004, 28) mukaan aina ei ole ollut lainkaan selvää, voi­daanko edes puhua lasten ja nuorten syrjäytymisestä.

¹⁶⁶ Mm. Forsberg 1995, 64–66, Hä­mäläinen 1999, 35, Rauhala 1988, 73–75, Raunio 2006, 31, Ritakal­lio 1991, 58.

¹⁶⁷ Hä­mäläinen 1999, 87–92.

¹⁶⁸ Mm. Forsén ym. 2002, 88–89, Hä­mäläinen 1999, 23, Järventie 1999, Järventie 2000, Järventie & Sauli 2001, 12, Törrönen 1994a, 57.

¹⁶⁹ Helne 1994, 47.

¹⁷⁰ Myös Helne 2002b, 22, Järvinen & Jahnukainen 2001, 125–145.

¹⁷¹ Helne 2002b, 22.

¹⁷² Kuure 1996, Riihinen 1990, 11, Ulvinen 1993, 25–27, Virtanen 1994, 7. Ks. myös Chicagon koulu­kunnan piirissä käyty syrjäytymiskeskustelu (luku 2.1).

sitettä tarkemmin syrjäytyneiden suhteelliseen paikkaan ja asemaan yhteiskunnassa, ei marginalisaatio ole yhtä kuvaava ja kattava käsite kuin syrjäytyminen. Esimerkiksi totaalista yhteiskunnasta syrjäytymistä elämästä syrjäytymisenä, ei välttämättä voida sijoittaa marginalisaation käsitteen alle¹⁷³. Marginalisaatio ei ole myöskään yhtä dynaaminen käsite kuin syrjäytyminen, vaan se viittaa pikemmin syrjäytyjien suhteelliseen asemaan ja paikkaan kuin erilaisiin yksilö- ja yhteiskuntatason muutosprosesseihin.

2.4 Syrjäytyminen hyvinvoinnin ongelmina

Olen edellä tarkastellut syrjäytymistä suhdekäsitteenä ja prosessina. Näiden näkökulmien ohella syrjäytymistä voidaan tarkastella hyvinvoinnin ongelmina. Raunio¹⁷⁴ mukaan syrjäytymisen ydin sosiaalityössä paikantuu erityisesti kasautuneisiin hyvinvoinnin ongelmiin. Yhtenä syynä tähän on sosiaalityön viimesijaisuus. Sen tehtävänä on toimia hyvinvointivaltion yleisen palvelu- ja tukijärjestelmän turvaverkkona. Asiakkuuden perusteina ovat erilaiset, usein jo vaikeat hyvinvoinnin ongelmat, jotka oikeuttavat tuen hakemisen ja saamisen, mutta myös sosiaalityöntekijän puuttumisen yksilön tai perheen elämään.¹⁷⁵

Matti Heikkilä¹⁷⁶ esittää köyhyyttä ja huono-osaisuutta käsittelevässä tutkimuksessaan kysymyksen, voidaanko materiaalisista ja immateriaalisista tekijöistä lähtevää syrjäytymistä tarkastella samassa viitekehyksessä. Hän jättää kysymyksen avoimeksi, mutta vastaus on silti tutkimuksessa implisiittisenä. Koska syrjäytymisessä on kyse materiaalisten ja immateriaalisten hyvinvoinnin ongelmien kasaantumisen samoilta yksilöille ja ihmisryhmille¹⁷⁷, täytyy eri syistä liikkeelle lähtevällä syrjäytymisellä olla jonkinlainen yhteinen viitekehys¹⁷⁸. Nähdäkseni

¹⁷³ Riihinen 1990, 19–20. Syrjäytymisen käsitteellä on viitattu mm. itsemurhiin (Helne & Karisto 1992, 517, Goffman 1963, 3). Itsemurhaa, yksilön kokemusta siitä, ettei hänellä ole itsemurhan lisäksi muita vaihtoehtoja selviytyä elämässään esiintyvistä ongelmista, voidaan pitää syrjäytymisen äärimmäisenä muotona (Jarva 1989). Yksilö selviytyy hengiltä (Järventie 1993), jolloin hän ei selviydy hengissä (vrt. syrjäytyminen elämänmahdollisuuksien puutteena Helne 1990, 116–118), eikä hän voi näin ollen enää selviytyä erilaisista ongelmista. Niin kauan kuin on elämää, on myös toivoa!

¹⁷⁴ Raunio 2006, 23, ks. myös Beckett 2007, 5–7.

¹⁷⁵ Jokinen ym. 1995, 17–19, myös Heino 1997, 30, Raunio 2006, 16–18, 28–32.

¹⁷⁶ Heikkilä 1990, 26.

¹⁷⁷ Heikkilä 1990, 167, myös Rauhala 1991, 158, Ritakallio 1991, 153.

¹⁷⁸ Vrt. Ritakallio 1991, 47–54.

elinolo- ja hyvinvointiteorioihin pohjautuva resurssiteoreettinen tutkimusote tarjoaa tällaisen viitekehyksen.

Resurssiteoreettisessa tutkimusotteessa yksilön elinolot nähdään hänen käytettävissään olevina resursseina, välineinä hallita yksilöllistä elämäntapaa¹⁷⁹. Laajasti ymmärrettynä resurssin käsite viittaa sekä yksilön tarpeentyydytykseen että tarpeentyydytyksessä tarvittaviin resursseihin ja näiden resurssien jakoon yhteiskunnan eri toiminta-alueilla¹⁸⁰. Resurssiteoreettista tutkimusotetta on käytetty aiemmin lähinnä hyvinvointi-¹⁸¹ ja köyhyystutkimuksissa¹⁸². Sen yhteydet syrjäytymistutkimuksiin ovat silti ilmeiset. Syrjäytymisen tarkastelun yhteydessä käytetty¹⁸³ Bourdieun pääoman keskeisten muotojen jaotus kulttuuriseen, sosiaaliseen ja taloudelliseen pääomaan vastaa resurssiteoreettisen tutkimusotteen perusajatuksia. Bourdieun¹⁸⁴ mukaan pääoman eri muodot ovat yksilöiden ja ryhmien toiminnan perusta yhteiskunnan eri toimintakentillä. Yksilö voi hallussaan olevan pääoman avulla parantaa, muuttaa ja säilyttää asemansa yhteiskunnassa. Pääoma jakautuu kuitenkin epätasaisesti yksilöiden ja ryhmien kesken, joten esimerkiksi iänmukaisista kehitystehtävistä selviytyminen ja omaa elämäntapaa myönteisesti eteenpäin vievien ratkaisujen tekeminen ei ole yhtäläisesti mahdollista tai mahdollista kaikille¹⁸⁵.

Myös Rauhalan¹⁸⁶ mukaan syrjäytymisen todelliset ulottuvuudet on sellainen yksilön tarpeiden ja resurssien yhdistelmä, joka ottaa samanaikaisesti huomioon ihmisen perustarpeet, kunkin yksilön toimintaedellytykset ja ne ulkoiset edellytykset, joissa toiminta tapahtuu. Siinä voi olla kyse monimuotoisesta huono-osaisuudesta eri elämäntapamuodoilla:

Taloudellinen huono-osaisuus

- syrjäytyminen ensisijaisesta, palkkatyöhön perustuvasta tulonjaosta¹⁸⁷
- riittämättömiin tuloihin liittyvä jääminen nyky-yhteiskunnalle tyypillisten kuluksien ja osallistumisen mallien ulkopuolelle¹⁸⁸

¹⁷⁹ Heikkilä 1990, 21, vrt. Bourdieu 1986, 241.

¹⁸⁰ Heikkilä 1990, 21, ks. myös Rauhala 1988, 122.

¹⁸¹ Esim. Erikson & Uusitalo 1987.

¹⁸² Esim. Ritakallio 1991.

¹⁸³ Mm. Virtanen 1995b, Virtanen 1996.

¹⁸⁴ Bourdieu 1986, 241.

¹⁸⁵ Vrt. Hämäläinen 1999.

¹⁸⁶ Rauhala 1988, Rauhala 1991, ks. myös Lämsä 1998a, Mannila 1993 25–26.

¹⁸⁷ Lehtonen ym. 1986, 20–23.

- toimeentulo erilaisten tukien ja avustusten varassa¹⁸⁹
- toimeentulotukiköyhyys¹⁹⁰

Sosiaalinen huono-osaisuus

- sosiaalisten suhteiden epävakaas tai puute¹⁹¹
- perhesuhteiden ongelmat ja muulta lähiverkostolta saatavan sosiaalisen tuen puutteet¹⁹²
- erilaiset sosiaaliset ongelmat, jotka heikentävät tai saattavat heikentää yksilön asemaa yhteisössä ja joihin liittyy usein tietynlainen sosiaalinen leima¹⁹³

Vallankäytöstä ja osallistumisesta syrjäytyminen

- yhteiskunnallisten osallistumis- ja vaikutusmahdollisuuksien puute¹⁹⁴
- joutuminen toisten vallankäytön ja kontrollin erityiskohteeksi¹⁹⁵

Huono-osaisuus terveyden suhteen

- fyysiset ja psyykkiset pitkäaikaissairaudet sekä niihin mahdollisesti liittyvä puutteellinen työ- ja toimintakyky, työkyvyttömyys ja ennenaikainen eläköityminen¹⁹⁶

Työmarkkinoilta syrjäytyminen

- työn sisällyksettömyys, huonot työolot¹⁹⁷
- epävakaas työmarkkina-asema; pätkätyöt, osa-aikatyöt ja määräaikaiset työsuhteet¹⁹⁸
- poisputoaminen tuotannosta ja työelämästä¹⁹⁹, työttömyys tai sen uhka²⁰⁰, työkyvyttömyys ja ennenaikainen eläköityminen²⁰¹

¹⁸⁸ Berghman 1997, 19, Heikkilä 1990, 226–227, Karisto 1990, 26, Raunio 2006, 32, Townsend 1979, 31.

¹⁸⁹ Vähätalo 1991, 12.

¹⁹⁰ Heikkilä 1990, 51, Raunio 2006, 112, 132.

¹⁹¹ Berghman 1997, 19, Heikkilä 1990, 226–227, Jyrkämä 1986, 40, Karisto 1990, 26, Kortteinen & Tuomikoski 1998, 168–169, Lehtonen ym. 1986, 20–23.

¹⁹² Raunio 2006, 96–97, Ritakallio 1991, 47–54, Sipilä 1985, 73–75.

¹⁹³ Raunio 2006, 30, Ritakallio 1991, 54.

¹⁹⁴ Berghman 1997, 19, Heikkilä 1990, 227, Helne 2004, 41, Jyrkämä 1986, 40, Karisto 1990, 26, Lehtonen ym. 1986, 20–23, Raunio 2006, 32, Townsend 1979, 31.

¹⁹⁵ Haapola 2004, 22–23, Jyrkämä 1986, 40, Mäntysaari 1991, Raunio 2006, 14.

¹⁹⁶ Haapola 2004, 15, Mannila 1993.

¹⁹⁷ Jyrkämä 1986, 40, Lehtonen ym. 1986, 65–66.

¹⁹⁸ Raunio 2006, 79–83.

Asuntomarkkinoilta syrjäytyminen

- asuminen levottomalla alueella²⁰²
- asuminen puutteellisissa olosuhteissa tai ahtaasti²⁰³
- vaikeudet itsenäisessä asumisessa tai asumisen rahoituksessa, asunnotto-
muus²⁰⁴

Koulutuksesta syrjäytyminen

- kouluvaikeudet, koulun keskeyttäminen tai alisuorittaminen²⁰⁵
- valikoituminen vähemmän arvostetuille koulutusaloille ja -tasoille tai jääminen jatkokoulutuksen ulkopuolelle²⁰⁶
- puutteellinen tai keskeytynyt koulutus²⁰⁷.

Käytin edellä olevaa Rauhalan jaotusta Oulun kaupungille tekemässäni tutkimuksessa syrjäytymisindikaattorin perustana. Rauhalan jaotuksen valintaan indikaattorin perustaksi vaikuttivat muiden tutkimusten vastaavat jaotukset, erityisesti Johanssonin²⁰⁸ hyvinvoinnin ulottuvuudet, Jyrkämän²⁰⁹ syrjäytymisen ulottuvuudet, Niemelän ym.²¹⁰ turvattuuden ulottuvuudet sekä Ritakallion²¹¹ hyvinvointipuutteiden jaottelu. Muut jaotukset osoittivat, että Rauhalan jaotus on kattava ja sen luokitukset ovat syrjäytymisen kannalta relevantteja. Rauhalan jaotus, kuten muutkin vastaavat jaotukset, toimii ennen muuta syrjäytymisen operationaalisena määritelmänä, joka auttaa suuntaamaan huomion ilmiön kannalta olennaisiin tekijöihin²¹². Muiden syrjäytymisen ulottuvuusjaotusten tavoin myös Rauhalan jaotuksen luokitukset ovat palautettavissa syrjäytymisen kolmeen keskeiseen ulottu-

¹⁹⁹ Berghman 1997, 19, Karisto 1990, 26.

²⁰⁰ Heikkilä 1990, 226–227, Jyrkämä 1986, 40.

²⁰¹ Mannila 1993.

²⁰² Helne 2002a, 143–159, Raunio 2006, 41, Roivainen 1995.

²⁰³ Jokinen & Juhila 1991.

²⁰⁴ Jokinen & Juhila 1991.

²⁰⁵ Takala 1992a, 38.

²⁰⁶ Jyrkämä 1986, 40.

²⁰⁷ Jyrkämä 1986, 40, Takala 1992a, 38.

²⁰⁸ Johansson 1979.

²⁰⁹ Jyrkämä 1986.

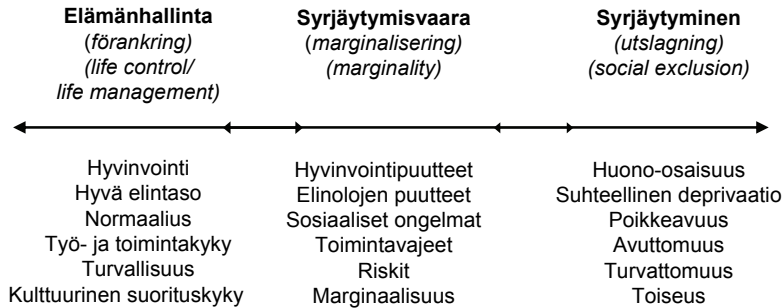
²¹⁰ Niemelä ym. 1993.

²¹¹ Ritakallio 1991.

²¹² Lämsä 1998a, ks. myös Helne 1990, 136, Riihinen 1990, 20.

vuuteen, syrjäytymiseen tuotannosta, työvoiman uusintamisesta ja vallankäytöstä²¹³.

Kuviossa 4 tarkastelen elämänhallinnan, syrjäytymisvaaran ja syrjäytymisen käsitteiden suhdetta niiden lähikäsitteisiin.

Kuvio 4. Elämänhallinta, syrjäytymisvaara ja syrjäytyminen sekä niiden lähikäsitteitä²¹⁴.

Syrjäytymisen näkökulma on ilman olemisen näkökulma²¹⁵. Käsitettä on käytetty erityisesti tutkimuksissa, joiden tarkastelun kohteena on ollut työmarkkinoilta syrjäytyminen²¹⁶. Kuitenkin myös tutkimuksissa, joiden tarkastelun kohteena on ollut esimerkiksi *huono-osaisuus*²¹⁷, *köyhyys*²¹⁸, *poikkeavuus*²¹⁹, *avuttomuus*²²⁰ tai *turvattomuus*²²¹, on liikuttu laaja-alaisen syrjäytymisen käsitteen alla²²². Käytän tutkimuksessani erityisesti erilaisia hyvinvoinnin ongelmia ja niiden kasautumista kuvaavia käsitteitä *huono-osaisuus* ja *suhteellinen deprivatio* osittain syrjäytymisen synonyymeina. Syrjäytymisen ohella käytetyt käsitteet kuvaavat syrjäytymisen syitä ja seurauksia, sen eri aspekteja, joihin syrjäytyminen luo yhdistävän

²¹³ Ks. myös luku 2.2.

²¹⁴ Svedberg 1994, 41 mukaillen, ks. myös Lämsä 1998a, 15.

²¹⁵ Pohjola 1994, 54.

²¹⁶ Mm. Johansson & Vuori 1999, Mannila 1993, Suikkanen 1990, Virtanen 1995a, Virtanen 1996, Vähätalo 1996.

²¹⁷ Heikkilä 1990, Rauhala 1988, Rauhala 1991.

²¹⁸ Heikkilä 1990, Ritakallio 1991.

²¹⁹ Nygård 1998, Sipilä 1982.

²²⁰ Niemelä ym. 1993.

²²¹ Niemelä ym. 1993, Niemelä ym. 1997.

²²² Vrt. sosiaalipedagogiikan sovellusalueet (ks. Hämäläinen & Kurki 1997, 19).

näkökulman²²³. Ne viittaavat ensisijaisesti syrjäytymiseen suhdekäsitteenä, kun itse prosessista käytän kokonaisvaltaisempaa syrjäytymisen käsitettä²²⁴.

Syrjäytymisen käsitteen käyttöä empiirisissä tutkimuksissa ovat vähentäneet käsitteen määrittelyyn ja rajaukseen liittyvät ongelmat sekä riittävän kehittyneen teorian puute. Esimerkiksi Lehtonen ym.²²⁵ toteavat loppuanalyyssissään, että syrjäytymisen moniulotteinen tarkastelu nostaa esiin enemmän kysymyksiä kuin ratkaisee niitä. Syrjäytymisen käsitettä on kritisoitu myös sen negatiivisen perussävyen vuoksi. Käsite kiinnittää huomion yksilön hyvinvoinnin puutteisiin voimavarojen jäädessä vähälle huomiolle tai kokonaan huomiotta. Käsite on myös morali-soiva tai jopa holhoava ja yksilön elämää ulkoapäin arvottava. Se ottaa vahvasti kantaa siihen, millaista on hyvä elämä ja millainen on tästä poikkeava ja syrjäytynyt elämäntapa. Täten se herkästi leimaa kohteensa ja tuottaa erilaisuuden tunnetta niissä ihmisissä, joiden elämäntilanne ja elämänkulku eivät syystä tai toisesta vastaa yleisiä ihanteita.²²⁶

Syrjäytyminen kuvaa käsitteen käyttöön liittyvistä ongelmista huolimatta muita käsitteitä kattavammin tutkimukseni tarkastelun kohteena olevan ilmiön luonnetta ja dynamiikkaa. Käsite on myös sosiaalihuollon asiakkuuden näkökulmasta perusteltu. Syrjäytyminen sosiaalihuollon asiakkuuden määreenä liittyy erilaisiin hyvinvoinnin ongelmiin ja yhteiskunnan keskeisten toiminta-alueiden ulkopuolelle jäämiseen²²⁷. Syrjäytymisen käsite mahdollistaa erilaisten hyvinvoinnin ongelmien kokonaisvaltaisen tarkastelun, sen sijaan että tarkastelu rajautuisi yksittäisiin ongelmiin²²⁸. Toisaalta käsite kiinnittää huomion paitsi erilaisiin ongelmiin, myös niihin kehityskulkuihin, jotka ovat johtaneet näihin ongelmiin. Tämän lisäksi käsite liittyy yksilölliset hyvinvoinnin ongelmat niihin yhteiskunnallisiin prosesseihin, jotka omalta osaltaan tuottavat ja ylläpitävät syrjäytymistä²²⁹.

²²³ Helne & Karisto 1992, 19.

²²⁴ Berghman 1997, 21, Helne 1990, 132, Lehtonen ym. 1986, 11–12, Raunio 2006, 24–26.

²²⁵ Lehtonen ym. 1986, 37, 63–65, myös Helne 1990, 136, Helne 2002a, 5.

²²⁶ Helne 1994, 46–47, Rönkä 1997, 8. Syrjäytymisen käsitteen kritiikistä myös Suikkanen 1990, 45–61.

²²⁷ Raunio 2006, 9.

²²⁸ Vrt. ns. palapelilähestymistavan kritiikki (Vähätalo 1987, 5, myös Helne 1990, 131–132).

²²⁹ Helne 1990, 132, Helne & Karisto 1992, 523, Jyrkämä 1986, 39, Siljander 1996, 9.

3 Tutkittavan ilmiön paikantaminen todellisuudessa

Tämän luvun tavoitteena on tutkittavan ilmiön paikantaminen todellisuudessa. Käytännössä siinä on kyse tutkimuksen tavoitteiden, tutkimuksessa hyödynnettävien teoreettisten lähestymistapojen ja empiirisen tutkimuksen toteutuksen tarkastelusta. Hyödynnän tutkimuksessani sosiaalisen konstruktionismin, kehysanalyysin, sosiaalipedagogiikan ja interaktionistisen merkitystulkinnan näkökulmia. Tutkimuksen toteutuksen tarkastelu etenee tutkimuksen kohdejoukon ja tutkimusaineistojen tarkastelusta aineistonkeruun ja aineiston analysointi- ja tulkintaprosessin tarkasteluun.

3.1 Tutkimuksen tavoitteet ja tutkimuskysymykset

Tämän tutkimuksen tavoitteena on kuvata ja selvittää lasten ja nuorten syrjäytymisongelman luonnetta ja dynamiikkaa sosiaalihuollon asiakirjojen valossa. Etsin tutkimuksessani vastauksia kysymyksiin:

- *Mitkä ovat keskeisiä sosiaalihuollon eri toiminta-alueiden asiakkaina olevien lasten ja nuorten hyvinvoinnin ongelmia ja miten sosiaalihuollossa vastataan niihin?*
- *Millaisia asiakkuustyyppisiä sosiaalihuollon asiakirja-aineistosta on löydettävissä ja millainen kuva lasten ja nuorten syrjäytymis- ja selviytymisprosesseista niiden pohjalta rakentuu?*
- *Mitkä ovat keskeisiä tekijöitä sosiaalihuollon asiakkaina olevien lasten ja nuorten syrjäytymisessä tai selviytymisessä?*

Eri tutkimuskysymykset liittyvät läheisesti toisiinsa. Ensimmäisessä tutkimuskysymyksessä on kyse lasten ja nuorten syrjäytymisen operationaalisesta määrittelystä ja asiakkuuksien konstruoinnista sosiaalihuollon eri toiminta-alueiden kehysissä. Toisessa tutkimuskysymyksessä on kyse lasten ja nuorten syrjäytymisen dynamiikan tarkastelusta erilaisten asiakirja-aineistosta löytyvien asiakkuusmäärittelyjen pohjalta. Kolmannessa tutkimuskysymyksessä on kyse lasten ja nuorten syrjäytymisen keskeisten piirteiden jäsennyksestä ja syrjäytymisongelman luonteen ja dynamiikan selvittämisestä historiallisissa ja yhteiskunnallisissa konteksteissaan. Myös tutkimuskysymyksiin saatavat vastaukset liittyvät toisiinsa. Ensimmäiseen tutkimuskysymykseen vastaaminen luo perustan toiseen tutkimusky-

symykseen vastaamiselle ja toiseen tutkimuskysymykseen vastaaminen kolmannen tutkimuskysymykseen vastaamiselle. Koska sosiaalihuollon asiakkaiden syrjäytymis- ja selviytymisprosesseissa on kyse sarjasta elämäntilanteita, rakentuu näiden prosessien kuvaus elämäntilanteiden kuvauksen varaan²³⁰. Syrjäytymis- ja selviytymisprosessien tarkastelu luo puolestaan pohjaa lasten ja nuorten syrjäytymisen keskeisten piirteiden jäsennykselle ja lasten ja nuorten syrjäytymisproblematiikan tarkastelulle yleisemmällä tasolla empiirisen aineiston esiin nostamien argumenttien valossa.

Tutkimukseni intressi on sekä empiirinen että teoreettinen. Hyödynnän syrjäytymisen käsitettä sosiaalihuollon asiakkaina olevien lasten ja nuorten elämäntilanteiden ja elämäntilanteiden teoreettisessa jäsennyksessä ja kuvauksessa sekä erilaisia asiakkuusmäärittelyksiä lasten ja nuorten syrjäytymisen empiirisessä tarkastelussa.

3.2 Tutkimuksessa hyödynnetyt teoreettiset lähestymistavat

Syrjäytymisestä dynaamisena ja moniulotteisena ilmiönä ei voida kirjoittaa yhtä suurta tarinaa. Vastaavasti sitä ei voi ottaa haltuun yhdellä teoriolla. Sen sijaan siitä saa paremmin otteen hyödyntämällä tutkimuskohdetta eri suunnista valaisevia teoreettisia lähestymistapoja. Tutkimukseni yhteydessä onkin perusteltua puhua teoreettisuudesta lähempänä analyttisyyden merkitystä kuin tutkimuskohdetta kokonaisvaltaisesti jäsentävästä Teoriasta.²³¹ Hyödynnän lasten ja nuorten syrjäytymisen jäsennyksessä sosiaalisen konstruktionismin²³², kehysanalyysin²³³, sosiaalipedagogiikan²³⁴ ja interaktionistisen merkitystulkinnan²³⁵ antamia teoreettis-metodologisia välineitä. En tarkastele näiden lähestymistapojen perusteita seikka-peräisesti sen paremmin tässä yhteydessä kuin myöhemminkään tutkimuksessani. Sen sijaan rajaan tarkastelun eri lähestymistapojen keskeisiin lähtökohtiin ja lähestymistapojen sovellukseen omassa tutkimuksessani. Luvun lopuksi tarkastelen tutkimuksen paradigmaattisia sitoumuksia tutkimuksessa hyödynnettävien teoreettisten lähestymistapojen pohjalta.

²³⁰ Helne 1990, 136.

²³¹ Vrt. Pohjola 1994, 14, 37–38, myös Eskola & Suoranta 1999, 84.

²³² Berger & Luckman 1966, Burr 1995.

²³³ Goffman 1974, Peräkylä 1990, Puroila 2002a.

²³⁴ Hämäläinen 1996, Hämäläinen & Kurki 1997, Hämäläinen 1999.

²³⁵ Denzin 1989.

3.2.1 Sosiaalinen konstruktionismi

Monet sosiaalityön tutkijat²³⁶ ovat lähestyneet sosiaalihuollon asiakkuutta sosiaalisen konstruktionismin näkökulmasta. Myös tässä tutkimuksessa sosiaalihuollon asiakkuusmäärittelyä tarkastellaan sosiaalityöntekijän ja asiakkaan vuorovaikutuksessa rakentuneina sosiaalisina konstruktioina. Toisaalta myös asiakirjatiedon pohjalta lasten ja nuorten syrjäytymisestä tässä tutkimuksessa tuotettava tieto on sosiaalisesti konstruoitunutta. Sosiaalinen konstruktionismi tiedon sosiologisena lähestymistapana määrittääkin sekä tutkimusaineistona käytettävän asiakirjatiedon että tutkimuskohteesta tutkimuksessa tuotettavan tiedon luonnetta. Tarkastelu perustuu Bergerin ja Luckmanin²³⁷ näkemykseen tiedon ja todellisuuden sosiaalisesta rakentumisesta ihmisten välisessä vuorovaikutuksessa.

Sosiaalisessa konstruktionismissa keskeisinä mielenkiinnon kohteina ovat sosiaaliset roolit ja niiden rakentuminen sosiaalisessa vuorovaikutuksessa. Rooleilla viitataan sekä erilaisiin sosiaalisiin asemiin, että niihin liittyviin odotuksiin. Jokainen rooli avaa oven yhteiskunnan ja kulttuurin ”tietopankin” tiettyyn institutionaalituneeseen osioon. Tämä osio sisältää sekä virallista, lakeihin ja säädöksiin pohjautuvaa että epävirallisempaa, tietyn instituution toimintakulttuurin mukaista tietoa siitä, millainen käyttäytyminen on kussakin tilanteessa kullekin henkilölle sopivaa. Institutionaalinen järjestys perustuu sosialisatioprosesseissa säisätettyyn näkemykseen eri toimijoiden rooleista erilaisissa tilanteissa. Samalla roolit yhdistävät yksilön siihen yhteiskuntaan ja kulttuuriin, jossa hän elää.²³⁸

Sosiaalihuollon asiakkuusmäärittely on esimerkki institutionalisoituneesta roolista. Sen lähtökohtana on yksilön tai perheen luokittelu johonkin ”sosiaalinen ongelma” -kategoriaan. Toisaalta asiakkuusmäärittelyksen edellytyksenä on ongelman määrittely niin haitalliseksi joko asianosaiselle itselleen tai muille, että tulokinta ”asialle täytyy tehdä jotakin” syntyy, eli ongelmaan liittyvä tuen ja sosiaalihuollon toimenpiteiden tarve. Asiakkuusmäärittelyksen kolmantena ehtona onkin se, että ongelman katsotaan edellyttävän nimenomaan sosiaalihuollon toimenpiteitä ja sosiaalihuollolla katsotaan olevan keinoja ongelman ratkaisemiseksi.²³⁹

Asiakkuusmäärittelysten tarkastelu roolien näkökulmasta antaa vaikutelman asiakkuuden ennalta määräytyneisyydestä. Näin onkin tiettyyn rajaan asti: tietty

²³⁶ Mm. Haapola 2004, Jokinen ym. 1995, Jokinen & Suoninen 2000.

²³⁷ Berger & Luckman 1966, Berger & Luckman 1995.

²³⁸ Berger & Luckman 1966, 72–75, Berger & Luckman 1995, 85–89.

²³⁹ Jokinen ym. 1995, 12, 19.

hyvinvoinnin ongelma nostattaa esiin tiettyjen ratkaisuvaihtoehtojen repertuaarin²⁴⁰. Mitkään olosuhteet tai mikään käyttäytyminen eivät kuitenkaan ole automaattisesti sosiaalisia ongelmia. Niistä tulee sellaisia vasta, kun niitä aletaan käsitellä ongelmina ja ne tulevat sosiaalityön professionaalisten intressien kohteiksi. Ne eivät kuitenkaan ole tällaisinaan kulttuurisia itsestäänselvyksiä. Asiakkuusmäärittelyissä ei ole kyse sen paremmin asiakkaan ja sosiaalityöntekijän uskomuksista ja toiveista riippumattomasta objektiivisesta todellisuudesta kuin täysin heidän yksilöllisistä intentioistaan riippuvaisista subjektiivisista konstruktioistakaan. Sen sijaan asiakkuusmäärittelyt rakentuvat ja niitä voidaan myös muuttaa ja purkaa asiakkuudesta käytävässä neuvottelussa.²⁴¹

Konstruktionistinen näkökulma ei tarjoa tutkimukselle suoranaisia välineitä aineiston analysointiin²⁴². Sen sijaan se tarjoaa lähestymistavan tutkittavan todellisuuden teoreettiseen jäsentämiseen. Sosiaalisen konstruktionismin perusajatuksia voidaan Vivien Burria²⁴³ mukailten tiivistää seuraavasti:

- Sosiaalinen konstruktionismi haastaa meidät kyseenalaistamaan liian itseltään selvinä pidettyjä näkemyksiä ja luokitteluja, jollaisesta sosiaalihuollon yleistetty asiakas²⁴⁴ on yksi esimerkki.
- Tieto, esimerkiksi erilaiset ongelma- ja asiakkuusmäärittelyt²⁴⁵, ovat aina oman aikansa ja kulttuurinsa tuotoksia, jotka rakentuvat ja saavat merkityksensä sosiaalisessa vuorovaikutuksessa²⁴⁶.
- Toteutunut toiminta, esimerkiksi sosiaalihuollon asiakkaalle tarjottu tuki ja sosiaalihuollon toimenpiteet²⁴⁷ ovat seurausta yhteisestä, neuvottelun tuloksena syntyneestä ymmärryksestä ja merkityksenannosta.

Sosiaalisessa konstruktionismissa painotetaan todellisuuden sosiaalista rakentamista mikrotasolla, tämän todellisuuden objektivoitumista rutinoitumisen, institutionalisoitumisen ja legitimaation kautta sekä objektiivisen todellisuuden sisäistymistä sosialisatioprosesseissa, eli tiivistäen sanottuna todellisuuden ulkoistu-

²⁴⁰ Charmaz 2000, 522–523, Jokinen ym. 1995, 17.

²⁴¹ Jokinen ym. 1995, 12–22, Juhila & Pösö 2000, 38–39.

²⁴² Jokinen ym. 1995, 24.

²⁴³ Burr 2004, ks. myös Berger & Luckman 1966, Berger & Luckman 1995.

²⁴⁴ Mäenpää & Törrönen 1996, 16, Pohjola 1994, 55.

²⁴⁵ Jokinen ym. 1995a, 12–13.

²⁴⁶ Jokinen ym. 1995, 17, 20–22, myös Juhila & Pösö 2000, 39.

²⁴⁷ Jokinen ym. 1995, 20–22, myös Juhila & Pösö 2000, 39.

mista, objektiivoutumista ja sisäistämistä²⁴⁸. Myös Aittolan & Raiskilan²⁴⁹ mukaan lähestymistavan antia tutkimukselle edustaa ennen muuta sen dialektinen, yksilön sisäisen ja ulkoisen todellisuuden vuorovaikutusta painottava näkökulma, joka rakentaa teoreettisia siltoja ihmis- ja yhteiskuntatieteiden välille²⁵⁰. Tällaisena lähestymistapa soveltuu hyvin sekä syrjäytymisen tutkimuskohteena että sosiaali- huollon asiakkuuden tutkimuksessa käytettynä näkökulmana tarkasteluun.

Sosiaalinen konstruktionismi toimii tutkimuksessa tiedon sosiologisena näkökulmana, joka määrittää asiakirjatiedon luonnetta, mutta myös omia tulkintoja- ni tutkimuskohteesta. Tarkastelen sosiaali- huollon asiakirjoihin sisältyviä asiak- kuusmäärittäjiä tässä tutkimuksessa sosiaalityöntekijän ja asiakkaan vuorovaiku- tuksessa rakentuneina sosiaalisina konstruktioina, joiden perusrakennusaineiksina ovat kussakin tilanteessa tehdyt ongelmamäärittelyt ja näiden ongelmien ratkai- suissa käytetyt toimenpiteet. Kun tarkastelen lasten ja nuorten syrjäytymistä hy- vinvointipuutteina, edellä mainitut asiakkuuden perusrakennusaineokset toimivat myös syrjäytymisen konstruoinnin perustana tässä tutkimuksessa. Palaan sosiaali- sen konstruktionismin sovellukseen tutkimuksessani paradigmaattisten lähtökoh- tien yhteydessä luvussa 3.2.5, aineiston analysointi- ja tulkintaprosessin tarkaste- lun yhteydessä 3.5 ja tutkimustulosten yhteydessä luvuissa 4–6.

3.2.2 Kehysanalyysi

Tarkastelen lasten ja nuorten syrjäytymistä tässä tutkimuksessa sosiaali- huollon asiakkuuden kehyksessä. Käytännössä tämä merkitsee lasten ja nuorten syrjäyty- misen tarkastelua tietyistä näkökulmista: sosiaali- huollon asiakirjojen valossa. Toi- saalta asiakkuuden kehyksessä on kyse joukosta sosiaali- huollon asiakkaan roolia määrittäviä ylik- silöllisiä säännönmukaisuuksia. Tarkastelu pohjautuu Erwing Goffmanin²⁵¹ teokseen ”Frame Analysis”, jonka ohella hyödynnän tarkastelussa eri tutkijoiden kehysanalyysiä ja sen sovelluksia koskevia kirjoituksia²⁵².

Kehysanalyysissä analyysiyksikkönä on yksilön sijaan tietty ajallisesti ja pai- kallisesti rajattu tilanne toimintakokonaisuutena, jonka kautta tilanteet saavat

²⁴⁸ Berger & Luckman 1966, 72–75, Berger & Luckman 1995, 85–89.

²⁴⁹ Aittola & Raiskila 1995, 230–231 .

²⁵⁰ Vrt. sosiaalipedagogiikka kasvatus- ja yhteiskuntatieteiden näkökulmat yhdistävänä lähestymista- pana (ks. Hämäläinen 1999, 17–19).

²⁵¹ Goffman 1974.

²⁵² Mm. Peräkylä 1990, Puroila 2002a.

merkityksensä²⁵³. Eri kehukset ovat yliyksilöllisiä kulttuurisia säännönmukaisuuksia, jotka luovat sosiaaliseen elämään järjestystä. Kehukset sisältävät tietyn ennakkokäsityksen todellisuuden luonteesta ja ohjaavat korostamaan tilanteen tiettyjä puolia ja jättämään muut huomiotta. Ne määrittelevät, millaisesta tilanteesta kulloinkin on kyse, sekä miten eri yksilöiden tulisi toimia kyseisessä tilanteessa. Samalla ne ohjaavat yksilön toimintaa ja auttavat eri yksilöitä tulkitsemaan myös toistensa toimintaa.²⁵⁴

Yksilölle muotoutuu eri kehysten puitteissa erilaisia sosiaalisia rooleja, joista sosiaalihuollon asiakkaan rooli on yksi esimerkki²⁵⁵. Asiakkuuden kehys kytkeytyy sosiaalihuollon tavoitteisiin ja institutionaaliseen tehtävään ja luo yleiset puitteet sille, miten eri tilanteissa

- määritellään ongelmia (*define problems*)
- diagnosoidaan niiden syitä (*diagnose causes*)
- tehdään moraalisia arvostelmia (*make moral judgements*)
- ehdotetaan parannuskeinoja (*suggest remedies*).²⁵⁶

Asiakkuuden kehys luo perustan eri toimijoiden asiakkuutta koskeville tulkinnoille, mutta myös minun lasten ja nuorten syrjäytymisestä tekemilleni tulkinnoille. Tehdyissä tulkinnoissa on kyse sosiaalihuollon asiakirjojen valossa mahdollisista tulkinnoista vastauksina kehysanalyysin peruskysymykseen ”mitä täällä tapahtuu?”²⁵⁷ Annetut vastaukset poikkeavat toisistaan riippuen siitä, millaisesta ongelmasta kussakin tilanteessa on kyse ja mitä keinoja ongelman ratkaisussa katsotaan olevan käytettävissä. Asiakkuuden moninaisuus syntyy asiakkuuden kehysten muunnoksista²⁵⁸, joissa voi olla kyse

- *mahdollisista tulkinnoista*; sosiaalityöntekijä ja asiakas voivat hyödyntää asiakkuudesta käytävässä neuvottelussa asiakkuuden kehysten eri muunnoksia, jolloin myös asiakas voi esittää itseään eri vaihtoehtojen joukosta²⁵⁹

²⁵³ Goffman 1974, 9.

²⁵⁴ Goffman 1974, 524, 562, Peräkylä 1990, 16–17, 156–160, Puroila 2002a, 121–122.

²⁵⁵ Vrt. sosiaaliset roolit sosiaalisen konstruktionismin keskeisenä mielenkiinnon kohteena (Berger & Luckman 1966, 72–75, Berger & Luckman 1995, 85–89).

²⁵⁶ Entman 1993, vrt käytännöllisten ratkaisujen etsiminen yhteiskunnallisiin ongelmiin ja niiden ennaltaehkäisyyn sosiaalipedagogiikan tehtävänä (ks. Hämäläinen 1999, 12).

²⁵⁷ Entman 1993, 52, Goffman 1974, 269, Peräkylä 1990, 160.

²⁵⁸ Goffman 1974, 156, myös Puroila 2002a, 47.

²⁵⁹ Vrt. Peräkylä 1990, 161, Puroila 2002a, 48.

- *kehysten vaihdoksista*; sosiaalityöntekijä ja asiakas voivat asiakkuudesta käytävässä neuvottelussa vaihtaa käyttämäänsä kehystä joustavasti ja sisällyttää samaankin kohtaamiseen useita sosiaalisia tilanteita, joissa tilannetta tarkastellaan asiakkuuden kehysten eri muunnosten kautta²⁶⁰
- *kehysten kerroksellisuudesta*; asiakkuuden kehysten eri muunnoksia voidaan kehysten vaihdoksen sijaan istuttaa myös toistensa sisään tai päälle, jolloin kehysten kerroksisuus täydentää tehtyjä tulkintoja ottamalla huomioon esimerkiksi aikaperspektiivin asiakkuutta menneisyys-nykyisyys-tulevaisuus ulottuvuudella määrittävänä tekijänä²⁶¹.
- *kehysten ristiriidoista ja murtamisesta*; asiakkaan ja sosiaalityöntekijän näkemykset käsillä olevasta ongelmasta voivat eri tilanteissa myös poiketa toisistaan, jolloin he käyttävät asiakkuudesta käytävässä neuvottelussa asiakkuuden kehysten eri muunnoksia ja pyrkivät saamaan myös toisen osapuolen vakuuttuneeksi oman tulkintansa oikeellisuudesta²⁶²

Asiakkuuden kehysten muunnokset mahdollistavat alkuperäisten tilanteiden ajallisten ja paikallisten rajojen ylitykset ja avaavat näkökulmia sosiaalisen todellisuuden moninaisuuteen. Niiden avulla on mahdollista esimerkiksi liikkua ajassa eteenpäin ja taaksepäin, jolloin ne toimivat paitsi nykytilanteen myös asiakkuushistorioiden sekä samalla asiakkuusprosessien ja sosiaalihuollon asiakkaiden syrjäytymis- ja selviytymisprosessien jäsenyyksien ja kuvauksen apuvälineinä. Toisaalta kehysten muunnokset mahdollistavat tilanteiden tarkastelun eri toimijoiden näkökulmista ja niiden avulla on mahdollista konstruoida myös mahdollisia asiakkuusmäärittäjiä.²⁶³ Asiakkuuden kehysten eri muunnosten puitteissa tehnyt tulkinnat poikkeavat toisistaan myös siinä, millaisena nähdään asiakkaan oma rooli ongelmien ratkaisussa²⁶⁴.

Puroilan²⁶⁵ mukaan kehysanalyysin ideat toimivat tutkimuksissa pikemmin tulkintaa inspiroivina apuvälineinä kuin systemaattisena viitekehysenä. Analyysin lähtökohdaksi voidaan ottaa jokin kehysanalyysin käsitteistä tai soveltaa kehysanalyysin perusideoita laajemmassa mittakaavassa. Tavoitteeksi voidaan ottaa

²⁶⁰ Alasuutari 1993, 136–142, myös Puroila 2002a, 47.

²⁶¹ Vrt. Puroila 2002a, 41–42.

²⁶² Vrt. Peräkylä 1990, 161, Puroila 2002a, 48.

²⁶³ Puroila 2002a, 41–42.

²⁶⁴ Entman 1993, ks. myös Jokinen ym. 1995, 16.

²⁶⁵ Puroila 2002a, 51.

käytettyjen kehysten löytäminen tai käyttää kehyksiä tutkimuksen lähtökohtana.²⁶⁶ Tässä tutkimuksessa asiakkuuden kehyksen käsite toimii tutkimuskohdetta ja tutkimuksen näkökulmaa määrittävänä, yliyksilöllisiin säännönmukaisuuksiin viittavana kattokäsitteenä²⁶⁷. Asiakkuuden kehyksen perusrakennusaineiksina toimivat sosiaalihuollon asiakkuuden perusteina olevien ongelmien ja niiden ratkaisussa käytettyjen toimenpiteiden määritykset. Asiakkuuden kehyksen muunnokset puolestaan avaavat näkökulmia asiakkuuden moninaisuuteen ja antavat teoreettisia välineitä lasten ja nuorten syrjäytymisen dynamiikan jäsenyyteen erilaisten asiakkuusmääritysten pohjalta. Palaan kehysanalyysin sovellukseen tutkimuksessani alaluvuissa 3.2.5 ja 3.5 sekä tutkimustulosten tarkastelun yhteydessä luvuissa 4–6.

3.2.3 Sosiaalipedagogiikka

Sosiaalipedagogiikan huomioiminen tässä tutkimuksessa muiden teoreettisten lähestymistapojen ohella on monestakin syystä perusteltua. Sosiaalipedagogiikka on kasvatustieteiden ja yhteiskuntatieteiden välimaastoon sijoittuva toimintatiede, joka yhdistää teorian ja käytännön ja jonka kohteina ovat eri syistä marginaalisessa asemassa olevat yksilöt ja ryhmät, esimerkiksi sosiaalihuollon asiakkaat. Toisaalta sosiaalipedagogisen toiminnan perustehtävänä on syrjäytymisen ehkäisy²⁶⁸. Sosiaalipedagogiikka on sosiaalityön pedagoginen tiede. Se tarjoaa kasvatuksellisen näkökulman silloin, kun tavoitteena on suojella lapsuuden kehitystä, korjata yksilöiden sopeutumattomuutta, etsiä syrjäytyneille uomia palata täysipainoiseen sosiaaliseen elämään ja herätellä ihmisten innostusta yhteisöllisyyteen.²⁶⁹

Sosiaalityön sosiaalipedagoginen orientaatio tarkoittaa tässä tutkimuksessa sosiaalihuollon asiakkaiden hyvinvoinnin ongelmien ja niiden ehkäisyssä ja lievittämisessä käytettävien keinojen tarkastelua pedagogisesta näkökulmasta. Kyse ei ole siitä, että tutkimusaineistona käytettäviä asiakirjoja laatineet sosiaalityöntekijät olisivat välttämättä toimineet työssään sosiaalipedagogisesti²⁷⁰. Sen sijaan sosiaalipedagogisessa orientaatiossa on kyse sosiaalipedagogiikan näkökulmien

²⁶⁶ Puroila 2002a, 51.

²⁶⁷ Vrt. Alasuutari 1993, 139.

²⁶⁸ Hämäläinen 1999, 73–74, Ranne 2002, 114.

²⁶⁹ Hämäläinen & Kurki 1997, 11–18, 191, Ranne 2002, 76.

²⁷⁰ Kaarina Ranteen (2002, 135) mukaan sosiaalipedagogista orientaatiota ei Suomessa ilmene niinkään varsinaisessa sosiaalityössä.

hyödyntämisestä sosiaalihuollon asiakkuuksien ja asiakkuuden ja syrjäytymisen välisten yhteyksien teoreettisessa jäsennyksessä.

Sosiaalisten ongelmien syntyä, vaikutuksia ja ratkaisua tarkastellaan sosiaalipedagogiikassa yhteisöllisestä ja sukupolvien rajat ylittävästä näkökulmasta²⁷¹. Yksinkertaisimmillaan sosiaalipedagoginen toiminta tarkoittaa integraatio-ongelmista kärsivien lasten ja nuorten syrjäytymisen ehkäisyä esimerkiksi sosiaalihuollon toimenpitein. Laajemmassa merkityksessä siinä on kyse yhteiskunta-elämään osallistumisen edellyttämien sosiaalisten ja kulttuuristen kompetenssi-
en²⁷² välittämisestä lapsille ja nuorille eli socialisaatiosta.²⁷³ Olisikin väärin rajata sosiaalipedagogisen toiminnan tarkastelu ainoastaan jo vakavissa vaikeuksissa olevien lasten ja nuorten auttamiseen. Syrjäytymisen ehkäisy sosiaalipedagogiikan perustehtävänä ulottuu sen sijaan myös sinne, missä syrjäytyminen ja sosiaaliset ongelmat eivät ole vielä päässeet syntymäänkään, tai ovat vasta aluillaan²⁷⁴.

Kun sosiaalipedagogiikkaa lähestytään laajasta näkökulmasta, korostuvat lasten ja nuorten kasvun ja kasvatuksen näkökulmat. Sosiaalipedagoginen toiminta on ”kasvatuksellista auttamista elämänhallintaan”. Sen tehtävänä on

- tukea ihmisten hyvinvointia ja auttaa inhimillisten tarpeiden tyydyttämistä²⁷⁵
- havaita sosiaalisia ongelmia, asettaa niitä koskevia hypoteeseja sekä todentaa ne tai osoittaa ne vääriksi.
- oikeuttaa sosiaalihuollon väliintulon, ymmärtää sen tarve ja antaa sille perusteet.²⁷⁶

Sosiaalipedagogisen toiminnan peruslogiikkana on sosiaalisten ongelmien tunnistaminen ja niihin vastaaminen kasvatuksellisin keinoin²⁷⁷. Sosiaalipedagoginen toiminta kasvatuksellisenä toimintana voi suuntautua joko yksilö- tai yhteisöpedagogisesti ja sen työmuotoina voidaan käyttää joko yksilöllistä neuvontaa ja ohjausta tai ryhmässä ja ryhmän kautta tapahtuvaa pedagogista vaikuttamista²⁷⁸.

²⁷¹ Hämäläinen & Kurki 1997, 15, vrt. huono-osaisuuden kasautuminen ja sosiaalinen periytyminen uusille sukupolville (Hämäläinen 1999 74–76).

²⁷² Vrt. sosiaalinen ja kulttuurinen pääoma (ks. Bourdieu 1986, 241, luku 2.1.4).

²⁷³ Hämäläinen & Kurki 1997, 136–137.

²⁷⁴ Hämäläinen 1999, 73–74.

²⁷⁵ Vrt. syrjäytymisen määrittely yksilön tarpeentyydytyksen ja tarpeentyydytyksessä tarvittavien resurssien puuttiloina (ks. luku 2.2).

²⁷⁶ Hämäläinen & Kurki 1997, 175–176, 190.

²⁷⁷ Vrt. Sosiaalihuollon asiakkaiden hyvinvoinnin puutteet ja sosiaalihuollon tavat vastata niihin asiakkuusmääritysten peruslogiikkana.

²⁷⁸ Hämäläinen 1999, 15–16, 63–64.

Ratkaisuja ongelmiin etsitään ennen muuta sellaisista yksilöllisistä ja yhteiskunnallisista prosesseista, jotka voivat toimia syrjäytymiskehityksen vastavoimina. Käytännössä tämä tapahtuu käymällä läpi asiakkaan historiaa, elämäntilannetta ja tulevaisuutta sekä tukemalla asiakkaan yksilöllisen identiteetin muodostumista ja hänen yhteiskuntaan integroitumistaan.²⁷⁹

Yhteiskuntaan integroitumisen tukemista pidetään tärkeänä erityisesti siellä, missä se on uhattuna tai se ei ole toteutunut odotetulla tavalla esimerkiksi riittämättömän vanhemmuuden tai koulutuksesta, työelämästä ja ihmissuhteista syrjäytymisen vuoksi²⁸⁰. Sosiaalipedagogisen toiminnan ytimenä on yksilön kasvatus yhteisössä, yhdessä yhteisön kanssa ja yhteisöä varten unohtamatta kuitenkin yksilöä ja hänen ainutlaatuisia persoonansa²⁸¹. Toiminnan perusideoina ovat ”subjektius” yksilön itsetietoisena toimintana ja ”paikka” yksilön sosiaalisena todellisuutena²⁸². Tässä mielessä toiminnassa on kyse yksilö – yhteiskunta suhteesta ja samalla subjekti – objekti suhteen määrittämisestä eri tilanteissa. Toiminnassa pyritään sosiaalisten ongelmien ehkäisyyn, identiteetin selkiinnyttämiseen, elämänhallinnan ja subjektiivisuuden vahvistamiseen ja osallisuuden edistämiseen sekä yksilö- että yhteisötasolla. Toiminta voi olla joko ennalta ehkäisevää, lievittävää tai korjaavaa²⁸³.

Sosiaalipedagoginen näkökulma ei anna valmiita ja selkeitä malleja tutkimuksen toteutukseen ja aineiston analysointiin. Sen sijaan sosiaalipedagogiikan metodologia nousee aina siitä paradigmasta, johon tutkija on sitoutunut. Tutkijan sitoutumista määrittävät tutkimuksen ongelmat ja tavoitteet, jotka ovat sidoksissa tutkittavaan todellisuuteen. Sosiaalipedagogisessa tutkimuksessa on kyse tiedon hankkimisesta tietystä sosiaalisesta todellisuudesta sekä tätä todellisuutta koskevien diagnoosien tekemisestä²⁸⁴. Tästä huolimatta sosiaalipedagogista näkökulmaa voidaan pitää tässä tutkimuksessa pikemmin yhtenä tutkittavaa todellisuutta jäsentävänä näkökulmana kuin tutkimuksen systemaattisena viitekehysenä.²⁸⁵ Sosiaalipedagogisen näkökulman antina tutkimukselle on erityisesti pedagoginen näkökulma sosiaaliin ongelmiin ja niihin vastaamiseen. Sosiaalipedagogiikassa on kyse siitä, miten ihmisten ja ryhmien puutteellista elämänhallintaa voidaan

²⁷⁹ Hämäläinen 1996, 24.

²⁸⁰ Hämäläinen 1999, 66–76.

²⁸¹ Hämäläinen & Kurki 1997, 34–37.

²⁸² Hämäläinen & Kurki 1997, 128–133.

²⁸³ Hämäläinen & Kurki 1997, 192.

²⁸⁴ Ks. myös tutkimuksen tavoitteet ja tehtävät (luku 3.1).

²⁸⁵ Hämäläinen & Kurki 1997, 43–50.

vahvistaa ja miten ihmisissä tuotetaan kasvua siten, ettei sosiaalista syrjäytymistä pääse tapahtumaan²⁸⁶. Sosiaalipedagogiikka kiinnittää muiden tutkimuksessa hyödynnettävien teoreettisten lähestymistapojen tavoin huomiota sosiaalihuollon asiakkaiden erilaisiin hyvinvoinnin ongelmiin ja niiden ehkäisyssä ja ratkaisussa käytettyihin keinoihin.

3.2.4 Interaktionistinen merkitystulkinta

Interaktionistinen merkitystulkinta soveltuu erityisesti yksilön ja yhteiskunnan välisten suhteiden tarkasteluun²⁸⁷. Huomion kohteina interaktionistisissa tutkimuksissa ovat erityisesti ne yhteiskunnalliset prosessit, jotka omalta osaltaan tuottavat tai ylläpitävät yksilöiden ongelmia eli se, miten yhteiskunnallisista ongelmista tulee yksilöllisiä ongelmia. Tutkimuksissa kiinnitetään huomiota erityisesti yksilön sisäisiin ja ulkoiisiin merkityskategorioihin ja niiden väliseen dialogiin.²⁸⁸

Interaktionistisen merkitystulkinnan antina tutkimukselle on yksilön ja yhteiskunnan välistä suhdetta painottavan näkökulman ohella ja siihen liittyen virikkeiden antaminen aineiston vaiheittain etenevään analysointiin ja tulkintaan. Merkitystulkinnassa on kyse hermeneuttisen kehän mukaisesta liikkeestä osien ja kokonaisuuden välillä. Tarkastelun kohteina tulkinnoissa ovat teoria-käytäntö suhde ja osa-kokonaisuus relaatiot, joiden kautta pyritään ymmärtämään sosiaalista todellisuutta aiempaa paremmin: mitä paremmin kokonaisuus ymmärretään, sitä helpompaa on ymmärtää myös sen osien merkitys ja päinvastoin. Olennaista on myös ilmiön historiallisuuden ja ajallisen kehittymisen sekä sen suhteiden laajempaan yhteiskunnallis-kulttuuriseen kontekstiin huomioiminen tulkinnassa.²⁸⁹

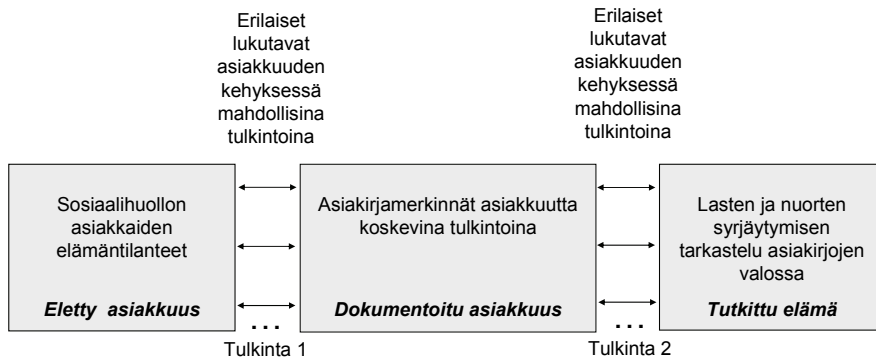
Lähestyn lasten ja nuorten syrjäytymistä tutkimuksessani sosiaalihuollon asiakirjojen valossa (kuvio 5).

²⁸⁶ Ranne 2002, 90.

²⁸⁷ Vrt. relationaalisuuden ajatus siitä, että syrjäytymistä analysoitaessa ei ole olennaista tarkastella niinkään syrjäytyneitä kuin sitä suhdetta, joka heillä on yhteiskuntaan (Helne 2002a, 9).

²⁸⁸ Denzin 1989.

²⁸⁹ Ks. Denzin 1989, 28–29, 55–62. Hermeneuttista kehää tarkastellaan lähemmin aineiston analysointi- ja tulkintaprosessin tarkastelun yhteydessä luvussa 3.5.

Kuvio 5. Eletty, dokumentoitu ja tutkittu asiakkuus.

Tutkimusaineistoina käyttämissäni asiakirjoissa on kyse vuorovaikutteisista teksteistä elettyjen kokemusten²⁹⁰ kuvauksina (tulkinta 1). Niiden analyysissä on puolestaan kyse asiakirjateksteihin sisältyvien merkitysten tulkinnasta (tulkinta 2). Käytännössä tämä tarkoittaa tutkimuskohteen tarkastelua sosiaalihuollon asiakkuuden kehyksessä sekä tutkimuskohteeseen liittyvän merkityksenannon rakentumista peräkkäisissä tulkinnoissa. Merkitystulkintaa säätelevät kulttuuriset kehykset, jotka ovat sosiaalisesti rakentuneita²⁹¹.

Sosiaalihuollon asiakas itse tekee omaa elämäntilannettaan koskevia tulkintoja, jotka ovat osaltaan asiakkuusmäärityksen perustana. Asiakirjamerkintöjen perustana ovat puolestaan sosiaalityöntekijän tulkinnat, joiden lähtökohtana ovat sosiaalihuollon institutionaaliset tehtävät, käsillä olevat asiakkaan hyvinvoinnin ongelmat ja sosiaalihuollon mahdollisuudet vastata siihen. Minä tutkijana teen puolestani omia tulkintojani asiakirja-aineiston pohjalta²⁹². Tutkimustiedossa on kyse asiakkuutta koskevista tulkinnoista, sen sijaan että tarkastelisin sosiaalihuollon asiakkaiden elämää sinänsä. Vastaavalla tavalla tarkastelun kohteena tutkimuksessa on syrjäytyminen sen sijaan, että tarkastelisin syrjäytyneitä²⁹³. Tarkastelun koh-

²⁹⁰ Vrt. vuorovaikutus asiantilojen, asemien ja identiteettien tuottamisena (ks. Alasuutari 1993, 141).

²⁹¹ Alasuutari 1993, 137.

²⁹² Interaktionistista tutkimuksissa käytetään tutkimusaineistoina elettyjä ja koettuja elämäntarinoita eri muodoissaan, eli tässä tutkimuksessa sosiaalihuollon asiakirjoja elämäkerrallisena dokumenttiaineistona (Denzin 1989, 10).

²⁹³ Vrt. Helne 2002a, 10.

teena tutkimuksessani on lasten ja nuorten syrjäytyminen sosiaalihuollon asiakirjojen valossa toisin sanoen hyödynnän lasten ja nuorten syrjäytymisen tarkastelussa sosiaalihuollon asiakkuusmäärittelyä asiakkuuden kehyksissä rakentuvina sosiaalisina konstruktioina, jotka ovat historiallisia ja kontekstisidonnaisia.

3.2.5 Tutkimuksen paradigmaattiset sitoumukset

Tutkimukseni teoreettinen viitekehys on eklektinen. Hyödynnän tutkimuksessani erilaisia teoreettisia lähestymistapoja, joiden yhteensovittaminen ei ole välttämättä ongelmatonta. Tämän alaluvun tavoitteena on jäsentää tutkimuksen tieteenteoreettisia lähtökohtia tutkimuksessa soveltamani teoreettisten lähtökohtien valossa.

Olen tietoinen siitä, että hyödyntäessäni erilaisia teoreettisia lähestymistapoja en tee kaikin osin oikeutta eri ajattelijoille asettaessani heidän ajatuksiaan rakentelmiin, joita he itse voisivat pitää joltain osin omalle ajattelutavalleen vieraina²⁹⁴. Eri teoreettisten lähestymistapojen peruslähtökohdissa ei kuitenkaan ole eroja²⁹⁵. Sen sijaan lähestymistapojen väliltä on löydettävissä yhteneväisyyksiä, joiden pohjalle myös tämän tutkimuksen viitekehys rakentuu. Eri lähestymistavoissa painotetaan yksilö-yhteiskuntasuhdetta. Myös syrjäytymisessä tämän tutkimuksen tutkimuskohteena ja sosiaalihuollon asiakkuudessa tutkimuksen näkökulmana syrjäytymiseen on kyse yksilö-yhteiskuntasuhteen määrityksistä. Toisaalta eri lähestymistapoja yhdistää toisiinsa tapa hahmottaa asiakkuusmäärittelysten peruslogiikka syrjäytymisen operationaalista määritelmää vastaavasti asiakkaiden erilaisina hyvinvoinnin ongelmina ja sosiaalihuollon tapoina vastata näihin ongelmiin. Lähestymistapojen välisissä jännitteissä on puolestaan niiden välisten erojen sijaan kyse kunkin lähestymistavan sisäisistä ristiriidoista, joiden perusteella lähestymistapoja on eri yhteyksissä tulkittu monin eri tavoin²⁹⁶. Esimerkiksi kehysanalyysin sosiaalista konstruktionismia koskevissa tulkinnoissa painotetaan tiedon relativistista ja subjektiivista alkuperää enemmän kuin Bergerin ja Luckmanin alkuperäisteksteissä. Denzin puolestaan pitää Goffmania strukturalistina, vaikka Goffmanin tekstit sisältävät paikka paikoin jopa äärisubjektivistisia piirteitä.

Tutkimuksessa hyödynnettävät lähestymistavat ovat eklektisiä ja niiden rakentumisessa on hyödynnetty tämän tutkimuksen tavoin erilaisia teoreettisia lä-

²⁹⁴ Vrt. Berger & Luckman 1995, 27.

²⁹⁵ Vrt. Puroila 2002a, 49.

²⁹⁶ Hämäläinen & Kurki 1997, 37–38, Puroila 2002a, 49.

hestymistapoja. Eri lähestymistavat voivat myös saada tutkimuksissa erilaisia painotuksia. Esimerkiksi sosiaalipedagogiikkaa voidaan lähestyä useista paradigmaattisista perspektiiveistä, jolloin myös näkemykset kohteesta, metodista, tieteellisestä tiedosta ja teorian ja käytännön suhteesta poikkeavat toisistaan²⁹⁷.

Lähestymistapojen eklektisyys avaa mahdollisuuksia myös lähestymistavoille yhteisten perusteiden löytämiseen. Viitekehys sijoittuu paradigmaattisesti positivismiin ja konstruktivismiin välimaastoon. Tällä valinnalla on omat seurauksensa tutkimuksen tieteenteoreettisiin perusteisiin. Taulukossa 2 pyrin hahmottamaan hyödyntämäni teoreettisten lähestymistapojen tieteenteoreettisia perusteita a) tieteenteoreettisia perusteita yleisesti tarkastelevien lähteiden²⁹⁸, b) kutakin lähtökohtaa koskevien alkuperäislähteiden sekä c) näitä lähtökohtia soveltavien tutkimusten pohjalta²⁹⁹. Tarkastelussa olen etsinyt kunkin teoreettisen lähestymistavan osalta painotuksia, jotka eivät ole ristiriidassa muiden lähestymistapojen kanssa.

²⁹⁷ Hämäläinen & Kurki 1997, 37–39.

²⁹⁸ Guba & Lincoln 2000, 109, myös Metsämuuronen 2006, 204–207.

²⁹⁹ Sosiaalisen konstruktionismin tarkastelu perustuu Bergerin ja Luckmanin (1966) ohella Sanna Parilan (2002) väitöskirjaan. Kehysanalyysin tieteenteoreettisten lähtökohtien jäsenyyksessä olen hyödyntänyt Goffmanin (1974) ohella Anna-Maija Puroilan (2002a) väitöskirjatyön näkökulmia. Interaktionistisen tulkintamallin tieteenteoreettisten perusteiden tarkastelu perustuu Denzinin (1989a) teokseen ja Tarja Heinon (1997) väitöskirjaan. Sosiaalipedagogiikan tarkastelun perustana ovat Juha Hämäläisen ja Leena Kurjen (1997) teos sekä Kaarina Ranteen (2002) väitöskirja.

Taulukko 2. Tutkimuksessa hyödynnetyt teoreettiset-metodologiset lähestymistavat.

Teoreettinen lähestymistapa	Ontologia	Epistemologia	Metodologia	Tutkimuksen tavoitteet ja tehtävät
Sosiaalinen konstruktionismi	Relationismi; paikallisesti ja historiallisesti konstruoitunut todellisuus	Mallilinen subjektiivismi; tieto sosiaalisesti konstruoitua, intersubjektiiviset merkitysrakenteet tulkinna välleinä, tavoitteena riittävän yhteiset tulkinnot	Aineistolähtöisyys, todellisuutta koskevat tulkinnot, tarkastelu rajaaminen yleisesti esille tuleviin kysymyksiin	Arkielämän kuvailu, todellisuutta koskevien merkitysten ymmärtäminen, tutkittavan todellisuuden rekonstruktio
Kehysanalyysi	Kriittinen realismi; objektiivinen todellisuus, joka ei avaudu yksilölle suoraan ja täydellisenä.	Modifioitu dualismi, mallilinen objektiivismi; tavoitteena tiedon ja asiantilojen vastaavuus, objektiivinen totuus, joka sopii yhteen aiemman tiedon kanssa	Avoin kysymysten asettelu, käsitteiden ja yleisempien periaatteiden johtaminen aineistolähtöisesti yksittäisistä tapauksista, teoreettinen ja empiirinen intressi	Sosiaalisia tilanteita ja toimintaa määrävien kehysten tunnistaminen, toiminnan merkitysten ymmärtäminen ja selittäminen kehysten kautta
Sosiaalipedagogiikka	Relationismi: tilannekohtainen, yhteiskunnalliseen ja sosiaaliseen kontekstiin sidoksissa oleva todellisuus	Subjektiivismi; tunteista, toiveista, merkityksistä ja toiminnasta rakentuva subjektiivinen tieto	Kokemusten, merkitysten ja toimintojen tutkimus, teorian ja käytännön, yleisen ja yksilöllisen sekä menneisyyden ja tulevaisuuden vuorovaikutus, hermeneuttinen kehä/spiraali	Kasvatustodellisuuden tulkinta sisältä päin, sen omista merkityssuhteista ja tarkoituksista käsin, ymmärtäminen
Interaktionistinen tulkintamalli	Mallilinen relativismi, relationismi; historiallisesti, sosiaalisesti ja poliittisesti konstruoitunut todellisuus	Subjektiivismi; tutkijan henkilökohtainen suhde tutkimukseen, merkitysten vuorovaikutteinen rakentuminen ja tulkinnallisuus	Vuorovaikutteisten tekstien analyysi, elettyjen kokemusten kuvaus ja tulkinta, triangulaatio, hermeneuttinen kehä	Merkitysten ymmärtäminen, elettyjen kokemusten tekeminen lukijalle helposti lähestyttäväksi

Tutkimukseni ontologisena lähtökohtana on relationismi³⁰⁰. Berger ja Luckman³⁰¹ viittaavat termillä relationismi tiedon kontekstisidonnaisuuteen, vastakohtana tiedon suhteellisuutta ja todellisuuden jatkuvaa subjektiivista konstruointia painottavalle relativismille. Tutkimukseni kohteena on paikallinen, tietyssä kulttuurisessa ja historiallisesti rajatussa toiminta-avaruudessa realisoituva sosiaalinen todellisuus eli sosiaalihuollon asiakkuuden kehyksessä konstruoituvat kuvat lasten ja nuorten syrjäytymisestä. En pidä lasten ja nuorten syrjäytymisestä tässä tutkimuksessa tehtäviä tulkintoja ja niiden perustana olevia sosiaalihuollon asiakkuutta koskevia tulkintoja eri henkilöiden käsityksistä, uskomuksista ja toiveista riippumattomana objektiivisena todellisuutena, sen paremmin kuin heidän yksilöllisistä tulkinnoistaan riippuvaisina subjektiivisina konstruktioinakaan.

Tutkimukseni epistemologinen lähtökohta on intersubjektiivinen. Sitä luonnehtii subjekti-objektisuhteeseen liittyvä näkemys asiakkuuden kehyksistä ylläyksilöllisinä merkitysrakenteina, jotka määrittävät niin sosiaalityöntekijän ja asiakkaan asiakkuutta koskevia tulkintoja kuin myös minun tutkijana tutkimuskohteesta tekemiäni tulkintoja³⁰². Tekemissäni tulkinnoissa ei ole kyse lastensuojelun ja toimeentulotuen asiakirjoihin sisältyvien asiakkuuskuvauksien välittämisestä lukijoille sellaisinaan. Sen sijaan käytän asiakkuuden teoreettisessa jäsennyksessä myös sellaisia käsitteitä (esim. elämänhallinta, syrjäytymisvaara, syrjäytyminen), joita sosiaalityöntekijät eivät välttämättä käytä asiakkuuksista puhuessaan tai ainakaan asiakirjamerkintöjä tehdessään³⁰³. Tavoitteenani ovat riittävän yhteiset tulkinnat, toisin sanoen sosiaalityöntekijöiden tekemien asiakirjamerkintöjen asiakkuutta koskevinä tulkintoina ja omien sosiaalihuollon asiakkuuden kehyksessä lasten ja nuorten syrjäytymisestä tekemiäni tulkintojen mahdollisimman suuri vastaavuus, vaikka tarkastelenkin asioita yleisemmällä ja teoreettisemmalla tasolla.

Tutkimukseni metodologinen lähtökohta on hermeneuttis-dialektinen. Käytän tutkimusaineistonani sosiaalihuollon asiakasrekisteristä kokoamaani elämänkerrallista asiakirja-aineistoa kuvauksina lastensuojelun ja toimeentulotuen asiakkai-

³⁰⁰ Vrt. kontekstuaalinen konstruktivismi (mm. Schwandt 2000, 198–199, Siurala 1994, 13–15).

³⁰¹ Berger & Luckman 1966, 10, Berger & Luckman 1995, 20.

³⁰² Asiakkuukden kehyksiä tarkastellaan tässä tutkimuksessa laajemmin luvussa 3.2.2.

³⁰³ Vrt. Jokinen ym. 1995, 22–23.

na olevien lasten ja nuorten elämäntilanteista ja -kulusta³⁰⁴. Sovellan asiakirja-aineiston analysoinnissa interaktionistista tulkintamallia. Aineiston analysointi- ja tulkintaprosessi etenee hermeneuttisen spiraalin mukaisesti vaihe vaiheelta aineiston kvantifioivasta sisällön erittelystä tutkimuskohteen rekonstruoinnin kautta sen kontekstualisointiin. Tavoitteenani on saada sosiaalihuollon asiakirjamerkintöjen analysoinnin ja tulkinnan kautta tietoa lasten ja nuorten syrjäytymisongelman luonteesta ja dynamiikasta ja niiden ymmärtäminen aiempaa paremmin.

Tutkimukseni noudattaa abduktiivista logiikkaa³⁰⁵. Liikun tutkimuksessani teorian ja empirian sekä kokonaisuuden ja osien välillä³⁰⁶. Tutkimus ei ole puhtaasti induktiivinen ja aineistolähtöinen, mutta se ei ole myöskään deduktiivinen ja ennalta tunnettuihin tosiasioihin sitoutuva. Itse asiassa puhdas induktio ei ole mahdollinen: hermeneuttinen ymmärtäminen perustuu aina jo ennalta ymmärrettyyn³⁰⁷. Puhdas deduktio puolestaan rajaisi tarkastelun jo aikaisempien tutkimuksien perusteella tiedettyyn, jolloin tutkimuksessa todennäköisesti menetettäisiin ainakin osa tavoitellusta asiakkuuden moninaisuudesta ja lasten ja nuorten syrjäytymisongelman dynamiikasta. Abduktiivisen logiikan mukaisesti tutkimuksessa sovellettavat erilaiset teoreettiset näkökulmat jäsentävät tutkimuskohdetta ja antavat välineitä sen empiiriseen tarkasteluun. Ne kuitenkin jättävät samalla tilaa aineistosta itsestään nouseville määrittelyille niin, että tutkimuksessa voidaan vahvistaa tai kumota erilaisia tutkimuskohteeseen liitettyjä oletuksia empiirisen aineiston toimiessa teoreettisen ajattelun ja tulkintojen välineenä³⁰⁸. Näin on tässä vaiheessa syytäkin olla: käsitteenmäärittelyjen ja teoreettisten jäsennysten väliaikaisuus on yksi hermeneuttisen tutkimusprosessin merkittävä osa-aspekti³⁰⁹.

³⁰⁴ Vrt. elettyjen ja todistettujen elämäntarinoiden käyttö tutkimusaineistoina interaktionistista tulkintamallia hyödyntävissä tutkimuksissa (Denzin 1989).

³⁰⁵ Mm. Grönfors 1985, 33–37, Lähteenmaa 1995, 14.

³⁰⁶ Vrt. hermeneuttinen spiraali (Siljander 1988, 115–119, myös Bourdieu 1998, 11, Pietilä 1984, 117–118).

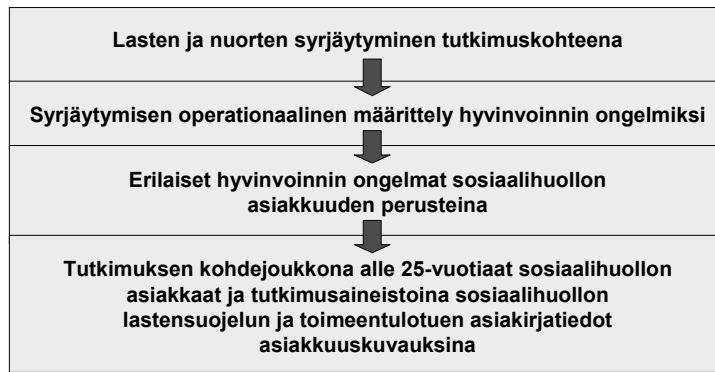
³⁰⁷ Denzin 1989, Siljander 1988, 115.

³⁰⁸ Denzin 1998, 335, Eskola & Suoranta 1999, 146, Siljander 1988, 115–119, myös Helne 1990, 136, Pohjola 1994, 14.

³⁰⁹ Siljander 1988, 118, Siljander 1996, 9.

3.3 Tutkimuksen kohdejoukko ja tutkimusaineisto

Tarkastelen lasten ja nuorten syrjäytymistä tässä tutkimuksessa sosiaalihuollon asiakirjojen valossa. Tutkimuksen kohdejoukkona ovat oululaiset 0–25-vuotiaat sosiaalihuollon lastensuojelun ja toimeentulotuen asiakkaat ja tutkimusaineistona sosiaalihuollon asiakasrekisteristä kokoamani elämäkerrallinen asiakirja-aineisto. Erilaiset hyvinvoinnin ongelmat toimivat tässä tutkimuksessa syrjäytymisen operationaalisena määritelmänä ja lasten ja nuorten sosiaalihuollon asiakkuuden perusteina³¹⁰, jollaisina ne määrittävät paitsi tämän tutkimuksen kohdejoukkoa myös tutkimuksessa käytettyä tutkimusaineistoa (kuvio 6).

Kuvio 6. Tutkimuskohde, tutkimuksen kohdejoukko ja tutkimusaineisto³¹¹.

Aikaisemmissa sosiaalihuollon asiakkuuteen liittyvissä tutkimuksissa tutkimuksen kohdejoukkona ovat olleet useimmiten joko lastensuojelun eri osa-alueiden asiakkaat³¹² tai toimeentulotukiasiakkaat³¹³. Aiemmistä tutkimuksista poiketen rajasin tutkimuksen kohdejoukon tässä tutkimuksessa lastensuojelun avohuol-

³¹⁰ Hyvinvoinnin ongelmat syrjäytymisen operationaalisena määritelmänä (luku 2.4).

³¹¹ Pohjola 1994, 25, 47–49, Seppänen 1997, 51 mukailten, ks. myös Huotelin 1996, 31.

³¹² Forssén 1993, Heino 1997, Kajava 1997, Kivinen 1989, Kivinen 1994, Kähkönen 1995, Lehto-Trapnowski 1997, Mäenpää & Törrönen 1994, Pösö 1995, Pösö 1997, Rauhala 1978, Rauhala 1980, Salo 1956, Törrönen 1994a, Törrönen 1994b.

³¹³ Haapola 2004, Julkunen 1994, Kostamo 1995, Pohjola 1994, Ritakallio & Salavuo 1988, Rostila 1997, Salo 1962, Seppänen 1997, Tanninen & Julkunen 1993.

lon³¹⁴, nuorisohuollon ja sijais- ja jälkihuollon asiakkaisiin sekä alle 25-vuotiaisiin toimeentulotukiasiakkaisiin eli 0–25-vuotiaisiin sosiaalihuollon lastensuojelun ja toimeentulotuen asiakkaisiin. Kun tarkastelu kohdentui sekä lastensuojelun eri osa-alueiden asiakkaisiin että nuoriin toimeentulotukiasiakkaisiin, kohdejoukkoon kuului eri-ikäisiä lapsia ja nuoria ja toisaalta kohdejoukon saattoi olettaa antavan kattavan kuvan erilaisista hyvinvoinnin ongelmista, joilla perustellaan lasten ja nuorten asiakkuutta sosiaalihuollossa³¹⁵.

Kohdejoukon rajauksen toisena kriteerinä oli se, että kaikilla kohdejoukkoon kuuluvilla lapsilla ja nuorilla oli jokin sosiaalihuollossa tehty päätös voimassa maaliskuussa 1997. Kyse saattoi olla joko sosiaalihuollon erilaisia tukimuotoja ja toimenpiteitä koskevasta päätöksestä, mutta myös päätöksestä, jossa todettiin, ettei sosiaalihuollon asiakkuusmäärittelykselle ollut perusteita. Tämä rajaus huomioiden tutkimuksen kohdejoukon muodostivat ne 432 lastensuojelun avohuollon tai sijais- ja jälkihuollon asiakasta, 168 nuorisohuollon asiakasta sekä 1110 nuorta toimeentulotukiasiakasta eli 1710 alle 25-vuotiaista sosiaalihuollon asiakasta, jotka täyttivät edellä mainitut kohdejoukon rajausta koskevat kriteerit. Palaan kohdejoukon sisällä aineistonkeruuvaiheessa tekemiini rajauksiin luvussa 3.4 kyseisten rajausten liittyessä pikemmin kerättyyn aineistoon kuin itse kohdejoukkoon.

Tutkimusaineistona tässä tutkimuksessa olivat tietokoneavusteisesti sosiaalihuollon perhehuolto-ohjelmaan tallennetut lastensuojelun ja toimeentulotuen asiakirjat kuvauksina lasten ja nuorten elämäntilanteista ja -kulusta. Niihin sisältyi tietoja kohdejoukkoon kuuluvista lapsista, nuorista ja heidän perheistään sekä sosiaalihuollon asiakkuuteen liittyvistä tilanteista, tapahtumista, päätöksistä ja toimenpiteistä. Osalla lapsista ja nuorista perhehuolto-ohjelmaan tallennettuihin asiakirjoihin sisältyi lisäksi tekstitiedosto, johon sosiaalityöntekijä oli voinut kirjata vapaamuotoisesti asiakkuutta koskevia muistiinpanojaan. Perhehuolto-ohjelmaan tallennetuissa tiedoissa oli kyse sekä päätösasiakirjoista, että sosiaalityöntekijän muistiinpanoista sosiaalihuollon asiakirjojen päätyypeinä³¹⁶.

Tutkimusaineiston rajaus perhehuolto-ohjelmaan tallennettuihin asiakirjoihin merkitsi samalla aineiston rajausta vuoden 1992 jälkeen tietokoneavusteisesti tal-

³¹⁴ Lastensuojelun avohuolto viittaa tässä tutkimuksessa alueellisen sosiaalityön piirissä tehtävään lastensuojelutyöhön, joka eroaa nuorisohuollosta asiakkaiden iän perusteella ja sijais- ja jälkihuollosta asiakkuuden laadun perusteella.

³¹⁵ Hyvinvoinnin ongelmia syrjäytymisen operationaalisenä määritelmänä on käsitelty laajemmin luvussa 2.4.

³¹⁶ Kääriäinen 2003, 27–32.

lennettuihin asiakirjoihin. Tutkimuksessa käytetyissä asiakirjoissa oli vain vähän tietoja ennen vuotta 1992 tapahtuneista asioista. Perhehuolto-ohjelmaan tallennettuihin asiakirjatietoihin oli voitu siirtää mahdollinen ennen vuotta 1992 tehty huostaanottopäätös, minkä lisäksi sosiaalityöntekijä oli laatinut osalla lapsista ja nuorista lyhyen yhteenvedon aiemmasta asiakkuushistoriasta. Asiakirja-aineiston ulottaminen ennen vuotta 1992 laadittuihin paperisiin asiakirjoihin ei ollut tästä huolimatta perusteltua. Aiempien tutkimusten perusteella siirtyminen asiakirjojen tietokoneavusteiseen tallentamiseen on lisännyt niiden yhteismitallisuutta ja näin samalla myös niiden hyödynnettävyyttä tutkimuksissa³¹⁷. Perhehuolto-ohjelma, kuten muutkin asiakirjatietojen tallentamisessa käytettävät ohjelmat, antaa sosiaalityöntekijöille selkeät raamit siitä, mitä tietoja asiakirjoista on vähintään löydyttävä sekä missä muodossa tiedot täytyy kirjata ylös. Perhehuolto-ohjelmaan tallennetut asiakirjat sisälsivät kaikki asiakkuusmääritysten kannalta olennaiset tiedot lasten ja nuorten elämästä vuosilta 1992–1997. Aineistonkeruun rajausta perhehuolto-ohjelmaan tallennettuihin asiakasakteihin rajasi aineiston 1990-luvun alun laman jälkeen tuotettuihin sosiaalihuollon asiakirjoihin, jolloin tutkimuksessa oli mahdollista tarkastella lasten ja nuorten syrjäytymisongelmaa erityisesti 1990-luvun alun laman jälkeisen yhteiskunnan kontekstissa.³¹⁸

Asiakirja-aineiston vaihtoehtoina tässä tutkimuksessa olisivat olleet sosiaalihuollon asiakkaiden haastatteluaineisto³¹⁹, sosiaalityöntekijöiden haastatteluaineisto³²⁰ ja valmiin tilastomateriaalin³²¹ hyödyntäminen tutkimusaineistona. Asiakirja-aineiston valintaan tutkimusaineistoksi vaikuttivat seuraavat näkökohdat³²²:

³¹⁷ Muun muassa Heinon (1997, 91), Kajavan (1997, 67) ja Pohjolan (1994, 48) mukaan asiakirjoja-aineistojen ongelmana on ollut niiden yhteismitallisuuden puute. Tämä ei ole ollut asiakirjojen tietokoneavusteiseen tallentamiseen siirtymisen jälkeen enää yhtä suuri ongelma kuin aiemmin (Seppänen 1997, 44–48).

³¹⁸ Vrt. syrjäytyminen yhteiskunnallisiin muutosprosesseihin liittyvänä käsitteenä (ks. luku 2.1).

³¹⁹ Mm. Forssén 1993, Pohjola 1994, Ritakallio & Salavuo 1988, Salomaa 1986, Tanninen & Julkunen 1993.

³²⁰ Mm. Forssén 1993, Heino 1997, Rajavaara 1992.

³²¹ Mm. Kivinen 1989, Kivinen 1992, Ritakallio & Salavuo 1988, Törrönen 1994a.

³²² Vrt. Kajava 1989, 21–25, Kajava 1997, 66–67, Seppänen 1997, 47–52.

1. Asiakirja-aineisto soveltuu haastattelua paremmin tutkimukseen, jossa vasta riittävän laaja tutkimusaineisto takaa, että tutkimuksessa saadaan esille kaikki hyvinvoinnin ongelmat, joita sosiaalihuollon asiakkailta toistuvasti ilmenee.
 - Laajan aineiston ollessa kyseessä ei ole mahdollista käyttää syvähaastatteluja aineistonkeruumenetelmänä ja pintapuolisemmilla haastatteluilla ei ole mahdollista saavuttaa tutkimuksen tavoitteita.
 - Asiakirjatiedot ovat useimmiten niin sanottua kovaa faktaa eli tarkistettua ja tapahtumien kulun varmentamaa tietoa³²³. Myös asiakkaalla on oikeus tutustua itseään koskeviin asiakirjoihin ja kontrolloida näin oman asiansa käsittelyä asiakkuusprosesseissa.
 - Haastatteluissa voisi ongelmaksi muodostua myös hyvinvoinnin ongelmien arkaluontoisuus ja asiakkaan vaikeudet puhua niistä vieraille ihmiselle.
2. Asiakirja-aineisto soveltuu haastattelua paremmin asiakkuusprosessien systemaattiseen tarkasteluun.
 - Asiakirjat tavoittavat asiakkaan elämäntilanteet ja elämänculun pidemmältä ajanjaksolta ja aineiston kertymistavasta johtuen tapahtumien kulku on ajoitettavissa³²⁴.
 - Asiakirjoissa asiat on pääosin kirjattu ylös silloin, kun erilaiset elämäntapahtumat ja toimenpiteet ovat olleet ajankohtaisia³²⁵, joten asiakirjoja käyttämällä on mahdollista välttää muistivirheiden vaikutus ja toisaalta se, että tapahtumien saamat merkitykset voivat ajan kuluessa muuttua.
 - Asiakirjojen avulla on mahdollista tarkastella paitsi erilaisten hyvinvoinnin ongelmien esiintymistä sosiaalihuollon asiakkaiden keskuudessa, myös näiden ongelmien dynamiikkaa ja yhteenliittymisen mekanismeja.
3. Asiakirja-aineisto antaa mahdollisuuden tarkastella ja kuvata sosiaalihuollon asiakkaiden elämäntilanteiden ja -kulun moninaisuutta, mikä ei tilastomateriaalin pohjalta olisi mahdollista³²⁶.
 - Tilastot yksiulotteisina kuvaavat asiantiloja ja tilanteita tietyinä ajankohdina tai jaksona asiakkuusprosessien jäädessä tarkastelun ulkopuolelle.

³²³ Rauhala 1978, 11.

³²⁴ Rauhala 1978, 11.

³²⁵ Mäenpää & Törrönen 1996, 16.

³²⁶ Kajava & Lämsä 1998, 64.

- Tilastoissa sosiaalihuollon asiakkaiden elämäntilanteiden ja heidän keskuudessaan esiintyvien ongelmien moninaisuus hukkuu tilastolliseen keskimääräisyyteen. Tarkastelun kohteena on pikemminkin se, mikä on asiakkaiden keskuudessa tavanomaista ja tyypillistä kuin asiakkaiden elämäntilanteet ja -kulku kaikessa moninaisuudessaan.

Olen täysin tietoinen, että lasten ja nuorten elämästä sosiaalihuollon asiakirjojen kautta välittyvä kuva ei ole heidän elämänsä koko kuva³²⁷. Valittu näkökulma on tästä huolimatta perusteltu. Sosiaalihuollon asiakirjat antavat rajoitteistaan huolimatta sellaista tietoa, jota ei olisi ollut mahdollista saada muilla menetelmillä³²⁸. Ne tarjoavat esimerkiksi syrjäytymisprosessien tarkasteluun valmiin pitkittäisaineiston, jollaisia on muutoin vain vähän tutkijoiden käytettävissä³²⁹. Samalla ne tarjoavat mahdollisuuden paitsi sosiaalihuollon asiakkaiden elämäntilanteiden asiakasryhmittäiseen analyysiin ja syrjäytyneisyyden tarkasteluun kohdejoukon eri osaryhmien tasolla, myös asiakkaiden elämäntilanteiden ja elämäntilanteiden eriytyvään jäsentämiseen sekä asiakkuuden moninaisuuden ja lasten ja nuorten syrjäytymisen dynamiikan tarkasteluun. Näkökulman rajoittuneisuus ei myöskään liity ainoastaan asiakirja-aineistoihin, vaan kyse on eletyn ja tutkimusaineistoissa kuvatun elämän välisestä erosta myös yleisemmällä tasolla³³⁰. Elämäntilanteissa on aina kyse tietystä näkökulmasta kerrotuista ja tiettyä tarkoitusta varten tuotetuista elämäntarinoista, jolloin tarkastelun kohteena voi parhaassakin tapauksessa olla vain osia elämän palapelistä³³¹. Sosiaalihuollon asiakirja-aineistossa tarkastelu rajautuu syrjäytymisongelman ja samalla tämän tutkimuksen tavoitteiden kannalta olennaisiin puoliin lasten ja nuorten elämästä³³².

3.4 Aineistonkeruu

Keräsin alle 25-vuotiaita sosiaalihuollon asiakkaita koskevan aineiston Oulun kaupungille tekemäni tutkimuksen³³³ yhteydessä kesällä 1997. Sosiaalihuollon asiakasrekisteristä löytyi Oulun kaupungin atk-keskuksessa tehdyssä haussa 1710

³²⁷ Pohjola 1994.

³²⁸ Kajava 1997, 67, Seppänen 1997, 51.

³²⁹ Heikkilä 2000, 175.

³³⁰ Vrt. eletty, dokumentoitu ja tutkittu asiakkuus (kuvio 5, luku 3.2.4).

³³¹ Huotelin 1996, 31, myös Heiskala 1995, 153–154, Pohjola 1994, 186.

³³² Raunio 2006, 16.

³³³ Lämsä 1998a.

kohdejoukon rajausta koskevat kriteerit³³⁴ täyttävää alle 25-vuotiasta sosiaalihuollon asiakasta. Asiakasrekisteristä tehdyn haun pohjalta sain käyttööni kohdejoukkoon kuuluvien lasten ja nuorten henkilötunnukset, joiden avulla pystyin hakemaan kohdejoukkoon kuuluvien sosiaalihuollon asiakkaiden asiakirjat asiakasrekisteristä. Samalla sain henkilökohtaisen käyttäjätunnuksen ja salasanan, jotka mahdollistivat perhehuolto-ohjelman käytön tiedonhaussa sekä ohjelmaan tallennettuihin salassa pidettäviin asiakirjoihin tutustumisen. Salassa pidettävien asiakirjojen käyttö tutkimusaineistona tapahtui Sosiaali- ja terveysministeriön sekä Oulun kaupungin sosiaalitoimen luvalla. Sosiaali- ja terveysministeriön myöntämän luvan ehtona oli aineistonkeruun rajoittaminen asiakirjatietoihin. Lupapäätöksen mukaisesti en saanut tutkimusta tehdessäni ottaa yhteyttä kohdejoukkoon kuuluviin sosiaalihuollon asiakkaisiin, eikä siihen ollut tämän tutkimuksen yhteydessä tarveakaan³³⁵.

Keräsin sosiaalihuollon asiakkaita koskevat tiedot sosiaalihuollon asiakasrekisteristä tutkimusta varten laatimani koodauslomakkeen (liite 1) avulla. Kohdistin huomion koodauslomakkeen avulla niihin asiakirjatietoihin, jotka olivat syrjäytymisen teoreettisen tarkastelun perusteella olennaisia³³⁶. Huomion kohteina olivat syrjäytymisen operationaalisen määritelmän ja tutkimuksen teoreettisten lähtökohtien mukaisesti erityisesti erilaiset sosiaalihuollon asiakkailla esiintyvät hyvinvoinnin ongelmat ja sosiaalihuollon tavat vastata niihin. Taulukossa 3 olen jaotellut koodauslomakkeen kysymykset syrjäytymisen eri ulottuvuuksille sen perusteella, minkä tyyppisestä hyvinvoinnin ongelmasta kulloinkin on kyse ja milaista tukea asiakas hakee tai saa sosiaalihuollosta. Mikäli kysymys oli sijoitettavissa useammalle syrjäytymisen ulottuvuudelle, olen sijoittanut sen päällekkäisyyksien välttämiseksi pääsääntöisesti vain yhdelle ulottuvuudelle.

³³⁴ Tarkastelen kohdejoukon rajauksen kriteereitä tarkemmin luvussa 3.3.

³³⁵ Kääriäinen 2003, 36.

³³⁶ Ks luvut 2.2–2.4.

Taulukko 3. Hyvinvoinnin ongelmat syrjäytymisen operationaalisenä määritelmänä ja koodauslomakkeen kysymykset

Syrjäytymisen ulottuvuudet	Koodauslomakkeen kysymykset
Taloudellinen	6. Huoltajien sosioekonominen asema
- syrjäytyminen palkkatyöhön perustuvasta tulonjaosta	8. Ruokakunnan pääasiallinen toimeentulo
- toimeentulo erilaisten tukien ja avustusten varassa	9. Vanhempien asiakkuus sosiaalitoimistossa
- taloudelliset vaikeudet	22. Lastensuojelutarpeen perusteena kodin olosuhteet; taloudelliset vaikeudet
- toimeentulotukiköyhyys	25. Vanhempien saama tuki; sosiaalitoimiston toimeentulotuki
Sosiaalinen	33. Toimeentulotuen tarpeen syy; muun sosiaaliturvan pienuus, sosiaalietuuden viivästyminen, velkakierre, opiskelu, ei erityistilanne (riittämätön tulo)
- perhesuhteiden epävakaus ja ongelmat	34. Toimeentulotuen kesto
- muiden sosiaalisten suhteiden epävakaus tai puute	3. Lapsen/nuoren vanhempien suhde
- erilaiset sosiaaliset ongelmat, jotka heikentävät yksilön asemaa yhteisössä ja joihin liittyy usein tietynlainen sosiaalinen leima	4. Lapsen/nuoren huoltajuus
	18. Vapaa-ajan aktiviteetit; ajan viettäminen kavereiden kanssa
	22. Lastensuojelutarpeen perusteena ovat kodin olosuhteet; äidin/isän/muun perheenjäsenen alkoholinkäyttö, äidin/isän väkivaltainen käytös yleensä/ lapseen kohdistunut väkivalta, vanhempien keskinäinen/muun perheenjäsenen väkivaltaisuus, huoltajan/huoltajien huumeidenkäyttö, rikollinen elämäntapa, vankilaan joutuminen, erotilanteen ongelmat, huoltajuusriidat, kodinhoidollisten taitojen puute, yleinen avuttomuus arkisissa toiminnoissa, elämäntavan poikkeavuus, lapsenhoidon laiminlyönti, rauhoittavien- (tai uni-) lääkkeiden antaminen lapselle, epäily/todettu inesti
	23. Lastensuojelutarpeen perusteena lapsen kehitystä ja terveyttä vaarantava käytös; ristiriidat lähiomaisten kanssa, kotoa lähteminen, karkailu, ongelmat vapaa-ajan vietossa, päihteidenkäyttö, liiman tms. haistelu, huumeidenkäyttö, rattijuopumukset, autovarkaudet, näpistykset, muut varkaudet, henkeen ja terveyteen kohdistuvat rikokset
	24. Lapsen/nuoren sisarusten lastensuojeluasiakkuus
	25. Vanhempien saama tuki; ensi- ja turvakoti, päivähoito, kotipalvelut, tehostettu perhetyö, lapsen/nuoren laitossijoitus avohuollon tukitoimena, kriisipäivystys
	26. Avohuollon tukitoimet lapselle; sosiaalitoimistossa neuvonta, riita- ja rikosasioiden sovittelu, tukihenkilö, lastenkotisijoitus
	28. Lapsi on ollut huostaanotettuna
	29. Sijoituspaikka
	31. Siviilisääty
	32. Perhetyyppi
	33. Toimeentulotuen tarpeen syy; päihteidenkäyttö, avuttomuuteen liittyvät toimeentulovaikeudet, kriisi/erityinen tilanne
	35. Toimeentulotukiasiakkaan muut ongelmat; liiallinen alkoholinkäyttö, väkivaltaisuus, huumeidenkäyttö, heikko sosiaalinen ankkuroituminen, perheriidat, erotilanteen ongelmat, huoltajuusriidat, kodinhoidollisten taitojen puute, yleinen avuttomuus arkisissa toiminnoissa, elämäntavan poikkeavuus, au-lapsi/-lapsia, lapsenhoidon laiminlyönti, lapsen pahoinpitely
	36. Muut viranomaisasiakkuudet; sosiaalitoimiston lastensuojelu, ensi- ja turvakoti, kotipalvelu

Taulukko 3. Hyvinvoinnin ongelmat syrjäytymisen operationaalisenä määritelmänä ja koodauslomakkeen kysymykset (jatkuu)

Syrjäytymisen ulottuvuudet	Koodauslomakkeen kysymykset
Vallankäyttö ja osallistuminen	18. Vapaa-ajan aktiviteetit; esim. ajanvietto harrastusten parissa, urheilu ja liikunta, muu kerhotoiminta, elokuvissa käynti
- osallistumis- ja vaikutusmahdollisuuksien puute	20. Lastensuojeluilmoituksen tekijä joku perheen ulkopuolinen
- joutuminen toisten vallankäytön ja kontrollin erityiskohteiksi	22. Lastensuojelutarpeen perusteena kodin olosuhteet; toistuvat erimielisyydet eri viranomaisten kanssa
Terveys	23. Lastensuojelutarpeen perusteena lapsen kehitystä ja terveyttä vaarantava käytös; erimielisyydet viranomaisten kanssa
- fyysiset ja psyykkiset pitkäaikaissairaudet	35. Toimeentulokiasiakkaan muut ongelmat; erimielisyydet viranomaisten kanssa
- ennenaikainen eläköityminen	36. Muut viranomaisasiakkuudet; poliisi, kriminaalihuolto
	6. Vanhempien sosioekonominen asema; eläkeläinen
	8. Ruokakunnan pääasiallinen toimeentulo; eläke
	22. Lastensuojelutarpeen perusteena kodin olosuhteet; äidin/isän/muun perheenjäsenen mielenterveysongelmat, fyysinen sairaus
	25. Vanhempien saama tuki; kasvatus- ja perheneuvola, a-klinikka, huoltolaitos, mielenterveystoimisto, psykiatrisen sairaalahoito, terveyskeskus, neuvola
	26. Avohuollon tukitoimet lapselle/nuorelle; kasvatus- ja perheneuvola, a-klinikka, lastenpsykiatrisen sairaalahoito
	33. Toimeentulotuen tarpeen syy; sairaus ja sen kulut
	35. Toimeentulokiasiakkaan muut ongelmat; mielenterveysongelmat, fyysinen sairaus tai vamma
	36. Muut viranomaisasiakkuudet; kasvatus- ja perheneuvola, a-klinikka, terveyskeskus, mielenterveystoimisto, psykiatrisen sairaalahoito
Työmarkkinat	6. Huoltajien sosioekonominen asema
- työmarkkina-aseman epävakaus	7. Vanhempien pääasiallinen toiminta
- poisputoaminen tuotannosta ja työelämästä	8. Ruokakunnan pääasiallinen toimeentulo
	16. Lapsen/nuoren osallistuminen työelämään; työttömyyden kesto, tukityöllistetty/työpajatoiminta, ansiotyössä kk/vuotta
	17. Työssäkäyvän nuoren työ- tai toimiala
	26. Avohuollon tukitoimet lapselle/nuorelle; työpajatoiminta tms. tukityöllistäminen
	33. Toimeentulotuen tarpeen syy; ei saa työttömyysturvaa (työtön), työttömyysturvan pienuus
	36. Muut viranomaisasiakkuudet; työvoimatoimisto
Asuminen	10. Perheen asuinalue
- asuminen levottomalla alueella	11. Asunnon hallintasuhde
- asuminen puutteellisissa olosuhteissa tai ahtaasti	12. Asumistaso; asunnon tilavuus, varustetaso/asumisen puutteellisuus
- vaikeudet itsenäisessä asumisessa tai asumisen rahoittamisessa, asunnottomuus	13. Lapsen/nuoren asuminen
	22. Lastensuojelutarpeen perusteena kodin olosuhteet; asuntovaikeudet
	25. Vanhempien saama tuki; asunto-olosuhteiden kohentaminen
	33. Toimeentulotuen tarpeen syy; asumisen rahoitus, asunnottomuus
	35. Toimeentulokiasiakkaan muut ongelmat; asuntovaikeudet

Taulukko 3. Hyvinvoinnin ongelmat syrjäytymisen operationaalisenä määritelmänä ja koodauslomakkeen kysymykset (jatkuu)

Syrjäytymisen ulottuvuudet	Koodauslomakkeen kysymykset
Koulutus	6. Huoltajien sosioekonominen asema
- kouluvaikeudet	14. Lapsen/nuoren koulutus
- jääminen	15. Kouluvaikeudet
jatkokoulutuksen ulkopuolelle	23. Lastensuojelutarpeen perusteena lapsen kehitystä ja terveyttä vaarantava käytös; kouluvaikeudet, koulupinnaus,
- puutteellinen tai keskeytynyt koulutus	koulukiusaaminen
	25. Vanhempien saama tuki; koulu, oppilashuoltotyöryhmä
	26. Avohuollon tukitoimet lapselle/nuorelle; koulukuraattori, erityisjärjestelyt koulun puitteissa, erityisluokkasiirto

Taulukossa ovat mukana lähes kaikki koodauslomakkeiden kysymykset, suurimman osan kysymyksistä liittyessä suoraan johonkin tai joihinkin syrjäytymisen ulottuvuuksista. Syrjäytymisen operationaalisenä määritelmänä toimivien kysymysten lisäksi koodauslomakkeisiin sisältyy muutamia taustakysymyksiä (lapsen/nuoren ikä, sukupuoli, vanhempien syntymävuosi), täydentäviä/kokoavia kysymyksiä (lastensuojelutarpeen perusteena kasvuolosuhteet/nuoren oma toiminta, yhteisneuvottelut) ja avoimia kysymyksiä (muuta taustaan liittyvää, muuta lastensuojelutoimenpiteisiin liittyvää, muuta toimeentulotukeen liittyvää). Vapaa-ajan vieton osalta mainitsen taulukossa esimerkkejä lomakkeella kysytyistä vapaa-ajan viettotavoista vallankäyttöön ja osallistumismahdollisuuksiin liittyvinä voimavaroina.

Hyödynsin koodauslomakkeen laadinnassa Rauhalan huono-osaisuuden ulottuvuudet jaotuksen luokituksia³³⁷. Eri osioiden tarkemmassa jäsennyksessä hyödynsin lisäksi aiemmissa tutkimuksissa, mm. Kajavan³³⁸ pakkohuostaanottoja käsittelevässä tutkimuksessa sekä sosiaalihuollon asiakkuuden perusteiden ja asiakkaille tarjottujen tukitoimien kirjaamisessa yleisesti käytettyjä luokitteluja. Koodauslomakkeen kysymysten tavoitteena oli tiivistää asiakirjoissa oleva tieto niin, että se oli kohdejoukon koosta ja asiakirja-aineiston heterogeenisuudesta huolimatta hallittavissa.

Olen koonnut taulukkoon 4 tiedot tutkimuksen kohdejoukkoon kuuluvien sosiaalihuollon asiakkaiden, aineistoa kerätessäni läpikäymieni asiakkaiden ja täyttämieni koodauslomakkeiden lukumääristä.

³³⁷ Rauhala 1988, Rauhala 1991, ks. myös Lämsä 1998a, luku 2.4 tässä tutkimuksessa.

³³⁸ Kajava 1997.

Taulukko 4. Sosiaalihuollon asiakkaina olevat lapset ja nuoret sosiaalihuollon toiminta-alueittain.

Sosiaalihuollon eri toiminta-alueet	Asiakkaat*	Läpikäytyt asiakkaat	Täytetyt lomakkeet
Lastensuojelun avohuolto	432**	301**	124
Sijais- ja jälkihuolto			95
Nuorisohuolto	168	106	101
Toimeentulotuki	1110	583	444
Yhteensä	1710	990	764***

* Sosiaalihuollon lastensuojelun asiakkaat ja alle 25-vuotiaat toimeentulotuen asiakkaat, joilla oli jokin sosiaalihuollossa tehty päätös voimassa maaliskuussa 1997 eli tutkimuksen alkuperäinen kohdejoukko.

** Luvussa ovat mukana sekä lastensuojelun avohuollon että sijais- ja jälkihuollon asiakkaat

*** Tutkimuksessa on mukana 705 lasta tai nuorta, joista 59 oli tai oli ollut asiakkaana useammalla kuin yhdellä sosiaalihuollon toiminta-alueella.

Kävin aineistoa kerätessäni läpi 301 lastensuojelun avohuollon tai sijais- ja jälkihuollon asiakkaan, 106 nuorisohuollon asiakkaan ja 583 nuoren toimeentulotukiasiakkaan sosiaalihuollon perhehuolto-ohjelmaan tallennetut asiakirjat. Sovelsin kohdejoukon rajauksessa ns. lumipallotekniikkaa eli pidin aineistoa riittävänä, kun uudet tapaukset eivät tuoneet esiin uusia piirteitä kohdejoukosta ja sen eri osaryhmistä³³⁹.

Täytin koodauslomakkeen 124 lastensuojelun avohuollon, 95 sijais- ja jälkihuollon ja 101 nuorisohuollon asiakkaasta sekä 444 alle 25-vuotiaasta toimeentulotukiasiakkaasta eli yhteensä 705 lapsesta tai nuoresta, joista 59 oli tai oli ollut asiakkaana vähintäänkin kahdella sosiaalihuollon toiminta-alueella. Kirjasin tällöin kaikki yksittäistä lasta tai nuorta koskevat tiedot samalle lomakkeelle ja huomioin tiedot sosiaalihuollon eri toiminta-alueiden asiakkuuksia koskevissa analyyseissä. En täyttänyt lomaketta 226 läpikäymästäni sosiaalihuollon asiakkaasta. Keskeisenä syynä lomakkeen täyttämättä jättämiseen oli asiakirjatietojen vähäisyys. Tietoja oli vain vähän saatavissa muun muassa niistä sosiaalihuollon asiakkaista, joiden tuen tarve oli satunnaista sekä niistä nuorista toimeentulotukiasiakkaista, joilla ei ollut oikeutta toimeentulotukeen maaliskuussa 1997.

Useimmat koodauslomakkeen kysymyksistä ja niiden vastausvaihtoehdoista olivat valmiiksi strukturoituja. Vastaukset kysymyksiin löytyivät perhehuolto-

³³⁹ Aineiston kylläntyminen eli saturaatio (mm. Charmaz 2000, 517–518, Eskola & Suoranta 1999, 62–64).

ohjelman päätösasiakirjoista ja henkilö- ja perhevälilehdille tallennetuista tiedoista (esim. ikä, sukupuoli, vanhempien syntymävuodet, koulutus) pääosin suoraan ja ne olivat jo valmiiksi koodauslomakkeen edellyttämässä muodossa³⁴⁰. Asiakirjoihin sisältyi kuitenkin myös sellaista tietoa, jonka koodaus edellytti tiedon etsimistä perhehuolto-ohjelman eri välilehdiltä sekä tehtyjen asiakirjamerkintöjen tulkintaa. Tekemieni tulkintojen perusteina olivat aihepiirin teoreettisen jäsenyyksen ja sosiaalityön työkäytäntöjen tuntemuksen kautta muotoutuneet kriteerit, joiden perusteella saatoinkin katsoa esimerkiksi tietyn hyvinvoinnin ongelman olevan olemassa³⁴¹.

Jokaisessa lomakkeessa oli valmiiksi strukturoitujen kysymysten lisäksi yksi avokysymys: muuta taustaan liittyvää, muuta lastensuojelutoimenpiteisiin liittyvää, muuta toimeentulotukeen liittyvää. Avokysymykset mahdollistivat aineistosta itsestään nousevien näkökulmien esiin nostamisen, mutta myös aineiston alustavaa analyysiä koskevien kenttämuistiinpanojen tekemisen jo aineiston keruuvaiheessa. Kenttämuistiinpanoissa oli kyse aineiston analysoinnille ja tulkinnalle vireikkeitä antavista ajatuksista, alkuhypoteeseista, huomioista ja ihmetyksen aiheista³⁴². Koodauslomakkeille siirrettyissä tiedoissa kaiken kaikkiaan oli kyse tiivistetyistä elämäntarinoista, jotka olivat palautettavissa kvalifioituiksi asiakkuuskuvauksiksi³⁴³. Tavoitteenani oli saada keräämäni asiakirja-aineiston avulla kokonaiskuva sosiaalihuollon asiakkaina olevien lasten ja nuorten elämäntilanteista ja elämäntilanteista asiakkuuden kehityksessä. Toisaalta tavoitteenani oli aineksien saaminen lasten ja nuorten syrjäytymisongelman luonteen ja dynamiikan kuvaukseen ja selvittämiseen ja asiakkuuden moninaisuuden tekemiseen näkyväksi.

Tein aineistonkeruun yhteydessä kenttämuistiinpanoja myös lopullisen kohdejoukon ulkopuolelle jääneistä sosiaalihuollon asiakkaista. Tämä oli perusteltua,

³⁴⁰ Esimerkiksi lastensuojelun- ja toimeentulotuntarpeen perusteiden kirjaamisessa käytetään pääsääntöisesti niiden tilastoinnissa käytettäviä luokituksia, jotka vastaavat koodauslomakkeen luokituksia. Siirtyminen asiakasaktien tietokoneavusteiseen kirjaamiseen on lisännyt myös muutoin tietojen yhteismitallisuutta (ks. Seppänen 1997, 44–48).

³⁴¹ Siljanderin (1988, 115) mukaan ymmärtäminen ei koskaan lähde tyhjästä, vaan edellyttää jonkinlaista ennakkokäsitystä siitä, mitä ollaan ymmärtämässä. Oma tutkimusaihetta ja sosiaalihuollon toimintakulttuuria koskeva esiyymmärrykseni pohjautuu aihepiiriä käsittelevään kirjallisuuden perehtymisen ohella mm. koulukodissa ja koulukuraattorina työskentelemällä hankkimaani ammatilliseen arkikokemukseen sekä toimintaan sosiaalihuollon lastensuojelun ja toimeentulotuen asiakkaana olleen nuoren tukihenkilönä usean vuoden ajan. (Vrt. Denzin 1989, 49, Kajava 1997, 67, Seppänen 1997, 50.)

³⁴² Alasutari 1993, 241.

³⁴³ Aineiston kvalifiointia käsitellään lähemmin aineiston analysointi- ja tulkintaprosessin yhteydessä luvussa 3.5.

jotta aineisto ei rajautunut runsaasti tukea tarvitseviin asiakkaisiin ja tutkimuksessa ei näin menetetty osaa asiakkuuden moninaisuudesta. Tekemiini muistiinpanoihin sisältyi tieto lomakkeen täyttämättä jättämisen perusteista sekä tapauskohtaisesti tietoja lapsen tai nuoren elämäntilanteesta, esimerkiksi syistä, joiden perusteella sosiaalihuollon asiakkuusmäärittystä ei tehty. Muistiinpanot toimivat aineiston analysoinnin ja tulkinnan resurssina erityisesti asiakkuuden moninaisuuden jäsenyyksen ja kuvauksen yhteydessä.

Asiakkaiden anonymiteetin turvaamiseksi³⁴⁴ suoritin aineistonkeruun ja käsittelyn kokonaan itse. Korvasin henkilöiden nimet ja henkilötunnukset jo aineistonkeruuvaiheessa tunnusluvuilla, joita käytän tunnistetietoina myös aineiston analysoinnin yhteydessä kvalitatiiviseen muotoon palauttamissani asiakkuuskuvauksissa sekä tutkimushavaintojen yhteydessä esittämässäni aineistonäytteissä.

3.5 Aineiston analysointi- ja tulkintaprosessi

Aineiston analysointi- ja tulkintaprosessi etenee tässä tutkimuksessa interaktionistisen tulkintamallin³⁴⁵ mukaisesti aineiston kvantifioinnista tutkimuskohteen rekonstruoinnin kautta sen kontekstualisointiin. Analysointi- ja tulkintaprosessin tietyssä vaiheessa tehdyt tulkinnat luovat aina perustan analysoinnin ja tulkinnan seuraaville vaiheille. Tarkastelen taulukossa 5 aineiston analysointi- ja tulkintaprosessin eri vaiheita pääpiirteissään. Tarkastelen näitä vaiheita luvissa 4–6.

³⁴⁴ Asiakkaiden anonymisoinnin periaate tutkimuksessa (ks. esim. Kääriäinen 2003, 36).

³⁴⁵ Denzin 1989, 48–65.

Taulukko 5. Aineiston analysoinnin vaiheet.

Analysointi vaihe	Tutkimuskysymys	Tarkastelun kohteet	Analyttinen lähestymistapa	Johtopäätökset
Aineiston kvantifiointi	Mitkä ovat keskeisiä sosiaali-huollon eri toiminta-alueiden asiakkaina olevien lasten ja nuorten hyvinvoinnin ongelmia ja sosiaalihuollon tapoja vastata niihin?	Lasten ja nuorten erilaiset hyvinvoinnin ongelmat ja niiden ratkaisuyrityksissä käytetyt toimenpiteet sosiaalihuollon eri toiminta-alueiden kehyksissä	Aineiston kvantitatiivinen sisällön erittely	Sosiaalihuollon asiakkaina olevien lasten ja nuorten elämäntilanteita yleisesti määrittävät teemat
Tutkimuskohteen rekonstruointi	Millaisia asiakkuustyyppisiä sosiaalihuollon asiakirja-aineistosta on löydettävissä ja millainen kuva lasten ja nuorten syrjäytymis- ja selviytymisprosesseista niiden pohjalta rakentuu?	Erilaiset asiakkuustyyppit elämänhallinnan ja syrjäytymisen ulottuvuudella jäsenyvinä konstruktioina sekä niiden välinen dynamiikka	Tyypittely	Asiakkuuden kehysten eri merkitykset
Tutkimuskohteen kontekstuaalisointi	Mitkä ovat keskeisiä tekijöitä sosiaalihuollon asiakkaina olevien lasten ja nuorten syrjäytymisessä tai selviytymisessä?	Sosiaalihuollon asiakkuus 1990-luvun alun laman jälkeisen yhteiskunnan kontekstissa	Meta-analyysi	Lasten ja nuorten syrjäytymisen ja selviytymisen problematiikat myöhäismodernissa yhteiskunnassa

Aineiston analysoinnin ensimmäisenä vaiheena oli aineiston kvantifiointi: sisältöään ja muodoltaan epäyhtenäisen asiakirja-aineiston muuttaminen tutkimusaineistoksi ja aineiston kvantitatiivinen sisällön erittely³⁴⁶. Etsin aineiston kvantifioinnin avulla vastausta ensimmäiseen tutkimuskysymykseen: *Mitkä ovat keskeisiä sosiaalihuollon eri toiminta-alueiden asiakkaina olevien lasten ja nuorten hyvinvoinnin ongelmia ja sosiaalihuollon tapoja vastata niihin?* Kvantifioinnin yhteydessä tarkastelin lasten ja nuorten hyvinvoinnin ongelmia ja sosiaalihuollon tapoja vastata niihin sosiaalihuollon eri toiminta-alueiden kehyksissä. Kvantifiointi toimi kohdejoukon eri osaryhmien kuvauksena, joka mahdollisti laajan ja epäyhtenäisen aineiston haltuunoton ja kokonaiskäsityksen saamisen aineistosta. Syrjäytymisen operationaalisen määritelmän mukaisesti analyysin tässä vaiheessa tarkastelun kohteina olivat lasten ja nuorten erilaiset hyvinvoinnin ongelmat ja

³⁴⁶ Denzin 1989, 55–58, ks. myös Grönfors 1985, 155–161, Kajava 1989, 24, Kajava 1997, 66–67.

niiden ratkaisuyrityksissä käytetyt toimenpiteet³⁴⁷. Tarkastelen tutkimustuloksia aineiston kvantifioinnin pohjalta luvussa 4³⁴⁸.

Mikäli olisin tyytynyt aineiston analysoinnissa kvantitatiiviseen tarkasteluun, olisi tutkimuksessa menetetty aineistoon sisältyvää moninaisuutta. Käteen olisi jäänyt lähinnä jo aikaisempien tutkimusten perusteella tiedossa olevia ja osin stereotyyppisiksi muodostuneitakin käsityksiä siitä, mitkä ongelmat ovat tyypillisiä sosiaalihuollon tietyn toiminta-alueen asiakkaiden keskuudessa ja miten sosiaalihuollossa vastataan näihin ongelmiin. Myös tarkastelun yhteydet lasten ja nuorten syrjäytymiseen olisivat rajoittuneet ensisijassa syrjäytymisen tarkasteluun asiakkuuden perusteina olevina hyvinvoinnin ongelmina, jolloin tarkastelun kohteena olisi ollut pikemmin sosiaalihuollon tietyn toiminta-alueen yleistetty asiakas kuin asiakkaat ainutkertaisine elämäntilanteineen.

Koska syrjäytyminen on yhdistävä näkökulma erilaisille ongelmille, oli kohdejoukon eri osaryhmien erojen ohella perusteltua selvittää, mitkä olivat sosiaalihuollon eri asiakasryhmille yhteisiä piirteitä³⁴⁹. Käytin näiden piirteiden analysoinnissa aineistolähtöistä tematisointia, sosiaalihuollon asiakkuutta yleisesti määrittävien teemojen konstruointia. Alkuun teemoissa oli kyse yksittäisiin tapauksiin liittyvistä havainnoista, joita tein niin aineistoa kerätessäni, siirtäessäni tietoja koodauslomakkeilta tietokoneelle kuin myös analysoidessani kerättyjä tietoja. Analyysin edetessä havainnot laajentuivat yleisemmin lasten ja nuorten elämäntilanteita jäsentäviksi näkökulmiksi. Näissä havainnoissa ei ollut kyse ainoastaan siitä, mistä asiakirjoissa puhuttiin, vaan myös siitä, mistä niissä ei puhuttu. Sosiaalihuollon asiakkaina olevien lasten ja nuorten elämäntilanteita ja -kulkua koskevat tulkinnat konstruoituivat näin myös puuttuvien tietojen sekä lasten ja nuorten elämäntarinoiden katkoksen kautta. Aineistolähtöinen tematisointi toimi aineiston analysoinnin ensimmäisen vaiheen johtopäätösosiona sekä siirtymävaiheena aineiston kvantitatiivisesta analyysistä analysoinnin seuraavaan vaiheeseen, asiakkuuden ja sen kautta myös lasten ja nuorten syrjäytymisen rekonstruointiin.

Interaktionistisen tulkintamallin toisena vaiheena oli asiakkuuden ja lasten ja nuorten syrjäytymisen rekonstruointi palauttamalla kvantitatiivisen analyysin yhteydessä toisistaan irrotetut osatekijät takaisin toistensa yhteyteen³⁵⁰. Käytin re-

³⁴⁷ Syrjäytymisen käsitteen operationalisointi (ks. luku 2.4).

³⁴⁸ Myös Grönfors 1985, 145, Suoranta & Eskola 1992, 277–278.

³⁴⁹ Vrt. syrjäytymisen käsitteen alle sijoitettujen ongelmien yhteiset piirteet syrjäytymisen määreinä (luku 2.2).

³⁵⁰ Denzin 1989, 58–59, Heino 1997, 77.

konstruoinnin menetelmänä tyypittelyä, asiakkuuksien tarkastelua erilaisia asiakkuustyyppejä kuvaavan mallin avulla³⁵¹. Aineiston analysoinnin tämän vaiheen tavoitteena oli vastausten etsiminen kysymykseen: *Millaisia asiakkuustyyppejä sosiaalihuollon asiakirja-aineistosta on löydettävissä ja millainen kuva lasten ja nuorten syrjäytymis- ja selviytymisprosesseista niiden pohjalta rakentuu?* Tyypittely pohjautui aineiston kvalifiointiin, kvantifioitujen tietojen palauttamiseen takaisin kvalitatiiviseen muotoon. Aineistoa kvalifioidessani tarkastelin koodauslomakkeen tietoja tiivistettyinä kuvauksina sosiaalihuollon asiakkaina olevien lasten ja nuorten elämäntilanteista ja elämänculusta. Hyödynsin kuvauksissa koodauslomakkeen tietojen ohella aineistonkeruun ja kvantitatiivisen sisällön erittelyn yhteydessä tekemiäni kenttämuistiinpanoja, joissa oli kyse joko tietyn asiakkaan tilannetta koskevista lisätiedoista tai omista tulkintoistani sekä saamieni tietojen tai niiden puutteen perusteella tekemistäni johtopäätöksistä.

Taulukossa 6 on muutamia esimerkkejä koodauslomakkeen tietojen muuttamisesta kvalifioituiksi asiakkuuskuvauksiksi. Taulukon 6 toisella sivulla olen yhdistänyt saman perheen lasten tiedot yhdeksi perhenäkökulmasta kirjoitetuksi kuvaukseksi perheen lastensuojeluasiakkuudesta. Taulukon 6 kolmannella sivulla oleva kuvaus L049³⁵² on puolestaan yksi esimerkki asiakkuuskuvauksesta, jonka konstruointiin vaikuttivat paitsi koodauslomakkeen tiedot perheen tilannetta koskevinä faktoina, myös omat tulkintani asiakirjoissa rivien väliin jäävistä asioista, joista sosiaalityöntekijä ei tuntunut oikein saavan otetta, mutta jotka olivat silti asiakirjateksteissä läsnä sosiaalityöntekijän huolestuneisuutena asiakkaan tilanteesta ja tilanteen seurantana. Tekemiini tulkintoihin vaikuttivat osaltaan muut asiakkuuskuvaukset, jotka olivat sisällöltään analogisia kyseisen kuvauksen kanssa.

³⁵¹ Suoranta & Eskola 1992, 278.

³⁵² Merkintä L049 viittaa koodauslomakkeeseen 049.

Taulukko 6. Esimerkkejä koodauslomakkeen tietojen kvalifioinnista

Koodauslomakkeen tiedot*	Kvalifioitu asiakkuuskuvaus
1. Lapsen ikä 7 vuotta 2. Sukupuoli poika 3. Lapsen vanhemmat ovat eronneet 4. Lapsen huoltajana on muu 5. Äiti on syntynyt 70 -luvulla, isä 50 -luvun lopulla 6. Molemmat vanhemmat sosioekonomiselta asemaltaan työntekijöitä 7. Molemmat vanhemmat työttöminä, isä jo 3,5 vuoden ajan 8. Pääasiallisena toimeentulona työttömyysturva 9. Vanhemmat ovat asioineet toistuvasti toimeentulotuessa 11. Perhe on asunut vuokralla kaupungin vuokra-asunnossa 12. Asunto on ollut riittävän tilava 13. Lapsi asuu sijoituskodissa 20. Lastensuojelutarve on tullut ilmi lapsen ollessa vauvaikäinen 21. Lastensuojelutarpeen perusteina kodin olosuhteet 22. Lastensuojelutarpeen perusteina isän alkoholinkäyttö, vanhempien yleinen avuttomuus arkisissa toiminnoissa ja taloudelliset vaikeudet 24. Lapsen sisaruksista 1 lastensuojeluasiakkaana 25. Vanhempien saama tuki Sosiaalihuollon toimeentulotuki 26. Tukitoimet lapselle Lastenpsykiatrinen sairaalahoito (**terapia) 28. Huostaan on otettu heti lastensuojeluasiakkuuden alussa 29. Sijoituspaikkana ensin lastenkoti, sijoituksen jatkuessa perhehoito	7-vuotias poika, joka on otettu huostaan jo vauvaiässä. Huostaanoton perusteina ovat olleet kodin olosuhteet, erityisesti isän päihteidenkäyttö, vanhempien avuttomuus arkisissa toiminnoissa ja taloudelliset vaikeudet. Myös perheen toinen lapsi on otettu huostaan. Vanhemmat ovat lapsen huostaanoton jälkeen eronneet. Molemmat vanhemmat ovat työttömiä toimeentulotukiasiakkaita. Lapsen sijoituspaikkana on ollut ensin lastenkoti. Sijoituksen osoittauduttua pysyvämmäksi ratkaisuksi, lapsi on siirtynyt sijaisperheeseen asumaan. Lapsi on käynyt terapiassa. (L042)

* Numerot viittaavat koodauslomakkeen eri kysymyksiin. Asiakkaiden anonymiteetin varmistamiseksi olen jättänyt kuvauksista pois esim. asiakkaan asuinalueen tiedot, joiden perusteella asiakas tai perhe olisi mahdollisesti tunnistettavissa

**kursiivilla merkityt tiedot perustuvat koodauslomakkeelle tekemiini kenttämuistiinpanoihin, jotka täydentävät kerättyjä tietoja ja toimivat tulkinnan tukena

Taulukko 6. Esimerkkejä koodauslomakkeen tietojen kvalifioinnista (jatkuu)

Koodauslomakkeen tiedot*	Kvalifioitu asiakkuuskuvaus
1. Lasten iät 10 vuotta ja 13 vuotta	Yksinhuoltajaperhe, jossa on kaksi peruskouluikäistä lasta (10 ja 13 vuotta). Lasten huoltajana on äiti.
2. Sukupuoli tyttö ja poika	Lasten isä on kuollut. Äiti on työelämän ulkopuolella. Perheen pääasiallisena toimeentulona on perhe-eläke, jota on täydennetty toimeentulotuella. Äiti asuu vuokra-asunnossa, lapset lastenkodissa.
3. Lasten isä on kuollut	Lastensuojeluasiakkuus on alkanut heti ensimmäisen lapsen syntymän jälkeen. Alkuun sen perusteina ovat olleet äidin päihde- ja mielenterveysongelmat, yleinen avuttomuus arkisissa toiminnoissa, lapsenhoidon laiminlyönti ja lapsen heitteillejättö. Vanhemmalla lapsella on ollut koulupinnausta heti koulunkäynnin alkuvaiheessa.
4. Lasten huoltajana äiti/muu	Lapsen on ollut vaikea erota äidistä mennäkseen kouluun. Äiti on asioinut A-klinikalla, mielenterveystoimistossa ja terveyskeskuksessa. Lisäksi hän on saanut tukea lastenkasvatukseen neuvolalta, päivähoidolta ja koululta.
5. Vanhemmat ovat syntyneet 1940-luvulla	Vanhempi lapsi on ollut lastenkotiin sijoitettuna ja lastenpsykiatrisessa sairaalahoidossa ja koulukuraattori on tukenut hänen koulunkäyntiään.
6. Äidin sosioekonominen asema muu	Lapsilla on ollut lomaperhe. Kun tilanne kotona ei ole avohuollon tukitoimilla korjaantunut, on molemmat lapset otettu huostaan ja sijoitettu lastenkotiin. Lasten tilanteesta on pidetty palavereja, joissa on äidin, lasten ja sosiaalityöntekijän lisäksi ollut mukana vanhempaa lasta hoitava lääkäri. (L050 + L051)
7. Äiti työelämän ulkopuolella	
8. Toimeentulona perhe-eläke	
9. Asioi toimeentulotuessa	
10. Äiti asuu yksityiseltä vuokratusta asunnossa	
13. Lapset asuvat lastenkodissa	
14. Molemmat lapset käyvät peruskoulua	
15. Vanhemmalla lapsella koulupinnausta 2. luokalta alkaen	
20. Lastensuojelun tarve on havaittu v.1983	
21. Perusteena kodin olosuhteet	
22. Äidin päihde- ja mielenterveysongelmat, yleinen avuttomuus arkisissa toiminnoissa, lapsenhoidon laiminlyönti, lapsen heitteillejättö, kasvatusvaikeudet	
23. Vanhemman lapsen kouluvaikeudet, koulupinnaus, ristiriidat lähiomaisten kanssa, muu (**riippuvuus äidistä)	
24. Molemmat lapset lastensuojeluasiakkaina	
25. A-klinikka, mielenterveystoimisto, terveyskeskus, neuvola, päivähoido, koulu, lapsen sijoitus avohuollon tukitoimena, toimeentulotuki	
26. Lastenkotisijoitus, lastenpsykiatrinen sairaalahoito, koulukuraattori (*vanhempi lapsi), lomaperhe (*molemmat lapset)	
27. Yhteisneuvottelut Sosiaalityöntekijä, lääkäri, äiti, lapset	
28. Lapset on otettu huostaan, kun vanhempi lapsista ollut 11 -vuotias	
29. Sijoituspaikkana lastenkoti	

* Numerot viittaavat koodauslomakkeen eri kysymyksiin. Asiakkaiden anonymiteetin varmistamiseksi olen jättänyt kuvauksista pois esim. asiakkaan asuinalueen tiedot, joiden perusteella asiakas tai perhe olisi mahdollisesti tunnistettavissa

**kursiivilla merkityt tiedot perustuvat koodauslomakkeelle tekemiini kenttämuistiinpanoihin, jotka täydentävät kerättyjä tietoja ja toimivat tulkinnan tukena

Taulukko 6. Esimerkkejä koodauslomakkeen tietojen kvalifioinnista (jatkuu)

Koodauslomakkeen tiedot*	Kvalifioitu asiakkuuskuvaus
1. Lapsen ikä 8 vuotta	8-vuotias lastensuojelun avohuollon asiakkaana oleva poika. Pojan vanhemmat ovat eronneet. Pojan huoltajana on äiti. Äiti käy kokopäivätyössä ja perhe saa pääasiallisen toimeentulonsa säännöllisinä palkkatuloina. Isää koskevia tietoja ei ole saatavissa. Perhe asuu yksityiseltä vuokratussa asunnossa. Perhe on joutunut turvautumaan toimeentulotukeen toistuvasti. Tämän lisäksi perhe on ollut viime vuodet lastensuojelun asiakkaana. Lastensuojelun asiakkuuden perusteena ovat äidin sosiaaliset ongelmat, joita ei ole eritelty asiakirjoissa tarkemmin. Asiakirjoissa on merkintä 6 vuotiaan lapsen päihteidenkäytöstä. Perhe saa toimeentulotukea ja poika viettää kerran kuukaudessa viikonlopun lomaperheessä. Perheen tilanteesta on vaikea saada kokonaiskäsitystä. Sekä lastensuojelutarpeen perustelu äidin sosiaalisilla ongelmilla, että lapsen päihdekokeilu jo kovin varhaisessa ikävaiheessa antavat kuitenkin viitteitä, ettei tilanne ole niin ongelmaton kuin näyttää. (L049)
2. Lapsen sukupuoli poika	
3. Lapsen vanhemmat ovat eronneet	
4. Lapsen huoltajana on äiti	
5. Äiti on syntynyt 60 -luvulla	
6. Äiti sosioekonomiselta asemaltaan työntekijä	
7. Äidin pääasiallinen toiminta kokopäivätyö	
8. Ruokakunnan pääasiallinen toimeentulo säännölliset ansiotulot	
9. Vanhempien asiakkuus sosiaalityössä toistuva toimeentulotuki	
11. Perhe asuu päävuokralaisena yksityisen omistamassa vuokra-asunnossa	
12. Asunto riittävän tilava	
13. Lapsi asuu kotona	
14. Lapsi peruskoululainen	
20. Lastensuojelutarve on tullut ilmi lapsen ollessa 5 -vuotias	
21. Lastensuojelutarpeen peruste kodin olosuhteet	
22. Muu syy: vanhemmasta johtuva muu syy sosiaaliset ongelmat (**ei ole eritelty tarkemmin mistä kyse)	
23. Lastensuojelutarpeen perusteena lapsen kehitystä ja terveyttä vaarantava käytös; lapsen päihteidenkäyttö ensi kertaa 6 -vuotiaana	
24. Lapsen sisaruksista 1 lastensuojelun asiakkaana	
25. Vanhempien saama tuki Sosiaalityön toimeentulotuki	
26. Avohuollon tukitoimet lapselle Muu: lomakoti 1x /kk	
28. Lapsi ei ole ollut huostaanotettuna	

* Numerot viittaavat koodauslomakkeen eri kysymyksiin. Asiakkaiden anonymiteetin varmistamiseksi olen jättänyt kuvauksista pois esim. asiakkaan asuinuutta koskevat tiedot, joiden perusteella asiakas tai perhe olisi mahdollisesti tunnistettavissa

**kursiivilla merkityt tiedot perustuvat koodauslomakkeelle tekemiini kenttämuistiinpanoihin, jotka täydentävät kerättyjä tietoja ja toimivat tulkinnan tukena

Taulukko 6. Esimerkkejä koodauslomakkeen tietojen kvalifioinnista (jatkuu)

Koodauslomakkeen tiedot*	Kvalifioitu asiakkuuskuvaus
1. Nuoren ikä 20 vuotta 2. Sukupuoli tyttö 8. Pääasiallisena toimeentulona työttömyysturva 11. Asuu päävuokralaisena yksityiseltä vuokratusta asunnossa 12. Asunto on riittävän tilava ja asuminen ei ole puutteellista 13. Asuu omassa asunnossa 16. Työtön, työttömyyden kesto yli 1 vuosi (**välillä ptkätyö n. 1kk) 17. Keittiötyö 31. naimaton 32. Yksinasuva 33. Toimeentulotuen tarpeen syynä työttömyysturvan pienuus 34. Toimeentulotuen kesto viimeisen vuoden aikana 6-12kk 36. Työvoimatoimisto 37. Toimeentulotuki 3/1996 alkaen	20-vuotias tyttö, joka on ollut työttömänä yli vuoden ajan. Hän on asioinut saman ajan myös toimeentulotuessa. Tyttö asuu yksin yksityiseltä vuokratusta asunnossa. Toimeentulotuen tarpeen perusteena on työttömyysturvan pienuus. Asiakirjoissa ei ole tietoa, onko työllä koulutusta keittiötyöhön, jota hän on tehnyt vähän aikaa. (L683)
1. Nuoren ikä 21 vuotta 2. Sukupuoli poika 8. Pääasiallisena toimeentulona työttömyysturva 11. Asuu omistusasunnossa 12. Asunto riittävän tilava ja asuminen ei ole puutteellista 13. Kotona (vanhempiansa luona) 14. Ammatillisen koulutuksen suorittanut (tekniikan ja liikenteenala) 16. Työttömänä 10 kuukautta (**armeijasta siviiliin pääsystä lähtien) 33. Toimeentulotuen tarpeen perusteena työttömyysturvan pienuus 34. Toimeentulotukiasiakkuuden kesto viimeisen vuoden aikana 2-5kk 36. Asioi työvoimatoimistossa	21-vuotias toimeentulotukiasiakas, joka ei ole löytänyt itselleen työpaikkaa koulutuksesta huolimatta. Nuoren pääasiallisena toimeentulona on työttömyysturva. Nuorimies on asioinut toimeentulotuessa armeijasta siviiliin pääsystään lähtien. Toimeentulotuen tarpeen perusteena on työttömyysturvan pienuus. Nuorimies asuu vanhempiansa luona. (L686)

* Numerot viittaavat koodauslomakkeen eri kysymyksiin. Asiakkaiden anonymiteetin varmistamiseksi olen jättänyt kuvauksista pois esim. asiakkaan asuinalueita koskevat tiedot, joiden perusteella asiakas tai perhe olisi mahdollisesti tunnistettavissa

**Kursiivilla merkityt tiedot perustuvat koodauslomakkeelle tekemiini kenttämuistiinpanoihin, jotka täydentävät kerättyjä tietoja ja toimivat tulkinnan tukena

Asiakkuuksien tyypittelyn lähtökohtana oli kvalifioitujen asiakkuuskuvausten jako asiakkuuden perustyyppisiin, vähän tukea tarvitseviin asiakkaisiin, seurannassa oleviin asiakkaisiin ja sosiaalihuollon varsinaisiin asiakkaisiin³⁵³. Tyyppien peruskomponentteina toimivat asiakkaiden hyvinvoinnin ongelmat ja sosiaalihuollon tavat vastata niihin asiakkuusmäärittysten peruslogiikan kuvauksina ja vastauksina kehysanalyysin peruskysymykseen ”mitä täällä tapahtuu”. Niiden lisäksi tyyppien rakennusaineiksina toimivat asiakkuutta elämänhallinnan ja syrjäytymisen ulottuvuudella määrittävät teemat, joiden kautta asiakkuus sai merkityksensä eri tilanteissa³⁵⁴.

Pyrin jo alun alkaen asiakkuuden perustyyppitystä hienojakoisempaan tyyppi-jaotukseen. Erilaisia asiakkuustyyppisiä konstruoidessani huomio suuntautui toisaalta tyyppien sisällönerittelyyn, toisaalta niiden erotteluun ja eronteon dynamiikkaan³⁵⁵. Tässä mielessä analyysissä oli kyse myös löytämieni asiakkuustyyppien ristiinvaldoinnista, niiden puoltamisesta ja horjuttamisesta erilaisten kvalifioituihin tapauskuvauksiin pohjautuvien asiakkuusmäärittysten avulla. Erilaisissa asiakkuustyypeissä asiakkuuden rekonstruktioina oli kyse ennen muuta erilaisten asiakkuudenmäärittelytilanteiden jakamisesta tyypeiksi. Tällöin myöskään analysointiyksikkönä ei ollut asiakas yksilönä, vaan tietyn vuorovaikutustilanteen muodostama toimintakokonaisuus: siis pikemminkin hetket ja hetkien ihmiset kuin ihmiset ja ihmisten hetket³⁵⁶.

Myös yksittäisten asiakkaiden asiakirjoihin sisältyi useita erilaisia asiakkuusmäärittäjä, jotka kuvasivat asiakkuusprosessin eri vaiheita ja asiakkuutta eri näkökulmista. Taulukon 6 toisella sivulla oleva lastensuojeluperheen kuvaus (L050+L051) on esimerkki tällaisesta asiakkuuskuvauksesta. Kuvauksessa määrittellään toisaalta perheen asiakkuutta lastensuojelun avohuollossa, toisaalta asiakkuutta sijais- ja jälkihuollossa. Sama asiakas saattoi saada myös samanaikaisesti erilaisia määrittäjätilannetta eri näkökulmista tarkasteltaessa. Esimerkiksi taulukon 6 kolmannen sivun (L049) asiakkuuskuvauksen pohjalta olisi mahdollista päätyä erilaisiin asiakkuustyyppityksiin kiinnittämällä huomio joko perheen voi-

³⁵³ Vrt. ääritapaukset tyypologian rakentamisen lähtökohtana (Alasuutari 1993, 74) ks. myös syrjäytymisen ehkäisyn tasot sosiaalipedagogisen toiminnan tavoitteina (Hämäläinen & Kurki 1997, 192).

³⁵⁴ Vrt. Denzin 1989, 56.

³⁵⁵ Charmaz 2000, 515, Goffman 1967, 2–3, Goffman 1974, Jokinen 1995, 128, Peräkylä 1990, 153–159, Päivärinta 1997, 17–21.

³⁵⁶ Goffman 1967, 2–3, Jokinen 1995, 127–128, Peräkylä 1990, 157.

mavaroihin (äiti kokopäivätyössä, perheen pääasiallisena toimeentulona säännölliset ansiotulot) tai ongelmiin (lastensuojelutarpeen perusteina äidin sosiaaliset ongelmat ja alle kouluikäisen lapsen päihteidenkäyttö). Erilaisissa asiakkuustyypeissä asiakkuuden kehyksen muunnoksina oli kyse myös asiakkaiden elämäntilanteiden tarkastelusta eri näkökulmista ja sosiaalihuollon asiakkuuden kehyksissä mahdollisten asiakkuusmääritysten tulkintarepertuaarista, joka mahdollisti myös alkuperäisten tilanteiden ajallisten ja paikallisten rajojen ylitykset.³⁵⁷ Tarkastelen tutkimustuloksia aineiston analysoinnin toisen vaiheen pohjalta luvussa 5.

Analysointiprosessin kolmantena vaiheena oli kontekstualisointi, tutkittavan ilmiön palauttaminen osaksi sitä sosiaalista todellisuutta, josta se oli otettu tutkimuksessa erilleen³⁵⁸. Kontekstualisoinnissa oli samalla kyse tutkittavan ilmiön meta-analyysistä, eli sen tarkastelusta yleisemmällä tasolla ja osana laajempaa yhteiskunnallista ja kulttuurista kokonaisuutta³⁵⁹. Aineiston analysoinnin tässä vaiheessa tarkastelun keskiössä oli kolmas tutkimuskysymys: *Mitkä ovat keskeisiä tekijöitä sosiaalihuollon asiakkaina olevien lasten ja nuorten syrjäytymisessä tai selviytymisessä?*

Kontekstualisointi aineiston meta-analyysinä rakentui aineiston analysoinnin aiempien vaiheiden varaan (kuvio 7). Meta-analyysissä pyrin paljastamaan tutkittavaa ilmiötä määrittäviä yhteiskunnallisia ja kulttuurisia merkitysrakenteita yhdistämällä kvantifioituja raakahavaintoja tarkasteltavaa ilmiötä yleisemmällä tasolla kuvaaviksi metahavainnoiksi³⁶⁰. Toisaalta meta-analyysin perustana olivat tutkimuskohteen rekonstruoinnin yhteydessä tuotetut asiakkuusmääritykset³⁶¹ asiakkuustyyppinä sekä niihin liittyvät normit ja yleistyksen asiakkaiden elämäntilanteita yleisesti määrittävinä yhteiskunnallisina ja kulttuurisina säännönmukaisuuksina. Lisäksi meta-analyysiin vaikuttivat erilaisten asiakkuusmääritysten väliset erot ja jännitteet sekä asiakkuusmääritysten kautta rakentuvien lasten ja nuorten syrjäytymis- ja selviytymisprosessien historiallisuus ja dynamiikka.

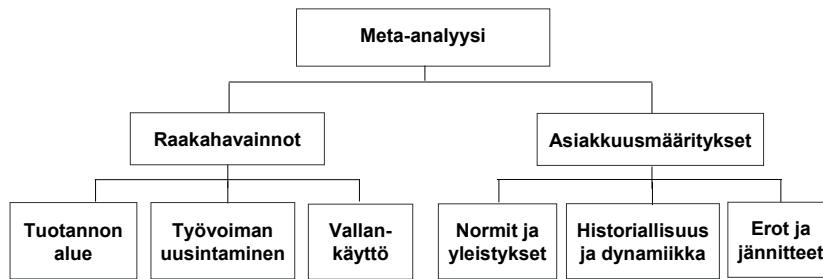
³⁵⁷ Asiakkuustyyppit perustuivat kvalifioituihin asiakkuuskuvauksiin. Olisi kuitenkin väärin ajatella, että kvalifioiduissa asiakkuuskuvauksissa sellaisenaan olisi kyse asiakkuustyypeistä. Samaankin kvalifioituun asiakkuuskuvaukseen saattaa sisältyä useampia asiakkuustyyppisiä. Toisaalta asiakas ja sosiaalityöntekijä voivat hyödyntää asiakkuudesta käytävässä neuvottelussa eri asiakkuustyyppisiä. (Ks. asiakkuuden kehyksen muunnokset luku 3.2.2.)

³⁵⁸ Ks. Denzin 1989, 60, vrt. Alasuutari 1993, 70, 188–189, Heino 1997, 82, 371.

³⁵⁹ Alasuutari 1993, 70, 188–189.

³⁶⁰ Alasuutari 1993, 196–197.

³⁶¹ Asiakkuusmäärityksiä tarkastellaan tässä tutkimuksessa erityisesti luvussa 5.

Kuvio 7. Kontekstualisointi aineiston meta-analyysinä.

Historiallisuus liittyikin tässä tutkimuksessa paitsi asiakuusmäärittelyksiin tässä ja nyt -tilanteina ja asiakuusprosesseihin asiakuushistorioina, myös tutkittavan ilmiön kehittymiseen ajassa ja sen tarkasteluun osana laajempaa yhteiskunnallista ja kulttuurista kontekstia³⁶². Tarkastelun kohteena olivat sosiaalihuollon asiakuus 1990-luvun alun laman jälkeisen yhteiskunnan kontekstissa sekä yleisemmällä tasolla lasten ja nuorten syrjäytyminen myöhäismodernin yhteiskunnan kontekstissa. Tarkastelen tutkimustuloksia kontekstualisoinnin pohjalta luvussa 6. Kontekstualisoinnin teoreettis-metodologisena lähtökohtana toimii interaktionistinen tulkintamalli³⁶³, jonka ohella hyödynän kontekstualisoinnissa sosiaalipedagogiikan ideoita sosiaalisten ja yhteiskunnallisten suhteiden vaikutuksista ihmisten elämään³⁶⁴.

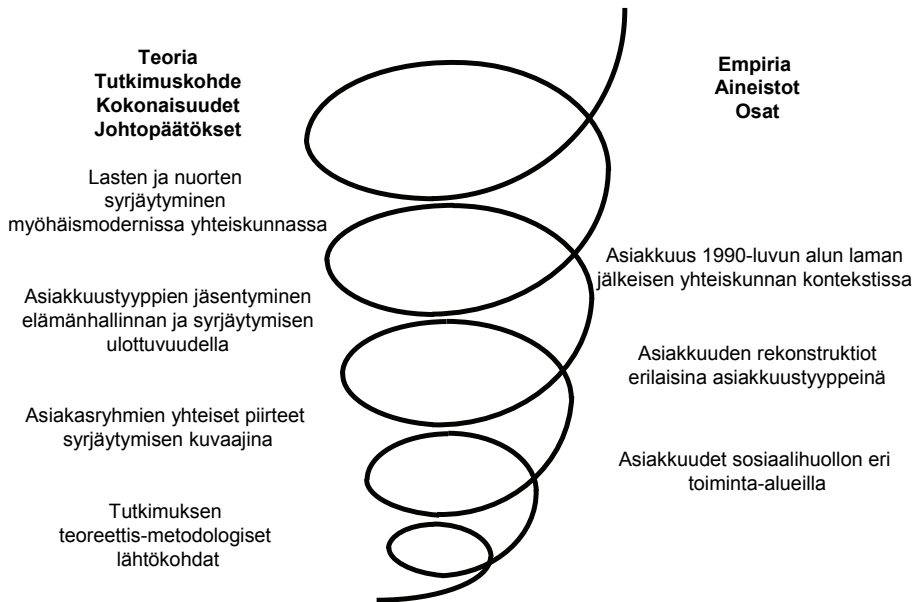
Kuva tutkimuskohteesta jäsenyi ja tarkentui tässä tutkimuksessa interaktionistisen tulkintamallin mukaisesti vaihe vaiheelta ja kerros kerrokselta. Analysoinnin ja tulkinnan eri vaiheet rakentuivat tutkimuskohteen teoreettis-metodologisten lähtökohtien, aineiston analyysin aiempien vaiheiden ja tehtyjen johtopäätösten varaan teorian ja empirian ollessa tutkimuksessa abduktiivisen tutkimuslogiikan mukaisesti vuorovaikutuksessa keskenään³⁶⁵. Kuviossa 8 olen jäsentänyt tätä teorian ja empirian vuorovaikutusta tutkimuksessani.

³⁶² Denzin 1989, 28–29.

³⁶³ Denzin 1989 138–139.

³⁶⁴ Hämäläinen 1996, 16–17.

³⁶⁵ Vrt. teorian ja käytännön vuorovaikutus sosiaalipedagogiikassa (Hämäläinen & Kurki 1997).

Kuvio 8. Teorian ja empirian vuorovaikutus tutkimuksessa.

Tutkimuksen teoreettis-metodologiset lähtökohdat loivat perustan aineiston keruulle ja asiakkuuden tarkastelulle sosiaalihuollon eri toiminta-alueilla. Asiakkuuden tarkastelu sosiaalihuollon eri toiminta-alueilla loi puolestaan perustan aineistolähtöisille teemoille asiakkuuksien kuvaajina ja aineistolähtöiset teemat asiakkuuden rekonstruktioille erilaisina asiakkuustyyppinä. Asiakkuustyypit ja niiden dynamiikka loi perustan asiakkuustyyppien jäsenyykselle elämänhallinnan ja syrjäytymisen ulottuvuudella. Asiakkuustyyppien jäsenyminen elämänhallinnan ja syrjäytymisen ulottuvuudella toimi aineiston analysoinnin aiemmissa vaiheissa tekemiäni tutkimushavaintojen ohella aineiston kontekstualisoinnin resurssina tarkastellessani sosiaalihuollon asiakkuutta 1990-luvun alun laman jälkeisen yhteiskunnan kontekstissa ja lasten ja nuorten syrjäytymistä myöhäismodernissa yhteiskunnassa.

Teorian ja empirian vuorovaikutus toteutui myös aineiston analysoinnin eri vaiheiden sisällä, hyödyntäessäni tutkimuksen teoreettis-metodologisina lähtökohtina olevien teoreettisten lähestymistapojen näkökulmia sekä aineiston analysoinnin aiemmissa vaiheissa tekemiäni johtopäätöksiä aineiston analysoinnin ja interaktionistisen merkitystulkinnan inspiraation lähteinä ja apuvälineinä. Myös

intuutiolla sosiologisen mielikuvituksen merkityksessä oli aineiston analysoinnissa ja tulkinnassa oma roolinsa liikkeessäni teorian ja empirian välillä³⁶⁶.

³⁶⁶ Denzin 1989, 48-49, Heino 1997, 365.

4 Hyvinvointipuutteet, asiakkuus ja syrjäytyminen

Tarkastelen tässä luvussa lasten ja nuorten syrjäytymistä sosiaalihuollon eri toiminta-alueiden asiakkuuden kehyksissä³⁶⁷ rakentuvina sosiaalisina konstruktioina³⁶⁸. Sosiaalihuollon toiminta-alueittain etenevä tarkastelu pohjautuu koodauslomakkeen (liite 1)³⁶⁹ avulla kerättyihin, kvantifioituihin asiakirjatietoihin³⁷⁰. Tarkastelun kohteina ovat erityisesti sosiaalihuollon eri toiminta-alueiden asiakaina olevien lasten ja nuorten erilaiset hyvinvoinnin ongelmat ja niiden ratkaisussa käytetyt sosiaalihuollon toimenpiteet asiakkuusmäärittysten peruslogiikkana³⁷¹. Luvun lopuksi tarkastelen lasten ja nuorten elämäntilanteita aineistolähtöisten teemojen avulla. Teemoissa on kyse eri osaryhmille yhteisistä piirteistä ja samalla lasten ja nuorten syrjäytymisen teoreettisesta jäsenyyksestä kvantifioitun aineiston pohjalta.

4.1 Lastensuojelun avohuollon asiakkuus

Lastensuojelulain³⁷² mukaan jokaisella lapsella³⁷³ on oikeus turvalliseen kasvu-ympäristöön, tasapainoiseen kasvuun ja kehitykseen sekä etusija erityiseen suojeluun. Sosiaalihuolto on velvollinen ryhtymään toimiin, mikäli kasvuolot tai lapsen oma toiminta uhkaavat tavalla tai toisella lapsen terveyttä ja kehitystä. Ensisijaisia tukitoimenpiteitä ongelmien ratkaisemiseksi ovat avohuollon tukitoimet, joilla pyritään vaikuttamaan lapsen kasvuolosuhteisiin, tukemaan vanhempia lapsen kasvatustehtävässä sekä tukemaan lapsen tervettä ja tasapainoista kasvua ja kehitystä.

³⁶⁷ Vrt. asiakkuuden kehys tutkimuksen näkökulmaa rajaavana kattokäsitteenä (ks. luku 3.2.2).

³⁶⁸ Sosiaalista konstruktionismia tarkastellaan lähemmin luvussa 3.2.1.

³⁶⁹ Koodauslomakkeen sisältöjä ja aineistonkeruuta käsitellen tarkemmin luvussa 3.5.

³⁷⁰ Kvantifioituja asiakirjatietoja käsitellään tarkemmin Oulun kaupungille tekemässäni tutkimuksessa (Lämsä 1998a, 104–120).

³⁷¹ Syrjäytymisen operationaalista määrittelyä hyvinvoinnin ongelmina tarkastellaan lähemmin luvussa 2.4 (ks. myös luku 3.2).

³⁷² Lastensuojelulaki 5.8.1983/683.

³⁷³ Lastensuojelulain (5.8.1983/683) mukaan kaikki alle 18-vuotiaat ovat lapsia. Termin *lapsi* käyttö ei siis rajaa tarkastelua esimerkiksi alle 12-vuotiaisiin.

4.1.1 Lasten hyvinvoinnin ongelmat lastensuojelun avohuollossa

Lastensuojelun avohuollon asiakkaina olevien lasten perhetaustansa oli usein rikkinäinen. Monien lasten vanhemmat olivat eronneet tai eivät muusta syystä asuneet yhdessä. Lasten huoltajana toimi useimmiten äiti yksin. Yksinhuoltajaperheet olivatkin määräänsä nähden yliedustettuina lastensuojelun asiakasperheiden joukossa³⁷⁴.

Yhdenhuoltajan perheessä myös tulonsaajia oli vain yksi, joten perheen käytössä olevat tulot jäivät jo tämän vuoksi usein alhaisemmiksi kuin kahden huoltajan perheissä. Toisaalta perheiden taloudelliseen tilanteeseen vaikutti se, että monet lastensuojelulasten äideistä olivat työelämän ulkopuolella joko työttömyyden, ennenaikaisen eläkkeelle siirtymisen tai muun syyn vuoksi³⁷⁵. Suuri osa lastensuojeluperheistä saikin pääasiallisen toimeentulonsa muutoin kuin ansiotuloina. Monet perheet olivat turvautuneet myös toimeentulotukeen ainakin satunnaisesti. Tästä ei voida kuitenkaan vetää johtopäätöstä, että lastensuojeluperheet olisivat olleet toimeentulotuesta riippuvaisia: karkea luokittelu sisällytti toistuvasti toimeentulotuessa asioiviin esimerkiksi perheet, jotka saivat tukea lasten harrastusmenojen kattamiseen, mutta eivät tarvinneet muutoin sosiaalihuollon taloudellista tukea. Suurin osa lastensuojeluperheistä asui taloudellisten resurssiensa rajallisuuden vuoksi vuokralla, useimmiten aravavuokra-asunnossa. Useimmissa asunnoissa olivat tarvittavat nykyajan mukavuudet ja asunnot olivat riittävän tilavia³⁷⁶. Asumisen puutteissa olikin tavallisemmin kyse asuinympäristön rauhattomuudesta. Rauhattomuuden vuoksi asuinympäristöä ei pidetty aina lapselle sopivana kasvuympäristönä.

Lastensuojeluasiakkuus oli saanut alkunsa tavallisimmin jonkun lapsen lähiomaisista aloitteesta. Perhe oli voinut hakea itse apua lastensuojelusta. Toisaalta ilmoituksen tekijänä saattoi olla erossa asuva vanhempi tai joku muu lapsen lähi­sukulaista, mikäli he olivat syystä tai toisesta huolestuneet lapsen tilanteesta. Asiakirjatietojen perusteella lapset olivat olleet keskimäärin 5½-vuotiaita asiak-

³⁷⁴ Lähes ¼ lapsista huoltajana oli äiti yksin (myös Forssén 1993, 74, Kivinen 1992, 25).

³⁷⁵ Lastensuojelun avohuollon asiakkaina olevien lasten äideistä 7,5 prosenttia oli eläkkeellä, kun eläkkeellä olevien osuus kaikista 30–39-vuotiaista oululaisista naisista jäi 2,1 prosenttiin ja tätä nuorempien joukossa vieläkin alhaisemmaksi (ks. Lämsä 1998a, 83).

³⁷⁶ Tilastokeskuksen luokituksen mukaan asunto on puutteellisesti varusteltu, jos siitä puuttuu peseytymistilat ja/tai keskuslämmitys. Erittäin puutteellisesti varustellusta asunnosta puuttuu jokin seuraavista: vesijohto, viemäri, lämmin vesi tai WC. Ahtaassa asunnossa asuu enemmän kuin yksi henkilö/huone, kun keittiötä ei lasketa huoneeksi. (Ks. Lämsä 1998a, 86–89.)

kuuden alkaessa. Tieto siitä, kuka oli tehnyt lastensuojeluilmoituksen ja milloin lapsi oli tullut ensimmäistä kertaa lastensuojelun asiakkaaksi, tosin puuttui lähes joka toisen lapsen asiakirjoista. Onkin luultavaa, että useimmat lapset olivat tulleet asiakkaiksi jo ennen kouluikää, mutta kukaan ei ollut kirjannut tietoa ylös asiakirjoihin.

Lastensuojelun avohuollon asiakkuuden perusteena olivat useimmiten kodin olosuhteet. Tavallisimpia lastensuojelun perusteita olivat äidin päihteidenkäyttö ja mielenterveysongelmat sekä niihin usein liittyvä lapsenhoidon laiminlyönti. Niiden lisäksi avohuollon tukitoimien tarvetta perusteltiin vanhempien erotilanteen ongelmilla, isän alkoholinkäytöllä sekä vanhempien yleisellä avuttomuudella arkisissa toiminnoissa.³⁷⁷ Vaikka lastensuojelun toimenpiteitä perusteltiin ensisijaisesti kodin olosuhteilla, oli asiakirjoissa mainintoja myös lasten omasta oireilusta. Jo alle 12-vuotiaiden joukosta löytyi lapsia, joilla oli koulunkäyntiin ja päihteidenkäyttöön liittyviä ongelmia, minkä lisäksi osa lapsista oli syyllistynyt näpistykseen tai muuhun omaisuusrikokseen.

Osalla lapsista oli havaittavissa viitteitä ongelmien sosiaalisesta periytymisestä. Useimmiten siinä oli kyse kasvuolojen puutteiden ja lapsen omaan toimintaan liittyvien ongelmien kietoutumisesta yhteen.³⁷⁸ Lapsen ongelmat tulkittiin yleisesti seuraukseksi vanhempien, erityisesti äidin ongelmista³⁷⁹. Yksittäisten lasten papereissa oli merkintöjä myös ongelmien jatkumisesta ylisukupolvittaisesti: kun jommankumman vanhemmista kasvuolot olivat olleet tavalla tai toisella puutteelliset, jatkuivat ongelmat jo kolmannessa sukupolvessa. Lasten oma oireilu yleistyi peruskoulun alimmilta luokilta ylemmille luokille siirryttäessä. Esimerkiksi erilaiset kouluongelmat olivat kuitenkin alkaneet usein jo kahden ensimmäisen kouluvuoden aikana. Jo ala-asteikäiset liikkuiivat osittain pikemminkin nuoruuden kuin lapsuuden sfäärissä, mistä osoituksena oli myös nuoruusiän identiteetikriisi 8-11-vuotiaiden lasten lastensuojelutarpeen perusteena³⁸⁰.

Ongelmien välisiä syy-seuraussuhteita koskevien johtopäätösten tekemisessä on kuitenkin syytä olla varovainen. Tietty ongelma ei välttämättä johda myös muihin ongelmiin. Ongelmien yhteen kietoutumisessa on kyse myös ongelmamääritysten kulttuurisesta tuottamisesta. Lastenhoito ja -kasvatus mielletään edel-

³⁷⁷ Myös Forssén 1993, 89–109, Kajava 1997, 88, Virtanen 1995a, 60

³⁷⁸ Vrt. sosiaalisten ongelmien tarkastelu sosiaalipedagogiikassa yhteisöllisestä ja sukupolvien rajat ylittävstä näkökulmasta (Hämäläinen & Kurki 1997, 15).

³⁷⁹ Myös Forssén 1993, 95–96, Kajava 1997, 88.

³⁸⁰ Lämsä 1999c.

leen viimesijassa äitien velvollisuuksiksi, jolloin isän ongelmat perheessä eivät johda välttämättä lastensuojelutoimenpiteisiin. Jos äiti oireilee, puututaan asiaan sen sijaan yleensä nopeasti. Esimerkiksi äidin päihteidenkäyttöä koskevaan ongelmamäärittelyyn liittyy lähes aina tulkinta lapsenhoidon laiminlyönnistä ja äidin päihteidenkäytön aiheuttamasta lapsen terveen ja tasapainoisen kasvun ja kehityksen vaarantumisesta. Vaikka lastensuojelutarvetta perustellaan ensisijassa kasvuolojen puutetekijöillä, on lastensuojelutoimenpiteiden perusteena viimekädessä näiden tekijöiden aiheuttama lapsen kasvun ja kehityksen vaarantuminen.³⁸¹

4.1.2 Lastensuojelun avohuollon tukitoimenpiteet

Lastensuojelun avohuollon tukitoimet ovat periaatteessa rajattomat muodoiltaan. Tavoitteena on, että lapsen ja perheiden tarpeisiin vastataan valjastamalla käytöön kaikki mahdolliset keinot.³⁸² Tyypillisin lastensuojelun avohuollon tukimuoto oli taloudellinen tuki perheelle³⁸³. Suurin osa lastensuojeluperheistä oli asioinut ainakin satunnaisesti toimeentulotuesta sosiaaliturvan riittämättömyyden, erilaisten tukien tai avustusten viivästymisen ja/tai ansiotulojen epäsäännöllisyyden, vuoksi³⁸⁴. Tämän lisäksi osa perheistä oli saanut toimeentulotukea esimerkiksi lasten harrastuksista aiheutuvien kulujen kattamiseen. Taloudellisen tuen ohella lastensuojeluperheille yleisesti tarjottuja tukimuotoja olivat Ensi- ja turvakodin palvelut ja lapsen avohuollon sijoitus. Ensi- ja turvakodissa vanhemmat saivat olla yhdessä lapsensa kanssa, mutta he saivat samalla myös apua päihde- tai mielenterveysongelmiinsa tai pääsivät pois ahdistavasta perhetilanteesta. Lasten sijoitusta sukulaisperheeseen tai lastenkotiin käytettiin avohuollon tukitoimena esimerkiksi tilanteissa, joissa lapsen asuminen kotona ei ollut mahdollista vanhemman psykiatrisen sairaalahoidon, katkaisuhoidon tai muun syyn vuoksi. Sijoitusten aikana vanhempia kannustettiin pitämään yhteyttä lapseensa. Samalla heille annettiin mahdollisuus hoitaa mielenterveys- tai päihdeongelmaansa ja järjestää koti-

³⁸¹ Mm. Kajava 1997, 88–89, vrt. lapsuuden suojelu sosiaalipedagogiikan tehtävänä (Hämäläinen & Kurki 1997, 14).

³⁸² Kivinen 1989, 83.

³⁸³ Myös Oulun kaupunki 1995, 26, Oulun kaupunki 1996, 29, Rajavaara 1992, 111–112.

³⁸⁴ Vaikka en aineistoa kerätessäni systemaattisesti eritelletyt toimeentulotutarpeen perusteita, voi koodauslomakkeen tietojen pohjalta tehdä jotakin johtopäätöksiä niistä syistä, joiden perusteella lastensuojeluperheet joutuivat turvautumaan toimeentulotukeen. Lastensuojeluperheistä 5 prosentilla ansiotulot olivat epäsäännöllisiä ja 63,9 prosenttia perheistä sai pääasiallisen toimeentulonsa erilaisina tukina tai avustuksina.

olosuhteet myös muutoin sellaiseen kuntoon, että lapsi voisi palata takaisin kotiin. Kun sijoitus oli tehty avohuollon sijoituksena, se oli mahdollista purkaa heti, kun perheen olosuhteet antoivat siihen mahdollisuuden.

Lasten ollessa kotona perheiden tukena toimivat muun muassa päivähoito ja kotipalvelu. Monille alle kouluikäisille lapsille oli järjestetty päivähoitopaikka lastensuojeluperusteilla. Tavoitteena oli turvallisen ja virikkeellisen kasvuympäristön tarjoaminen lapsille päivän ajaksi ja samalla vanhempien tukeminen lastenkasvatustehtävässä. Kotipalvelu puolestaan tarjosi vanhemmille käytännön apua sekä ohjausta ja neuvontaa kodin- ja lapsenhoidossa³⁸⁵. Lapsiperheiden mahdollisuudet saada apua kodinhoitoon olivat kuitenkin rajalliset³⁸⁶. Usein perheet saivat apua vasta tilanteen perheessä kärjistyttyä.

Suoraan vanhempiin kohdistuvia tukipalveluja olivat psykiatrinen sairaanhoito ja katkaisuhuolto sekä mielenterveystoimiston ja a-klinikan palvelut. Erityisesti päihdehuollon palvelujen käytössä esiintyi tästä huolimatta melko selvää palvelujen käytön ja ongelmien esiintymisen kohtaamattomuutta³⁸⁷. Vanhemmat eivät välttämättä pitäneet omaa päihteidenkäyttöään ongelmana, jolloin he eivät olleet motivoituneita myöskään hakemaan apua ongelmaansa tai suostumaan auttamisen kohteiksi.

Suhteessa lapsen sosiaalihuollon lastensuojelun keskeisenä funktiona oli loma- ja virkistystoiminnan järjestäminen lapsille. Monille lastensuojelun avohuollon asiakkaina olevista lapsista oli järjestetty lomaperhe, jossa lapsi saattoi viettää yhden viikonlopun kuukaudessa sekä kesäisin 2–3 viikkoa. Myös sosiaalihuollon rooli lastensuojelulasten harrastustoiminnan mahdollistajana oli merkittävä. Osa lapsista oli mukana sosiaalihuollon järjestämissä harrastusryhmissä, minkä lisäksi lasten osallistuminen urheiluseurojen toimintaan tai musiikkiharrastuksiin saatettiin mahdollistaa sosiaalitoimen taloudellisen tuen turvin. Vanhemmille annettun tuen ja lapsen kohdistuvien toimenpiteiden erottelu toisistaan osoittautui usein käytännössä ongelmalliseksi. Lapselle saatettiin järjestää esimerkiksi lomaperhe, jotta huoltaja sai aikaa itselleen. Kun vanhempia tuettiin lapsen kasvatuksessa, tuettiin samalla lapsen tervettä ja tasapainoista kasvua ja kehitystä – ainakin tavoitetasolla.

³⁸⁵ Yksilökohtainen ohjaus ja neuvonta sosiaalipedagogisen työn menetelmänä (Hämäläinen 1999, 15–16).

³⁸⁶ Lämsä 1998a, 71.

³⁸⁷ Myös Forssén 1993, 123.

Vanhemmille ja lapsille tarjotuista tukitoimista huolimatta, kaikkien lastensuojelulasten kasvu ja kehitys eivät edenneet ongelmitta. Esimerkiksi lasten tutkimus- ja terapiakäynnit perheneuvolassa ja lastenpsykiatrian klinikalla kertoivat omalta osaltaan erilaisten psykososiaalisen hyvinvoinnin riskien esiintymisestä lasten elämässä. Tutkimus- ja terapiakäyntien taustalla oli esimerkiksi vanhempien erimielisyyksiä lapsen huoltoon ja tapaamisoikeuteen liittyvissä kysymyksissä ja vanhempien ongelmia lapsenkasvatuksessa. Toisinaan käyntien syynä oli myös lapsen oma oireilu tai tarve selvittää lapsen koulunkäyntiin liittyviä ongelmia ja sopivaa koulupaikkaa.

Vaikka perheiden asioissa oli usein mukana monia viranomaistahoja, eri viranomaisten yhteistyö ei ollut asiakirjatietojen perusteella yleistä. Yhteistyössä oli useimmiten kyse lapsen tilanteen seurannasta tai tukitoimenpiteiden järjestämisestä eri tahojen yhteistyönä, mutta myös eri tahojen kuulemisesta asiantuntijoina lastensuojelun toimenpiteistä päätettäessä. Lastensuojelun yhteistyökumppaneina lasten elämäntilanteiden seurannassa olivat esimerkiksi lastenneuvola, päiväkotijoukko ja koulu ja seurannan kohteina olivat muun muassa lapsen säännöllinen neuvolatarjonta, säännöllinen päivähoidon tuominen ja hoidosta hakeminen sekä säännöllinen koulunkäynti. Yhteistyö koulujen kanssa toteutui ensisijassa koulujen oppilashuoltoryhmien kautta.

On syytä olettaa, että viranomaisyhteistyö oli yleisempää kuin asiakirjojen pohjalta näytti. Käytännössä sosiaalityöntekijät eivät kirjaa ylös kaikkia muiden viranomaisten kanssa käymiään keskusteluja. Merkitsemättä jätetään usein esimerkiksi ne keskustelut, joissa asiakas itse ei ole läsnä³⁸⁸. Nämä keskustelut kirjataan ylös lähinnä siinä tapauksessa, että keskustelussa on kyse toisen viranomaisen tekemästä lastensuojeluilmoituksesta, sosiaalityöntekijä tekee muiden viranomaisten kanssa yhteistyötä asiakkaan tilanteen seurannassa tai yhteistyön tuloksena saatuja tietoja käytetään lastensuojelun toimenpiteiden perusteluina. Mikäli eri viranomaisten välinen yhteistyö oli todellisuudessa niin vähäistä kuin asiakirja-aineiston pohjalta näytti, on syytä pohtia, rajoittaako esimerkiksi salassapitovelvollisuus eri tahojen yhteistyötä. Mikäli eri toimijat toimivat kukin omalla tahollaan, on olemassa vaara, että erilaisia tukitoimenpiteitä koskevat päätökset perustuvat puutteelliseen tietoon, jolloin tarjotut tukitoimenpiteet eivät välttämättä tehoa.

³⁸⁸ Heino 1997, 93–94.

4.2 Nuorisohuollon asiakkuus

Tämän tutkimuksen aineistonkeruun aikaan lastensuojelun avohuolto oli Oulussa jaettu lastensuojelun alueelliseen avohuoltoon ja nuorisohuoltoon. Kun lastensuojelun avohuolto vastasi alle 13-vuotiaista lapsista, nuorisohuollon ”omaa aluetta” olivat 13 vuotta täyttäneiden, kotoa itsenäistymässä olevien nuorten ongelmat. Lastensuojelun avohuollon asiakkaat siirtyivät usein iän myötä nuorisohuollon asiakkaiksi. Nuorisohuolto erosi lastensuojelun avohuollosta lähinnä siinä, että 12 vuotta täyttäneen oikeudet itseään koskevassa lastensuojeluasiassa olivat laajemmat kuin tätä nuorempien. Tämän ikäisellä lapsella on oikeus vaatia lastensuojelulain mukaisia palveluita ja hänelle oli varattava tilaisuus tulla kuulluksi itseään koskevassa lastensuojeluasiassa. 15 vuotta täyttäneellä lapsella oli lisäksi oikeus käyttää huoltajansa ohella puhevaltaa itseään koskevassa lastensuojeluasiassa.³⁸⁹

4.2.1 Nuorten hyvinvoinnin ongelmat nuorisohuollossa

Pinnalta katsoen nuorisohuollon asiakkaana olevien nuorten kasvutausta oli lastensuojelun eri toiminta-alueiden asiakasryhmistä kaikkein ehjin. Vaikka myös nuorisohuollon asiakkaana olevien nuorten vanhemmista monet olivat eronneet ja monissa perheissä huoltajana oli äiti yksin, oli nuorten joukossa monia joiden lähikasvattajina toimivat molemmat vanhemmat tai nuori asui toisen vanhempansa ja tämän uuden puolison muodostamassa uusperheessä. Myös vanhempien sosioekonominen asema ja työmarkkina-asema olivat nuorisohuollon asiakkaiden joukossa lastensuojelun muita asiakasryhmiä parempia. Perheet saivat pääasiallisen toimeentulonsa useimmiten ansiotuloina, eikä toimeentulotuen tarve ollut yhtä yleistä kuin lastensuojelun avohuollon asiakkaiden keskuudessa. Toimeentulotukea oli mahdollisesti tarvittu akuutissa tilanteessa, minkä jälkeen perhe oli tullut toimeen omillaan tai perhe oli saanut taloudellista tukea vain kertaluonteisesti nuoren harrastuksista aiheutuviin kustannuksiin. Vanhempien toimintaa koskevat tiedot olivat monen nuoren asiakirjoissa puutteellisia. Kun lastensuojelun avohuollon sosiaalityö oli perhe- ja äitikeskeistä, oli nuorisohuollon asiakkaana erityisesti nuori itse. Kun sosiaalityöntekijä työskenteli erityisesti nuoren itsensä kanssa, jäivät perhetaustaa koskevat seikat vähemmälle huomiolle.

³⁸⁹ Lastensuojelulaki 5.8.1983/683, 13§.

Suurin osa nuorista asui vielä kotonaan, vanhempiensa luona. Lähes kolmannes nuorista kuitenkin asui nuoresta iästään huolimatta joko omassa asunnossa tai tukiasunnossa. Osalla nuorista tuen tarve saattoikin liittyä myös varhaiseen kotoa poismuuttamiseen ja nuoren puutteellisiin valmiuksiin hoitaa omia asioitaan, kun nuori ei esimerkiksi kyennyt hallitsemaan omaa päihteidenkäyttöään³⁹⁰. Muutama nuori oli sijoitettu avohuollon tukitoimena lastensuojelulaitokseen. Nuorisohuollon asiakkaat olivat keskittyneet muutamille suuralueille ja myös näiden suuralueiden sisällä selvemmin rajautuville alueille. Myös kaveripiirillä saattoikin olla osuutensa nuorten ongelmissa, kavereiden merkityksen ollessa nuoruusiässä suurempi kuin missään muussa ikävaiheessa.

Yli puolet nuorista opiskeli peruskoulussa tai toisella asteella. Noin kolmannes nuorista oli jäänyt koulutuksen ulkopuolelle peruskoulu- tai lukio-opintojen jälkeen tai ammattiopinnot olivat jääneet heiltä kesken jo opintojen alkuvaiheessa. Kouluongelmat olivat usein alkaneet ja johtaneet myös lastensuojelutoimenpiteisiin jo peruskoulun aikana. Ongelmissa oli tavallisimmin kyse luvattomista pois-saoloista. Tämän lisäksi osalla nuorista oli oppimisvaikeuksia tai he eivät olleet sopeutuneet kouluun. On luultavaa, että monen nuoren kouluongelmat olivat saaneet alkunsa jo ensimmäisten kouluvuosien aikana. Peruskoulun alaluokilla tilanne oli saatu vielä pidettyä hallinnassa, vaikka se ei välttämättä ollut aina ongelmaton. Kun yläluokille siirtymisen jälkeen mukaan tulivat nuoruusikään liittyvät ongelmat, ei tilannetta ollut enää niin helppo hallita³⁹¹. Esimerkiksi ammatillisen koulutuksen keskeyttämiseen johtaneet kouluvaikeudet olivat useimmiten pidempiaikaisen prosessin tulosta.

Ensimmäiset merkinnät nuorisohuollon asiakkaiden asiakirjoihin oli tehty, kun nuoret olivat olleet noin 13-vuotiaita. On luultavaa, että monien nuorten asiakkuus oli alkanut jo tätä aiemmin. Esimerkiksi Forssénin³⁹² tutkimuksessa mukana olleista nuorista joka kolmannen lastensuojeluasiakkuus oli alkanut jo ennen kouluikää. Asiakkuuden alkuvaiheen tietojen puuttumiseen viittaa myös se, että tieto lastensuojeluilmoituksen tekijästä puuttui varsin monen nuoren asiakirjoista. Niillä nuorilla, joilla tieto ilmoituksen tekijästä oli merkitty asiakirjoihin, ilmoituksen tekijänä oli useimmiten joko koulu tai joku nuoren lähiomaisista. Ilmoi-

³⁹⁰ Vrt. elämäntilanteen vahvistaminen sosiaalipedagogisen toiminnan tavoitteena (Hämäläinen 1996, 19).

³⁹¹ Mm. Jyrkämä (1986, 42) ja Kuure & Seppänen (1991, 151) ovat tarkastelleet nuoruutta syrjäytymisherkkänä elämäntilanteena. Ks. luku 2.3.

³⁹² Forssén 1993, 67.

tuksen tekijänä saattoi olla esimerkiksi äiti, joka koki menettäneensä otteensa nuoren kasvatuksesta. Toisaalta monen nuoren kohdalla lastensuojelutoimenpiteiden tarve oli noussut esille koulun oppilashuoltoryhmässä koulupinnaamisen tai muiden kouluongelmien vuoksi. Asiakkuus oli voinut alkaa myös nuoren omasta aloitteesta, mikäli nuori itse oli ottanut yhteyttä lastensuojeluun esimerkiksi toistuvien perheriitojen vuoksi.

Nuorisohuollossa lastensuojelutoimenpiteiden perusteena olivat useammin nuoren omaan toimintaan liittyvät seikat kuin kasvuolojen puutteet. Yleisimmin toimenpiteitä perusteltiin nuoren kouluongelmilla. Monilla nuorilla oli lisäksi riitoja vanhempiensa kanssa. Uusperheessä asuvan nuoren ei ollut aina helppo tulla toimeen isä- tai äitipuolensa kanssa. Tämä ei kuitenkaan merkinnyt, ettei kotoa itsenäistymässä olevalla nuorella olisi ollut riitoja myös biologisten vanhempiensa kanssa. Kärjistyneimmillään tilanne saattoi olla se, että äiti pelkäsi omaa lastaan nuoren käyttäytyessä hyökkäävästi. Riidat koskivat usein nuoren rahan- ja ajan- käyttöä, minkä lisäksi ristiriitoja nuoren ja vanhempien välillä aiheuttivat nuoren päihteidenkäyttö, omaisuusrikoksiin syyllistyminen ja seksuaalinen käyttäytyminen. Nämä ongelmat olivat usein alkaneet nuoren ollessa 13–15-vuotias. Varsin tavallinen merkintä nuorten papereissa olikin ”nuoruusiän identiteettikriisi”. Kun ongelmat olivat erityisesti nuoren ongelmia, eivät saman perheen muut lapset välttämättä olleet lastensuojeluasiakkaina.

Vaikka lastensuojelutarpeen keskeisenä perusteena oli nuoren oma oireilu, esiintyi nuorisohuollon asiakasperheissä myös kasvuolojen puutetekijöitä. Esimerkiksi vanhempien avioero saattoi olla lastensuojelutarvetta laukaiseva tekijä: moni perhe oli tullut asiakkaaksi joko vanhempien avioeron yhteydessä tai pian sen jälkeen. Kasvuolojen puutteissa ei ollut kuitenkaan kyse ainoastaan perherakenteesta tapahtuneista muutoksista. Myös nuorisohuollossa lastensuojelutarvetta perusteltiin äidin päihteidenkäytöllä ja mielenterveysongelmilla sekä lapsenhoidon laiminlyönnillä. Lapsenhoidon laiminlyöntinä pidettiin nuorten kohdalla esimerkiksi sitä, etteivät vanhemmat valvoneet riittävästi nuoren menemisiä ja tekemisiä eivätkä asettaneet iän mukaisia rajoja nuoren toiminnalle.

Sekä kasvuolosuhteiden puutteisiin että nuoren omaan toimintaan liittyvä moniongelmaisuus oli yleisempää nuorisohuollon asiakkaiden kuin lastensuojelun avohuollon asiakkaiden keskuudessa (taulukko 7). Tämä ei kuitenkaan automaattisesti merkitse, että nuorisohuollon asiakkaat olisivat olleet sen moniongelmaisempia kuin lastensuojelun avohuollon asiakkaatkaan. Kyse on pikemmin ikään liittyvistä ongelmien erilaisista painotuksista lapsilla ja nuorilla. Lastensuojelun avohuollossa asiakkaiden moniongelmaisuuksissa oli kyse ennen muuta vanhem-

pien erilaisten ongelmien kietoutumisesta yhteen. Nuorisohuollon asiakkaiden keskuudessa kasautuivat puolestaan erilaiset nuorten omaan toimintaan liittyvät kasvatukselliset vaikeudet, jotka saattoivat kietoutua yhteen myös kasvuolosuh-teiden puutteiden kanssa.

Taulukko 7. Ongelmien kasaantuminen nuorisohuollon ja lastensuojelun avohuollon asiakkaiden keskuudessa.

Ongelmien kasaantuminen	Nuorisohuolto	Lastensuojelun avohuolto
Vanhemmillä useampi kuin yksi ongelma	18 nuorta	7 lasta
+ lapsella/nuorella useampi kuin yksi ongelma.	17,8 %	5,6 %
Vanhemmillä useampi kuin yksi ongelma	13 nuorta	65 lasta
+ lapsella/nuorella ongelmia enintään yksi	12,9 %	52,4 %
Vanhemmillä enintään yksi ongelma	42 nuorta	11 lasta
+ lapsella/nuorella useampi kuin yksi ongelma	41,6 %	8,9 %
Vanhemmillä enintään yksi ongelma	22 nuorta	31 lasta
+ lapsella/nuorella enintään yksi ongelma	21,8 %	25 %
Lastensuojelutarpeen perusteita koskevat tiedot ovat puutteellisia	6 nuorta	10 lasta
	5,9 %	8,1 %

4.2.2 Nuorisohuollon tukitoimenpiteet

Nuorisohuollon asiakkaiden ongelmat liittyivät yleensä nuorten omaan toimintaan, joten myös tukitoimenpiteet kohdistuivat selvemmin nuoriin itseensä kuin heidän vanhempiinsa. Käytetyin nuorille tarjottu tukimuoto oli työelämään valmentaminen. Nuorten työelämään orientoitumista tuettiin työelämään valmennusjaksoilla, joiden ajalta nuoret saivat pientä palkkaa. Tämän lisäksi nuorisohuolto tuki nuorten harrastustoimintaa. Nuoren neuvonta sosiaalitoimistossa oli kolmanneksi yleisin nuorille tarjottu tukimuoto³⁹³. On kuitenkin syytä huomata, että myös muihin nuorille tarjottuihin tukimuotoihin, esimerkiksi työelämään valmentautumiseen ja nuorten harrastusten tukemiseen, liittyi neuvontaa ja ohjausta.

Nuorten ohjauksessa suosittiin keskustelun sijaan ja sen ohella toiminnallisia menetelmiä. Esimerkiksi nuorten koulunkäyntiä tukivat niin koulukuraattori, erityisjärjestelyt koulussa kuin myös nuoren siirto erityisluokalle. Erityisluokalle

³⁹³ Vrt. ohjaus ja neuvonta sosiaalipedagogiikan menetelminä (Hämäläinen 1999, 15–16, 63–64).

siirrettyjen osuus nuorisohuollon asiakkaista oli suhteellisen korkea: yli neljäsosa nuorisohuollon asiakkaista oli käynyt ainakin osan peruskoulusta erityisluokalla.

Vaikka nuorisohuollossa pääpaino oli kotoa itsenäistymässä olevan nuoren tukemisessa, eivät hänen vanhempansa jääneet kokonaan tuen ulkopuolelle. Lastensuojelun avohuollon tavoin taloudellinen tuki oli myös nuorisohuollossa käytettyin vanhemmille tarjottu tukimuoto. Nuorisohuollossa perheiden taloudellisen tuen tarve oli useimmiten satunnaista tai se rajoittui ennaltaehkäisevään tukeen lastensuojeluperusteilla. Monet nuoret olivat olleet ainakin jossain vaiheessa lastensuojelulaitokseen sijoitettuna. Avohuollon sijoitus oli voitu toteuttaa joko nuoren omasta pyynnöstä tai hänen suostumuksellaan³⁹⁴. Sijoituksen tavoitteena oli ollut nuoren elämäntilanteen rauhoittaminen, olipa sitten kyse nuoren ja vanhempien välisistä ristiriidoista tai erilaisista nuoren omaan toimintaan liittyvistä ongelmista³⁹⁵. Perheen kasvatus- ja perheneuvolakäyntien tavoitteena oli puolestaan vanhempien tukeminen kasvatustehtävässä, esimerkiksi iän mukaisten ja riittävän selkeiden rajojen asettamisessa nuoren toiminnalle. Vanhemmille tarjottu tuki oli yleensä yhteydessä pikemmin kasvatusongelmiin kuin vanhempien omiin ongelmiin.

4.3 Sijais- ja jälkihuollon asiakkuus

Sijais- ja jälkihuollon asiakkaita ovat lapset ja nuoret, jotka on otettu sosiaalilautakunnan huostaan. Huostaanoton edellytyksenä on, että lapsen kasvuympäristö tai hänen oma toimintansa, esimerkiksi runsas päihteidenkäyttö tai syyllistyminen muuhun kuin vähäisenä pidettävään rikolliseen tekoon, vaarantavat vakavasti hänen terveen ja tasapainoisen kasvunsa ja kehityksensä. Tämän lisäksi huostaanoton edellytyksenä on se, etteivät avohuollon tukitoimet ole mahdollisia tai ne ovat osoittautuneet riittämättömiksi ja sijaishuollon arvioidaan olevan lapsen edun mukaista. Huostaanotetut lapset sijoitetaan kotinsa ulkopuolelle joko laitostai perhehoitoon. Huostaanotto päättyy viimeistään silloin, kun lapsi täyttää 18 vuotta. Kaupungin jälkihuoltovelvollisuus eli velvollisuus tukea nuorta sekä taloudel-

³⁹⁴ Lastensuojelulaki 5.8.1983/683, 13§.

³⁹⁵ Vrt. kasvatuksellinen auttaminen elämäntilanteeseen sosiaalipedagogiikan tehtävänä (Hämäläinen & Kurki 1997, 175–176).

lisesti että sosiaalisesti jatkuu myös tämän jälkeen siihen saakka, kunnes nuori täyttää 21 vuotta.³⁹⁶

4.3.1 Lasten ja nuorten hyvinvoinnin ongelmat sijais- ja jälkihuollossa

Enemmän kuin joka toisen huostaanotetun lapsen vanhemmat olivat eronneet tai he eivät olleet koskaan asuneetkaan yhdessä. Kaikissa tapauksissa lapsen isä ei välttämättä edes tiennyt lapsen olemassaolosta tai yhteydet isän ja lapsen väliltä olivat katkenneet kokonaan. Isää koskevien tietojen puuttuminen ei ollut tästä huolimatta sijais- ja jälkihuollossa olevilla lapsilla yhtä yleistä kuin lastensuojelun avohuollon asiakkaina olevilla lapsilla. Kun lapsi oli otettu huostaan, oli isän tietojen kirjaaminen saatettu kokea lapsen ja vanhemman yhteyksien säilymisen ja lapsen kehityksen kannalta merkityksellisempänä kuin avohuollon asiakkaina olevilla lapsilla³⁹⁷.

Asiakirjatietojen perusteella valtaosa sijoitettujen lasten isistä oli työelämän ulkopuolella. Monet heistä olivat työttöminä tai eläkkeellä ja vähintään joka kymmenes isä oli kuollut. Myös äideistä merkittävä osa oli työvoiman ulkopuolella. Eläkkeellä olevien osuus sekä kodin ulkopuolelle sijoitettujen lasten isistä että heidän äideistään oli kaksinkertainen lastensuojelun avohuollon asiakasperheisiin verrattuna ja jopa kymmenkertainen koko väestöön verrattuna³⁹⁸. Monet sijais- ja jälkihuollon asiakasperheet elivätkin tai olivat ennen lapsen huostaanottoa eläneet erilaisten tukien ja sosiaalietuuksien varassa. Perheistä suurin osa oli joutunut turvautumaan toistuvasti toimeentulotukeen ja myös pääasialliset tulonsa toimeentulotukena saavien osuus nousi lähes kymmenesosaan sijais- ja jälkihuollon asiakasperheistä³⁹⁹.

Oppivelvollisuusiän ylittäneet nuoret olivat pääsääntöisesti ammatillisessa koulutuksessa tai he olivat jo saaneet opintonsa päätökseen. Koulutuksen keskeyttäminen ei ollut sijais- ja jälkihuollossa olevien nuorten joukossa yhtä yleistä kuin nuorisohuollon asiakkaiden joukossa. Tämä ei merkinnyt, etteivät myös huostaanotetut lapset ja nuoret olleet kohdanneet koulutusurallaan erilaisia vaikeuksia,

³⁹⁶ Lastensuojelulaki 5.8.1983/683.

³⁹⁷ Myös Mäenpää & Törrönen 1996, 36–37.

³⁹⁸ Vertailukohtana alle 40-vuotiaat oululaiset (ks. Lämsä 1998a, 83, myös Virtanen 1995c, 22).

³⁹⁹ Vrt. lastensuojelun avohuollon asiakasperheet neljä prosenttia ja nuorisohuollon asiakasperheet nolla prosenttia.

kuten oppimisvaikeuksia, sopeutumisvaikeuksia tai luvattomia poissaoloja. Erilaiset kouluongelmat eivät kuitenkaan olleet sijais- ja jälkihuollon asiakkailla yhtä yleisiä kuin lastensuojelun avohuollon ja nuorisohuollon asiakkaina olevien lasten ja nuorten keskuudessa, tai niitä ei ainakaan pidetty lastensuojeluasiakkuuden kannalta niin merkittävänä kuin lasten ja nuorten muita ongelmia.

Sijais- ja jälkihuollossa lastensuojeluilmoituksen oli tehnyt usein joku perheen ulkopuolinen henkilö, esimerkiksi naapuri, lastenneuvolan tai koulun työntekijä tai poliisi. Lapset olivat olleet lastensuojeluasiakkuuden alkaessa pääsääntöisesti joko alle kouluikäisiä tai peruskoulun alimmilla luokilla. Lastensuojeluilmoituksen perusteena olivat useimmiten kodin olosuhteet⁴⁰⁰. Lähes joka toisella huostaanotetuista lapsista yhtenä lastensuojelutarpeen perusteena oli äidin alkoholin käyttö sekä siihen usein liittyvä lapsenhoidon laiminlyönti. Lastensuojelutarvetta saatettiin perustella lisäksi äidin mielenterveysongelmilla, vanhempien yleisellä avuttomuudella tai isän alkoholikäytöllä.

Vaikka lapsen oma toiminta oli lastensuojelutarpeen ensisijaisena perusteena alle kymmenesosalla huostaanotetuista lapsista, oli asiakirjoissa mainintoja myös lasten omasta oireilusta. Joka kymmenennen lapsen tai nuoren koulunkäynti ei ollut sujunut ongelmitta, minkä lisäksi asiakirjoissa oli mainintoja lapsen päihteiden käytöstä ja varkauksiin syyllistymisistä⁴⁰¹. Kouluvaikeuksia esiintyi erityisesti koulunkäynnin aloittamisvaiheessa. Niissä oli tavallisimmin kyse oppimisvaikeuksista, kouluun sopeutumattomuudesta tai luvattomista poissaoloista. Toinen huippu kouluvaikeuksissa sijoittui peruskoulun ylimmille luokille. Päihteiden käyttö ja rikoksiin syyllistyminen olivat puolestaan erityisesti 13–17-vuotiaiden nuorten ongelmia.

Sijais- ja jälkihuollon asiakkaista yli kymmenesosalla oli viitteitä ongelmien sosiaalisesta periytymisestä. Useimmiten siinä kyse oli kasvuolojen puutteiden ja lapsen oman oireilun kietoutumisesta yhteen. Huostaanotettujen joukossa oli myös lapsia ja nuoria, joiden vanhempien kasvuolot olivat olleet tavalla tai toisella puutteelliset ja ongelmat jatkuivat jo kolmannessa sukupolvessa. Ongelmien sosiaalinen periytyminen oli todennäköisesti vieläkin yleisempää⁴⁰². Ennen vuotta 1992 paperisiin asiakasakteihin kirjatut tiedot eivät olleet tutkimuksessa käytettävissä, eikä sosiaalityöntekijöillä välttämättä ollut tietoa esimerkiksi vanhempien

⁴⁰⁰ Ks. lastensuojelun avohuolto luku 4.1.1, myös Forssén 1993, 89–93, Virtanen 1995c, 30, Virtanen 1995d, 70.

⁴⁰¹ Vrt. Forssén 1993, 94.

⁴⁰² Virtanen 1995c, 31.

lastensuojelutaustasta. Kasvuolosuhteiden puutteet jäivät usein vähälle huomiolle myös silloin, kun huostaanoton ensisijaisena perusteena oli lapsen oma toiminta. Toisaalta mikäli lastensuojelutarvetta perusteltiin kodin olosuhteilla, ei lapsen omaa oireilua välttämättä kirjattu ylös. On ilmeistä, että erityisesti pienemmillä lapsilla merkintöjen puuttumisesta on kyse nimenomaan lapsen oman oireilun puuttumisesta. Kun huostaanotto oli tehty varhaisessa vaiheessa, kasvuolojen puutteet eivät olleet ennättäneet vaikuttaa lapsen kasvuun ja kehitykseen haitallisesti.

4.3.2 Sijais- ja jälkihuollon tukitoimenpiteet

Lastensuojelulain⁴⁰³ mukaan avohuollon tukitoimet ovat ensisijaisia. Lapsen huostaanoton ja sijaishuoltoon sijoittamisen ehtona on, että avohuollon tukitoimenpiteet eivät ole olleet mahdollisia tai ne ovat osoittautuneet riittämättömiksi ja tilanne ei ole avohuollon tukitoimista huolimatta korjautunut. Pösön⁴⁰⁴ mukaan sijaishuollon tarve määrittyykin usein pikemmin käytössä olevien avohuollon tukitoimenpiteiden riittämättömyyden kuin lastensuojelutarpeen taustalla olevien ongelmien kautta. Tämän vuoksi on perusteltua tarkastella sijais- ja jälkihuollon asiakasperheille tarjottuja avohuollon tukimuotoja ennen sijaishuollon tarkastelua.

Sijaishuollon asiakasperheille tarjotut lastensuojelun avohuollon tukimuodot voidaan jakaa seuraaviin ryhmiin:

1. ennen huostaanottoa käytetyt avohuollon tukitoimenpiteet, joiden tavoitteena on huostaanoton välttäminen
2. sijaishuollon ohella lapselle tai nuorelle tarjotut tukitoimenpiteet, joiden tavoitteena on lapsen tai nuoren terveen ja tasapainoisen kasvun ja kehityksen tukeminen
3. vanhemmille sijaishuollon aikana tarjotut tukimuodot, joiden tavoitteena on huostaanoton purku ja lapsen paluu kotiin
4. jälkihuollossa oleville nuorille tarjotut tukimuodot.

Sijaishuollon asiakasperheille tarjotut avohuollon tukimuodot eivät poikenneet avohuollon asiakkaille tarjotuista. Myös sijais- ja jälkihuollossa neuvonnan ohella yleisimmin käytetty tukimuoto oli vanhempien taloudellinen tukeminen. Suurin

⁴⁰³ Lastensuojelulaki 5.8.1983/683.

⁴⁰⁴ Pösö 1997, 44–46.

osa sijaishuollon asiakasperheistä oli saanut ainakin satunnaisesti toimeentulotukea. Myös toimeentulotuesta pääasiallisen elantonsa saavien osuus nousi lähes kymmenesosaan sijais- ja jälkihuollon asiakasperheistä. Perheiden taloudellista tukemista käytettiin lastensuojelun avohuollon tukimuotona erityisesti ennen lapsen huostaanottoa. Vanhempien taloudellinen tukeminen saattoi jatkua myös tämän jälkeen, vaikka sillä ei ollut enää välttämättä lastensuojelullista funktiota.

Lapsista yli kolmannes oli ollut lastenkotiin sijoitettuna jo ennen varsinaista huostaanottoa⁴⁰⁵. Lapsi oli voitu sijoittaa lastenkotiin avohuollon tukitoimena esimerkiksi vanhempien psykiatrisen sairaalahoidon tai päihdehuollon katkaisuhoidon ajaksi. Lapsen kotona asumisen ja avohuollon laitossijoituksen välimuotona toimi sijoitus Ensi- ja turvakotiin. Ensi- ja turvakodissa vanhemmat saivat olla yhdessä lapsensa kanssa, mutta samalla he saivat apua päihde- ja mielenterveysongelmiinsa tai pääsivät pois ahdistavasta perhetilanteesta (perheväkivalta, erotilanteen ongelmat tms.). Lapsen ja vanhemman ollessa kotona perheiden tukena toimivat kotipalvelu, lastenneuvola ja päivähoito. Vanhempia opastettiin niin lasten, kodin kuin raha-asioidenkin asianmukaisessa hoidossa. Avohuollon tukitoimenpiteiden tavoitteena oli lastensuojelutarpeen perusteina olevien ongelmien lievittäminen ja korjaaminen sekä ongelmien kasautumisen ennaltaehkäisy ja huostaanoton välttäminen, mikäli siihen oli mitään mahdollisuuksia⁴⁰⁶.

Vanhemmille tarjottiin päihde- ja mielenterveydenhuollon palveluja niin ennen lapsen huostaanottoa kuin myös sijaishuollon aikana. Joka kuudes vanhemmista oli psykiatrisen sairaanhoidon piirissä ja yhtä monet asioivat mielenterveys-toimistossa. Katkaisuhoidossa olleiden ja A-klinikalla asioineiden osuus vanhemmista jäi päihdeongelmien yleisyydestä huolimatta alhaisemmaksi. Vaikka näiden palvelujen käyttö oli sijaishuollon asiakasperheissä yleisempää kuin lastensuojelun avohuollon asiakasperheiden joukossa, eivät palvelujen käyttö ja päihdeongelmien yleisyys vastanneet toisiaan myöskään sijaishuollon asiakasperheissä⁴⁰⁷. Vanhemmat eivät välttämättä pitäneet päihteidenkäyttöään ongelmana ja nekin, jotka olivat lähteneet katkaisuhuoltoon ennen lapsen huostaanottoa, olivat tehneet sen kenties vain saadakseen avohuollon tukitoimena sijoitetun lapsensa takaisin kotiin. Kun he eivät olleet onnistuneet ”pysymään kuivilla” ja lapsi oli

⁴⁰⁵ Myös Virtanen 1995c, 33, Virtanen 1995d, 73.

⁴⁰⁶ Myös Pösö 1997, 44–45, vrt. Hämäläinen & Kurki 1997, 192.

⁴⁰⁷ Myös Forssén 1993, 123.

otettu huostaan, oli lapsen menetys antanut vanhemmille yhden lisäsyyn juomiseen⁴⁰⁸.

Vaikka sijais- ja jälkihuollon ensisijaisena perusteena olivat kasvuolosuhteiden puutteet ja myös avohuollon tukitoimenpiteet kohdistuivat pikemmin vanhempiin kuin lapsiin, saivat myös lapset osansa tarjotusta tuesta. Lapsia tuettiin erilaisin avohuollon tukitoimin niin ennen huostaanottoa, sijaishuollon aikana kuin myös huostassapidon päättymisen jälkeen. Neuvonnan ohella yleisin lapsille ja nuorille tarjottu tukimuoto oli tukityöllistäminen. Joka kolmas 13 vuotta täyttäneistä ja lähes joka toinen 18 vuotta täyttäneistä sijais- ja jälkihuollon asiakkaista oli ollut sosiaalitoimen tuella työssä esimerkiksi koulujen kesälomien aikana. Nuorten työelämään orientoitumista tuettiin jo senkin vuoksi, ettei heidän koulunkäyntinsä ollut sujunut aina ongelmitta. Monet sijaishuollon asiakkaista olivat käyneet ainakin osan peruskoulusta erityisopetuksen pienryhmässä⁴⁰⁹. Erityisopetuksen perusteina olivat mm. lasten vammat ja pitkäaikaissairaudet, jotka olivat usein osasyynä myös lasten huostaanotoissa. Kun perheiden voimavarat olivat myös muutoin rajallisia, eivät perheet selvinneet vammaisen tai kroonisesti sairaan lapsen hoidosta, joten lapsi oli täytynyt ottaa huostaan hänen terveydenhoidonsa ja kehityksensä turvaamiseksi. Erityisopetuksen tarvetta aiheuttivat lisäksi nuorten sosiaalisen sopeutumattomuuteen liittyvät ongelmat, jotka olivat kärjistyneet erityisesti peruskoulun ylimmillä luokilla.

Monet huostaanotetuista lapsista tai nuorista olivat tarvinneet erityisopetuspalvelujen lisäksi terapiapalveluja tai heille oli tehty lastenpsykiatrisia tutkimuksia. Lastenpsykiatristen tutkimusten perusteena olivat esimerkiksi lapsen koulukypsyyden ja oikean koulutuspaikan selvittely ennen koulunkäynnin aloittamista sekä erityisluokkasiirto kouluvuosien aikana. Tarjottujen terapiapalvelujen tavoitteena oli esiintyneiden psykososiaalisten ongelmien korjaaminen ja ongelmien kasautumisen ehkäisy. Esimerkiksi taideterapialla samoin kuin tukihenkilö-, lomaperhe- ja harrastustoiminnalla oli muiden tavoitteiden ohella kasvatuksellinen ja terapeuttinen funktio. Niiden avulla tuettiin haavoittavissa oloissa eläneen lapsen tervettä ja tasapainoista kasvua ja kehitystä mahdollisuuksien mukaan jo ennen kuin lapsi itse alkoi oireilla.

Kun lapsen etua ei voitu turvata avohuollon tukitoimien avulla, otettiin lapsi huostaan. Huostaanoton keskeisiä perusteita olivat vanhempien päihde- ja mielen-

⁴⁰⁸ Vrt. Anderson 1989, 155.

⁴⁰⁹ Myös Virtanen 1995c, 17.

terveysongelmat sekä niihin usein liittyvä lapsenhoidon laiminlyönti. Sosiaalityöntekijät kuvasivat vanhempien ongelmia huostaanottotilanteissa myös termillä avuttomuus, joka kuvanee erilaisten ongelmien yhteen kietoutumista lastensuojeluperheissä ja vanhempien elämänhallinnan menetystä⁴¹⁰. Huostaanotto ja kodin ulkopuolelle sijoittaminen koskivat useimmiten perheen kaikkia lapsia.

Huostassa olevista tai olleista lapsista ja nuorista kaksi kolmasosaa oli sijoitettu perhehoitoon ja noin kolmannes laitoshoitoon joko lastenkotiin, erityislastenkotiin, ammatilliseen perhekotiin tai koulukotiin⁴¹¹. Perheisiin sijoitettiin erityisesti pienempiä lapsia, joiden sijoituksen arvioitiin olevan pitkäaikainen⁴¹²: sijaishuollon asiakkaiksi tulevista suurimman ryhmän muodostivat alle 3-vuotiaat pikkulapset. Lapset olivat myös muutoin tulleet asiakkaiksi sijaishuoltoon yleensä ennen kouluikää tai ensimmäisten kouluvuosien aikana. Suurin osa sijoituksista oli pitkäaikaisia. Mikäli sijoituksen arveltiin olevan tilapäinen, tai sen kestosta ei oltu varmoja, sijoituspaikkana oli useammin laitos kuin perhe. Lastenkodeissa asui muun muassa lapsia, joiden kohdalla tavoitteena oli huostaanoton purku ja lapsen paluu kotiin heti perhetilanteen rauhoituttua.

Nuoruusiässä sijoitetuilla sijoituspaikkana oli useimmiten laitos, jossa voitiin järjestää nuoren sijaishuollon ohella tarvitsemat tukimuodot, esimerkiksi erityisopetuspalvelut. Nuorten huostaanottoja pyrittiin tosin välttämään ja käyttämään niiden sijasta tarvittaessa avohuollon sijoitusta. Tällöin nuori oli sijais- ja jälkihuollon sijaan yleensä nuorisohuollon asiakkaana ja nuorisohuollon sosiaalityöntekijä teki yhteistyötä sijais- ja jälkihuollon sosiaalityöntekijöiden kanssa. Kaikkein vaikeimmissa tapauksissa turvaututtiin kiireelliseen huostaanottoon⁴¹³. Huostaanotto voitiin toteuttaa kiireellisenä huostaanottona ilman sosiaalilautakunnan päätöstä, mikäli kasvuolosuhteet tai lapsen/nuoren oma toiminta vaaransivat vakavasti lapsen tai nuoren kehityksen ja akuutti tilanne edellytti välittömiä toimenpiteitä. Kiireellinen huostaanotto lakkasi viimeistään 14 päivän kuluttua päätöksen tekemisestä, jollei huostaanottoa otettu tuona aikana sosiaalilautakunnassa huostaanottoasiana käsiteltäväksi. Kiireellisesti huostaanotetun nuoren kanssa pyrittiin usein sopimaan ko. määräajan kuluessa sijoituksen jatkamisesta avohuollon tukitoimena.

⁴¹⁰ Myös Virta 1994, 91.

⁴¹¹ Myös Pösö 1995, 81.

⁴¹² Vrt. Kivinen 1992, Virtanen 1995c.

⁴¹³ Lastensuojelulaki 5.8.1983/683, 18§.

Asiakirja-aineiston perusteella lastensuojelun painopiste oli siirtynyt 1990-luvulla sijaishuollosta avohuollon suuntaan eikä sijaishuollon ja avohuollon välinen raja ollut enää kaikissa tapauksissa selkeä⁴¹⁴. Sijaishuollossa pyrittiin vahvistamaan niin vanhempien kuin myös kotoa itsenäistymässä olevien nuorten uskoa omiin mahdollisuuksiinsa vaikuttaa omaan elämäänsä. Vanhemmat pystyivät omalla toiminnallaan vaikuttamaan muun muassa siihen, kuinka pysyvä ratkaisu lapsen huostaanotto oli. Nuorten sijoitukset tehtiin puolestaan useimmiten nuoren omalla suostumuksella avohuollon sijoituksina sen sijaan, että olisi turvauduttu pakkotoimenpiteisiin. Esimerkiksi koulukotisijoituksista yhä useammat olivat avohuollon sijoituksia, kun aiemmin koulukoteja oli käytetty ennen muuta sijaishuollon sijoituspaikkana: jälkihuollossa olevista nuorista yli kolmannes oli ollut ennen huostassapidon päättymistä koulukotiin sijoitettuna.

Lastensuojelulain⁴¹⁵ perusteella huostassapito raukeaa automaattisesti, kun sijaishuollossa oleva nuori täyttää 18 vuotta tai avioituu. Maaliskuussa 1997 sijaista jälkihuollon asiakkaina olleista nuorista 25 oli 18–20-vuotiaita jälkihuollossa olevia nuoria. Useimmat nuoret olivat muuttaneet sijoituksen päätyttyä joko kaupungin vuokra-asuntoon tai tukiasuntoon. Näistä nuorista useimmat olivat opiskelijoita. Niin työssäkäyvät, työttömät kuin myös jonkin muun syyn kuin opintojen vuoksi työelämän ulkopuolella olevat olivat nuorten joukossa yksittäistapauksia. Sosiaalilautakunnalla oli huostassapidon päättymisen jälkeen jälkihuollollinen velvollisuus tukea alle 21-vuotiasta nuorta taloudellisesti ja sosiaalisesti. Keskeisiä jälkihuollossa oleville nuorille tarjottuja tukimuotoja olivat nuoren neuvonta sosiaalitoimistossa ja nuoren valmentaminen työelämään. Muita jälkihuollossa oleville nuorille yleisesti tarjottuja tukimuotoja olivat tukihenkilö ja nuoren harastusten tukeminen. Vaikka useimmat jälkihuollossa olevista nuorista saivat pääasiallisen toimeentulonsa opintotukena, saivat monet heistä ainakin satunnaisesti myös toimeentulotukea.

4.4 Nuorten toimeentulotukiasiakkuus

Sosiaalihuoltolain⁴¹⁶ mukaan toimeentulotukea voi saada henkilö, joka ei kykene saamaan tarpeen mukaista toimeentuloa ansiotyöllään tai yrittäjätoiminnallaan,

⁴¹⁴ Myös Pösö 1995, 81.

⁴¹⁵ Lastensuojelulaki 5.8.1983/683, 20§.

⁴¹⁶ Sosiaalihuoltolaki 17.9.1982/710, 30§.

muista tuloistaan tai varoistaan, häneen nähden elatusvelvollisen henkilön huolenpidolla tai muulla tavalla. Toimeentulotuki on yhteiskunnan viimesijainen tukimuoto: ennen sen myöntämistä on selvitettävä kaikki muut mahdollisuudet toimeentulon turvaamiseksi⁴¹⁷. Esimerkiksi työttömyyspäiväraha, opintotuki, asumistuki, sairauspäiväraha ja vanhempainraha ovat toimeentulotukeen nähden ensisijaisia tukimuotoja. Toimeentulotuen tarkoituksena on turvata asiakkaalle riittävä toimeentulo, jota hän ei voi muutoin saada. Tämän lisäksi tavoitteena on asiakkaan itsenäisen toimintakyvyn palauttaminen ja turvaaminen, esimerkiksi nuoren itsenäistymiskehityksen turvaaminen toimeentulotukea edellyttävistä elämäntilanteista huolimatta⁴¹⁸.

Nuorten toimeentulotukiasiakkuuteen liittyvät kysymykset ovat korostuneet viimeisten viidentoista vuoden aikana. Yhtenä syynä tähän on nuorten toimeentulotukiasiakkaiden määrän voimakas kasvu. Esimerkiksi Oulussa 20-vuotiaiden ja sitä nuorempien toimeentulotukiasiakkaiden määrä kolminkertaistui ja tähän ikäryhmään kuuluvien suhteellinen osuus toimeentulotukiasiakkaista lähes kaksinkertaistui vuosina 1991–1995⁴¹⁹. Vuonna 1996 oululaisista toimeentulotukiasiakkaista 56 prosenttia oli 30-vuotiaita tai sitä nuorempia⁴²⁰. Kehityssuunta on ollut samankaltainen myös valtakunnan tasolla⁴²¹.

4.4.1 Nuorten hyvinvoinnin ongelmat toimeentulotuessa

Kasvutaustaan liittyviä tietoja oli nuorten asiakirjoissa vain rajoitetusti. Kotoa itsenäistymässä olevan tai jo kotoa pois muuttaneen nuoren osalta ei kiinnitetty juuri lainkaan huomiota hänen perhetaustansa. Toimeentulotukiasiakkaana oli 18 vuotta täyttänyt nuori, jolla oli sosiaalihuoltolainperusteella itsenäinen oikeus toimeentulotukeen⁴²². Myös kotona asuva 18 vuotta täyttänyt nuori muodosti toimeentulotuessa oman ruokakuntansa, eikä vanhemmilla ollut lakisääteistä velvol-

⁴¹⁷ Mm. Seppänen 1997, 3.

⁴¹⁸ Raunio 1990, 232, vrt Hämäläinen & Kurki 1997, 133.

⁴¹⁹ 20-vuotiaiden ja sitä nuorempien toimeentulotukiasiakkaiden määrä kasvoi 453 asiakkaasta 1314 asiakkaaseen ja tähän ikäryhmään kuuluvien suhteellinen osuus toimeentulotukiasiakkaista kasvoi 7 prosentista 13 prosenttiin vuosina 1991–1995 (Toimeentulotuki vuonna 1995, 14).

⁴²⁰ Toimeentulotuki vuonna 1996, 14.

⁴²¹ Haapola 2002, 28–29.

⁴²² Sosiaalihuoltolaki 17.9.1982/710.

lisuutta vastata täysi-ikäisen lapsensa elatuksesta⁴²³. Kasvutaustaan liittyvien tietojen analysoiminen ei ollut puuttuvien tietojen määrän vuoksi perusteltua.

Perhesuhteisiin liittyvät tiedot rajoittuivat asiakirjoissa useimmiten nuoren siivillisäytyä ja nykyistä asuinpaikkaa koskeviin tietoihin. Suuri osa nuorista oli naimattomia, vajaa neljännes eli avio- tai avoliitossa ja muutamilla parisuhde oli päättynyt eroon. Lähes joka toinen nuori asui yksin ja reilu viidennes joko vanhempiansa luona tai kavereiden kanssa kimppa-asunnossa. Sekä lapsettomia pareja että lapsiperheitä oli hieman yli kymmenesosa ja yksinhuoltajaperheitä vajaa kymmenesosa toimeentulotuen asiakastalouksista. Nuorten toimeentulotukiasiakkaiden perherakenne ei poikennutkaan oleellisesti kaikkien oululaisten toimeentulotukiasiakkaiden perherakenteesta⁴²⁴.

Nuorista toimeentulotukiasiakkaista suurin osa sai pääasiallisen toimeentulonsa työttömyysturvasta. Erityisesti nuoret miehet saivat elantonsa useimmiten työttömyysturvana, useammin työmarkkinatukena kuin ansiosidonnaisen työttömyyspäivärahana. Monet nuorista jäivät tosin myös työmarkkinatuen ulkopuolelle.⁴²⁵ Yli viidennes nuorista naisista oli työvoiman ulkopuolella opintojen, vanhempainloman tai hoitovapaan vuoksi, jolloin he saivat pääasialliset tulonsa joko opintotukena tai muuna sosiaaliturvana (esim. vanhempainraha, kotihoidontuki). Täysin toimeentulotuesta riippuvaisten osuus nuorista ei ollut suuri. Näiden nuorten joukossa oli kuitenkin myös nuoria, joilla toimeentulotuki oli ollut pääasiallisena tulonlähteenä jo vuosien ajan.

Reilu kolmannes nuorista toimeentulotukiasiakkaista asui yksityiseltä vuokratuessa asunnossa ja lähes yhtä moni aravavuokra-asunnoissa. Perheettömän nuoren ei tosin ollut yhtä helppo saada aravavuokra-asuntoa kuin lapsiperheen. Moni nuori olikin joutunut etsimään itselleen asunnon vapailta vuokra-asuntomarkkinoilta. Vailla säännöllisiä tuloja olevan nuoren ei ollut helppo löytää itselleen maksukykyynsä nähden sopivaa asuntoa. Nuorten joukossa olikin niitä, jotka asuivat asunnon puutteen vuoksi vanhempiansa tai muiden sukulaistensa luona. Toimeentulotukiasiakkaiden joukossa oli myös yksittäisiä nuoria, jotka olivat asunnon puutteen tai asumisen rahoitusvaikeuksien vuoksi ottaneet vastaan

⁴²³ Laki lapsen elatuksesta 5.9.1976/704

⁴²⁴ Toimeentulotuki vuonna 1996, 13.

⁴²⁵ Suurin osa kesäkuussa 1997 työttöminä olleista oululaisnuorista sai ansiosidonnaisen työttömyysturvan sijaan työmarkkinatukea tai jäi kokonaan työttömyysturvan ulkopuolelle (Lämsä 1998a, 62), kun myös työmarkkinatuen saamisen ehtona oli ammattikoulutus tai työharjoittelu työmarkkinatuen saamisen vastineena (Aho & Vehviläinen 1997).

vuokra-asunnon, jonka kunto ja varustetaso eivät vastanneet esimerkiksi lämmitys- ja vesijohtojärjestelmien puutteiden vuoksi yleisesti hyväksyttyä tasoa⁴²⁶.

Nuorista muutamalta puuttui peruskoulun päästötodistus ja muutamat eivät olleet jatkaneet koulutusta peruskoulun jälkeen. Toisen asteen koulutuksen aloittaminen ei kuitenkaan vielä taannut nuoren koulutuksellista hyväosaisuutta. Joka kymmenennellä nuorella opinnot ammatillisessa koulutuksessa olivat keskeytyneet, osalla jo useampaan kertaan. Muutamat nuoret olivat käyneet lukion, mutta eivät olleet sen jälkeen jatkaneet opintojaan. Ammatillinen koulutus puuttuikin vähintään joka viidenneltä nuorelta. Koska koulutustaustaa koskevat tiedot olivat lähes joka toisen nuoren asiakirjoissa puutteellisia, oli ammattikouluttamattomien osuus nuorista toimeentulotukiasiakkaista todennäköisesti tätäkin suurempi: kesäkuussa 1997 työttöminä olleista oululaisnuorista joka toiselta puuttui ammatillinen koulutus⁴²⁷. Koulutuksellisesti paras tilanne oli nuorilla, jotka olivat ammattikoulutuksessa tai jo suorittaneet jonkin ammattitutkinnon.

Valtaosa nuorista toimeentulotukiasiakkaista oli työttömänä. Työttömyys koetteli ennen muuta ammattikouluttamattomia nuoria, joiden mahdollisuudet löytää itselleen työpaikka olivat varsin rajallisia⁴²⁸. Ammatillinen koulutus lisäsi nuorten mahdollisuuksia työmarkkinoilla, mutta se ei kuitenkaan taannut työpaikan löytämistä. 1990-luvun lopun alakohtainen työllisyystilanne huomioiden erityisesti osalla tekniikan- ja liikenteen-, kaupan- ja hallinnon- tai terveydenhoitoalan koulutuksen saaneista nuorista oli vaikeuksia työpaikan löytämisessä valmistumisensa jälkeen⁴²⁹. Työssä tai muun syyn kuin työttömyyden tai opiskelun vuoksi työelämän ulkopuolella olevat nuoret olivat toimeentulotukiasiakkaiden joukossa yksittäistapauksia.

Toimeentulotuen asiakirjat antoivat vain rajoitetusti tarkkaa tietoa nuorten toimeentulotukiasiakkaiden työttömyyden kestosta. Toimeentulotuen keston perusteella on ilmeistä, että toimeentulotukiasiakkaiden joukossa oli monia pitkäaikaistyöttömiä nuoria, vaikka pitkäaikaistyöttömyys ei ollutkaan tilastotietojen pe-

⁴²⁶ Tilastokeskuksen luokitusten mukaan asunto on puutteellisesti varusteltu, jos siitä puuttuu peseytymistilat ja/tai keskuslämmitys. Erittäin puutteellisesti varustellusta asunnosta puuttuu jokin seuraavista: vesijohto, viemäri, lämmin vesi tai WC. (Ks. Lämsä 1998a, 86–89.)

⁴²⁷ Lämsä 1998a, 79.

⁴²⁸ Kesäkuussa 1997 joka toiselta työttömältä oululaisnuorelta puuttui ammatillinen koulutus (Lämsä 1998a, 79), kun ammattikouluttamattomien osuus työvoimaan kuuluvasta väestöstä jäi noin 20 prosenttiin (emt., 94).

⁴²⁹ Myös Lämsä 1998a, 80.

rusteella kovin yleistä nuorten keskuudessa⁴³⁰. Suuri osa työttömänä olleista nuorista toimeentulotukiasiakkaista oli ollut käytettävissä olevien tietojen perusteella työttömänä vähintään vuoden. Nuorista toimeentulotukiasiakkaista joka kuudes kuului myös tiukemmin kriteerein pitkäaikaistyöttömiksi määriteltyjen ryhmään eli he olivat olleet työttöminä vähintään kahden vuoden ajan. On luultavaa, että nuorten toimeentulotukiasiakkaiden joukossa oli nuoria, jotka eivät olleet koskaan olleet tavanomaisissa työsuhteissa. Mahdolliset katkokset heidän työttömyydessään olivat aiheutuneet pikemmin työvoimapolitiittisista toimenpiteistä ja tukityöllistämisestä kuin työllistymisestä vapaille työmarkkinoille⁴³¹

Nuorten toimeentulotukiasiakkuudessa oli lähes poikkeuksetta kyse elämäntilanteista, joissa nuoret olivat jääneet tai joutuneet työelämän ulkopuolelle ja jääneet samalla ilman palkkatyöstä saatavia ansiotuloja. Toimeentulotuen tarpeen keskeisenä perusteena olikin työttömyyspäivärahan pienuus tai se, ettei työtön nuori saanut lainkaan työttömyyspäivärahaa. Useimmat työttömät nuoret saivat ansiosidonnaisen työttömyyspäivärahan sijasta työmarkkinatukea⁴³². Heidän saamansa 2.290 mk/kk (noin 385 €) ei riittänyt kattamaan asumisesta aiheutuvia kuluja ja muita välttämättömiä menoja.

Osa työttömistä nuorista oli pudonnut myös työmarkkinatuen ulkopuolelle ja jäänyt näin kokonaan toimeentulotuen varaan. Osalla työttömyysturvan ulkopuolelle jäämisen perusteena oli ikä ja ammattikouluttamattomuus: alle 25-vuotiaan ammattikouluttamattoman ja työttömän nuoren oli työmarkkinatukea saadakseen haettava yhteishaussa koulutukseen tai oltava työharjoittelussa työmarkkinatuelle⁴³³. Osalla oli kyse työttömyysturvan karenseista työstä ja työvoimapolitiittisista toimenpiteistä kieltäytymisen vuoksi. Yhden keskeisen ryhmän työttömyysturvan ulkopuolelle jääneistä muodostivat niin sanotut ”kahdeksanviikkoiset” eli työttömät nuoret, jolle työvoimatoimikunta on määrännyt työttömyyspäivärahalle pää-

⁴³⁰ Kesäkuussa 1997 työttöminä olleista oululaisnuorista noin joka kymmenes oli ollut työttömänä vähintään vuoden, kun pitkäaikaistyöttömien osuus vanhempiin ikäluokkiin kuuluvien keskuudessa oli vähintään $\frac{1}{3}$ (Lämsä 1998a, 79). Pitkäaikaistyöttömien alhainen osuus alle 25-vuotiaista työttömistä ei tosin kaikin osin vastaa todellisuutta. Monet nuoret eivät ole koskaan olleet tavanomaisissa työsuhteissa, vaan katkot työttömyydessä ovat olleet joko tukitöitä tai työllisyyskoulutusta sen sijaan, että he olisivat olleet normaaleissa työsuhteissa (Viitanen 1997, ks. Kajava & Lämsä 1998, 62).

⁴³¹ Viitanen 1997.

⁴³² Nuorten työsuhteet mahdollistavat vain harvoin pääsyn ansiosidonnaisen edunvalvonnan piiriin: kesäkuussa 1997 työttöminä olleista oululaisnuorista 70,5 prosenttia kuului työmarkkinatuen piiriin, mikäli työmarkkinatuen ehdotkaan täyttyivät heillä (Lämsä 1998a, 62).

⁴³³ Mm. Aho & Vehviläinen 1997.

syn edellytykseksi kahdeksan viikon työssä tai koulutuksessaoloehdon⁴³⁴. Se määrätään työnhakijalle, joka on toistuvasti kieltäytynyt tarjotusta työstä tai koulutuksesta ilman pätevää syytä ja osoittanut myös muutoin, ettei halua ottaa vastaan työtä tai osallistua koulutukseen. Oikeus työttömyyspäivärahaan palautui heillä vasta sen jälkeen, kun he olivat olleet työssä tai koulutuksessa kahdeksan viikon ajan.

Työttömien ohella myös toimeentulotukiasiakkaina olevat opiskelijat kuuluivat siihen taloudellisesti huono-osaisten ryhmään, jotka joutuivat ainakin satunnaisesti turvautumaan toimeentulotukeen⁴³⁵. Opiskelijat saivat toimeentulotukea kuitenkin vain poikkeustapauksissa. Heidän tuli rahoittaa opintonsa ensisijaisesti opintorahalla ja -lainalla tai muilla tuloilla. Mikäli nuori ei ollut nostanut opintolainaa, hän ei voinut saada myöskään toimeentulotukea. Opiskelijanuorelle, joka ei saanut opintolainaa esimerkiksi kulutusluottoihin liittyvien maksuhäiriömerkintöjen vuoksi, saatettiin tehdä määräaikainen toimeentulotukipäätös. Mikäli nuori ei saanut opintojaan päätökseen määräajan puitteissa, putosi hän sen päätyttyä toimeentuloturvan ulkopuolelle tai hänen oli keskeytettävä opintonsa päästäkseen toimeentulotuen piiriin.

Tavallisimmin nuorten toimeentulotuen tarve oli jatkuvaa. Kaksi kolmannelta nuorista toimeentulotukiasiakkaista oli ollut asiakkaana vähintään kuusi kuukautta ja joka kuudes nuori vähintään vuoden ajan. Lyhytaikaisemmin tukea tarvitsivat esimerkiksi ne opiskelijat, jotka eivät kesäopintomahdollisuuksien puuttuessa saaneet kesäajalta opintotukea ja jotka eivät olleet saaneet itselleen kesätyötä. Myös moni varusmies- tai siviilipalveluksesta vapautunut nuori tarvitsi palveluksesta vapautumisen jälkeen lyhytaikaisesti toimeentulotukea. Pitkäaikaisasiakkaina olevat nuoret jakaantuivat puolestaan niihin, jotka tulivat aika ajoin pitkäänkin omillaan toimeen, mutta joutuivat esimerkiksi työpaikan menetyksen tai muiden elämänmuutosten yhteydessä turvautumaan toimeentulotukeen ja niihin, joilla tuen tarve oli ollut jatkuvaa kutakuinkin siitä lähtien, kun he olivat täyttäneet 18 vuotta. Jo alle 25-vuotiaiden toimeentulotukiasiakkaiden joukossa oli myös niitä, joiden asiakkuus toimeentulotuessa oli jatkunut katkeamattomana jo vuosia. Yksittäistapauksissa oli kyse jopa eräänlaisesta ammattiasiakkuudesta toimeentulotuen ollessa vuodesta toiseen nuoren pääasiallisena tulona.

⁴³⁴ Kielsel 1993, 12.

⁴³⁵ Lämsä 1998a, 27, 33.

4.4.2 Toimeentulotuki ja nuorten muut asiakkuudet

Nuorten toimeentulotukiasiakkaiden pääasiallisia ongelmia olivat työn ja rahan puute. Ritakallion⁴³⁶ mukaan toimeentulotukiasiakkaiden problematiikkaa ei voida kuitenkaan tarkastella pelkkien taloudellisten vaikeuksien näkökulmasta. Itse asiassa pienituloisuus ei välttämättä ole toimeentulotukiasiakkaiden keskeisin ongelma⁴³⁷. Tämän vuoksi etsin asiakirjoista paitsi tietoja toimeentulotuen perusteista myös tietoja asiakkaiden muista vaikeuksista ja erilaisten ongelmien kasautumisesta.

Tietoa nuorten toimeentulotukiasiakkaiden muista ongelmista oli saatavissa vain rajoitetusti. Osin kyse oli siitä, ettei muita ongelmia herkästi havaittu toimeentulotuessa. Toimeentulotuessa sovellettiin niin sanottua laajan perusosan mallia, jolloin toimeentulotukipäätös tehtiin usein kirjallisen hakemuksen perusteella. Tällöin päätöksen tekemisessä oli kyse lähinnä toimeentulotukinormin laskemisesta ja päätöksentekijänä oli sosiaalityöntekijän sijasta sosiaalitoimiston kanslisti, joka ei välttämättä edes tavannut toimeentulotukea hakevaa nuorta⁴³⁸. Laajan perusosan soveltaminen lievensi toimeentulotukeen liittyvää tarveharkintaa, lisäsi asiakkaan taloudellista liikkumavaraa ja antoi sosiaalityöntekijöille enemmän aikaa asiakkaiden mahdollisten muiden ongelmien selvittämiseen. Sen kääntöpuolena oli ongelmien tunnistamisen vaikeus: asiakkaan muut ongelmat tulivat vain harvoin toimeentulotukea kirjallisesti haettaessa näkyville, jolloin nuori ei ollut varsinaisesti sosiaalityön asiakkaana, vaikka hänen tilanteessaan olisi ollut kyse myös muusta kuin rahan puutteesta.

Asiakirjatietojen perusteella nuorten toimeentulotukiasiakkaiden tavallisimpia ongelmia olivat rahan puutteen ohella liiallinen alkoholin käyttö ja rikoksiin syyllistyminen. Päihteiden käyttö ja rikoksiin syyllistyminen olivat tyypillisiä nuorten miesten ongelmia, jotka olivat usein alkaneet jo murrosiässä. Nuorten naisten ongelmat liittyivät usein ihmissuhteisiin. Heidän toimeentulovaikeuksien taustalta löytyi esimerkiksi erotilanteeseen ja yksinhuoltajuuteen liittyviä ongelmia.

Kun asiakirjoissa oli vain rajoitetusti tietoja nuorten toimeentulotukiasiakkaiden muista ongelmista, olivat myös muita viranomaisasiakkuuksia ja tukitoimenpiteitä koskevat tiedot vähäisiä. Tiedot rajoittuivat useimmissa tapauksissa tietoon

⁴³⁶ Ritakallio 1991.

⁴³⁷ Heikkilä 1990, 238, Raunio 1990, 235.

⁴³⁸ Raunio 1990, 233–235.

työvoimatoimiston asiakkuudesta. Kun toimeentulotuntarpeen keskeisenä perusteena oli työttömyys ja siihen liittyvä työttömyysturvan riittämättömyys tai jääminen kokonaan työttömyysturvan ulkopuolelle, oli useimpien nuorten asiakirjoissa mainintoja työvoimatoimistossa asioinnista.

Noin neljänneksellä nuorista toimeentulotukiasiakkaista oli joko lastensuojelutaustaa tai nuori lapsiperhe oli toimeentulotuen ohella lastensuojeluasiakkaana. Tähän joukkoon kuului muun muassa jälkihuollossa olevia nuoria. Näiden nuorten sosiaalihuollon asiakkuus oli alkanut lastensuojeluasiakkuutena ja se oli vaihtunut iän myötä toimeentulotukiasiakkuuteen. Erityisesti murrosikä⁴³⁹ oli ollut monella nuorella myrskyisää aikaa, johon olivat kuuluneet niin päihteidenkäyttö kuin rikoksiin syyllistyminenkin⁴⁴⁰. Osalla nuorista niissä oli ollut kyse lähinnä nuoruusiän normaalista kehityskriisistä ja kapinasta aikuismaailman sääntöjä vastaan, kun taas osalla oli kyse vakavampiasteisista ja pysyvämmistä ongelmista, jotka jatkuivat myös varsinaisen murrosiän jälkeen⁴⁴¹.

Noin joka kymmenes nuori toimeentulotukiasiakas oli ollut ainakin jossain vaiheessa poliisin kanssa tekemisissä. Syynä tähän oli useimmiten nuoren päihteidenkäyttöön liittyvä hallitsematon käyttäytyminen tai rikoksiin syyllistyminen. On kuitenkin syytä muistaa, että kyse on asiakirjojen pohjalta muodostuvasta kuvasta, joka rakentuu sosiaalityöntekijän tietoon tulleiden ja hänen ylöskirjaamisensa tietojen pohjalta. Mikäli nuori itse ei kertonut sosiaalityöntekijälle muista ongelmistaan tai muut viranomaiset eivät tehneet niistä ilmoitusta sosiaalityöntekijälle⁴⁴², eivät ongelmat useimmiten tulleet näkyviin myöskään asiakirjoissa. Kun nuori haki sosiaalihuollosta ennen muuta taloudellista tukea, hänellä itsellään ei ollut luultavasti suurtakaan tarvetta puhua muista kuin taloudellisista ongelmistaan. Hän saattoi kertoa sosiaalityöntekijälle muista ongelmista lähinnä siinä tapauksessa, että hän tarvitsi sosiaalihuollon maksusitoumusta palvelumaksujen kattamiseen.

Nuorten toimeentulotukiasiakkaiden elämäntilanteesta asiakirjoissa muodostuva kuva oli jännitteinen. Toisaalta heidän ongelmansa eivät olleet niin monisyi-

⁴³⁹ Viittaa murrosiällä tässä yhteydessä erityisesti ikävuosiin 13–17.

⁴⁴⁰ Nuorista yli 40 prosentin asiakirjoissa oli merkintöjä nuoren liiallisesta päihteidenkäytöstä ja/tai syyllistymisestä rikoksiin.

⁴⁴¹ Myös Nyqvist 1994, 164–165.

⁴⁴² Tieto nuoren muista ongelmista tuli sosiaaliviranomaisille usein muiden viranomaisten kautta. Esimerkiksi poliisi saattoi tehdä sosiaaliviranomaisille ilmoituksen nuoren häiriöjuopumukseen liittyvästä talteenotosta.

siä kuin aikaisempien tutkimuksien perusteella olisi voinut olettaa. Toisaalta asiakirjoista sai monta kertaa sen vaikutelman, ettei nuorten tilanne ollut todellisuudessa niin ongelmaton kuin pinnalta katsoen näytti. Nuorten taloudellisissa ongelmissa saattoi monessa tapauksessa olla kyse muihin ongelmiin liittyvistä oireista todellisten ongelmien jäädessä asiakirjoissa näkymättömiksi.

4.5 Yhteisenä nimittäjänä asiakkuus

Aineiston kvantitatiivinen sisällön erittely ei tuottanut juuri lainkaan uutta tietoa alle 25-vuotiaiden lastensuojeluasiakkaiden ja toimeentulotukiasiakkaiden elämäntilanteista ja elämäkulusta. Käteen jäi lähinnä jo aikaisempien tutkimusten perusteella tiedossa olevia ja osin jo stereotyyppisiksikin muodostuneita käsityksiä siitä, mitkä ongelmat ovat sosiaalihuollon tietyn toiminta-alueen asiakkaiden keskuudessa tyypillisiä ja miten sosiaalihuollossa vastataan näihin ongelmiin. Myös tarkastelun yhteydet lasten ja nuorten syrjäytymiseen rajoittuivat ensisijassa syrjäytymisen tarkasteluun sen operationaaliseen määritelmän mukaisesti asiakkuuden perusteina olevina hyvinvoinnin ongelmina⁴⁴³. Tarkastelun kohteena oli pikemmin sosiaalihuollon tietyn toiminta-alueen yleistetty asiakas kuin asiakkaat ainutkertaisine elämäntilanteineen⁴⁴⁴.

Kvantitatiivisessa tarkastelussa asiakkuuden moninaisuus näyttäytyi lähinnä kohdejoukon eri osaryhmien välisinä eroina, sen sijaan että tarkastelussa olisi huomioitu, etteivät sosiaalihuollon tietyn toiminta-alueen asiakkaatkaan ole yhtenäinen ryhmä. Esimerkiksi toimeentulotukiasiakkuudessa saattoi olla kyse kertaluonteisesta taloudellisen tuen tarpeesta, mutta myös toimeentulokiriippuvuudesta viimesijaisena toimeentulon muotona. Myös syrjäytymisen prosessiluonne jäi tarkastelussa huomiotta elämäntilanteiden jähmetyttyä staattisiksi tiloiksi. Kun ongelmia ja niiden ratkaisussa käytettyjä toimenpiteitä tarkasteltiin toisistaan erillään, jäi myös näiden asiakkuusmääritysten osatekijöiden välisten yhteyksien tarkastelu yleiselle tasolle⁴⁴⁵. Tämän vuoksi lähestyin aineistoa kvantitatiivisen sisällön erittelyn ohella aineistolähtöisten teemojen kautta.

Aineistolähtöinen tematisointi oli pikemmin symptomista kuin systemaattista. Teemoja aineistosta etsiessäni ja niitä jäsentäessäni pyrin löytämään asiakkuus-

⁴⁴³ Syrjäytymisen operationaalinen määrittely hyvinvoinnin ongelmina (ks. luku 2.4).

⁴⁴⁴ Mäenpää & Törrönen 1996, 16, Pohjola 1994, 55, Pohjola 1995, 91, ks. myös luku 1.2.

⁴⁴⁵ Vrt. toisistaan irrotettujen osatekijöiden palauttaminen toistensa yhteyteen rekonstruoinnin tavoitteena.

määritysten kipupisteitä pintaan nousevina oireina⁴⁴⁶. Aineistolähtöisessä tematisoinnissa huomion kohteina olivat eri asiakasryhmien yhteiset, lasten ja nuorten asiakkuuksia yleisesti määrittävät piirteet, joiden kautta pyrin jäsentämään myös syrjäytymisongelman luonnetta⁴⁴⁷. Kohdejoukon eri osaryhmien yhteisiä piirteitä jäsentäessäni yhdistelin kvantifioidussa analyysissä saatuja tietoja laajemmiksi asiakokonaisuuksiksi. Kvantifioituja tietoja yhdistellessäni ja niitä koskevia tulintoja ja johtopäätöksiä tehdessäni tärkeää ei ollut vain se, mitä asiakirjoissa kerrottiin, vaan myös se, mikä jäi asiakirjoissa rivien väliin julkilausumattomaksi tarinaksi sosiaalihuollon lastensuojelun ja toimeentulotuen asiakkaiden elämäntilanteista ja elämänkulusta, kun asiakirjoista puuttui tietoja, joiden olisi voinut olettaa löytyvän niistä.

Löysin aineistosta kolme teemaa, *isien näkymättömyys*, *historiattomuus* sekä *sekundaarin tuen ja kontrollin dilemma*, jotka jakaantuivat eri ilmenemismuotojensa perusteella alateemoihin⁴⁴⁸. Tarkastelen löytämiäni teemoja seuraavissa alaluvuissa. Tarkastelun teoreettisena resurssina toimii ennen muuta sosiaalinen konstruktionismi. Tässä yhteydessä sosiaalinen konstruktionismi viittaa paitsi aineistolähtöisten teemojen konstruointumiseen asiakirjatietojen pohjalta, myös tutkimuksessa hyödynnettyjen asiakirjatekstien ja tuotetun tiedon konstruktivistiseen luonteeseen yleisemmällä tasolla⁴⁴⁹.

4.5.1 Isien näkymättömyys

Ensimmäinen aineistosta noussut teema oli *isien näkymättömyys*. Isä oli läsnä vain harvojen sosiaalihuollon lastensuojelun ja toimeentulotuen asiakkaina olevien lasten ja nuorten arjessa. Tällä teemalla oli aineistossa ainakin seuraavat neljä osin toistensa kanssa limittäistä ilmenemismuotoa:

1. vajaaperheisyys
2. isän poissaolo lapsen arjesta
3. lastensuojeliasiakkuuden äitikeskeisyys
4. nuoren asiakkuus sosiaalihuollossa

⁴⁴⁶ Vrt. Helne 2002a, 14.

⁴⁴⁷ Vrt. erilaisten ongelmien väliset rakenneyhtäläisyydet syrjäytymisen määreenä (luku 2.2).

⁴⁴⁸ Olen tarkastellut aineistolähtöisen tematisoinnin toteutusta myös luvussa 3.5.

⁴⁴⁹ Sosiaalisen konstruktionismin lähtökohdista laajemmin luku 3.2.1 sekä taulukko 2 luvussa 3.2.5.

Vajaaperheisyys oli yksi sosiaalihuollon lastensuojelun asiakasperheiden elämäntilannetta keskeisesti määrittävä tekijä yksinhuoltajaperheiden ollessa määräänsä nähden yliedustettuina lastensuojelun asiakasperheiden joukossa⁴⁵⁰. Usein yksinhuoltajuudessa oli kyse toisen vanhemman menetyksestä vanhempien eron tai toisen vanhemman kuoleman vuoksi. Tämän lisäksi lastensuojeluasiakkaiden joukossa oli niitä, joilla ei ollut koskaan ollut toista vanhempaa.⁴⁵¹ Seuraavat aineistokatkelmat ovat näyttöä isien näkymättömyyden konstruoitumisesta asiakirja-aineistossa.

*18-vuotias poika, jonka isä on kuollut. Pojan huoltajina toimivat äiti ja äidin uusi puoliso. (L234)*⁴⁵²

12-vuotias tyttö, jolla ei ole ollut yhteyttä isäänsä. Lastensuojelun asiakirjoissa ei ole lainkaan isää koskevia tietoja. (L125)

2-vuotias poika, jonka vanhemmat ovat eronneet. Isää koskevat tiedot puuttuvat asiakirjoista. (L198)

Jo yksinhuoltajaperherakennetta sinänsä näytettiin pidettävän lastensuojelussa riskitekijänä⁴⁵³, jolloin yksinhuoltajaperheen lapsen ongelmiin puututtiin ehkä herkemmin kuin jos kyseessä olisi ollut kahden huoltajan perhe⁴⁵⁴. Kärjistetyimmillään jo yksinhuoltajaäidin juoma yksi olutpullo riitti herättämään naapureiden epäilyn lapsenhoidon laiminlyönnistä ja sai heidät soittamaan poliisit paikalle. Toisen vanhemman menetys ei kuitenkaan yksin tehnyt yhdestäkään lapsesta syrjäytyjää⁴⁵⁵. Kyse oli aina kokonaistilanteesta. Tilanteeseen vaikuttivat niin yksin

⁴⁵⁰ Vrt. Forssén 1993, 74, Kivinen 1992, 25, Virtanen 1995d, 68.

⁴⁵¹ Kahdella kolmasosalla lastensuojelun asiakkaana olevista lapsista vanhemmat eivät asuneet yhdessä, kun yksinhuoltajaperheiden osuus kaikista oululaisista lapsiperheistä oli 20 %. Joka toisen lapsen vanhemmat olivat eronneet, minkä lisäksi useammalta kuin joka kymmenenneltä lapselta puuttui toinen vanhemmista muusta syystä. (Lämsä 1998a.)

⁴⁵² Merkintä L234 viittaa koodauslomakkeeseen numero 234. Kuvauksessa on kyse aineistonkeruun yhteydessä kvantifioitujen tietojen palauttamisesta kvalitatiiviseen muotoon. Kvalifioidut kuvaukset perustuvat koodauslomakkeiden tietojen ohella aineistonkeruun ja analyysin yhteydessä tekemiini kenttämuistiinpanoihin. Jotta yksittäiset sosiaalihuollonasiakkaat eivät olisi kuvauksista tunnistettavissa, rajaan kuvauksissa käytetyt tiedot käsiteltävän teeman kannalta olennaisiin tietoihin asiakkaiden taustojen ja elämäntilanteiden jäädessä muilta osin tarkastelun ulkopuolelle.

⁴⁵³ Myös Taanila 1999.

⁴⁵⁴ Yksinhuoltajaperheiden lapset ovat määräänsä nähden yliedustettuina lastensuojeluasiakkaiden (Forsberg 1995, Kivinen 1994, Lämsä 1998a, Virtanen 1995d) ja erityisluokille siirrettyjen joukossa (Kivinen & Kivirauma 1985, Valta 1998).

⁴⁵⁵ Mm. Taanila 1999.

jääneen vanhemman elämänhallintaresurssit kuin myös mahdolliset ongelmat, jotka kuluttivat omalta osaltaan vanhemman resursseja. Mikäli vanhemman resurssit, olipa sitten kyse rahasta, sosiaalisen tuen mahdollisuuksista tai muista elämänhallintaresursseista, olivat riittämättömiä, oli tilanne riskialtis. Tilanteen riskialttiutta lisäsivät vanhempien keskinäiset ristiriidat, olipa kyse eroa edeltäneestä tilanteesta tai tilanteesta eron jälkeen.

Isien näkymättömyys liittyi osaltaan vanhempien keskinäisiin huolto- ja tapaamisriitoihin. Vaikka huoltoriita mainittiin vain harvoin lastensuojelutarpeen perusteena, kerrottiin monen lapsen asiakirjoissa vanhempien välisistä ristiriidoista. Esimerkiksi isän ja lasten tapaamisista sopiminen ei ollut aina helppoa. Joissakin tapauksissa esteeksi nousivat isän asumisolosuhteet, joissakin isän päihteidenkäyttö tai muut ongelmat. Osaltaan tapaamisongelmiin vaikutti myös vanhempien keskinäinen katkeruus ja syyttely. Vanhemmat syyttivät toinen toistaan sopimattomasta käyttäytymisestä ja lapsenhoidon laiminlyönnistä. Entisen puolison elämän kontrollointi ei päättynyt eroon, vaan lapsen edun nimissä toisen tekemisiä ja tekemättä jättämisistä seurattiin myös eron jälkeen.⁴⁵⁶ Lapsestaan eroon joutunut isä saattoi pyrkiä myös todistamaan, ettei äiti ollut sopiva lapsen huoltajaksi, vaan lapsi olisi parempi ottaa huostaan: kun isä ei itse saanut lapsen huoltajuutta, ei lapsen äitikään saisi pitää lasta. Äiti saattoi puolestaan pyrkiä rajoittamaan isän ja lapsen tapaamisia. Vanhempien keskinäisen katkeruuden ja muiden ongelmien vaikeuttaessa isän ja lapsen yhteydenpitoa, isä ei aina ollut läsnä kaikkien lasten elämässä edes viikonloppuisanä. Seuraava aineistokatkelma on esimerkki tällaisesta perhetilanteesta.

9 -vuotias tyttö, jonka lastensuojeluasiakkuus on alkanut äidin tekemästä lastensuojeluilmoituksesta. Lastensuojelutarpeen keskeisenä perusteena ovat olleet vanhempien erotilanteen ongelmat. Erovaiheessa äiti on syyttänyt isää insestistä ja isä äitiä lapsenhoidon laiminlyönnistä. Lapsen huoltajuus on äidillä. Isä saa tavata tytärtään vain valvotuissa olosuhteissa. (L009)

Lastensuojeluasiakkaiden joukossa oli myös perheitä, joissa vanhemmat asuivat yhdessä, mutta isä oli tästä huolimatta lapsen arjessa ja lasta koskevien asioiden hoidossa näkymätön. Moni lapsi sai pettyä kerta toisensa jälkeen isän unohdettua lapselle antamansa lupaukset. Myös lasten- ja kodinhoito jäi monissa lastensuojeluperheissä kokonaan äidin harteille. Yhtenä syynä perheiden ongelmiin olikin

⁴⁵⁶ Myös Rajavaara 1992, 112.

äitien uupuminen, kun he kantoivat yksin kokonaisvastuun perheestä. Isä ei osallistunut välttämättä perheestä huolehtimiseen edes taloudellisesti, vaan jätti vastuun myös tältä osin puolisolleen isän mahdollisten tulojen mennessä kokonaan hänen omiin menoihinsa.

24-vuotias yksinhuoltajaäiti, joka asioi toimeentulotuessa. Toimeentulotuen tarpeen perusteena on muun sosiaaliturvan pienuus. Avoliitto on purkautunut jokin aika sitten. Hakija on kantanut vastuun kodin- ja lapsenhoidosta yksin jo ennen eroa, jolloin oma jaksaminen on ollut monta kertaa koetuksella. (L419+kenttämuistiinpanot)⁴⁵⁷

Myös sosiaalitoimistossa perheiden asioita hoiti useammin äiti kuin isä, olipa sitten kyse toimeentulotuen hakemisesta tai lastensuojeluasiakkuudesta⁴⁵⁸. Erityisesti lastensuojelun avohuollon asiakkuus oli hyvinkin äitikeskeistä. Jo lastensuojelutarve määrittyi usein äitikeskeisesti, äidin ongelmien ja elämänhallintaresurssien puutteiden kautta. Äidin ongelmiin puututtiin yleensä myös varhaisemmassa vaiheessa kuin jos kyseessä olisivat olleet isän ongelmat⁴⁵⁹.

Isien konkreetin näkymättömyyden lisäksi isien näkymättömyydessä oli kyse isää koskevien tietojen puutteellisuudesta lastensuojeluasiakirjoissa. Isää koskevia tietoja oli vähän muun muassa osassa ennen 1990-lukua lastensuojelun asiakkaiksi tulleiden lasten asiakirjoista. Huostaanottopäätös ja muut lastensuojelutoimenpiteitä koskevat päätökset oli ennen vuotta 1992 kirjattu ylös manuaalisesti, jolloin nämä tiedot eivät olleet tutkimuksessa käytettävissä, mikäli sosiaalityöntekijä ei ollut siirtänyt tietoja perhehuolto-ohjelman avulla koottuun asiakasrekisteriin. Perhehuolto-ohjelman käyttöönotto asiakirjojen laadinnassa ja ylläpitämisessä selitti kuitenkin vain osan isää koskevien tietojen puutteista. Äitejä koskevia tietoja puuttui asiakirjoista huomattavasti harvemmin kuin isää koskevia tietoja. Toisaalta isää koskevia tietoja puuttui useammin avohuollon kuin sijaishuollon asiakkaana olevien lasten asiakirjoista. Tiedot olivat siis puutteellisia erityisesti niillä lapsilla, jotka asuivat kotona, mutta jotka eivät asuneet yhdessä isänsä kanssa. Isää koskevien tietojen vähäisyys saattoikin merkitä, ettei äiti puhunut lapsen isästä sen paremmin sosiaalityöntekijälle kuin lapsellekaan⁴⁶⁰. Isä oli korkeintaan pika-

⁴⁵⁷ Vrt. Rajavaara 1992, 97.

⁴⁵⁸ Myös Kivinen 1994, 119, Virtanen 1995d, 51.

⁴⁵⁹ Myös Kajava 1997, 89.

⁴⁶⁰ Myös Koskinen 1991.

kuva perhealbumissa ja sellaiseksi hän sai myös jäädä, vaikka nuoruusikää lähestyvä lapsi olisi halunnut tietää, kuka ja mikä hänen isänsä oikeasti oli.

Nuorisohuollon asiakkailta ja nuorilta toimeentulotukiasiakkailta isien näkyvämmämyydessä oli kyse lähinnä siitä, ettei asiakirjoissa juurikaan kerrottu nuoren taustasta. Tietojen puutteellisuuteen vaikutti osin nuorten perhetaustan rikkonaisuus, mutta myös jollei ennen kaikkea nuorten asiakassuhteiden erityisluonne. Erityisesti nuorisohuollossa ja toimeentulotuessa sosiaalihuollon asiakkaana oli perheen sijasta kotoa itsenäistymässä oleva tai jo kotoa pois muuttanut nuori. Lastensuojelun ja toimeentulotuen tarvetta perusteltiin ennen muuta nuoren omaan toimintaan ja elämäntilanteeseen liittyvillä tekijöillä ja myös tukitoimenpiteissä oli kyse ennen muuta nuoren itsensä tukemisesta. Nuorten asiakirjoissa kerrottiin lähinnä nykyisyydestä ja tulevaisuudesta. Esimerkiksi isät olivat osa historiaa, josta nuorten asiakirjoissa ei juuri puhuttu.

4.5.2 Historiattomuus

Toinen asiakirja-aineistosta noussut teema oli *historiattomuus*. Siinä oli edellisen teeman tavoin kyse asiakirjatietojen puutteellisuudesta. Siinä oli kyse myös sosiaalihuollon asiakkaiden tietynlaisesta juurettomuudesta. Erityisesti nuorten toimeentuloasiakkaiden tiedostoissa kerrottiin vain harvoin heidän perhetaustastaan ja aiemmista elämänvaiheistaan. Perhetaustaa koskevien tietojen vähäisyyteen vaikutti osaltaan siirtyminen asiakasrekisterin ylläpitämiseen perhehuolto-ohjelman avulla vuonna 1992. Tätä aiempi asiakkuushistoria tuli asiakirjoissa näkyviin vain poikkeustapauksissa, esimerkiksi silloin kun erilaisia toimenpiteitä perusteltiin asiakkaan aiemmilla ongelmilla. Perhetaustaa koskevien tietojen puutteissa oli kuitenkin kyse myös nuoruusiän elämänvaiheen ilmenemisestä sosiaalitoimen työkäytännöissä. Nuorten toimeentulotukiasiakkaiden lisäksi myös nuorisohuollon asiakkaat olivat usein enemmän tai vähemmän kasvuperheestään irrallisia. Nuorisohuollon ja toimeentulotuen asiakkaana oli ennen muuta nuori itse, ei hänen kasvuperheensä. Niin asiakassuhteen perusteissa kuin myös tarjotussa tuessa oli kyse nuoren omasta elämäntilanteesta ja siihen liittyvistä hyvinvoinnin ongelmista, mikä tulee näkyville myös seuraavissa aineistonäytteissä.

24 -vuotias tyttö, joka on pitkäaikaistyötön, toimeentulotuen pitkäaikaisasiakas. Toimeentulotuen tarpeen perusteena on työttömyysturvan pienuus. Asiakirjoissa ei ole lainkaan perhetaustaa koskevia tietoja. (L685)

17 -vuotias tyttö, joka on tullut lastensuojeluasiakkaaksi 15-vuotiaana. Lastensuojelutarpeen perusteina ovat kouluvaikeudet ja kotoa karkailu. Nuoren kanssa tehdään tehostettua avotyötä, johon sisältyy sosiaalitoimistossa neuvontaa ja työelämään valmentamista. Vanhempia koskevat tiedot lastensuojelunasiakirjoissa rajoittuvat vanhempien henkilötietoihin sekä nuoren huoltajana toimivan äidin elämäntilannetta koskeviin perustietoihin. (L304)

Osalla nuorista taustaa koskevien tietojen puutteessa oli toki kyse siitä, ettei ollut mitään syytä kaivella nuoren taustaa ja menneitä, kun asiakkuudessa oli kyse nuoren omaan elämään liittyvän akuutin ongelman ratkaisemisesta. Nuorten joukossa oli kuitenkin myös niitä, joilla historiattomuus liittyi siihen, etteivät he tienneet juuri mitään omasta taustastaan ja juuristaan. Tällainen nuori oli juureton. Taustaa koskevien tietojen rajallisuus rajoitti nuoren mahdollisuuksia työstää omaa suhdettaan kasvutaustaansa ja ratkaista yksi ikäkauteen liittyvistä kehitystehtävistä. Selvimmin nämä ongelmat tulivat näkyviin niillä nuorilla, joilla kuva isästä ja ehkäpä myös äidistä oli hämärä. Syynä tähän saattoi olla joko toisen vanhemman puuttuminen perheestä tai lapsen sijoittaminen kodin ulkopuolelle jo varhaisina elinvuosinaan. Kun lapsella ei ollut mahdollisuutta työstää suhdetta omiin vanhempiinsa, oli kuin lapsen minän palapelistä olisi ollut yksi keskeinen pala hukassa⁴⁶¹. Vastaavasti vanhemmistaan erossa ja muutoin haavoittavissa oloissa kasvanneiden isien ja äitien käsitys vanhemmuudesta oli toisinaan enemmän tai vähemmän hukassa⁴⁶².

Lapsiperhe, jossa äidin vanhemmat olivat eronneet tyttären ollessa leikkiikäinen. Vanhempien eron jälkeen tyttären yhteydet äitiinsä olivat katkenneet yli kymmenen vuoden ajaksi. Nyt oma tytär hieman vanhempi kuin äiti oli ollut vanhempiansa erotessa. Lastensuojelutarpeen perusteena ovat erilaiset äidin ongelmat. (L038)

Myös muutot paikkakunnalta toiselle aiheuttivat historiattomuutta ja juurettomuutta niin lastensuojeluasiakkailla kuin myös nuorilla toimeentulotukiasiakkaila. Muutossa uuteen ympäristöön oli aina kyse muutosvaiheesta elämässä. Joissakin tapauksissa siinä oli kyse myös erilaisten elämänmuutosten kietoutumisesta yhteen ja kasautumisesta. Muuttojen syynä oli esimerkiksi perheen hajoaminen ja

⁴⁶¹ Mm. Bardy 2001, 67–69, Sinkkonen 1990, 141.

⁴⁶² Myös Bardy 2001, 72–74.

sen seurauksina vaikeudet asunnon ja työpaikan saamisessa ja toimeentulossa. Sosiaalihuollon asiakkaiksi tulivat erityisesti ne muualta Ouluun muuttaneet lapsiperheet ja nuoret, joiden ei ollut helppo sopeutua muutoksiin tai joilla oli ollut ongelmia jo ennen muuttoa. Toisaalta myös toistuvat muutot kaupungin rajojen sisällä olivat yhteydessä erilaisiin elämänhallinnan ongelmiin, esimerkiksi asunnon menetyksiin joko maksamattomien vuokrien tai asukkaan asuinympäristönsään aiheuttamiensa häiriöiden vuoksi.

23 -vuotias poika, joka on menettänyt asunnon päihteidenkäyttöön liittyvien häiriöiden ja vuokratästäen vuoksi. Tällä hetkellä hän on vailla vakituista asuntoa. (L499)

Toimeentulotuessa asioiva nuori lapsiperhe, jolla toimeentulotuen tarpeen perusteina ovat vanhempien päihteidenkäyttö, asumisen rahoituksen ongelmat ja yleiseen avuttomuuteen liittyvät vaikeudet. Perhe on muuttanut useita kertoja viimeisten parin vuoden aikana. Muuttojen syinä ovat olleet mm. asumisen rahoitusvaikeuksiin liittyneet häädöt. (L468)

Sosiaalihuollon asiakkaan muutto kaupungin sisällä alueelta toiselle tai muutto paikkakunnalta toiselle aiheutti historiattomuutta myös sosiaalihuollon asiakirjoissa. Oman kaupungin sisällä tieto sosiaalityöntekijältä toiselle vielä kulki, joskin kirjaamiskäytännöt rajoittivat tiedon siirtymistä. Uudelle työntekijälle ei yleensä siirtynyt niin sanottua hiljaista tietoa eli tietoa, jota aiempi sosiaalityöntekijä ei ollut kirjannut ylös, mutta joka hänellä oli asiakkaan kanssa työskentelyn ja asiakkaan tuntemisen perusteella. Ongelmia tiedon kulussa oli erityisesti silloin, jos asiakas muutti toiselle paikkakunnalle. Tiedonsaanti asiakkaan aiemmista vaiheista ja asiakkuushistoriasta rajoittui tällöin usein sosiaalityöntekijöiden väliseen puhelinkeskusteluun. Tämäkin edellytti, että uuden asuinpaikan sosiaalityöntekijä itse oli aktiivinen tiedonhaussa.

Tutkimukseni kohdejoukossa oli myös yksittäisiä perheitä ja nuoria toimeentulotukiasiakkaita, jotka pyrkivät muutoilla välttelemään elämäänsä kohdistuvaa kontrollia ja pakkotoimia, esimerkiksi lapsen huostaanoton uhkaa⁴⁶³. Pakeneminen asuinpaikasta toiseen oli kuitenkin samalla vaihtoehdottomuuden ilmaus. Sen sijaan että asiakas olisi vaikuttanut aidosti omaan tilanteeseensa, vaikutti muutto hänen elämäntilanteeseensa kokonaisvaltaisesti. Sillä oli myös sellaisia vaikutuk-

⁴⁶³ Myös Bardy 2001, 54.

sia, joita asiakas ei pystynyt ennakoimaan ja hallitsemaan. Uudella asuinpaikkakunnalla olivat usein vastassa vaikeudet niin asunnon kuin työpaikankin saamisessa, joten elämän saaminen takaisin raiteilleen ei ollut uudessa ympäristössä sen helpompaa kuin aiemmassakaan, pikemmin päinvastoin.

Lapsiperhe, johon kuuluvat äiti ja 12-vuotias tytär. Lastensuojelutarpeen taustalla on äidin jo vuosia jatkunut päihteidenkäyttö ja siihen liittyvä lapsenhoidon laiminlyönti. Lähtiessään juhlimaan äiti jättää tytön usein yksin kotiin. Perhe on lastensuojelun seurannassa. Perhe on muuttanut useita kertoja viime vuosina. Muutoista ei ole aina ilmoitettu edes lapsen koululle, vaan tieto muutosta on saatu vasta, kun koululla on alettu selvittää, miksi tyttö ei tule kouluun. (L125)

Sosiaalihuollon asiakkaiden historiattomuus määrittyi sekä asiakkaista että sosiaalityöntekijöistä käsin. Menneisyys kuului asioihin, joista ei asiakasakteissa usein puhuttu. Käytäntöön ei kuulunut esimerkiksi päihteidenkäyttöä koskevien kysymysten esittäminen asiakkaille ilman erityistä syytä⁴⁶⁴. Tämä ei ollut kuitenkaan ongelmatonta. Muun muassa Peltonen⁴⁶⁵ ja Koskinen⁴⁶⁶ ovat todenneet, että asiakkaan historian tuntemus auttaa sosiaalityöntekijöitä analysoimaan myös asiakkaan nykyisyyttä. Kyse ei ole ensisijaisesti nykyongelmien syiden etsimisestä ja sen paljastamisesta, miten monta syytä asiakkaalla on olla ongelmallinen. Menneisyyden tunteminen saattaa sen sijaan paljastaa ongelmakenttää niin menneisyydessä kuin nykyisyydessäkin luonnehtivia prosesseja ja toimintamalleja, jotka toistuvat eri tilanteissa. Seuraavat aineistokatkelmat ovat esimerkkejä tällaisten prosessien näkymisestä asiakirja-aineistossa.

20-vuotias poika, jolla on toistuvia vuokratästejä ja työttömyysturvan karensseja. (L651)

21-vuotias poika, jonka lapsuudenperhe on ollut sekä toimeentulotuen että lastensuojelun asiakkaana. Oma toimeentulotukiasiakkuus on jatkunut keskeytyksettä 18 vuoden iästä lähtien. Poika on muuttanut usein ja hänellä on ollut useita työttömyysturvan karensseja. Hän ei sitoudu työhön, eikä hae koulutukseen. (L355)

⁴⁶⁴ Sosiaalityön työkäytäntöihin on aiemmin kuulunut mm. päihteidenkäyttöä ja tupakointia koskevien kysymysten esittäminen kaikille toimeentulotukea hakeville asiakkailla (Kajava 1998).

⁴⁶⁵ Peltonen 1991.

⁴⁶⁶ Koskinen 1991.

Lapsiperhe, jossa molempien vanhempien kasvutausta on ollut epävakaa. Mies on väkivaltainen puolisoaan kohtaan. Sosiaalihuollon asiakkuuden perusteena on ensisijaisesti vanhempien yleinen avuttomuus arkielämän toiminnoissa. (L567)

Erilaisissa ongelmatilanteissa voi olla kyse toimintamalleista, jotka johtavat ongelmiin yhä uusissa tilanteissa ja ympäristöissä. Kyse voi olla myös ongelmien periytymisestä yli sukupolvien. Asiakkaan intimiteetin nimissä tapahtuva ongelmien tunnistamattomuus ja tunnustamattomuus estävät näissä tilanteissa oikeanlaisen tuen tarjoamisen asiakkaalle oikeaan aikaan. Edeltävissä esimerkkitapauksissa asiakkaan historia tuli näkyviin asiakirjoissa ja mahdollisti näin toimintakehien kuvauksen. Näin ei tapahdu kaikissa tapauksissa. Osassa asiakastapauksista ongelmat olivat asiakirjoissa pitkään implisiittisinä, ”rivien väliin kirjoitettuna” ja tulivat näkyviksi vasta myöhemmin, kun jonkun oli pakko puuttua perheen tai nuoren tilanteeseen.

4.5.3 Sekundaarin tuen ja kontrollin dilemma

”Lähiomainen, viranomainen?”⁴⁶⁷

Historiattomuudessa oli kyse muun muassa asiakkaan intimiteetistä, asioista joista sosiaalitoimistossa ei puhuttu. Asiakas ei kertonut niistä sosiaalityöntekijälle eikä sosiaalityöntekijä kysynyt niistä asiakkaalta, jollei puuttumisen kynnystä syystä tai toisesta ylitetty. Kun historiattomuus oli yhteydessä esimerkiksi asiakkaan muuttoihin, oli historiattomuudessa kyse myös pakoista. Aineiston kvantitatiivisen erittelyn pohjalta konstruoimistani aineistolähtöisistä teemoista kolmannessa oli itse asiassa kyse kolmesta toisiinsa sidoksissa olevasta teemasta: *intimiteetti, kynnykset ja pakot*, joista käytän kokoavaa nimitystä *sekundaarin tuen ja kontrollin dilemma*.

Intimiteetissä oli kyse asioista, joista ei puhuttu. Siinä oli kyse sanattomasta sopimuksesta asiakkaan ja sosiaalityöntekijän välillä. Oli olemassa asioista joita ei kerrottu eikä kysytty. Sosiaalihuollossa ylitetään väistämättä yksityisyyden ra-

⁴⁶⁷ Kenttämuistiinpanot. Kenttämuistiinpanoilla tarkoitan keräämääni aineistoon pohjautuvia kuvauksia sosiaalihuollon asiakkaiden elämäntilanteista. Niissä on kyse ajatuksista, alkuhypoeseista, huomioista ja ihmetyksen aiheista, jotka toimivat aineiston analysoinnin ja tulkinnan resursseina (vrt. Alasuutari 1993, 241).

joja, jotka ovat suomalaisessa kulttuurissa vahvasti ladattuja. Esimerkiksi perhesuhteet, raha-asiat ja päihteidenkäyttö mielletään tavallisesti asioiksi, jotka eivät kuulu ulkopuolisille. Niitä koskevien kysymysten esittämiselle ja niihin puuttumiselle on ainakin oltava vahvat normatiiviset perusteet⁴⁶⁸. Tämänkaltaiset aiheet suljettiin herkästi myös asiakasaktien ulkopuolelle tai niihin liittyviä keskusteluja ei ainakaan kirjattu ylös asiakirjoihin, vaikka ne saattoivat määrittää olennaisella tavalla sosiaalihuollon asiakkuutta.

Asioita, joista ei puhuttu, olivat menneisyyden lisäksi muun muassa ne asiakkaan ongelmat, jotka eivät olleet alun perin asiakkaaksi tulon perusteina. Monet lapsiperheet olivat ennen lastensuojeliasiakkuutta pitkiäkin aikoja toimeentulotukiasiakkaina ilman, että perheen lastensuojelulliset ongelmat olisivat tulleet näkyviin. Perheen ongelmaksi määriteltiin rahan puute ja ratkaisuna ongelmaan oli toimeentulotuki, vaikka taustalla olisikin ollut jo tässä vaiheessa myös muita elämänhallinnanongelmia⁴⁶⁹. Vastaavasti myös nuorten toimeentulotukiasiakkaiden kanssa käydyt keskustelut pyörivät ennen muuta rahan ympärillä, vaikka rahan riittämättömyys oli monessa tapauksessa yhteydessä elämänhallinnan problematiikkaan myös yleisemmin.⁴⁷⁰ Ongelmista puhumattomuudessa saattoi toki olla kyse myös ongelmattomuudesta. Mikäli asiakas tarvitsi ainoastaan taloudellista tukea, ei sosiaalityöntekijällä ollut tarvetta puuttua asiakkaan yksityiselämään toimeentulotukinormin laskemisessa tarvittavien tietojen lisäksi. Ongelmattomuus saattoi kuitenkin olla näennäistä ja asiakas ongelmineen saattoi jäädä tunnistamatta⁴⁷¹.

Ongelmien esille tulo edellytti sitä, että asiakas, hänen lähiympäristönsä kuuluvat henkilöt, muut viranomaiset tai sosiaalityöntekijä ylittivät asiakkaan yksityisyyttä suojaavan kynnyksen. Asiakkaan itsensä taholta sen ehtona oli tuen tarpeen tunnustaminen ja autettavaksi suostuminen. Helpointa tämä oli silloin, kun sosiaalihuollon asiakkuudessa oli kyse toimeentulotuen kirjallisesta hakemisesta.

⁴⁶⁸ Vrt. Raitakari 2003, 61.

⁴⁶⁹ Varsin monien lastensuojeluperheiden asiakkuus sosiaalitoimessa oli alkanut toimeentulotukiasiakkuutena.

⁴⁷⁰ Mäntysaaren (1991, 145) tutkimuksen mukaan lähes kaikki sosiaalihuollon asiakkaat puhuvat sosiaalityöntekijän kanssa raha-asioista. Myös tässä tutkimuksessa perheen taloudellinen avustaminen oli yleisin lastensuojeluperheille tarjottu tukitoimenpide ja toimeentulotuen hakemisessa on jo sinällään kyse taloudellisen tuen hakemisesta sosiaalihuollosta.

⁴⁷¹ Roivainen 1995, 93.

Työtön 24-vuotias nainen, joka on ollut työttömänä ammatillisesta koulutuksesta valmistumisestaan lähtien. Hän on asioinut koko työttömyyden ajan myös toimeentulotuessa. Toimeentulotuen perusteena on työttömyysturvan pienuus. (L514)

21-vuotias ylioppilaspoika, joka on käynyt lukion jälkeen armeijan. Varusmiespalvelus on vasta päättynyt. Ammattikouluttamattomana hän jää työttömyysturvan ulkopuolelle. (L529)

Toimeentulotuen kirjallinen hakeminen ei eronnut juuri lainkaan erilaisten sosiaalivastustusten hakemisesta esimerkiksi Kelalta⁴⁷². Kun asiakas tarvitsi ainoastaan taloudellista tukea, teki toimeentulotukipäätöksen usein sosiaalitoimiston kanslisti, eikä asiakkaan kanssa tehty lainkaan varsinaista sosiaalityötä. Myös lastensuojelussa asiakkaiden omissa asiakasaloitteissa oli kyse ennen muuta tuen hakemisesta tietyssä elämäntilanteessa, olipa kyse tuen hakemisesta lapsen harrastuksista aiheutuvien menojen kattamiseen, tukihenkilön tai lomaperheen hakemisesta lapselle tai kotoa itsenäistymässä olevan nuoren tukemisesta eri keinoin. Tuen tarjoamisessa oli kyse ennen muuta taloudellisesta tuesta, erilaisten palvelujen saamisen mahdollistamisesta sosiaalihuollon taloudellisen tuen turvin tai erilaisten julkisten palvelujen piiriin ohjaamisesta.

Yksinhuoltajaäiti, jolla on kaksi lasta (9 ja 12 vuotta). Lastensuojeluasiakkuus on alkanut äidin aloitteesta erotilanteen ongelmien ja kasvatusvaikeuksien vuoksi. Lapsista vanhemmalla on ollut vanhempien eron jälkeen päihdekokeiluja ja hän on jäänyt kiinni näpistyksestä. Perhettä on tuettu taloudellisesti lastensuojeluperustein (mm. lasten harrastuksista aiheutuvat kulut), minkä lisäksi vanhemmalle lapsella on lomaperhe. (L104 ja L105)

17-vuotias nuorisohuollon asiakas. Vanhemmat ovat kääntyneet sosiaalihuollon puoleen tuntiessaan itsensä voimattomiksi nuoren kasvatuksessa. Sosiaalitoimistossa nuorta on ohjattu vapaa-ajankäyttöön liittyvissä kysymyksissä. Hänelle on tarjottu myös taloudellista tukea harrastuksiin sekä lastensuojelun tukihenkilö. (Kenttämuistiinpanot.)

⁴⁷² Myös Rostila 1997, 83.

Itse tukea hakevat asiakkaat määrittivät sosiaalihuollon asiakirjoissa palveluja hakevina subjekteina⁴⁷³, jotka tiesivät itse, mistä akuutissa ongelmassa oli kyse ja millaisia palveluja he tarvitsivat. Mikäli joku ulkopuolinen puuttui tilanteeseen, oli puuttumisen kynnys korkeampi ja puuttuminen edellytti vankkoja perusteita tuekseen. Ulkopuolisten puuttumista asiakkaan yksityisyyteen pidettiin oikeutettuna, jos yksilön toiminta häiritsi selvästi ympäristöä ja oli virallisten normien vastaista. Esimerkiksi nuorten toimeentulotukiasiakkaiden päihteidenkäyttöä koskevat tiedot perustuivat pääasiallisesti poliisin tai muiden viranomaisten ilmoitukseen. Seuraavat aineistonäytteet ovat esimerkkejä tilanteista, joissa lastensuojeluilmoituksen tekijänä oli poliisi.

16-vuotias nuorisohuollon asiakas, jolla lastensuojeluasiakkuus alkanut pari vuotta sitten poliisin ilmoituksesta, nuoren jäätyä kiinni näpistyksestä. Nuori on ollut tämän jälkeen osallisena myös autovarkauksissa ja muissa omaisuusrikoksissa. Koulunkäynti on ollut yläasteen parin viimeisen vuoden ajan epäsäännöllistä. Koulukuraattori ja sosiaalityöntekijä ovat keskustelleet nuoren kanssa, minkä lisäksi hän on käynyt äitinsä kanssa kasvatus- ja perheneuvolassa. (L227)

Yksinhuoltajaäiti, jolla on yksi leikki-ikäinen lapsi. Lastensuojeluasiakkuus on alkanut poliisin tekemästä lastensuojeluilmoituksesta. Naapurit soittaneet poliisin paikalle, kun äiti on lasta rattaissa työnnellessään haissut oluelle. Lapsi on otettu kiireellisesti huostaan ja sijoitettu määräaikaisesti lastenkotiin. (L098)

Vastaavalla tavalla työtön nuori menetti määräaikaisesti oikeutensa työmarkkinatukeen menetettyään sitä ennen työpaikkansa juopottelun vuoksi. Tällaisessa tilanteessa nuoren voitiin tulkita laiminlyöneen tahallaan velvollisuutensa huolehtia omasta elatuksestaan ja myös hänen oikeutensa toimeentulotukeen saatettiin asettaa kyseenalaiseksi⁴⁷⁴.

Intimiteetin murtuminen ja jonkun ulkopuolisen puuttuminen tilanteeseen edellytti yleisesti tilanteen kärjistymistä niin, että jonkun oli pakko puuttua tilanteeseen. Ulkopuolisen ilmoitus ei ollut kuitenkaan vielä sosiaalihuollon asiakkuusmäärityksen riittävä ehto. Sosiaalityöntekijän velvollisuutena oli ennen asi-

⁴⁷³ Vrt. subjektiuos sosiaalipedagogiikan perusideana (Hämäläinen & Kurki 1997, 128–133).

⁴⁷⁴ Vrt. Mäntysaari 1991, 82.

akkuusmäärittystä selvittää, oliko lastensuojelulle todellista tarvetta eli täyttikö asiakkaan tilanne asiakkuusmäärittelyn kriteerejä⁴⁷⁵. Tilanne oli vastaava, jos kyseessä oli viranomaistahojen tekemä ilmoitus nuoresta toimeentulotukiasiakkaasta. Mikäli tilanne ei vaatinut välittömiä toimenpiteitä, saattoi asiakkuusmäärittely raueta jo alkuunsa ja asiakas voitiin ohjata yhteiskunnan muiden tukimuotojen ja palvelujen piiriin tai sosiaalityöntekijä saattoi jäädä seuraamaan tilanteen kehittymistä. Toimeentulotuessa tämä merkitsi sosiaalityöntekijän keskittymistä asiakkaan taloudelliseen avustamiseen toimeentulotukinormin puitteissa.

Mikäli asiakkuusmäärittelyn kriteerit täytyivät ja perheen tai nuoren elämään puuttumisen kynnys ylitettiin, asiakkaan elämää määrittivät yhä selvemmin pakot ja kontrolli⁴⁷⁶. Kyse oli osin avoimesta kontrollista ja pakkotoimenpiteistä, joilla pyrittiin ohjaamaan asiakkaan toimintaa normatiivisesti hyväksyttävien toimintamallien suuntaan⁴⁷⁷. Sosiaalihuollon suoria kontrollitoimenpiteitä olivat muun muassa koulutukseen tai työhön osallistuminen tukiasumisen ehtona tukiasunnoissa asuvilla nuorilla. Tukiasumisen ohjaajien tehtävänä oli nuoren tukeminen yksinasumisessa, hänen kannustamisensa työhön ja koulutukseen osallistumisessa sekä hänen opastamisensa kodinhoidossa ja muissa elämänhallintaan liittyvissä asioissa. Samalla tukiasunto-ohjaajat seurasivat ja kontrolloivat tukiasunnossa asuvan nuoren toimintaa. Mitä selvemmin nuorten toiminta poikkesi sovitusta, sitä tiukemmin heitä kontrolloitiin. Samalla hänelle realisoitiin vaihtoehto eli asumisoikeuden menetys.

Toimeentulotukiasiakkaiden elämää kontrolloitiin heti asiakkuuden alussa, kun selvitettiin heidän oikeuttaan tukeen. Asiakkaan oli toimeentulotukea hakiesaan toimitettava sosiaalitoimistoon tilinauhat, päivärahapäätökset, kaikkien pankkitiliensä tiliotteet, laskut ja muut vastaavat tositteet, joiden pohjalta oli mahdollista laskea toimeentulonormi eli asiakkaan tulojen ja varojen ja toimeentulotuessa hyväksytyjen menojen erotus. Osa asiakkaista kapinoi tätä kontrollitoimintaa vastaan jättämällä tuomatta vaadittuja tositteita tai korvaamalla pankin tiliotteiden pikapankin kuitilla. Tämä vaihtoehto ei ollut kuitenkaan käytettävissä pitkään, jos nuori aikoi saada tukea. Tiukemman kontrollin kohteina olivat muun

⁴⁷⁵ Asiakuusmäärittelyn kriteerit ja asiakkuuden konstruoituminen (ks. luku 3.2.1).

⁴⁷⁶ Jos lähiyhteisön primääriryhmät eivät ole vahvoja tai jos yhteiskunta on suhteellisen kompleksinen, keskittyvät kontrollifunktiot sekundaariryhmille. Sekundaari sosiaalinen kontrolli perustuu primääriryhmien harjoittamaa kontrollia useammin virallisiin lakeihin ja normeihin. (Mäntysaari 1991, 39.)

⁴⁷⁷ Vrt. ohjaus ja neuvonta sosiaalipedagogiikan menetelminä (Hämäläinen 1996, 63–64).

muassa ne toimeentulotukiasiakkaat, joilla oli ollut vuokratärstejä. Osa heistä oli yrittänyt hakea toimeentulotukea saman kuukauden vuokran maksamiseen useampaan kertaan, kun vuokratärhat olivat menneet johonkin muuhun tarkoitukseen. Heillä toimeentulotuen saamisen ehtona oli edellisen kuukauden vuokranmaksukuitin esittäminen. Toistuvat vuokratärstit saattoivat johtaa myös vuokran mak-suun sosiaalitoimiston kautta suoraan vuokranantajalle.

Työmarkkinatukensa työstä ja työvoimapolitiittisista toimenpiteistä kieltäyty-misen vuoksi menettäneitä kehoitettiin puolestaan hakemaan työharjoitteluun, jotta he pääsisivät takaisin työmarkkinatuen piiriin. Vaikka heitä ei voitu sulkea kokoaan viimesijaisen toimeentulotuen ulkopuolelle, pidettiin heitä siinä määrin syyl-lisinä omaan tilanteeseensa, että heille maksettavasta normin mukaisesta toimeen-tulotuesta leikattiin 20 prosenttia. Tämän lisäksi he olivat joka kerta sosiaalitoi-mistossa asioidessaan sosiaalityöntekijän erityisen kontrollin kohteina ja joutuivat tekemään sosiaalityöntekijälle tiliä tekemisistään ja tekemättä jättämistään. Hei-dän kohdallaan voidaan puhua myös subjektiivisen menetyksestä. He olivat para-doksaalisesti samanaikaisia osavastuussa elämäntilanteestaan, että kyvyttömiä vaikuttamaan omaan tilanteeseensa.

20-vuotias pitkäaikaistyötön toimeentulon pitkäaikaisasiakas, jolla on toistu-via vuokratärstejä sekä toistuvia työttömyysturvan karensseja työstä ja työ-voimapolitiittisista toimenpiteistä kieltäytymisten vuoksi sekä 8 viikon työssä-oloehto työttömyysturvan piiriin pääsyn edellytyksenä. Ammatillinen koulutus on keskeytynyt useita kertoja. Nuori on ollut peruskoulun päättövaiheessa lastensuojelun avohuollon asiakkaana. Lastensuojelutarpeen perusteina ovat olleet päihiteidenkäyttö ja rikoksiin syyllistyminen. (L651)

Sosiaalihuollon asiakkaaseen kohdistamassa kontrollissa oli kyse pakoista. Jos asiakas ei toiminut vaaditulla tavalla, hän menetti erilaisia etuisuuksia ja häneen kohdistettiin kontrollitoimenpiteitä. Saadakseen tuet ja välttääkseen kontrollitoi-menpiteet, asiakkaalla ei ollut juuri vaihtoehtoja. Tilanteesta vetäytyminen – esi-merkiksi muutto toiselle paikkakunnalle tai toimeentulon hankkiminen lain rajat ylittävillä keinoilla – ei ollut ilmaus yksilön vapaasta valinnasta ja elämänhallin-nasta. Asiakkaan näennäisesti vapaissa valinnoissa oli kyse vaihtoehtottomuudes-ta ja asiakkaan avuttomuudesta umpikujaan ajautuneiden elämäntilanteiden edes-sä.

Vaihtoehtottomuus tuli niin lastensuojelussa kuin toimeentulotuessakin esiin myös asiakkaiden työhön ja asumiseen liittyvien vaihtoehtojen rajoittuneisuutena.

Lastensuojeluperheiden vanhempien ja nuorten toimeentulotukiasiakkaiden työhön liittyviä vaihtoehtoja rajoittivat niin puuttuva tai vähäinen koulutus kuin myös terveydelliset ongelmat. Kun asiakkaan asema työmarkkinoilla oli epävakaa, vaikutti se hänen elämänhallintaresursseihinsa myös laajemmin: työtön ja ammattikouluttamaton työnhakija jäi ansiosidonnaisen työttömyysturvan, ja mahdollisesti myös työmarkkinatuen ulkopuolelle.

Asuntomarkkinoilla vaihtoehtomuutta kuvasi vuokra-asuminen ainoana asumisvaihtoehtona, omistusasumisen edellyttämän alkupääoman puuttuessa. Asumiseen liittyvässä vaihtoehtomuudessa ei kuitenkaan ollut kyse pelkästään asunnon hallintasuhteesta vaan myös asumistasosta, asumisväljyydestä ja asuinympäristöstä. Nuorten toimeentulotukiasiakkaiden joukossa oli myös niitä, joiden asuminen oli yleiseen asumistasoon verrattuna erittäin puutteellista. Nykyaikaisessa kaupunkiympäristössä eli yksittäisiä nuoria, jotka joutuivat hakemaan toimeentulotukea saadakseen ostettua halkokuorman asunnon lämmitystä varten. Esimerkki ahtaasta asumisesta oli puolestaan viisihenkinen lastensuojelun asiakasperhe, joka asui kaksiossa. Vaikka asumisen puutteellisuus ja ahtaaus eivät olleet yleisiä ongelmia sosiaalihuollon asiakkaiden keskuudessa, kuvaavat ne osaltaan asumisen vaihtoehtomuutta.

Asumisen vaihtoehdot puuttuivat myös asunnottomilta. Parisuhteiden kariuttua yhteisestä kodista poismuuttavan osapuolen oli usein vaikea löytää itselleen uutta asuinpaikkaa. Heidän lisäksi myös vankilasta vapautuneilla, päihde- ja mielenterveysongelmallisilla sekä vuokratien vuoksi hädän saaneilla oli usein ainakin tilapäisiä vaikeuksia asunnon löytämisessä ja saamansa asunnon pitämisessä.

23-vuotias toimeentulotuen pitkäaikaisasiakas, jolla toimeentulotuen tarpeen perusteina ovat niin työttömyysturvan riittämättömyys, päihteidenkäyttö, vuokratien vuoksi kuin työttömyysturvan karenssitkin. Asioi toimeentulotuen ja työvoimatoimiston lisäksi A-klinikalla. Nuori on menettänyt asuntonsa päihteidenkäyttöön liittyvien häiriöiden vuoksi. Asuu asunnottomuuden vuoksi asuntolassa. (L499)

24-vuotias työtön ja ammattikouluttamaton nuorimies, jolla toimeentulotuen tarpeen perusteena on muun sosiaalietuuden viivästyminen. Nuori on nykyisin vailla vakituista asuntoa. Hän on ollut aiemmin lyhyen aikaa vankilassa. (L666)

Osa sosiaalihuollonasiakkaista oli sosiaalihuollon tuesta riippuvaisia ammatiasiakkaita. Heillä sosiaalivaltioriippuvuus tuli näkyviin paitsi toimeentulotuki-riippuvuutena myös asumisena asuntolassa tai laitoksessa asunnon puutteen vuoksi. Asumisen ongelmat saattoivat rajoittaa myös perheestään erossa asuvan vanhemman mahdollisuuksia yhteydenpitoon lastensa kanssa.

Intimiteetin ja pakkojen välinen ulottuvuus vastasi elämänhallinnan ja syrjäytymisen välistä ulottuvuutta. Kun asiakas hallitsi omaa elämäänsä, kenenkään ei tarvinnut kyseenalaistaa hänen yksityisyyttään. Elämänhallinnan menestystä luonnehtivat puolestaan erilaiset pakot, jotka liittyvät niin yksilön sisäiseen kuin ulkoiseenkin elämänhallintaan. Mitä moniongelmaisempia sosiaalihuollon asiakkaat olivat, sitä vähäisemmät olivat heidän mahdollisuutensa tehdä itse omaa elämäänsä koskevia päätöksiä. Heidän elämäänsä määrittivät omien valintojen ja päätösten sijaan erilaiset ”vapaaehtoiset pakot”. He olivat oman elämänsä sivus-takatsojia.

Sosiaalisen tuen ja kontrollin dilemmassa sekä intimiteetissä, kynnyksissä ja pakoissa sitä kuvaavina teemoina oli kyse asiakkuuksien asemoinnista ja sosiaalityöntekijän orientaatiosta sekä niiden jäsenyyksestä elämänhallinnan ja syrjäytymisen välisellä ulottuvuudella. Se merkitsikin samalla siirtymistä aineiston analysoinnin seuraavaan vaiheeseen. Päädyin aineistolähtöisen tematisoinnin kautta asiakkuuden rekonstruktioihin, joiden avulla pyrin jäsentämään ja kuvaamaan lasten ja nuorten syrjäytymistä edelleen sosiaalisen tuen ja kontrollin jännitteisessä kentässä.

5 Asiakkuuden ja syrjäytymisen rekonstruktiot

Interaktionistisen tulkintaprosessin toisena vaiheena on tutkimuskohteen rekonstruointi, kvantifioinnin yhteydessä toisistaan irrotettujen osatekijöiden palauttaminen toistensa yhteyteen⁴⁷⁸. Käytin tutkimuskohteen rekonstruoinnin menetelmänä tässä tutkimuksessa tyypittelyä, sosiaalihuollon asiakkuuden tarkastelua erilaisia asiakkuuksia kuvaavan mallin avulla. Tarkastelun kohteina mallissa ovat erityisesti sosiaalihuollon asiakkaiden saamat erilaiset asiakkuusmäärittelyt asiakkuustyyppinä sekä niiden pohjalta rakentuvat kuvat lasten ja nuorten syrjäytymisestä elämänhallinnan ja syrjäytymisen ulottuvuudella jäsentyvänä prosessina.

Tarkastelen tässä tutkimuksessa eri asiakkuustyyppisiä asiakkaan ja sosiaalityöntekijän kohtaamisissa konstruoituvina⁴⁷⁹ asiakkuuden kehityksen muunnoksina⁴⁸⁰. Näissä kohtaamisissa on samalla kyse myös asiakkaan ja yhteiskunnan suhteen määrittelyistä sekä subjekti-objektisuhteiden määrittelyistä. Sosiaalihuollon asiakkaiden jaotus kolmeen elämänhallinnan ja syrjäytymisen ulottuvuudella jäsentyvään perustyyppiin, vähän tukea tarvitseviin asiakkaisiin, seurannassa oleviin asiakkaisiin ja sosiaalihuollon varsinaisiin asiakkaisiin⁴⁸¹, on yksi esimerkki asiakkaan ja sosiaalityöntekijän kohtaamisten kautta konstruoituvista asiakkuustyyppijaotuksista (kuvio 9). Tämä tyyppijaotus, samoin kuin asiakkaan ja sosiaalityöntekijän kohtaamisten tarkastelu asiakkaan, sosiaalityöntekijän ja sosiaalityön tehtävien⁴⁸² näkökulmista rajaavat sitä merkitysuniversumia, jossa erilaiset asiakkuusmäärittelyt konstruoituvat⁴⁸³. Ulottuvuuksien ääripäät kuvaavat liikettä elämänhallinnan ja syrjäytymisen ulottuvuudella ja samalla eri tilanteissa konstruoituvien asiakkuusmäärittelyjen avoimuutta ja sulkeutuneisuutta.

⁴⁷⁸ Denzin 1989, 58–59, Heino 1997, 77.

⁴⁷⁹ Sosiaalisesta konstruktionismista ja sen sovelluksesta tässä tutkimuksessa tarkemmin luvut 3.2.1 ja 3.5 (ks. myös Berger & Luckman 1966, Berger & Luckman 1995).

⁴⁸⁰ Kehysanalyysistä ja sen sovelluksesta tässä tutkimuksessa tarkemmin luvut 3.2.2 ja 3.5. (ks. myös Goffman 1974).

⁴⁸¹ Sosiaalihuollon asiakkaiden jako kolmeen perustyyppiin (ks. Kivinen 1994).

⁴⁸² Sosiaalityön tehtävät sosiaalipedagogisessa viitekehyksessä (ks. Hämäläinen & Kurki 1997, 192).

⁴⁸³ Vrt. ulottuvuuksien käyttö tyyppien erottelun kriteereinä, (ks. Alasuutari 1993, 74).

Kuvio 9. Asiakkuustyypien konstruoituminen elämänhallinnan ja syrjäytymisen ulottuvuudella.

Kuvaan erilaisia asiakkuustyyppijä tässä tutkimuksessa asiakkuuden rekonstruktiot elämänhallinnan ja syrjäytymisen ulottuvuudella -mallin avulla (kuvio 10). Mallissa on kyse asiakkuustyyppien jaon kolmeen perustyyppiin hienojakoisemmasta versiosta. Siihen sisältyy yhdeksän elämänhallinnan ja syrjäytymisen ulottuvuudella jäsentyvää asiakkuustyyppiä: *elämänhallinta*, *integraatio*, *pikkuasiakkuus*, *karsiutuminen*, *syrjäytymisvaara*, *vakava syrjäytymisvaara*, *marginalisaatio*, *segregaatio* ja *syrjäytyminen*. Eri asiakkuustyypeissä on kyse erilaisten asiakkuusmääritysten tarkastelusta spesifeinä ja vakiintuneina toimintakokonaisuuksina ja vastauksina kehysanalyysin peruskysymykseen, ”mitä täällä tapahtuu”⁴⁸⁴.

⁴⁸⁴ Vrt. Goffman 1974, 9.

Tyyppejä konstruoidessani kiinnitin kehysanalyysin periaatteiden mukaisesti huomiota sekä samansisältöisiksi määrittämieni asiakkuustyyppien sisältöihin, että tyyppien välisiin eroihin ja eronteon dynamiikkaan⁴⁸⁵. Tyyppijaotuksen perustana olivat sosiaalihuollon asiakkaiden erilaiset *hyvinvoinnin ongelmat* ja *sosiaalihuollon tavat vastata niihin* asiakkuusmääritysten peruslogiikan rekonstruktiona. Sen ohella tarkastelun kohteina mallissa olivat asiakkuuspositiot ja sosiaalihuollon tehtävät⁴⁸⁶ eri asiakkuustyyppien lisämääreinä. Tyyppejä nimitessäni olen etsinyt sisällöllisesti, mutta myös teoreettisesti perusteltuja nimityksiä, jotka kuvaavat erilaisia asiakkuustyyppejä elämänhallinnan ja syrjäytymisen ulottuvuudella jäsenyvinä toimintakokonaisuuksina ja jotka ovat samalla suhteessa toisiinsa loogisia.

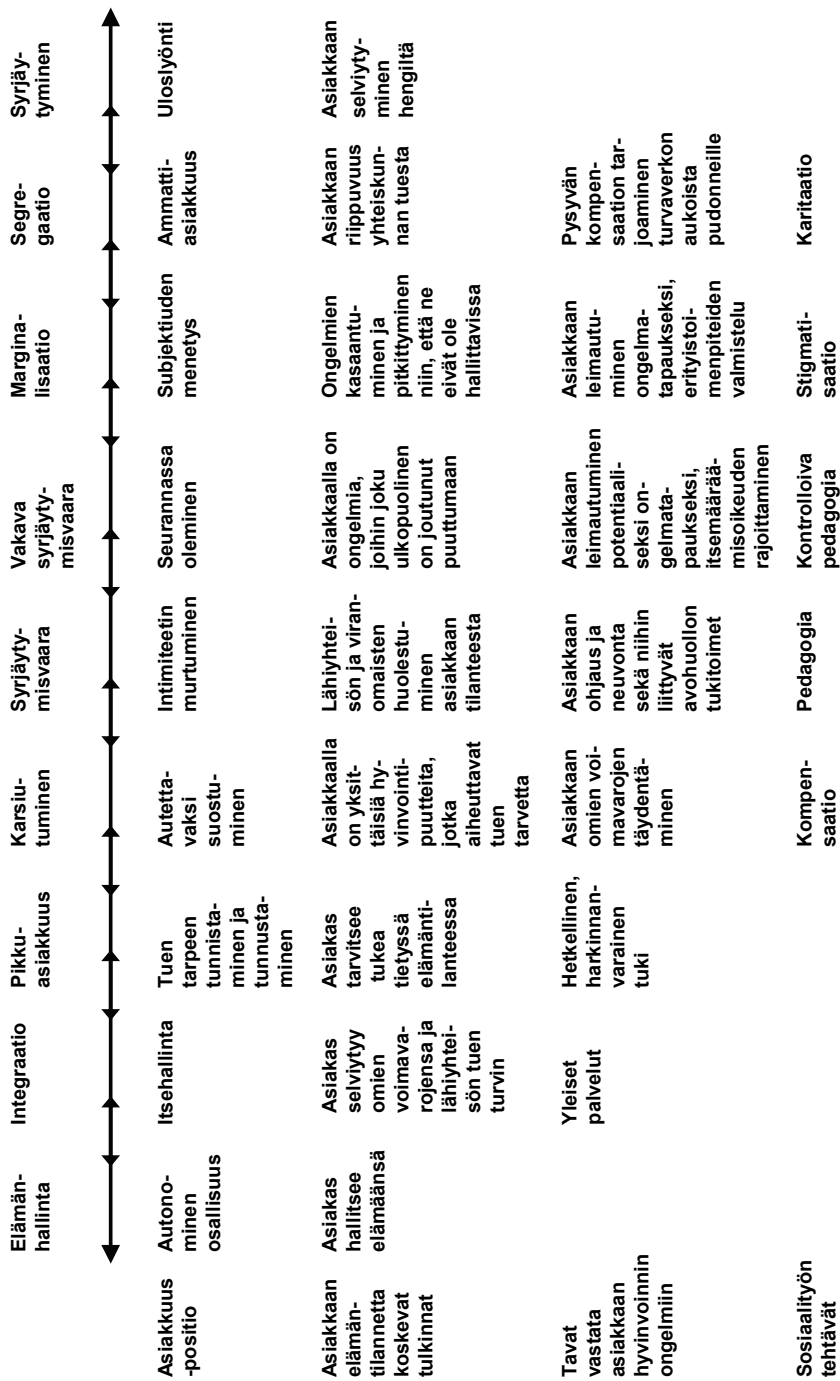
Tarkastelen erilaisia asiakkuustyyppejä elämänhallinnan ja syrjäytymisen ulottuvuudella jäsenyvinä asiakkuusmäärityksinä luvuissa 5.1—5.9. Tarkastelun yhteydessä käyttämäni esimerkit ovat näytteitä mahdollisesta asiakkuuspuheesta. Tavoitteenani on ollut valita esimerkit niin, että ne kuvaavat mahdollisimman hyvin tietyn asiakkuustyyppin konstruoinnissa hyödyntämieni asiakkuusmääritysten olennaisia piirteitä. Luvussa 5.10 ja sen alaluvuissa tarkastelun kohteina ovat asiakkuuden rekonstruktio -mallin eri merkitykset. Kyse on samalla asiakkuuden kehysten muunnoksista eri merkityksissään⁴⁸⁷. Eri asiakkuustyypeissä on kyse paitsi asiakkaiden elämäntilanteiden kuvauksesta tietyinä hetkenä ja asiakkaiden luokittelusta näiden kuvausten perusteella, myös asiakkaiden elämäntilanteista asiakkuusprosessin eri vaiheissa⁴⁸⁸, asiakkuuden tarkastelusta eri näkökulmista sekä sosiaalihuollon asiakkuuden konteksteissa realisoituvista mahdollisista asiakkuusmäärityksistä.

⁴⁸⁵ Alasuutari 1993, 187–189, Goffman 1974.

⁴⁸⁶ Kivinen 1989.

⁴⁸⁷ Goffman 1974, 156, myös Puroila 2002a, 47.

⁴⁸⁸ Typologioiden käyttö prosessikuvauksen apuvälineenä (ks. Alasuutari 1993, 76–77).

Kuvio 10. Asiakkuuden rekonstruktiot elämänhallinnan ja syrjäytymisen välisellä ulottuvuudella -malli.

5.1 Elämänhallinta

Elämänhallinnan käsitettä⁴⁸⁹ on käytetty syrjäytymisen vastakohtana syrjäytymistutkimuksissa erityisesti 1990-luvulla⁴⁹⁰. Syrjäytymisen käsitteen tavoin sen juuret ulottuvat paljon kauemmaksi. Jo 1900-luvun alkuvuosikymmeninä käydyssä syrjäytymiskeskustelussa viitattiin paitsi syrjäytymiseen myös elämänhallintaan⁴⁹¹. Pajun ja Vehviläisen⁴⁹² mukaan elämänhallinnalla viitataan yleisesti ajan, rahan ja tarpeentyydytyksen säätelyn tekniikoihin ja niiden vaatimaan itsekuriin. Elämänhallinta yksilöön kohdistuvana vaatimuksena on kokonaisvaltainen ja monimuotoinen, mutta samalla varsin kohtuullinen⁴⁹³.

Elämänhallinta sosiaalihuollon asiakkuustyyppityksenä määrittyi ei-asiakkuuksina⁴⁹⁴. Se kuvasi tilanteita, joissa yksilöllä tai perheellä ei ollut oikeutta eikä myöskään tarvetta sosiaalihuollon tukeen. Sen sijaan tilannetta määritti autonominen osallisuus: yksilö tai perhe oli halunnut tehdä ja kyennyt tekemään elämässä mahdollisesti vastaan tulleille ongelmille jotakin. He olivat selviytyneet mahdollisista ongelmista omien voimavarojensa ja lähiyhteisön tuella, ilman että kenenkään ulkopuolisen olisi täytynyt puuttua yksilön tai perheen elämään.

Elämänhallinnassa elämänhallinnan ja syrjäytymisen välisen ulottuvuuden ääripäänä oli kyse lähinnä mahdollisesta asiakkuustyyppityksestä ja tavoitetilasta. Aiempi elämäntilanne elämänhallintaan liittyvänä ”ei vielä” tai ”ei enää” asiakkuutena tuli sosiaalihuollon asiakirjoissa kuitenkin vain harvoin esille⁴⁹⁵. Syrjäytymisen riskit elämänhallinnan menetyksenä liittyivät erilaisiin elämänmuutoksiin. Asiakirja-aineistossa ne tulivat ehkä selvimmin näkyviin tilanteessa, jossa perhe oli tullut sosiaalihuollon asiakkaaksi perheyriytyksen konkurssin jälkeen.

5.2 Integraatio

19-vuotias opiskelija. Ei saa opintotukea vanhempien tulojen ja varallisuuden perusteella. Ei toimeentulotukioikeutta. (Kenttämuistiinpanot.)

⁴⁸⁹ Elämänhallintaa käsitellään myös luvussa 2.3.

⁴⁹⁰ Mm. Helne 1990, Soininen 1998.

⁴⁹¹ Joas 1987, 98, Riihinen 1996, 16–17.

⁴⁹² Paju & Vehviläinen 2001, 69.

⁴⁹³ Paju & Vehviläinen 2001, 70.

⁴⁹⁴ Heino 1997, 74.

⁴⁹⁵ Vrt. on – off asiakkuus (Heino 1997, 209–216, 375).

Integraation käsitteellä viitataan yleisesti niihin sosiaalisiin siteisiin, joilla yksilöt kiinnittyvät yhteiskuntaan ja nivoutuvat yhteiskunnaksi⁴⁹⁶. Käsitettä on käytetty syrjäytymisen vastakohtana erityisesti EU:n piirissä käydyssä syrjäytymiskeskustelussa⁴⁹⁷. Integraation käsite kuvaa sosiaalihuollon asiakkuuden kehityksessä tilanteita, joissa sosiaalihuollon asiakkuusmääritykselle ei löydy riittäviä perusteita, esimerkiksi tilanteita, joissa toimeentulotukea hakeva nuori saa kielteisen tukipäättöksen.

Vaikka sosiaalihuollon asiakirjoissa ei juuri puhuttu integraatiosta, myös siihen liittyvät asiakkuustyyppitykset olivat läsnä aineistossa. Niissä oli kyse sosiaalihuollon asiakirjojen kirjoittamattomista sivuista⁴⁹⁸, jotka kertoivat taloudellisesti omillaan toimeen tulevista nuorista ja lapsiperheistä, joissa lapset saivat osakseen riittävän hoivan ja huolenpidon. Integraatio edusti asiakkaiden elämässä elämäntilanteita, joissa he selviytyivät – tai heidän ainakin odotettiin ja oletettiin selviytyvän – erilaisista arkielämässä kohtaamistaan ongelmista omien voimavarojensa sekä lähiyhteisöltä ja yhteiskunnan yleiseltä palvelu- ja tukijärjestelmältä saamansa tuen turvin.

Integraatiossa lasten, nuorten ja perheiden elinoloja, elämäntilanteita ja elämäntilanteita määrittä – ainakin päältäpäin katsottuna – itsehallinta, selviytyminen erilaisissa elämäntilanteissa omien voimavarojen, lähiyhteisöltä saadun tuen sekä hyvinvointiyhteiskunnan yleisten palvelujen ja tukimuotojen turvin. Parhaassa tapauksessa kyseessä saattoi olla myös autonominen osallisuus, kyky asettaa omaan elämään liittyviä tavoitteita, tehdä elämänvalintoja ja ratkaisuja ja yleensäkin ohjailta omaa elämää. Elämänhallinnan keinot, esimerkiksi pyrkimys opintojen rahoittamiseen toimeentulotuella opintolainan ym. toimeentulotukeen nähden ensisijaisten tukimuotojen sijaan, tai toimeentulon hankkiminen lainvastaisilla keinoilla, eivät tosin olleet aina yleisesti hyväksytyjen normien ja odotusten mukaisia.

Integraatioon liittyvät elämäntilanteet määrittyivät suhteessa sosiaalihuoltoon ”ei asiakkuuksina” tai tarkemmin määriteltyinä ”ei vielä” ja ”ei enää” asiakkuuksina⁴⁹⁹. Sosiaalihuollon asiakkuusmäärityksen edellytykset eivät kyseisessä tilanteessa täyttyneet, olipa kyse nuoren oikeudesta saada toimeentulotukea tai kotoa itsenäistymässä olevan nuoren tai lapsiperheen oikeudesta lastensuojelun

⁴⁹⁶ Yhteiskuntaan integroituminen sosiaalipedagogiikan tavoitteena (Hämäläinen 1996, 24).

⁴⁹⁷ Salo 1996, 2–3, ks. myös Helne 2002a, 121.

⁴⁹⁸ Myös Törrönen 1994a, 56.

⁴⁹⁹ Vrt. Heino 1997, 74.

avohuollon tukitoimenpiteisiin. Mikäli lapsi, nuori tai perhe tunnisti ja tunnusti tuen tarpeensa ja haki tukea sosiaalihuollosta, sosiaalihuollossa tehtävässä määrittämissä oli kyse pikemminkin sen määrittämisestä, kenen tai minkä tahon tehtävä- ja toimialueeseen yksilön tai perheen tukeminen kyseisessä elämäntilanteessa kuului kuin varsinaisesta sosiaalihuollon asiakkuusmäärittämisestä.

Selvimmän integraatio tuli esille tilanteissa, joissa toimeentulotukea hakeneella nuorella ei ollut Sosiaalihuoltolain⁵⁰⁰ mukaista oikeutta toimeentulotukeen. Lain mukaan henkilöllä, joka saa tarpeen mukaisen toimeentulon ansiotyöllään tai yrittäjätoiminnallaan, muista tuloistaan tai varoistaan, häneen nähden elatusvelvollisen henkilön huolenpidolla tai muulla tavalla, ei ole oikeutta toimeentulotukeen. Esimerkiksi opiskelijat joutuivat pääsääntöisesti tyytymään kielteisiin toimeentulotukipäätöksiin. Heidän tuli kattaa opiskeluaikaiset elantokulunsa opintorahalla ja -lainalla, jotka ovat toimeentulotukeen nähden ensisijaisia tukimuotoja. Opiskelijoiden tavoin myös varus- ja siviilipalvelusmiehet sekä vangit jäävät yleensä toimeentulotukioikeuden ulkopuolelle. Saadessaan täyden ylöspidon yhteiskunnalta, he eivät voi samanaikaisesti saada toimeentulotukea. Alle 18-vuotiailla nuorilla on puolestaan lapsen elatusta koskevan lain⁵⁰¹ nojalla oikeus saada elatusta vanhemmiltaan, jolloin heillä ei ole itsenäistä toimeentulotukioikeutta.

24-vuotias opiskelija, jolla ei toimeentulotukioikeutta 3/1997. Toimeentulotuki kesäisin, jolloin ei ole mahdollisuutta opintotukeen. (Kenttämuistiinpanot)

24-vuotias pitkäaikaistyötön nuorimies, jolla ei ole normin mukaista toimeentulotukioikeutta 3/1997. Nuoren pääasiallisena toimeentulona on työttömyyskorvaus. Nuori on aiemmin saanut satunnaisesti toimeentulotukea. (Kenttämuistiinpanot)

Myös toimeentulotuen ulkopuolelle jäävät nuoret saattoivat olla asiakkuustyyppinä toimeentulotuen ”ei enää asiakkaita” tai ”ei vielä asiakkaita”. ”Ei enää asiakkuudessa” oli kyse tilanteista, joissa toimeentulotuen perusteet olivat nuoren kohdalla aiemmin täyttyneet esimerkiksi silloin, kun opiskelijalla ei ollut kesänai-

⁵⁰⁰ Sosiaalihuoltolaki 17.9.1982/710. Tämän tutkimuksen aineistonkeruujankohdana (=kesä 1997) toimeentulotukea koskevat säännökset sisältyivät vielä Sosiaalihuoltolakiin, joka on yleislaki. Tutkimuksen aineistonkeruun jälkeen toimeentulotuesta on säädetty erillisellä lailla (Laki toimeentulotuesta 30.12.1997/1412). Uusi laki ei toimeentulotukioikeuden määrittämisestä osalta poikkea sisällöllisesti aiemmasta sosiaalihuoltolain säädöksestä.

⁵⁰¹ Laki lapsen elatuksesta 5.9.1975/704.

kana mahdollisuutta opintosuorituksiin, eikä hän näin ollen saanut kesän ajalta opintotukea. Vastaavasti myös varusmiespalveluksessa ja vankilassa olevat olivat voineet olla aiemmin toimeentulotuen asiakkaina, vaikka heillä ei ollut enää oikeutta toimeentulotukeen.

Niin opiskelijat, varusmiehet ja vangit kuin myös kotoa itsenäistymässä olevat nuoret saattoivat olla suhteessa toimeentulotukeen myös ”ei vielä asiakkaita”. Erilaisiin elämänmuutoksiin, kuten opintojen tai varusmiespalveluksen päättymiseen, vankilasta vapautumiseen tai kotoa pois muuttamiseen liittyvä aiempien tulojen ja tukien katkeaminen tai uuteen elämäntilanteeseen liittyvä tulojen ja tukien myöhästyminen altisti heidät jatkossa ainakin tilapäiselle toimeentulotuen tarpeelle. Nuorten toimeentulotukiasiakkaiden joukossa olikin kotoa itsenäistymässä olevia, vasta varusmiespalveluksesta vapautuneita, vasta opintonsa päättäneitä sekä vasta vankilasta vapautuneita nuoria. Osalla heistä toimeentulotuen tarve oli kertaluontoista ja heistä tuli uudelleen ”ei enää asiakkaita” heti, kun he saivat palkkatuloja tai muita toimeentulotukeen nähden ensisijaisia tuloja.

Mikäli toimeentulotuen ”ei asiakas”, ”ei vielä asiakas” tai ”ei enää asiakas” haki toimeentulotukea, oli hänen osoitettava toimeentulotukioikeutensa toimittamalla sosiaalitoimistoon toimeentulotukihakemuksen liitteiksi tarvittavat tositteet. Hänen tuli asettaa erilaisia toimeentulotukeen vaikuttavia yksityisiä asiakirjoja, kuten pankkitiliotteet, tilinauhat, päivärahapäätökset ja laskut sosiaaliviranomaisien arvioitaviksi. Näiden tositteiden toimittamisesta kieltäytyminen ja yksityisyyden suojele johti vääjäämättä toimeentulotukihakemuksen hylkäämiseen. Myös väärien tietojen antaminen sosiaaliviranomaisille ja muille viranomaisille johti ainakin määräaikaiseen toimeentulotuen ulkopuolelle jäämiseen.

22-vuotias nuori toimeentulotukiasiakas, jolla satunnaisia palkkatuloja. Nuori on hakenut Kelalta työmarkkinatukea ja sosiaalitoimistosta toimeentulotukea työttömyysturvan pienuuden perusteella. Hän on antanut Kelalle ja sosiaalitoimistolle vääriä tietoja. Ei toimeentulotukioikeutta seuraavien kuuden kuukauden aikana. (L660)

Toimeentulotukipäätös saattoi olla kielteinen myös siinä tapauksessa, ettei nuorella ollut toimittamiensa tositteiden perusteella oikeutta toimeentulotukeen. Kielteisen toimeentulotukipäätöksen saanut asiakas saattoi kysellä sosiaaliviranomaisilta, olisiko hänen täytynyt alkaa myydä joko itseään tai huumeita selviytyäkseen las-

kuista, tai miksi juopot saivat tukea, kun asiansa hoitamaan pyrkivä jätettiin yksin ongelmiansa kanssa⁵⁰². Nämä usein äänekkäästikin esitetyt kysymykset⁵⁰³ sivuutettiin asiakirjoissa yleensä lyhyesti. Kielteisen toimeentulotukipäätöksen saaneen nuoren elämä jäi asiakirjoissa suurelta osin koskemattomaksi asiakkuuden edellytysten tutkinnan rajoittuessa toimeentulotukinormin laskemiseen. Nuori saattoi saada kielteisen päätöksen lisäksi sosiaalitoimistosta lähinnä neuvoja siitä, mitkä tukimuodot olivat hänen elämäntilanteessaan toimeentulotukeen nähden ensisijaisia tai mitä vaihtoehtoja hänellä muutoin oli omassa tilanteessaan⁵⁰⁴. Tämä ei toki merkinnyt asiakkaan kannustamista minkäänlaisen laittomaan toimintaan elämän rahoittamiseksi, vaan pikemminkin kehotusta harkitsevuuteen rahan käytössä.

Myös lastensuojeluasiakirjoissa integraatio konstruoitui ”ei asiakkuuksina”, ”ei enää asiakkuuksina” ja ”ei vielä asiakkuuksina”. ”Ei enää asiakkaiksi” määrittäytyivät esimerkiksi ne lapsiperheet, joilla lastensuojelun asiakkuusmääritys oli syystä tai toisesta rauennut⁵⁰⁵. Syynä asiakkuusmäärityksen raukeamiseen oli useimmiten nuoren tai perheen elämäntilanteessa tapahtunut muutos positiiviseen suuntaan ja heidän selviytymisensä omillaan tai se, ettei tuen tarpeessa ollut alun alkaenkaan kyse lastensuojelun tarpeesta. Näistä jälkimmäisessä tapauksessa perheen tilanteessa oli jo alun alkaen kyse joidenkin muiden palvelujen kuin lastensuojelun tukitoimenpiteiden tarpeesta tai siitä, ettei lastensuojelutarvetta voitu ainakaan näyttää toteen. Asiakkuusmääritys jäi tällöin jo alun alkaen syntymättä. Sosiaaliviranomaisten rooliksi ”ei asiakkaiden” tukemisessa jäi lähinnä heidän ohjaamisensa yhteiskunnan muiden palvelujen ja tukimuotojen piiriin nuoren tai perheen intimiteetin säilyessä kutakuinkin koskemattomana mahdollista lastensuojelutarpeen selvitystä lukuun ottamatta.

Lastensuojelun ”ei vielä asiakkaisiin” kuuluivat puolestaan muun muassa ne lapsiperheet, jotka olivat toimeentulotukiasiakkaina, mutta jotka eivät ainakaan vielä olleet lastensuojelun piirissä. Hallinnonaloittain tarkasteltuna perhe olikin voinut jo ”ei asiakas” -vaiheessa tipahtaa sosiaalihuollon viimesijaisen turvaverkon varaan sosiaalihuollon toisella toiminta-alueella⁵⁰⁶. Vaikka toimeentulotukea tarvitsevat lapsiperheet olivat suhteessa lastensuojeluun ”ei vielä asiakkaita”, oli

⁵⁰² Myös Pohjola 1994, 169–170.

⁵⁰³ Sain aineistoa kerätessäni itse olla muutaman tällaisen tilanteen todistajana, kun kielteisen päätöksen saaneiden asiakkaiden pettymyksen purkaukset kuuluivat sosiaalitoimistossa seinien läpi myös tutkijakammionani toimineeseen työhuoneeseen.

⁵⁰⁴ Vrt. ohjaus ja neuvonta sosiaalipedagogiikan työmuotoina (ks. Hämäläinen 1999, 15–16, 63–64).

⁵⁰⁵ Myös Heino 1997, 74.

⁵⁰⁶ Myös Forssén 1997, 168.

toimeentulotukiasiakkuus heillä monessa tapauksessa jo ensimmäinen vaihe lastensuojelun asiakkuusprosessista. Varsin monet lastensuojelun asiakasperheet olivat asioineet toimeentulotuessa ennen lastensuojelun asiakkaiksi tuloaan⁵⁰⁷. Lapsiperheiden toimeentulotukiasiakkuudessa oli kyse taloudellisen pääoman puutteista tai riittämättömyydestä, mutta usein myös siitä, etteivät perheen omat voimavarat riittäneet erilaisista arkielämässä eteen tulevista ongelmista selviytymiseen. Mikäli erilaiset elämänhallintaresurssien puutteet pitkittyivät ja kasautuivat niin, että ne eivät olleet enää perheen itsensä hallittavissa, tuli toimeentulotukea tarvitsevista lapsiperheistä usein myös lastensuojeluasiakkaita.

5.3 Pikkuasiakkuus

”Helppo asiakas, mukava tunnelma, ei kiirettä”⁵⁰⁸.

Tarja Heino⁵⁰⁹ käyttää väitöskirjatutkimuksessaan ”Asiakkuuden hämäryys lastensuojelussa” termiä ”*pikku asiakas*”. Hän viittaa termillä lyhytaikaiseen sosiaalihuollon asiakkuuteen⁵¹⁰. Itse viittaa käsitteellä ”*pikkuasiakkuus*” lapsiperheiden ja nuorten toimeentulotukiasiakkaiden hetkelliseen tuentarpeeseen tietyssä elämäntilanteessa. Heinin käyttämän käsitteen ja minun käyttämäni käsitteen välillä erona on, että Heino tarkastelee asiakkuuksia asiakasnäkökulmasta, kun itselläni tarkastelun kohteena ovat kehysanalyysin lähtökohtien mukaisesti tilanteet, joissa erilaiset asiakkuusmäärittelyt asiakkuustyyppityksinä syntyvät ja niistä neuvotellaan⁵¹¹.

Pikkuasiakkuudessa oli ennen muuta kyse lastensuojelun ja toimeentulotuen asiakkaiden erilaisten elämänhallintaresurssien riittävydestä, tuen tarpeen tunnistamisesta ja tunnustamisesta sekä tuen hakemisesta sosiaalihuollosta tietyssä elämäntilanteessa. Kertaluontoinen tuentarve oli usein yhteydessä elämänmuutoksiin. Muutoksia, jotka aiheuttivat tuen tarvetta, olivat esimerkiksi perherakenteen muutokset, kuten lapsen syntymä, avioero, nuoren muuttaminen pois kotoa sekä esi-

⁵⁰⁷ Myös Forssén 1997, 180, Lehto-Trapnowsky 1997, 12, Rajavaara 1992, 111.

⁵⁰⁸ Rostila 1997, 35.

⁵⁰⁹ Heino 1997, 74.

⁵¹⁰ Sosiaalihuollon asiakkuuden edellytykset täyttyvät, kun yksilö tai perhe tulee määritellyksi johonkin sosiaaliset ongelmat kategoriaan ja kun tämän sosiaalisen ongelman hoidon katsotaan vaativan väliintuloa tai kun sen poistamiseksi nähdään olevan mahdollista suorittaa joitakin toimenpiteitä (Jokinen ym. 1995 19, myös Forssén 1993, 141–143.)

⁵¹¹ Vrt. Goffman 1974, 9.

merkiksi koulutuksen tai armeijan päättymiseen tai työttömäksi jäämiseen liittyvät muutokset yksilön ja yhteiskunnan eri instituutioiden suhteissa⁵¹².

Pikkuasiakkuudessa asiakas haki itse tukea sosiaalihuollosta sitä tarvitessaan. Tavoitteena oli itsehallinta ja itsenäinen selviytyminen akuutin tilanteen jälkeen⁵¹³. Tulevaisuutta koskevia uhkia edusti puolestaan erilaisten elämänhallinnan ongelmien pitkittyminen ja autettavaksi suostuminen myös pidemmällä aikavälillä. Asiakas määrittyi paradoksaalisesti samanaikaisesti niin avuttomaksi, että tarvitsi sosiaalihuollon tukea mutta myös riittävän kykeneväksi tunnistamaan ja tunnustamaan tuentarpeensa ja hakemaan apua sitä tarvitessaan. Lastensuojelussa pikkuasiakkuus liittyi esimerkiksi perhetilanteeseen, jossa koliikkivauva valvotti koko perhettä

Perhe on tullut sosiaalitoimistoon, koska perheenjäsenten jaksaminen on joutunut koetukselle vauvan itkuisuuteen liittyvien yövalvomisten vuoksi. Perheelle annetaan maksusitoumus Ensi- ja turvakodin unikouluun. Perheellä ei ole akuuttia lastensuojelun tarvetta. (Kenttämuistiinpanot)

Perhe tuli sosiaalihuollon asiakkaaksi, kun perheenjäsenten, erityisesti lapsenhoidosta päävastuussa olevan äidin, jaksaminen oli joutunut koetukselle jatkuvien yövalvomisten vuoksi. Ensi- ja turvakodissa vauvan unirytmii yritettiin saada kohdalleen tai äiti sai ainakin nukkua univelkojaan pois. Perheelle myönnetty tuki oli kertaluonteista ja harkinnanvaraista ja sen avulla pyrittiin ennaltaehkäisemään vanhempien jaksamisen rajallisuudesta mahdollisesti aiheutuvia ongelmia⁵¹⁴. Perhe selviytyi akuutin tilanteen jälkeen omillaan, jolloin perhe jäi määrittelemättä lastensuojelunasiakkaana. Asiakkuudessa oli kyse pikemminkin yhteiskunnan muiden palvelujen saamisen mahdollistamisesta kuin varsinaisesta lastensuojelutyöstä. Tilanne oli luonnollisestikin toinen niissä perheissä, joissa vauvan jatkuvaan itkuun väsyminen oli kytköksissä perheen muihin ongelmiin tai joissa vauvan itku oli pikemmin seurausta muista ongelmista, esimerkiksi lapsenhoidon laiminlyönnistä. Ensi- ja turvakodin unikoulu ei tällöin ratkaissut ongelmia, eikä

⁵¹² Syrjäytyminen yksilön ja yhteiskunnan suhteen muutoksiin liittyvänä käsitteenä (luku 2.3). Ks. myös yksilön ja yhteiskunnan vuorovaikutus tutkimuksessa hyödynnettyjen teoreettisten lähestymistapojen yhteisenä piirteenä (luku 3.2).

⁵¹³ Vrt. subjektiivisen yksilön itsetietoisena toimintana sosiaalipedagogisen toiminnan perusideana (Hämäläinen & Kurki 1997, 128–133).

⁵¹⁴ Vrt. sosiaalisten ongelmien ennalta ehkäisy ja lievittäminen sosiaalipedagogisen toiminnan tavoitteina (Hämäläinen & Kurki 1997, 192).

lastensuojelunasiakkuus päättynyt Ensi- ja turvakotijaksoon, vaikka niin oli aluksi uskottu ja toivottu.

Toimeentulotuen pikkuasiakkuudesta oli kyse esimerkiksi silloin, kun ammatillisesta koulutuksesta valmistunut, varusmiespalveluksesta vapautunut tai työttömäksi jäänyt nuori joutui ensimmäistä palkkaansa tai työttömyyspäivärahan ensimmäistä erää odotellessaan turvautumaan toimeentulotukeen.

Vasta varusmiespalveluksesta kotiutunut nuorimies, joka on päässyt töihin siviiliin palattuaan. Ensimmäinen palkka tulee kuitenkin vasta kuukauden päästä. Kertaluontoinen tuen tarve. (Kenttämuistiinpanot.)

Myös erilaisten sosiaalietuuksien, kuten opintotuen tai asumistuen maksatusten viivästyminen, saattoi pakottaa kotoa itsenäistymässä olevan nuoren hakemaan toimeentulotukea, vaikka hän selviytyi muutoin omillaan. Osa kertaluontoisesti toimeentulotukea saaneista nuorista joutuikin maksamaan saamansa toimeentulotuen takaisin palkan tai muita tuloja saatuaan. He saivat toimeentulotuesta lainaa siihen saakka, kunnes pystyivät rahoittamaan elämisensä toimeentulotukeen nähden ensisijaisilla tuloilla.

Toimeentulotuessa asioiva opiskelija avopari, jonka pääasiallisena toimeentulona on opintotuki. Toimeentulotuen perusteena ovat asumistuen viivästyttämisestä aiheutuneet asumisen rahoitusongelmat. Myönnetty toimeentulotuki peritään takaisin asumistuesta. (Kenttämuistiinpanot)

Toimeentulotuen takaisinperintä oli mahdollista, jos⁵¹⁵

- tuen saajalla oli tuloja tai varoja, jotka eivät olleet tukea annettaessa hänen käytettävissään,
- tuen saaja oli tahallaan laiminlyönyt velvollisuutensa pitää huolta omasta elätksestaan,
- tuen saajan elatusvelvollinen oli laiminlyönyt elatusvelvollisuutensa (→ tuen takaisinperintä elatusvelvolliselta).
- avustuksen myöntämisen yhteydessä oli tehty samalla päätös takaisinperinnästä. Takaisinperintäpäätös oli mahdollista tehdä jälkikäteen vain, jos avustus oli myönnetty tuen saajan antamiin harhauttaviin tietoihin nojautuen.

⁵¹⁵ Mäntysaari 1991, 82.

Pysyvemmän toimeentulotuen tarpeen uhka liittyi esimerkiksi työttömillä nuorilla taloudellisten vaikeuksien pitkittymisen uhkaan. Mikäli työttömäksi jäänyt nuori ei saisi jatkossakaan töitä, joutuisi hän turvautumaan toimeentulotukeen myös jatkossa. Tämä riski oli olemassa erityisesti niillä työttömillä nuorilla, jotka jäivät syystä tai toisesta ansiosidonnaisen työttömyysturvan ulkopuolelle. Nuoren ammattikouluttamattomuus lisäsi työttömyysriskiä ja samalla jatkuvamman toimeentulotuen tarpeen riskiä.

Pikkuasiakkuus liittyi asiakkaiden elämäntilanteisiin, joissa he hakivat akuutissa tilanteessa tukea sosiaalihuollosta. Saatua tuki oli kertaluonteista ja harkinnanvaraista. Sosiaalihuollon asiakkuusmääritys purkautui – tai sen ainakin odotettiin purkautuvan – pian asiakkaaksi tulon jälkeen, jolloin pikkuasiakkaista tuli akuutin tilanteen jälkeen ”ei enää asiakkaita”.⁵¹⁶ Pikkuasiakkuudessa oli usein kyse lähinnä asiakkaan tilanteen selvittelystä ja asiakkaan ohjaamisesta yhteiskunnan muiden tukijärjestelmien ja palvelujen piiriin. Ei olekaan täysin kiistatonta, kuuluivatko pikkuasiakkaat lainkaan sosiaalihuollon asiakkaisiin, vai olisiko heidän auttamisensa kuulunut jo alun alkaen jonkun muun palveluorganisaation tehtäväalueeseen⁵¹⁷. Esimerkiksi osassa nuorisohuoltoon tehdyistä yhteydenotoissa oli kyse pikemmin perheneuvolan kuin lastensuojelun palvelujen tarpeesta. Sosiaalihuollon puoleen oli käännytty, kun ei tiedetty, mistä muualta tukea olisi voitu hakea.

16-vuotias lukiolaistyttö, joka on hakeutunut itse lastensuojelutyöntekijän puheille perheriitojen vuoksi. Toivonut pääsevänsä tukiasuntoon asumaan, koska hänellä on vaikeuksia tulla toimeen isäpuolen kanssa. (L248)

Pikkuasiakkuuteen liittyvät asiakkuuskonstruktiot olivat avoimia. Asiakkaan elämäntilannetta ja asiakkuuden perusteena olevaa ongelmaa tarkasteltiin niissä asiakkaan näkökulmasta. Asiakkuustyyppin ytimenä olivat tietylle elämänalueelle paikantuneet hetkelliset ongelmat, joille ei haettu syytä sen paremmin asiakkaan yksilöllisistä ominaisuuksista ja taustasta kuin hänen elämänsä historiastaankaan. Asiakkaan elämä sinänsä jäi suurelta osin koskemattomaksi. Käsillä olevan ongelman määrittelyoikeuden lisäksi myös tilanteen ratkaisun avaimet olivat asiakkaan omissa käsissä.

⁵¹⁶ Rajavaara 1992, 125.

⁵¹⁷ Vrt. asiakkuusmäärityksen kriteerit luku 3.2.1.

Pikkuasiakkuudessa asiakas määrittänyt valintoja tekevänä, tilanteen syitä ja selityksiä pohtivana subjektina⁵¹⁸, jonka oli mahdollista löytää ratkaisu akuuttiin ongelmaan omasta merkityksmaailmastaan. Hän oli itse tullut hakemaan apua sosiaalihuollosta, joten hänellä oli jo asiakkaaksi tullessaan jonkinlainen käsitys siitä, millaista tukea hän tarvitsi.⁵¹⁹ Asiakkaan tilanteen korjaaminen kuulosti monessa tapauksessa helpolta: kun ratkaisut olivat näköpiirissä, oli myös asiakkuuspuhe ratkaisupuhetta⁵²⁰. Useimmiten riitti, kun asiakasta ohjattiin erilaisten yhteiskunnan palvelujen ja tukimuotojen hakemisessa tai korkeintaankin mahdollistettiin näiden palvelujen saaminen myöntämällä asiakkaalle harkinnanvaraista tukea erilaisten palvelumaksujen kattamiseen tai muutoin yllättävästä ja akuutista tilanteesta selviytymiseen. Asiakkuusmäärittäminen purkautui tämän jälkeen jättämättä liiemmästi jälkiä asiakkaan elämään.

Pikkuasiakkuuden edellytyksenä oli tuen tarpeen tunnistaminen ja tunnustaminen, mutta jännitteisessä suhteessa karsiutumiseen myös autettavaksi suostuminen. Mikäli todellisia ongelmia ei tunnustettu ja tunnustettu, ongelmat ja samalla myös avun saaminen akuutissa tilanteessa pitkittyivät. Syrjäytymisen uhkaa pikkuasiakkuudessa edusti lähinnä uhkakuva siitä, ettei kertaluonteinen tuki riittäisikään, vaan asiakas tulisi tarvitsemaan sosiaalihuollon tukea myös jatkossa. Syynä jatkuvamman tuen tarpeeseen saattoi olla joko se, ettei tarjottu tuki vastannut todellista tuen tarvetta tai ongelmien odottamatonta pitkittyminen.

5.4 Karsiutuminen

”Semmonen lähtökohta on, että lapsille yritetään mahdollisimman hyvin. Yritetään tasoittaa heidän tietään... Lapsen etua ajatellaan.”⁵²¹

Ruotsalaisessa syrjäytymiskeskustelussa puhuttiin jo 1970-luvulla syrjäytymisen ohella myös karsiutumisesta⁵²². Kari Vähätalo⁵²³ viittaa käsitteellä *karsiutuminen* suhteellisen lyhytaikaiseen sosiaaliseen huono-osaisuuteen, johon ei liity eri elämänalueilla esiintyvien ongelmien päällekkäisyyttä tai ongelmien pitkäaikaisuutta

⁵¹⁸ Vrt. subjektius sosiaalipedagogisen toiminnan perusideana (Hämäläinen & Kurki 1997, 128–133).

⁵¹⁹ Vrt. Jaatinen 1995, 108–110, 118–121.

⁵²⁰ Vrt. Arnkil & Erikson 1996, 205.

⁵²¹ Väänänen 1993, 143.

⁵²² Ks. luku 2.1.

⁵²³ Vähätalo 1996, 28.

ja johon liittyvä sosiaalivaltiorippuvuus on vähäistä ja korkeintaan tilapäistä⁵²⁴. Määritelmä on myös sosiaalihuollon asiakkuustyyppitysten näkökulmasta relevantti.

Karsiutumisessa oli kyse sosiaalihuollon lastensuojelun ja toimeentulotuen asiakkaiden elämässä esiintyvistä yksittäisistä hyvinvoinnin ongelmista, jotka olivat luonteeltaan tilapäisiä tai suhteellisen vähäisiä. Tavallisimmin siinä oli kyse tiettyyn elämäntilanteeseen tai -vaiheeseen liittyvistä taloudellisten resurssien tai sosiaalisen tuen puutteista, jotka olivat usein yhteydessä erilaisiin elämänmuutoksiin (esim. avioero, perheenjäsenen kuolema, nuoruusiän identiteettikriisi, opintojen päättäminen, armeijasta siviiliin pääseminen) ja elämänhallintaresurssien riittävyyteen muuttuneessa tilanteessa aivan kuten pikkuasiakkuudessakin. Karsiutuminen erosi pikkuasiakkuudesta siinä, että kyse ei ollut kertaluontoisesta tuen tarpeesta, vaan puutetilat saattoivat olla myös pysyvämpiä, kunhan niiden aiheuttamat toimintarajoitukset ja tuen tarve olivat suhteellisen vähäisiä⁵²⁵.

Ollennainen osa karsiutumisen konstruoitumista oli asiakkaan autettavaksi suostuminen. Autettavaksi suostuminen edellytti, että hän itse oli ensin tunnistanut ja tunnustanut tuen tarpeensa. Karsiutumisessa asiakkuustyyppityksenä asiakas oli paradoksaalisesti niin kykenevä, että hän osasi hakea apua tarvitessaan, mutta samalla niin avuton, että tarvitsi tukea⁵²⁶.

17-vuotias nuorisohuollon asiakas, jolla lastensuojelun perusteena on nuoren oireilu. Vanhemmat ovat kääntyneet sosiaalihuollon puoleen tuntiessaan itsensä voimattomiksi nuoren kasvatuksessa. Nuorta on ohjattu sosiaalitoimistossa vapaa-ajankäyttöön liittyvissä kysymyksissä. Hänelle on tarjottu taloudellista tukea harrastuksiin sekä lastensuojelun tukihenkilö. (Kenttämuistiinpanot.)

Lastensuojelun puolella karsiutumisesta oli kyse esimerkiksi silloin, kun avioeron jälkeen lasten kanssa yksin jääneen vanhemman oli vaikea selviytyä yksin perheen elatuksesta ja lastenkasvatustehtävästä. Jaksakseen lasten kanssa ja tukeakseen lasten tervettä ja tasapainoista kasvua ja kehitystä muuttuneessa tilanteessa, äiti haki lapsille päivähoidopaikkaa lastensuojeluperustein, toimeentulotukea las-

⁵²⁴ Ks. myös Lehtonen ym. 1986, 26–27.

⁵²⁵ Vrt. Forssén 1993, 161–162.

⁵²⁶ Vrt. Arnkil & Erikson 1996, 71.

ten harrastusmenojen kattamiseen, lomaperhettä lapsille, tukihenkilöä nuorelle tms. tukea⁵²⁷.

Yksinhuoltajaäiti, jolla on kaksi lasta (9 ja 12 vuotta). Lastensuojeluasiakkuus on alkanut kolme vuotta sitten äidin aloitteesta erotilanteen ongelmien ja kasvatusvaikeuksien vuoksi. Vanhemmalla lapsella ollut vanhempien eron jälkeen päihdekokeiluja ja hän on jäänyt kiinni näpistyksestä. Perhettä tuettu taloudellisesti lastensuojeluperustein, minkä lisäksi vanhemmalla lapsella on lomaperhe. (L104 ja L105)

Lastensuojeluasiakkuuden alkaminen vanhempien erovaiheessa tai pian sen jälkeen oli varsin yleistä. Yksinhuoltajaperheen taloudelliset voimavarat olivat luonnollisesti usein rajallisemmat kuin kahdenhuoltajan perheen, eikä yhden vanhemman aika riittänyt välttämättä kaikkeen, mitä hänen olisi pitänyt tehdä. Kun asiakkuus alkoi yksinhuoltajan omasta aloitteesta, ei asiakkuustyyppitykseen kuitenkaan liittynyt tulkintaa hänen kyvyttömydestään selviytyä lastenkasvatustehtävästä, pikemminkin päinvastoin. Avun hakeminen oli osoitus yksinhuoltajan kyvyistä tunnistaa perheen elämäntilanteeseen liittyviä riskitekijöitä sekä pyrkiä myksistä hallita ja torjua erilaisia riskejä jo ennakolta.

Karsiutumiseen liittyvällä tuella oli ennen muuta ennaltaehkäisevä funktio. Tuen tarjoaminen karsiutujille ei edellyttänyt erityisten ongelmien olemassaoloa, tai ongelmat eivät ainakaan olleet asiakkuusmäärityksen keskiössä. Autettavaksi suostumisessa ja auttamisessa oli kyse pikemminkin kompensatiosta, asiakkaan omien voimavarojen täydentämisestä kuin asiakkaan itsehallinnan puutteista ja kyvyttömyydestä hallita erilaisia arjen ongelmia.

Lapsiperhe, johon kuuluu vanhempien lisäksi kaksi toisen asteen ammatillisessa koulutuksessa opiskelevaa poikaa. Perheenisä on ollut jo useamman vuoden työttömänä ja myös perheenäiti on työelämän ulkopuolella. Lastensuojelutarpeessa on kyse lähinnä perheen taloudellisten resurssien riittämättömyydestä. Perhe on saanut satunnaisesti toimeentulotukea lastensuojeluperustein. (L280 ja L281)

Yksinhuoltajaäiti, jolla on neljä 5–14-vuotiasta lasta. Perhe on tullut lastensuojelun asiakkaaksi vanhempien erovaiheessa isän alkoholinkäytön ja väkivaltaisuuden vuoksi. Äiti on asunut erovaiheessa lasten kanssa Ensi- ja tur-

⁵²⁷ Vrt. Kivinen 1994, 137, myös Forssén 1997, 168.

vakodissa. Lapsille on järjestetty vanhempien eron jälkeen lomaperhe ja perhettä tuettu taloudellisesti. (L081, L082, L083 ja L084)

Yksinhuoltajaäiti, jolla on 3-vuotias tytär. Lastensuojeluasiakkuuden perusteena on äidin väsymys. Sekä äiti itse että lapsi ovat sairastelleet ja äidin on myös muutoin vaikea kantaa vastuu lapsenhoidosta ja kasvatuksesta yksin. Lapselle on järjestetty päivähoitopaikka lastensuojeluperustein. Äidille on tarjottu lapsenhoitoapua tarpeen mukaan. (L096)

Nuorten toimeentulotukiasiakkuus määrittyi karsiutumisenä esimerkiksi silloin, kun koulutuksen päättänyt tai armeijasta kotiutunut nuori ei löytänyt itselleen työpaikkaa. Nuori tarvitsi toimeentulotukea kompensoimaan työmarkkinoiden ulkopuolelle jäämisestä aiheutuvia tulonmenetyksiä ja täydentämään riittämättömäksi jäävää toimeentuloa.

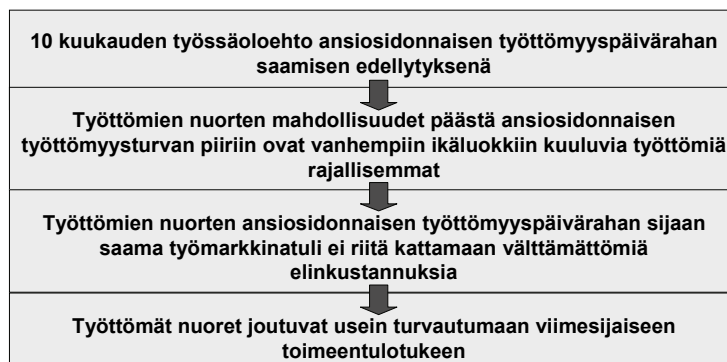
Työtön 24-vuotias nainen, joka on ollut työttömänä ammatillisesta koulutuksesta valmistumisestaan lähtien. Hän on ollut toimeentulotukiasiakkaana koko työttömyyden ajan. Toimeentuloutarpeen perusteena on työttömyysturvan pienuus. (L514)

Työtön 22-vuotias nainen, joka asuu yksityiseltä vuokratassa asunnossa. Hän on ollut työttömänä ammatillisesta koulutuksesta valmistumisestaan lähtien. Nuoren pääasiallisena toimeentulona on Kelan työmarkkinatuki. Toimeentulotuen tarpeen perusteena ovat työttömyysturvan pienuus ja asumisen rahoituksen ongelmat. (Kenttämuistiinpanot.)

Karsiutumisessa oli kyse muun muassa kitkatyöttömyydestä, kun vasta työmarkkinoille tulossa olevan nuoren ei ollut helppo löytää itselleen työpaikkaa. Tämä kosketti erityisesti osaa tekniikan- ja liikenteen-, kaupan- ja hallinnon- tai terveydenhoidonalan koulutuksen saaneista nuorista. Kun yleinen työllisyystilanne näillä aloilla oli heikko, ei vastavalmistuneen ja vailla työkokemusta olevan nuoren tilanne näyttänyt lupaavalta, vaikka ammattikoulutus yleensä autoikin työsaannissa⁵²⁸.

⁵²⁸ Kesäkuussa 1997 työttöminä olleista oululaisista (9180) yli kahdella tuhannella oli tekniikan- ja liikenteenalan koulutus ja yli tuhannella kaupan- ja hallinnonalan koulutus. Työttömien määrä oli näitä koulutusaloja korkeampi ainoastaan vailla ammatillista koulutusta olevien työttömien (n. 4000) joukossa Ammattikoulutus vähensi yleisesti työttömyysriskiä, mutta alakohtaiset erot olivat tästä huolimatta merkittäviä. (Lämsä 1998a, 80.)

Karsiutumisessa oli ainakin jossain mielessä kyse nuorten työttömien yhteiskunnan tuki- ja palvelujärjestelmien väliinpuotoamisen ongelmasta (kuvio 11).

Kuvio 11. Nuorten työttömien väliinpuotoamisen ongelma.

Mikäli työtön nuori ei löytänyt ammattikoulutuksesta huolimatta työpaikkaa, hän ei saanut kymmenen kuukauden työssäoloehto täyttymään. Tällöin hän jäi myös ansiosidonnaisen työttömyysturvan ulkopuolelle ja joutui turvautumaan toimeentulotukeen selviytyäkseen välttämättömistä elinkustannuksista.

Jotta sosiaalihuollon asiakkuutta voitiin pitää vakavampiasteisen syrjäytymisen sijaan karsiutumisenä, edellytti se ongelmien vähäisyyden lisäksi sosiaalityöntekijän luottamusta asiakkaan kykyyn hoitaa asioitaan. Sosiaalityöntekijän täytyi tuntea, ettei tilanne ollut rysähtämässä hänen käsiinsä⁵²⁹. Esimerkiksi ammattikoulutus toimi eräänlaisena vakuutuksena työttömyyttä vastaan: sosiaalityöntekijä saattoi luottaa siihen, että ammattikoulutettu nuori työllistyisi helpommin kuin vailla ammatillista koulutusta oleva⁵³⁰. Työllistymisen mahdollisuus toimi puolestaan itsenäisen selviytymisen ennusteena, jolloin toimeentulotukiasiakkuuden voitiin olettaa olevan vain ohimenevä vaihe nuoren elämässä. Vastaavalla tavalla lastensuojelussa perheen voimavarat ja oma aktiivisuus ongelmien ratkaisussa lisäsivät sosiaalityöntekijän luottamusta perheen selviytymiseen akuuteista ongelmista huolimatta.

⁵²⁹ Myös Arnkil & Erikson 1996, 173.

⁵³⁰ Mm. Lämsä 1998a, 80.

Sosiaalityöntekijän työskentelyotetta karsiutumisen määrittä voimavarakeskeisyys. Asiakkuusmäärittelyn keskiössä olivat sosiaalihuollon asiakkaaksi tulleen perheen tai nuoren omat voimavarat ja niiden täydentäminen tietyssä elämäntilanteessa. Ratkaistavaksi otettiin nimenomaan se ongelma, jota asiakas itse piti ongelmana ja jonka vuoksi hän oli kääntynyt sosiaaliviranomaisten puoleen. Asiakkaan muu elämä jäi suurelta osin koskemattomaksi⁵³¹. Esimerkiksi nuoren toimeentulotukiasiakkaan kanssa tehty sosiaalityö rajoittui toimeentulokinormin laskemiseen ja toimeentulotukipäätöksen tekemiseen laskelman pohjalta. Vaikka jo toimeentulotuen hakemiseen liittyi tulojen, menojen ja varojen kontrollointia, tapahtui tämä asiakkaan ja sosiaalityöntekijän yhteisymmärryksessä. Nuori pystyi päivärahapäätöksillä, pankkitilien tiliotteilla, laskuilla ja muilla vastaavilla tositteilla todentamaan oikeutensa toimeentulotukeen tositteiden toimiessa toimeentulotukinormin laskennan perusteena. Kun asiakkaan ja sosiaalityöntekijän intentiot olivat riittävän samansuuntaisia, saattoi asiakas kokea myös itseensä kohdistuvan kontrollin tukena⁵³².

5.5 Syrjäytymisvaara

”Mitä tulee noihin kasvatusongelmiin niin ilmeisesti niissä on just sitä, että on olemassa semmonen rupusakki, jonka toimintaan helpommin puututaan.”⁵³³

Muun muassa Lehtonen, Heinonen ja Rissanen ovat käyttäneet syrjäytymisen ohella käsitettä *syrjäytymisvaara*⁵³⁴. Syrjäytymisvaara on yhteydessä erilaisiin riskeihin ja ongelmiin, jotka altistivat yksilön tai perheen myös muunlaisille ongelmille ja luovat uhkakuvan siitä, että asiat voivat mennä jatkossa vielä huonommin⁵³⁵. Tässä merkityksessä käsite soveltuu hyvin myös sosiaalihuollon asiakkuusmäärittysten tarkasteluun.

Syrjäytymisvaarassa useimmiten joku perheen ulkopuolinen – perheestä erossa asuva äiti tai isä, muu sukulainen, naapuri, sosiaalityöntekijä, muu viranomaisen – oli syytä tai toisesta huolissaan lapsen tai nuoren tilanteesta. Ongelmien ei

⁵³¹ Vrt. Jaatinen 1995, 108–110.

⁵³² Myös Arnkil & Erikson 1996, 205.

⁵³³ Forssén 1997, 165.

⁵³⁴ Lehtonen ym. 1986, 26–27.

⁵³⁵ Syrjäytymisvaaraa tarkastellaan tässä tutkimuksessa myös luvussa 2.3.

tarvinnut olla vakavia, jotta ne herättivät huolestuneisuutta. Huolestuneisuutta herätti usein jo asiakkaan kuuluminen johonkin riskiryhmään. Esimerkiksi yksinhuoltajaperherakenteeseen liitettiin varsin herkästi riskiperheleima⁵³⁶.

Siirtyminen karsiutumiseen syrjäytymisvaaraan merkitsi ennen muuta yksilön ja häntä ympäröivän yhteiskunnan ja kulttuurin suhteen uudelleen määrittelyä. Uudelleen määrittelyn alaisena olivat erityisesti perheen tai nuoren yksityisyyden rajat. Suomalaisessa yhteiskunnassa on perinteisesti vallinnut vahva perheen sisäisiin suhteisiin puuttumattomuuden periaate⁵³⁷. Perheillä on ollut jo eri lakien perusteella velvollisuus huolehtia lastenkasvatuksesta ja perheenjäsenten toimeentulosta. Mikäli perhe ei ole kyennyt huolehtimaan velvollisuuksistaan, on perheen intimitteetti voitu asettaa eri lakien perusteella kyseenalaiseksi. Samalla perhe on joutunut viranomaisten seurannan kohteeksi asiakkuuskonstruktion vähitellen sulkeutuessa.

Lastensuojelussa syrjäytymisvaaran määrittelyn lähtökohtana oli useimmiten jonkun perheen ulkopuolisen henkilön tekemä lastensuojeluilmoitus. Lastensuojelulaki⁵³⁸ oikeutti ja velvoitti viranomaiset puuttumaan tilanteeseen, jos alle 18-vuotiaan lapsen kasvuolosuhteet tai hänen oma toimintansa näyttivät vaarantavan hänen terveen ja tasapainoisen kasvunsa ja kehityksensä. Vastuu tilanteeseen puuttumisesta oli erityisesti sosiaaliviranomaisilla, mutta myös terveydenhuollon ja päivähoiton henkilöstö sekä opettajat ja poliisit olivat ammatillisen asemansa perusteella ilmoitusvelvollisia. Ilmoituksen saattoi tehdä periaatteessa kuka tahansa epäillessään lapsen kasvun ja kehityksen olevan vaarassa. Yksityishenkilöillä ilmoitusvelvollisuudessa oli kyse pikemmin moraalista vastuusta ja toimimisesta lapsen edun mukaisesti kuin lain määrittämästä velvollisuudesta.

Ilmoituksen tekemisessä ja perheen intimitteetin murtumisessa oli kyse jonkun tai joidenkin huolestumisesta lapsen tilanteesta⁵³⁹. Siihen, miten herkästi tilanteeseen puututtiin, vaikutti lapsen ikä. Esimerkiksi poliisit tekivät lastensuojeluilmoituksia pikkulapsiperheistä, joihin oli tehty kotihälytys vanhempien alkoholinkäytön tai perheriitojen vuoksi ja joiden kohdalla poliisit olivat huolestuneita, takasivatko olosuhteet lapsen riittävän hoidon ja huolenpidon. Pienen lapsen ei voitu olettaa kykenevän itse huolehtimaan itsestään ja perustarpeistaan, joten viranomaisten velvollisuutena oli varmistaa, että joku muu otti vastuun lapsen hyvin-

⁵³⁶ Myös Forssén 1997, 165, Kivinen 1994, 127–131, Väänänen 1993, 136.

⁵³⁷ Esim. Raitakari 2003, 61.

⁵³⁸ Lastensuojelulaki 5.8.1983/683.

⁵³⁹ Myös Kivinen 1994, 73.

voinnista. Lapsen ikä vaikutti yleensäkin lastensuojeluilmoituksen tekemistä ja sen tekemättä jättämistä koskeviin päätöksiin. Jo yksinhuoltajaäidin juoma yksi olutpullo saattoi olla myös naapureille riittävä peruste ilmoituksen tekemiseen, jos perheessä oli pieni lapsi.

Poliisin tekemä lastensuojeluilmoitus. Naapurit ilmoittivat poliisille, kun yksinhuoltajaäiti oli päihtynyt, käydessään pienen lapsensa kanssa kioskilla tupakkaa ostamassa. Lapsi otettiin kiireellisesti huostaan ja hänet sijoitettiin lastenkotiin. Huostaanotto purkautui lastensuojelun perusteiden tutkinnan jälkeen. Äiti oli oman kertomansa mukaan ollut lähdössä ulos ja juonut yhden pullon olutta lapsenvahtia odotellessaan. Äiti syytti naapureita siitä, etteivät nämä pidä huolta vain omista asioistaan, vaan olivat aina valittamassa jostakin. (L098 + kenttämuistiinpanot)

Myös nuorten erilaista riskikäyttäytymistä, esimerkiksi päihteidenkäyttöä, omaisuusrikoksiin syyllistymistä ja rajattomuutta pidettiin sitä huolestuttavampana, mitä nuorempia he olivat iältään. Lasten iän ohella huolestuneisuuteen ja herkkyyteen puuttua perheen tilanteeseen vaikuttivat mahdolliset tiedot aiemmista ongelmista. Pelkkä lastensuojeluilmoitus ei tuottanut vielä lastensuojelun asiakkuusmäärittelyä. Sosiaalityöntekijä saattoi jo alun alkaen päättää, ettei kyseessä ollut lastensuojeluongelma tai ettei lastensuojelullisten ongelmien olemassaolosta ollut riittävää näyttöä⁵⁴⁰.

Vaikka jo lastensuojeluilmoitus sinänsä merkitsi yksilön tai perheen intimitietin säröilyä, murtui intimiteetti erityisesti siinä vaiheessa, mikäli sosiaalityöntekijä alkoi selvittää tilannetta. Sosiaalityöntekijän tehtävänä oli selvittää, mitkä olivat ne olosuhteet, jotka olivat johtaneet lastensuojeluilmoituksen tekemiseen sekä edelleen, olivatko vanhemmat ”kyllin hyviä” vanhempia⁵⁴¹. Käytännössä tilanteen selvittäminen merkitsi yhteydenottoa perheeseen sekä mahdollisesti myös perheen palveluverkostoon kuuluviin viranomaistahoihin (esim. neuvola, päivähoito, koulu). Tämän lisäksi sosiaalityöntekijä saattoi tehdä kotikäynnin. Kotikäynneillä sosiaalityöntekijän havainnoinnin kohteina olivat niin kodin siisteys, lapsen vaatetus ja ruokinta kuin muutkin kodin- ja lapsenhoitoon liittyvät asiat. Suhteellisen avoin ongelmakonstruktio jätti tilaa myös asiakkaan omille määrittelyksille, joten asiakas saattoi pyrkiä todistamaan erilaisia itseensä liitettyjä oletuk-

⁵⁴⁰ Vrt. asiakkuuden hämäryys lastensuojelussa (Heino 1997, 72–73).

⁵⁴¹ Väänänen 1993, 141.

sia vääriksi. Ongelmien ratkaisuvaihtoehdot olivat kuitenkin pikemmin sosiaalityöntekijän kuin asiakkaan käsissä⁵⁴².

Syrjäytymisvaaran konstruointiin liittyi usein ainakin aluksi asiakkaan arviointi ongelmattommaksi kuin hän itse asiassa oli. Sosiaalityöntekijä oli huolissaan asiakkaan tilanteesta, mutta ei oikein saanut otetta, mistä tilanteesta oli kyse⁵⁴³. Vaikka ongelmat olivat olemassa, niitä ei tunnistettu ja tunnustettu. Ongelmia ei joko havaittu, niiden olemassaolosta ei oltu täysin varmoja tai asiakas kiisti ongelmien olemassaolon. Ongelmia ei tällöin kirjattu ylös, vaan ne olivat asiakirjoissa rivien väliin kirjoitettuna ja tulivat vasta myöhemmin myös julkilausutuiksi.

Kun ongelmia ei tunnistettu ja tunnustettu, ne pitkittyivät ja myös tarvittava apu tuli jälkijunassa. Toisaalta avun saamista viivästytti perheen sisäisiin asioihin puuttumisen vaikeus: puuttumisen kynnyks oli monessa tapauksessa korkea. Jonkun oli pakko puuttua tilanteeseen vasta, kun oli selkeää näyttöä vakavasta lapsen tai nuoren kasvun ja kehityksen vaarantumisesta. Jo epäilyks yksilön tai perheen riittämättömistä kyvyistä hoitaa asioitaan riitti intimitetin kyseenalaistamiseen, erityisesti jos asiakas kuului johonkin riskiryhmään. Se, että asiakas oli seurannassa, sisälsi julkilausumattoman epäilyksen asiakkaan kyvyistä hoitaa asioitaan. Sosiaalityöntekijä sekä mahdollisesti myös asiakkaan lähiomaiset tai hänen palveluverkostoonsa kuuluvat henkilöt seurasivat tilanteen kehittymistä⁵⁴⁴.

Syrjäytymisvaaran yhteydessä voidaan puhua sosiaalihuollon asiakkaan intimitetin murtumisesta tai vähintään sen kyseenalaistumisesta. Toimeentulotuessa raja nuoren intimitetin ja sen murtumiseen liittyvän kontrollin välillä konstruointi toimeentulotuen keston perusteella. Toistuvassa tai pitkittyneessä toimeentulotuentarpeessa ei ollut kyse yksinomaan rahan puutteesta, vaan myös nuoren puutteellisista edellytyksistä hoitaa asioitaan ja muuttaa käytössään olevat resurssit hyvinvoinniksi. Jo toimeentulotuen hakukäytänteet antoivat sosiaalityöntekijälle mahdollisuudet nuoren rahankäytön seurantaan. Nuoren täytyi tukea hakiessaan asettaa erilaisia tavallisesti yksityisasioina pidettyjä asioita kuten pankkitilitiedot, sosiaalityöntekijän havainnoinnin kohteiksi ja samalla hänen ja sosiaalityöntekijän välisten keskustelujen aiheiksi. Sosiaalityöntekijä keskusteli nuorten kanssa

⁵⁴² Vrt. Jaatinen 1995, 105–108.

⁵⁴³ Myös Heino 1997, 152.

⁵⁴⁴ Vrt. Forssén 1993, 137–140, Heino 1997, 337. Ks. myös sosiaalipedagoginen toiminta kasvatuksellisenä auttamisena elämänhallintaan (Hämäläinen & Kurki 1997, 175–176).

rahankäytön lisäksi muun muassa työnhakuun, koulutukseen, päihteidenkäyttöön ja asumiseen liittyvistä kysymyksistä.

Sosiaalityön tehtävänä syrjäytymisvaaran liittyvien uhkakuvien torjunnassa oli erityisesti pedagogia, riskiryhmään kuuluvien ohjaus ja neuvominen elämään oikealla tavalla⁵⁴⁵. Pedagogiaan sisältyi ainakin implisiittisenä ajatus siitä, että toimimalla ”oikein” asiakkaat voisivat välttää uhkaavat vaarat. Riskikäyttäytymisen puolestaan johtaisi herkästi ongelmien kasaantumiseen ja siihen, että asiat menisivät jatkossa entistä huonommin sekä asiakkaaseen kohdistuvan kontrollin lisääntymiseen. Pedagogiassa huomioitiin asiakkaan voimavarat. Asiakasta pyrittiin tukemaan tarjoamalla erilaisia avoimuuden tukitoimenpiteitä, kuten taloudellista tukea, kodinhoitoapua, lapsille päivähoitopaikka, lomaperhe tai harrastustukea. Eri tukimuodot tukivat kasvatuksellisten tavoitteiden saavuttamista⁵⁴⁶. Sosiaalityöntekijöiden toiminnan taustalla olivat vahvat oletukset normaaleista tavoista hoitaa raha-asioita, lapsia, kotia ja yleensäkin asioita. Toiminnan tavoitteena oli asiakkaan ohjaaminen toimimaan mallien mukaisesti.

Sosiaalityöntekijän kotikäynti. Kotona kotikäynnin aikana oli yksinhuoltajaäiti kaksivuotiaan lapsensa kanssa. Kotikäynnin alussa lapsi oli päiväunilla. Lapsen herättyä äiti antoi hänelle pelkän jogurtin välipalaksi. Äiti selitti lapsen olleen vasta vatsataudissa, joten ruoka ei oikein vielä maistunut lapselle. Asiakirjatietojen perusteella sosiaalityöntekijä ei oikein uskonut äidin selitystä. (Kenttämuistiinpanot)

20-vuotias tyttö, jolla toimeentulotuen perusteena ovat työttömyyteen liittyvät toimeentulovaikeudet. Ammatillinen koulutus on jäänyt kesken ensimmäisenä opiskeluvuonna. Tuossa vaiheessa tytön elämä on ollut muutoinkin sekaisin ja ihmissuhteet solmussa. Nuoren kanssa on keskusteltu koulutuksen merkityksestä. Nuori on aloittamassa koulutuksen uudelleen. (L452)

Syrjäytymisvaaraan liittyvä voimavarakeskeisyys ja usko asiakkaan selviytymiseen mahdollistivat positiivisen vuorovaikutuksen asiakkaan kanssa. Asiakkaan elämään kohdistuva ongelmakeskeisyys ja kontrolli puolestaan rajoittivat yhteisymmärryksen syntymistä asiakkaan ja sosiaalityöntekijän välille. Yhteistyön sujumiseen vaikutti merkittävästi, kokiko asiakas saavansa sosiaalityöntekijältä tu-

⁵⁴⁵ Kivinen 1989, 14.

⁵⁴⁶ Sosiaalipedagogisen toiminnan tavoitteet (Hämäläinen & Kurki 1997, 175–176, 190).

kea vai kontrollia. Myös sosiaalityöntekijä joutui tasapainoilemaan ratkaisu- ja voimavarakeskeisen ja ongelmakeskeisen työskentelyotteen sekä tuen ja kontrollin välillä. Syrjäytymisvaara konstruoitui ennen muuta uhkien kautta. Vaikka tehostetuille tukitoimille ei ollut akuuttia tarvetta, oli niiden mahdollisuus usein uhkakuvana jo olemassa sekä asiakkaalla että sosiaalityöntekijällä.

5.6 Vakava syrjäytymisvaara

”Viranomaiset tuntuvat tietävän meitä paremmin meidän asiat”⁵⁴⁷

Vakava syrjäytymisvaara eroaa syrjäytymisvaarasta sikäli, ettei siinä ole kyse niinkään erilaisten riskitekijöiden esiintymisestä asiakkaan elämässä kuin todellisista ongelmista. Myös pelko siitä, että erilaiset ongelmat altistavat asiakkaan yhä uusille ongelmille, on vakavassa syrjäytymisvaarassa syrjäytymisvaaraa ilmeisempi. Tästä huolimatta erontekoa vakavan syrjäytymisvaaran ja syrjäytymisvaaran ja toisaalta vakavan syrjäytymisvaaran ja marginalisaation välillä ei usein tehdä. Näiden asiakkuustyyppitysten välisten erojen ja jännitteiden vuoksi, on kuitenkin perusteltua tarkastella vakavaa syrjäytymisvaaraa omana asiakkuustyyppinä.

Vakavan syrjäytymisvaaran konstruoitumiseen erillisenä asiakkuustyyppityksenä vaikuttivat erityisesti sen syrjäytymisvaarasta erottava varmuus ongelmien olemassa olostä ja jonkun ulkopuolisen puuttuminen asiakkaan ongelmiin, mutta myös se, että vakavassa syrjäytymisvaarassa asiakas vastusti itseensä kohdistuvia sosiaalihuollon toimenpiteitä. Vakavassa syrjäytymisvaarassa asiakas tunnistettiin potentiaaliseksi ongelmatapaukseksi, jonka auttaminen ei olisi helppoa. Erityisen vaikeaksi auttamisen teki asiakkaan negatiivinen suhtautuminen sosiaalityöhön yleensä ja erityisesti itseensä kohdistuvaan kontrolliin⁵⁴⁸. Asiakas ei voinut kuitenkaan itse valita, oliko hän sosiaalihuollon asiakkaana vai ei: hänellä ei ollut sen suhteen juurikaan vaihtoehtoja halusipa hän sitä tai ei.

Mielenterveysongelmien vuoksi työelämän ulkopuolella oleva yksinhuoltaja-äiti, jonka lapset ovat 6-12 -vuotiaita. Perhe on tullut lastensuojeluasiakkaaksi joitakin vuosia sitten vanhempien mielenterveysongelmien, isän päihteidenkäytön, erotilanteen ongelmien, kasvatusvaikeuksien sekä vanhimman lapsen päihteidenkäytön vuoksi. Äiti on asunut erovaiheessa lasten kanssa

⁵⁴⁷ Forssén 1993, 13.

⁵⁴⁸ Myös Forssén 1993, 131.

Ensi- ja turvakodissa. Vanhin lapsi on ala-asteella, pienemmät päiväkodissa lastensuojeluperustein. Perhettä on tuettu taloudellisesti, minkä lisäksi lapsilla on lomaperhe. (L090, L091, L092⁵⁴⁹)

Lastensuojelussa vakava syrjäytymisvaara konstruoitui ennen muuta perheeseen kohdistuvana seurantana ja kontrollitoimenpiteinä. Asiakkuustyyppityksen perusteena oli perheen elämäntapa, joka ei ainakaan kaikin osin mahtunut yleisesti hyväksytyjen perhe-elämän mallien kehyksiin. Tyyppityksen perustana olivat erilaiset sosiaaliset ongelmat, kuten vanhempien päihteidenkäyttö, mielenterveysongelmat, lapsenhoidon laiminlyönti, nuoren päihteidenkäyttö, rikollinen elämäntapa tai useamman näistä yhdistelmä. Perhe oli sosiaalityöntekijän seurannassa. Sosiaalityöntekijän seurannan kohteina kotikäynneillä olivat kodin- ja lapsenhoitoon liittyvät seikat⁵⁵⁰. Sosiaalityöntekijä ei ollut vakavassa syrjäytymisvaarassa usein ainoa perheen tilannetta seuraava viranomaisena. Hänen ohellaan tilannetta seurasivat myös muut perheen palveluverkoston kuuluvat viranomaiset, kuten lastenneuvola, päivähoito, koulu ja kotipalvelu. Kontrollin kohteina olivat esimerkiksi lasten säännöllinen neuvolatarkastuksissa käyttäminen, päivähoitoon tuominen ja hoidosta hakeminen sekä säännöllinen koulunkäynti, riippuen siitä minkä ikäisiä lapsia perheessä oli.

Päiväkodin tekemä lastensuojeluilmoitus. Äiti on jättänyt lapset tuomatta päiväkotiin, ilman että olisi ilmoittanut päiväkodille lasten poissaolon syytä. Sosiaalityöntekijä tekee kotikäynnin tarkistaakseen kotitilanteen. (Kenttämuistiinpanot)

Potentiaalisesti ongelmaperheeksi leimatun perheen nykytodellisuutta tarkasteltiin usein aiempien tapahtumien valossa⁵⁵¹. Sosiaalityöntekijän aiemmat kokemukset ja havainnot toimivat eräänlaisena asiakkaan elämäntilannetta koskevia tulkintoja ohjaavana suodattimena⁵⁵². Perheen aiemmat ongelmat toimivat nykyisyyden selittäjinä ja tulevaisuuden ennusteina madaltaen samalla puuttumisen kynnystä. Perheen reaalisen elämäntilanteen ohella asiakkuustyyppitykseen vaikuttivat sosiaalityöntekijän aiemmat kokemukset vastaavista tilanteista, jolloin asiakkuuden kehityksen tietyn muunnoksen tunnistamiseen perustuva sosiaalityöntekijän

⁵⁴⁹ Vrt. Forssén 1997, 168.

⁵⁵⁰ Väänänen 1993, 142.

⁵⁵¹ Vrt. asiakkuushistorioiden tarkastelu asiakkuuden kehityksen avulla (Puroila 2002a, 41–42).

⁵⁵² Goffman 1963, 99.

kijän kokemus siitä, että ”tässä sitä taas mennään”, nosti esiin paitsi tiettyjen ongelmatulkintojen myös tiettyjen tukitoimenpiteiden repertuaarin.

Yksinhuoltajaäiti, jolla on 5 -vuotias tytär. Lastensuojeluaasiakkuus on alkanut lähisukulaisten ilmoituksesta, sukulaisten huolestuttua äidin mielenterveys- ja päihdeongelmista. Äiti käy mielenterveystoimistossa, tytär on lastensuojeluperustein päivähoitossa. Tytöllä on lisäksi tukihenkilö. Äidin vanhemmat ovat eronneet hänen ollessaan leikki-ikäinen. Äidin yhteydet omaan äitiinsä ovat olleet vanhempien eron jälkeen useiden vuosien ajan poikki. Äiti on työttömänä ja on sen vuoksi asioinut toistuvasti toimeentulotuessa. (L038)

17-vuotias poika, joka asuu äitinsä kanssa. Pojan isä ei ole asunut koskaan samassa taloudessa, eikä pidä yhteyttä poikaansa. Pojan äiti on työelämän ulkopuolella mielenterveysongelmien vuoksi. Lastensuojelutarpeen perusteena pojan päihteidenkäyttö ja käytöshäiriöt sekä muut nuoren omaan toimintaan liittyvät ongelmat, jotka alkaneet 14 -vuotiaana. Äiti ja poika saavat toimeentulotukea, minkä lisäksi pojan koulunkäynti on edellyttänyt erityisjärjestelyjä ja pojalle on järjestetty tukihenkilö. (L252)⁵⁵³

17-vuotias nuorisohuollon asiakkaana oleva tyttö. Vanhemmat ovat eronneet. Tytön huoltajana on äiti. Lastensuojelutarpeen perusteena nuoren oma toiminta; kouluvaikeudet, yö poissaolot kotoa sekä ei toivottu raskaus ja abortti. Tytön opinnot ammatillisessa koulutuksessa ovat keskeytyneet ensimmäisenä opiskeluvuotena. Nuoren kanssa tehdään tehostettua avohuollon lastensuojelutyötä. (L304)

Vakavaan syrjäytymisvaaraan liittyi tulkinta asiakkaan osattomuudesta tai toimintakyvyttömyydestä⁵⁵⁴. Tässä kehyksessä asiakkaan tilanne saatettiin tulkita negatiivisesti myös silloin, kun asiakas pyrki osoittamaan kykenevänsä hoitamaan omat asiansa. Esimerkiksi ennen sosiaalityöntekijän kotikäyntiä viivoittimen tarkasti siivottu liinavaatekaappi saattoi toimia osoituksena äidin haluttomuudesta olla lastensa kanssa ja vastata heidän tarpeisiinsa, sen sijaan että sitä olisi pidetty osoituksena äidin kodinhoidollisista taidoista. Nuorten kohdalla seurannan kohteina olivat mm. opinnot, työssäkäynti, raha-asiat sekä vapaa-ajanvietto. Sosiaalityö oli yhdistelmä asiakkaan pedagogista tukemista ja kontrollia. Asiakasta pyrit-

⁵⁵³ Vrt. Forssén 1997, 168.

⁵⁵⁴ Kivinen 1989, 15.

tiin kasvattamaan niin, ettei hän syrjäytyisi⁵⁵⁵. Toiminnan taustalla olivat vahvat oletukset normaaleista tavoista hoitaa raha-asioita, lapsia, kotia ja yleensäkin asioita. Sosiaalityöntekijän ja asiakkaan keskusteluissa joitakin toimintatapoja määriteltiin oikeiksi, kun taas joitakin toisia – asiakkaan usein käyttämiä toimintatapoja – pyrittiin rajoittamaan⁵⁵⁶. Tavoitteena oli asiakkaan toiminnan ohjaaminen normatiivisten mallien suuntaan. Tässä sosiaalityö oli vaikean tehtävän edessä: kun asiakas kieltäytyi yhteistyöstä välttääkseen itseensä kohdistuvaa kontrollia, asiakkaaseen kohdistuvat kontrollipaineet kasvoivat entisestään.

18-vuotias tyttö, jolla lastensuojelutaustaa. Tyttö on tullut lastensuojeluasiakkaaksi 13 -vuotiaana kodin olosuhteiden vuoksi. Aluksi lastensuojelun perusteina ovat olleet äidin päihde- ja mielenterveysongelmat, myöhemmin nuoren oma oireilu, mm. koulusta pinnaaminen ja päihteidenkäyttö. Tyttö on sijoitettu lastenkotiin lastensuojelun avohuollon tukitoimena. Sijoituksen päätyttyä tyttö on asunut isänsä luona. Nykyisin asuu poikakaverinsa kanssa kaupungin vuokra-asunnossa. (L305)

Sosiaalityöntekijän kontrolloivaan pedagogiaan liittyvä puhe oli ongelmapuhetta. Sen funktiona oli paitsi ongelmien olemassaolon vakuuttaminen, mutta myös moraalisen oikeutuksen hakeminen omalle työlle⁵⁵⁷. Ongelmatilanteiden määrittely todellisiksi, teki niistä todellisia myös seurauksiltaan⁵⁵⁸. Tästä huolimatta erilaisissa tukitoimissa, esimerkiksi päivähoitopaikan järjestämisessä lapsille tai kotiavun tarjoamisessa lapsiperheelle ei ollut kyse yksinomaan perheeseen kohdistuvista kontrollitoimenpiteistä. Tarjotuilla tukimuodoilla oli myös, jollei ennen muuta kasvatuksellinen ja ennaltaehkäisevä funktio. Niiden avulla pyrittiin lievittämään perheen ongelmia tai vähintäänkin ehkäisemään niiden kasaantumista. Potentiaaliksi ongelmaperheeksi leimattu perhe kuitenkin koki myös annetun tuen kontrollina ja saattoi tämän vuoksi kieltäytyä kokonaan tarjotusta tuesta, esimerkiksi kodinhoitoavusta⁵⁵⁹.

Yksinhuoltajaäiti, jolla on kolme lasta. Kaikilla lapsilla on eri isät. Lasten isistä kaikilla on ollut lastensuojelutaustaa tai aikuisiän sosiaalisia ongelmia.

⁵⁵⁵ Vrt. syrjäytymisen ehkäisy sosiaalipedagogisen toiminnan tavoitteena (Hämäläinen 1999, 73–74, Ranne 2002, 114).

⁵⁵⁶ Pohjola 1994, 47.

⁵⁵⁷ Myös Forsberg 1995, 60.

⁵⁵⁸ Pohjola 1993, 49.

⁵⁵⁹ Lämsä 1998b, 19, myös Forssén 1993, 135.

Äiti itse on ollut aiemmin lastensuojeluasiakkaana, eikä hänellä ole koskaan ollut yhteyttä omaan isäänsä.. Viimeisin mies on kuollut ennen lapsen syntymää epäselvässä tilanteessa. Äiti kieltäytyy kotiavun ja muunkinlaisen avun vastaanottamisesta. Perheen pääasiallisena toimeentulona on muu sosiaaliturva. Lapset ovat lastensuojelun seurannassa (L490+ kenttämuistiinpanot)

Myös toimeentulotuessa vakava syrjäytymisvaara tuli esille ennen muuta asiakkaaseen kohdistuvan kontrollin kiristymisenä. Enää ei riittänyt, että nuori esitti sosiaalityöntekijälle toimeentulotukea hakiessaan pankkitilien tiliotteiden ohella maksettavat laskut ja muut tositteet. Hänen oli esitettävä sosiaalityöntekijälle myös maksamiensa laskujen kuitit, jotta hän pystyi osoittamaan, että rahat olivat menneet niihin menoihin, mihin oli ollut tarkoituskin. Syinä asiakkaaseen kohdistuvien kontrollitoimien kiristymiseen olivat muun muassa vuokranmaksussa esiintyneet laiminlyönnit sekä se, ettei nuori saanut rahojaan riittämään niin pitkäksi aikaa kuin olisi ollut tarkoitus. Kontrollin verkkoon kuului sosiaalityöntekijän lisäksi melkein aina työvoimatoimisto, minkä lisäksi siihen saattoi kuulua myös poliisi, mielenterveystoimisto ja muita viranomaistoimijoita nuoren ongelmien luonteesta riippuen. Osana vakavan syrjäytymisvaaran konstruointia toimivat niin poliisin tekemät ilmoitukset häiriöjuopumuspidätyksistä kuin työvoimaviranomaisten tulkinnat nuoren koulutus- ja työhaluttomuudesta.

24-vuotias ammattikouluttamaton ja työtön nuorimies, jolla toimeentulotuen tarpeen perusteena muun sosiaalietuuden viivästyminen. Nuorella on työttömyysturvan karenssi koulutukseen hakemattomuuden vuoksi ja hän on vailla vakituista asuntoa. (L666)

Potentiaalisesti ongelmatapaukseksi leimattu nuori jäsenettiin asiakkuutta määrittäessä tyypillisesti historiansa kautta. Menneisyyden määrittämä toteutui kaksoisbibliografiana, jossa aiemman perusteella myös nykyisyys oletettiin tunnetuiksi⁵⁶⁰. Nuoren saama toimeentulotuki maksettiin pienemmissä erissä, jotta nuoren olisi ollut helpompi hallita rahankäyttöään, tai hän sai ruokaostoksiin ja vaatehankintoihin tarkoitetun toimeentulotuen rahan sijasta maksusitoumuksina, jotta raha menisi siihen tarkoitukseen mihin pitikin.

Kun erilaisia riskitekijöitä pidettiin itsensä toteuttavina ennusteina, nähtiin ongelmia herkästi myös siellä, missä niitä ei välttämättä ollut. Sosiaalityöntekijät

⁵⁶⁰ Goffman 1963, 99.

eivät ainoastaan kuvanneet asiakkaiden elämäntilanteita. He olivat omalla toiminnallaan mukana myös tietynlaisen todellisuuden tuottamisessa⁵⁶¹. Asiakkuusmäärityksen institutionalisoituminen ja asiakkuuskonstruktion sulkeutuminen sulki asiakkaan häkkiin, jossa asiakkaan toimintamahdollisuudet olivat rajallisia⁵⁶². Vastarinnan mahdollisuus oli tästä huolimatta olemassa⁵⁶³. Vakavaan syrjäytymisvaaraan liittyvässä ongelma-asiakkaan leiman vastustamisessa oli itse asiassa kyse terveestäkin reaktiosta. Kun asiakas ei ottanut itseensä liitettyjä leimoja annettuina ja alistunut tilanteeseen, hän oli ongelmanmäärittelyssä aktiivinen toimija itseensä kohdistuvista normatiivisista paineista huolimatta⁵⁶⁴.

5.7 Marginalisaatio

Yksinhooltajaäiti, jolla on 1 ja 2 -vuotiaat lapset. Lastensuojelutarpeen perusteena ovat äidin mielenterveysongelmat. Äiti asioi mielenterveystoimistossa ja psykiatrian klinikalla. Perhettä on tuettu ensimmäisen lapsen syntymästä lähtien lastenneuvolan tehostetun perhetyön avulla. Perheen tilannetta seurataan päivittäin päiväkodissa, jossa lapsilla on paikka lastensuojeluperusteilla. Perheelle tarjottu kodinhoitoapua, jota äiti ei kuitenkaan halua ottaa vastaan. Lastensuojelun päivystäjät käyvät tarkistamassa tilanteen perheessä joka viikonloppu. (L198 ja L199)

Marginalisaatio viittaa yleisesti erilaisiin elämänhallinnan prosesseihin hyvinvointiyhteiskunnan reuna-alueilla. Siinä on kyse erilaisten sosiaalisten ongelmien päällekkäisyydestä sekä tietynlaisesta jatkuvasta tilapäisyydestä tai sivussa olosta suhteessa normaalisuuteen.⁵⁶⁵ Marginalisaation käsitettä on käytetty Chicagon koulukunnan piirissä käydyssä syrjäytymiskeskustelussa jo 1920-luvulla⁵⁶⁶. Käsitettä on tuolloin käytetty lähinnä syrjäytymisen synonyymina. Myös Helne⁵⁶⁷ on halunnut korvata käsitteen syrjäytyminen käsitteellä marginalisaatio. Nähdäkseni

⁵⁶¹ Myös Niiranen 2002, 63.

⁵⁶² Vrt. Berger & Luckmann 1966, 60–62.

⁵⁶³ Helne 2002a, 37, Pajala & Nyysölä 1999, 112–119.

⁵⁶⁴ Vrt. asiakkaan mahdollisuudet esittää itseään useiden vaihtoehtojen joukosta (Peräkylä 1990, 161, Puroila 2002a, 48, luku 3.2.2). Katso myös subjektiivisuus ja paikka sosiaalipedagogisen toiminnan perusideoina (Hämäläinen & Kurki 1997, 128–133, luku 3.2.3).

⁵⁶⁵ Vähätalo 1996, 28.

⁵⁶⁶ Mm. Park 1928, ks. myös luku 2.1.

⁵⁶⁷ Helne 1994, 47.

vaateen takana on ollut näkemys syrjäytymisen ja marginalisaation välisestä erosta, jolla syrjäytymisen vaarassa olevat on haluttu sijoittaa pikemminkin yhteiskunnan reuna-alueille kuin sen ulkopuolelle⁵⁶⁸. Marginalisaation käsite lähestyy käsitteen käyttöä tässä tutkimuksessa syrjäytyneiden paikkaa kuvaavana käsitteenä. Marginalisaatio ei ole kuitenkaan yhtä kattava käsite kuin syrjäytyminen⁵⁶⁹.

Marginalisaatioissa asiakkuustyyppinä oli kyse pysyvämmästä tilasta kuin esimerkiksi syrjäytymisvaarassa tai vakavassa syrjäytymisvaarassa. Siinä oli kyse erilaisten ongelmien kasaantumisesta ja ongelmien pitkittymisestä niin, että ne eivät olleet enää hallittavissa. Asiakirjoissa oli mainintoja tyhjästä ruokakaapeista, maksamattomista vuokrista, eräänntyneistä laskuista, puutteellisesti varustelluista ja huonokuntoisista asunnoista sekä kodin kalustuksen ja virikkeiden puutteista. Asiakkaan tilannetta määrittä ennen muuta putoaminen sosiaalihuollon viimesijaisen turvaverkon varaan sekä hänen joutumisensa tietynlaiseen sivurooliin omassa elämässään.

Lastensuojelussa marginalisaatio konstruoitui perheiden moniongelmaisuuksena, joka vaikeutti selvästi niin lapsista huolehtimista kuin toimeentuloakin. Moniongelmaisena pidettiin esimerkiksi lastensuojelun asiakasperhettä, jossa äidillä oli päihde- ja mielenterveysongelmia, jotka heikensivät huomattavasti äidin edellytyksiä vastata lastenhoitoon ja -kasvatukseen liittyvistä tehtävistään. Lastensuojelussa pidettiin yleensäkin vakavampana sellaisten perheiden tilannetta, jossa äidillä oli ongelmia. Perhe saattoi selviytyä isän juomisesta tai mielenterveysongelmista huolimatta. Äidin ongelmat sen sijaan vaaransivat lähes poikkeuksetta lapsen hoidon ja kasvatuksen ja edellyttivät viranomaisten intensiivisempää puuttamista perheen elämään⁵⁷⁰.

Lapsiperhe, johon kuuluvat 23-vuotias yksinhuoltajaäiti ja 1-vuotias lapsi. Perheen pääasiallisena toimeentulona on muu sosiaaliturva. Sosiaalihuollon asiakkuuden taustalla ovat toimeentulovaikeuksien ohella erotilanteen ongelmat, äidin mielenterveyden ongelmat ja lapsenhoidon laiminlyönti. Äiti on asioinut toimeentulotuen lisäksi lastensuojelussa ja Ensi- ja turvakodissa sekä saanut apua kodin- ja lapsenhoitoon. Äiti on mielenterveyden ongelmien vuoksi myös mielenterveystoimiston asiakkaana. (L409)

⁵⁶⁸ Helne 2002, 22, ks. myös Järvinen & Jahnukainen 2001, 125–145.

⁵⁶⁹ Katso luku 2.4.

⁵⁷⁰ Kajava 1997, 89.

Lapsiperhe, jossa lapset ovat 3 ja 4 vuotta. Lasten vanhemmat ovat eronneet. Naapuri on tehnyt lastensuojeluilmoituksen, kun äiti jättänyt lapset koko päiväksi yksin kotiin. Lasten heitteillejätön taustalla ovat äidin päihteidenkäyttö ja mielenterveysongelmat. Omasta mielestään äiti oli jättänyt lapset vain hetkeksi kotiin, jotta oli päässyt rauhassa hoitamaan omia asioitaan. Lapset on otettu kiireellisesti huostaan ja sijoitettu lastenkotiin. Lasten huolto on siirretty kiireellisen huostaanoton päätyttyä isälle. (L180 ja L181 + kenttämuistiinpanot)

Nuorisohuollossa moniongelmaisuus näyttäytyi erilaisten nuoren omien ongelmien tai erilaisten kasvataustaan ja nuoren omaan toimintaan liittyvien ongelmien yhteen kietoutumisena. Kyse oli yleisesti tilanteista, joihin jonkun oli pakko puuttua. Marginalisaatiossa sosiaalihuollon julkilausuttuna tehtävänä oli edelleenkin pedagogia, asiakkaan kasvattaminen ja ohjaaminen elämään oikealla tavalla⁵⁷¹. Sosiaalihuollon tavoitteena oli asiakkaan tukeminen erilaisten avohuollon tukitoimenpiteiden avulla, jotka olivat kuitenkin tavanomaisia avohuollon tukitoimenpiteitä järeämpiä. Lastensuojelussa näitä tukitoimia olivat esimerkiksi tehostettu perhetyö ja lasten sijoittaminen kodin ulkopuolelle avohuollon tukitoimena. Tehostetussa perhetyössä oli käytännössä kyse esimerkiksi sosiaalityöntekijöiden päivystysluontoisista kotikäynneistä, joilla varmistettiin, etteivät vanhemmat olleet jättäneet lapsia yksin kotiin tai olleet kotona ollessaankin siinä kunnossa, etteivät kyenneet huolehtimaan lapsesta. Samalla sosiaalityöntekijät arvioivat mahdollisten erityistoimenpiteiden tarvetta.

Sosiaalihuollon ”piilofunktiona” marginalisaatiossa oli stigmatisaatio, moniongelmaisen asiakkaan tunnistaminen ja leimaaminen toisenlaiseksi kuin ne, jotka eivät olleet pudonneet pois yleisten tukimuotojen piiristä⁵⁷². Asiakkuusmäärittelyn keskeisenä piirteenä oli moniongelmaisen asiakkaan itsemääräämiskeuden rajoittaminen eli subjektiuden menetys. Yksilön tai perheen tekemiset ja tekemättä jättämiset olivat jonkun muun kontrollin alaisina kontrollin verkon asiakkaan ympärillä kiristyessä. Kontrollioijana eivät olleet ainoastaan sosiaalityöntekijät, vaan myös muut viranomaiset sekä monissa tilanteissa myös yksilön tai perheen lähiympäristö. Kontrollin agentteina toimivat muun muassa lastenneuvo-

⁵⁷¹ Forssén 1993, 134.

⁵⁷² Kivinen 1989, 15, myös Goffman 1963, 45–55.

la, päiväkotia ja koulu osana perheen palveluverkostoa sekä naapurit ja sukulaiset perheen arkea läheltä seuraavina tahoina⁵⁷³.

Marginalisaatiossa sosiaalitoimi oli kontrollin verkon solmukohdassa⁵⁷⁴. Sosiaalityöntekijä oli sopinut esimerkiksi lastenneuvolan terveydenhoitajan kanssa, että terveydenhoitaja ilmoitti sosiaalityöntekijälle aina, mikäli lasta ei käytetty säännöllisesti lastenneuvolassa. Myös lapsen säännöllinen päivähoitoon tuominen ja hoidosta hakeminen olivat monissa lastensuojeluperheissä kontrollin kohteina. Äidin oli aina ilmoitettava lapsen poissaolojen syy päiväkotiin. Poissaoloista ilmoittaminenkaan ei välttämättä vapauttanut häntä epäilyistä, etteivät kaikki asiat kotona olleet kunnossa. Päiväkodista tehtiin näissä tilanteissa usein ilmoitus sosiaalityöntekijälle. Kotitilanne saatettiin tällöin varmistaa sosiaalityöntekijän kotikäynnillä. Myös sitä, että joku muu kuin lapsen äiti käytti lasta neuvolassa, toi hänet päiväkotiin tai haki hänet hoidosta, pidettiin vähintään epäilyttävänä. Kouluikäisten kohdalla seurannan kohteina olivat koulusta poissaolot sekä mahdolliset vapaa-ajan viettoon liittyvät ongelmat, kuten alkoholinkäyttö, omaisuusrikoksiin syyllistyminen tai ikäkauteen sopimaton seksuaalinen käyttäytyminen. Lastensuojelun pilotoimintasuunnitelmana oli paitsi asiakkaan leimaaminen myös todisteiden kerääminen lasten huostaanottoa tai muita viranomaisten toimenpiteitä varten.

Yksinhuoltajaäiti, jolla on 12- ja 14 -vuotiaat pojat. Perhe on tullut lastensuojelun asiakkaaksi jo ennen vanhempien avioeroa. Lastensuojelutarpeen perusteena on ollut alussa isän päihteidenkäyttö, myöhemmin erotilanteen ongelmat sekä äidin mielenterveysongelmat ja lastenhoidon laiminlyönti. Isä on kuollut avioeron jälkeen. Äiti on eläkkeellä. Molemmilla pojilla on ongelmia koulussa ja vapaa-aikana. Pojista nuorempi on siirretty erityisluokalle ja hänellä on tukihenkilö. Vanhemman pojan koulunkäyntiä on tuettu koulukuraattoripalvelujen ja koulussa tehtyjen erityisjärjestelyjen avulla. Äiti asioi mielenterveystoimistossa. Perheelle on tarjottu kotipalveluja ja pojat ovat olleet äidin osastohoitojaksojen aikana lastenkotiin sijoitettuina. (L143 ja L144)

Lapsiperhe, jossa on 7- ja 10 -vuotiaat lapset. Vanhemmat ovat eronneet. Erossa asuva isä on eläkkeellä. Perheen lastensuojeluasiakkuus on alkanut jo ennen vanhempien eroa. Lastensuojelutarpeen perusteina ovat vanhempien

⁵⁷³ Forssén 1997, 172, myös Heino 1997, 337.

⁵⁷⁴ Myös Peltonen 1991, 8–11.

päihteidenkäyttö, isän mielenterveysongelmat ja väkivaltainen käytös. Vanhempien eron jälkeen lastensuojelutarpeen perusteena on ollut ennen muuta äidin päihteidenkäyttö ja siihen liittyvä lastenhoidon laiminlyönti. Äiti asioi A-klinikalla. Lapset ovat olleet toistuvasti avohuollon tukitoimena lastenkotiin sijoitettuina. (L138 ja L139)

Huostaanoton uhka oli marginalisaatioon liittyvissä asiakkuustyyppityksissä usein rivien väliin kirjoitettuna mahdollisuutena jo ennen julkituloaan. Asiakirjoja luokiessani saatoin ennustaa perheen olevan ajautumassa tilanteeseen, jossa sosiaalityöntekijän ainoaksi mahdollisuudeksi jäisi lapsen huostaanotto. Testasin tätä intuitiivista oletusta⁵⁷⁵ palaamalla tiettyjen lastensuojeluasiakkaiden asiakasakteihin jonkin ajan kuluttua koodauslomakkeen täyttämisen jälkeen. Löysin aineistosta useita tapauksia, joissa ennakoimani lapsen huostaanotto toteutui. Asiakkuusprosessi oli näissä tapauksissa kuin juna, joka kerran liikkeelle lähdettyään jatkoi matkaansa eteenpäin. Syrjäytymisen uhat olivat näissä asiakkuusmäärittelytilanteissa selviytymisen mahdollisuuksia ilmeisempiä tulevaisuutta koskevia konstruktioita. Tilanteesta selviytyminen olisi edellyttänyt vähintään asiakkaan autettavaksi suostumista ja sitoutumista sovittuihin asioihin.

Vaikka tilanne ei nuorilla toimeentulotukiasiakkailla ollut yhtä selkeä, myös heillä marginalisaatioon liittyvissä asiakkuusmäärittelyksissä oli tyyppillistä jonkinasteinen moniongelmaisuus ja joutuminen viranomaiskontrollin erityiskohteeksi.

20-vuotias toimeentulon pitkäaikaisasiakas, joka asuu kaupungin vuokra-asunnossa. Nuorella on toistuvia vuokratästäjä sekä toistuvia työttömyysturvavakuuksien karensseja työstä ja työvoimapolitiittisista toimenpiteistä kieltäytymisten vuoksi sekä 8 viikon työssäoloehto työttömyysturvavakuuteen pääsyn edellytyksenä. Nuori on ollut peruskoulun päättövaiheessa lastensuojelun avohuollon asiakkaana. Lastensuojelutarpeen perusteina ovat nuoren liiallinen päihteidenkäyttö ja rikollinen elämäntapa. Ammatillinen koulutus on keskeytynyt useita kertoja. Lastensuojelun avohuollon tukimuotona on ollut mm. harrastuksissa tukeminen. Tietty sitoutumattomuus näkyy myös harrastuksissa: kokeillut eri harrastuksia sitoutumatta kunnolla mihinkään. (L651)

⁵⁷⁵ Vrt. intuition ja sosiologisen mielikuvituksen merkitys interaktionistisessa merkitystulkinnassa (Denzin 1989, 48–49, ks. myös Heino 1997, 365).

Marginalisaatiota kuvasivat muun muassa asiakkaan saaman asumistuen ohjaaminen vuokranantajan tilille, asiakkaan laskujen (mm. vuokra) maksaminen suoraan sosiaaliviraston kautta ja muun tuen myöntäminen pääosin maksusitoumuksina, joiden käyttötarkoitus oli tarkoin rajattu. Esimerkiksi ruokaostoksiin tarkoitettulla maksusitoumuksella ei ollut mahdollista ostaa tupakkaa tai olutta. Myös käteen tuleva toimeentulotuki saatettiin maksaa useammassa erässä, jotta se olisi riittänyt koko kuukaudeksi. Marginalisaatiossa asiakas ei ollut enää omalle toiminnalleen tavoitteita asettava subjekti. Sen sijaan hän määrittyi erilaisten toimenpiteiden kohteena, jonka mahdollisuudet vaikuttaa omaan tilanteeseensa olivat varsin rajalliset⁵⁷⁶.

Nuorta toimeentulotukiasiakasta seuraavaan kontrollinverkkoon kuului sosiaalityöntekijän lisäksi melkein aina työvoimatoimisto nuoren koulutus- ja työhäluukkuuden arvioijana. Auttamisverkostoon saattoi kuulua myös poliisi, mielenterveystoimisto, lastensuojelu jne. ongelmien luonteesta riippuen. Vaikka stigmatisaatiossa oli kyse sosiaalihuollon piilofunktiosta, saattoi se olla yleisen palvelujärjestelmän kannalta sosiaalihuollon olennainen tehtävä, mikäli asiakkaan saama leima poisti yleisten palvelujen vastuun palvelujen tarjoamisesta ”ongelmaasiakkaille”⁵⁷⁷. Esimerkiksi työtön nuori saattoi menettää oikeutensa työttömyysturvaan koulutuksesta ja työvoimapolitiittisista toimenpiteistä kieltäytymisen vuoksi, eikä työvoimaviranomaisten kannattanut enää kuluttaa voimavarojaan hänen työllistämisekseen. Vastuu ongelmasta siirtyi tavallaan asiakkaalle itselleen, vaikka hän oli kyvytön tekemään mitään tilanteen muuttamiseksi⁵⁷⁸. Ongelmien kasaantuessa asiakas kietoutui yhä tiukemmin kontrollin verkkoon.

Ongelma-asiakkaaksi leimattu sosiaalihuollon asiakas leimasi herkästi myös itse itsensä. Kun leima rikkoi vuorovaikutuksen asiakkaan ja ympäröivän yhteisön välillä, asiakkaan oli yhä vaikeampi luoda realistista käsitystä tilanteesta ja tilanteen muuttamiseksi käytettävissä olevista keinoista tai vastustaa itseensä liitettyjä leimoja.⁵⁷⁹ Sen sijaan hän alkoi uskoa, ettei hänellä ollut juurikaan mahdollisuuksia onnistua elämässään. Nurmi ym.⁵⁸⁰ ovat kuvanneet syrjäytymisvaarassa oleville tyypillisiä tapoja ajatella ja toimia eri tilanteissa epäonnistumisansajattelumallin avulla (kuvio 12).

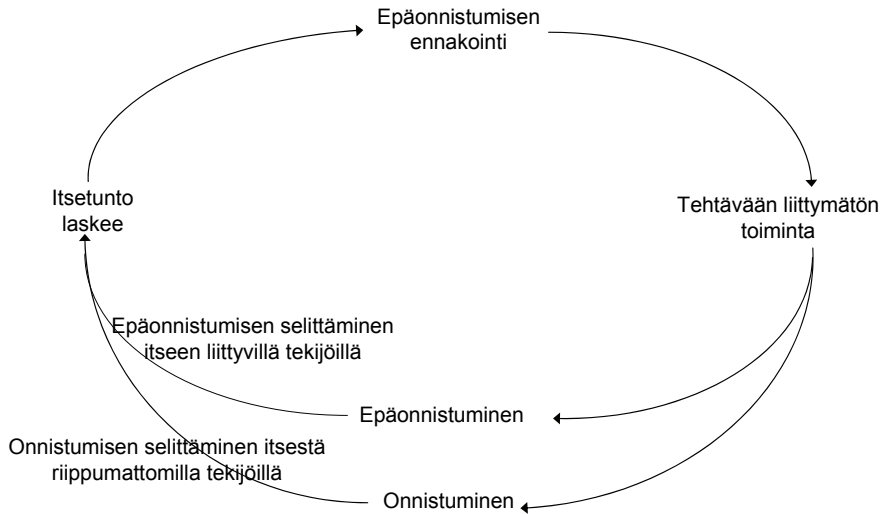
⁵⁷⁶ Vrt. vallan ja vaikutusmahdollisuuksien puute syrjäytymisen kriteerinä (mm. luku 2.2).

⁵⁷⁷ Kivinen 1989, 15.

⁵⁷⁸ Jaatinen 1995.

⁵⁷⁹ Itseleimaamisesta myös Goffman 1963, Helne 2002a, 33, Lemert 1967, Sulkunen 1994, 154–155.

⁵⁸⁰ Nurmi ym. 1992, 490–491.

Kuvio 12. Epäonnistumisensa ajattelumalli.

Ajattelumalli kuvaa hyvin myös niitä tilanteita, joissa sosiaalihuollon asiakkaat olivat leimanneet itse itsensä. Esimerkiksi lastensuojelussa osa vanhemmista koki, ettei heitä pidetty ”kyllin hyvinä” vanhempina, jolloin he jättivät käymättä lastenkotiin avohuollon tukitoimena sijoitetun lapsensa luona sosiaalityöntekijän ja muiden viranomaistahojen kehotuksista huolimatta. He kokivat, että lapsi otettaisiin joka tapauksessa heiltä pois, joten he voisivat aivan hyvin jättää käymättä lapsen luona lastenkodissa. Samalla he antoivat omalla toiminnallaan sosiaalityöntekijälle todisteita lapsenhoidon laiminlyönnistä ja lisäperusteita huostaanotolle⁵⁸¹.

Sosiaalityöntekijän ja muiden viranomaisten erityistarkkailussa oleva nuori ei puolestaan nähnyt mitään syytä lopettaa päihteidenkäyttönään ja rötöstelyään, koska hänet sijoitettaisiin joka tapauksessa kodin ulkopuolelle. Samalla hän antoi sosiaalityöntekijälle lisäperusteita sijoitukselle tai jopa huostaanotolle. Nuori toimeentulotukiasiakas ei työttömyysturvan karenssin ja toimeentulotuen leikkauk-

⁵⁸¹ Vrt. Anderson 1989, 155.

sen uhasta huolimatta jaksanut uskoa mahdollisuuksiinsa varteen otettavan koulutus- tai työpaikan löytämisessä. Samalla hän omalla toiminnallaan edesauttoi epäonnistumista. Sillä mitä itsensä leimannut asiakas teki tai jätti tekemättä eri tilanteissa, ei ollut hänen mielestään lopputuloksen kannalta mitään merkitystä

Asiakkaiden tilannetta marginalisaatiossa määrittivät myös yleisemmin erilaiset vapaaehtoiset pakot. Jopa asiakkaiden vapaaehtoisilta näyttävät ratkaisut, kuten asuinpaikan vaihto, olivat jossakin mielessä vaihtoehtottomia⁵⁸². Niin lastensuojelun asiakasperheiden kuin myös nuorten toimeentulotukiasiakkaiden muuttojen taustalla oli usein erilaisia asumiseen liittyviä ongelmia (vuokranmaksun laiminlyönti, häiritsevää elämäntapa tms.). Häättöjen ja niitä seuranneiden muuttojen syinä saattoivat olla myös ympäristön negatiiviset asenteet nuorta tai perhettä kohtaan: nuorta tai perhettä, jonka elämäntapa ei vastannut kaikin osin yleisesti hyväksytyjä tapoja, pidettiin vähintäänkin epäilyttävänä tapauksena⁵⁸³.

Marginalisaatio muuttui sulkeutuvasta konstruktiosta suljetuksi konstruktioksi, joka rajasi etukäteen sekä ongelman että sen kantajan. Marginalisaation kehyksessä sosiaalityöntekijän puhe oli ongelmapuhetta. Asiakkuusmäärittämissä haettiin selityksiä asiakkaan tilanteelle ja yleistä totuutta siitä, missä oltiin menossa. Selittävät tekijät löytyivät yleensä asiakkaan ominaisuuksista ja menneisyydestä⁵⁸⁴. Tilanteen taustalla oli monenlaisia taustaongelmia, jotka johtivat luonnonlakiin verrattavaan kausaalisuhteeseen ja ongelma-asiakkuus konstruktion sulkeutumiseen.⁵⁸⁵

Itsensä leimanneen asiakkaan kokemuksia voi kuvata termeillä huonomuus, kelpaamattomuus, toivottomuus ja avuttomuus. Itsensä leimanneen sosiaalihuollon asiakkaan identiteettiä määritti kohtelu ei-vertaisena ja syvälle omanarvontuntoon osuva nöyryytys. Kyse ei ollut enää niinkään yksittäisistä teoista ja tapahtumista, kuin asiakkaan koko identiteettiä leimaavasta häpeästä.⁵⁸⁶ Asiakas itse ei voinut kuitenkaan tehdä mitään tilanteen muuttamiseksi. Kun asiakkuus konstruoitui marginalisaationa, saattoi myös sosiaalityöntekijä kokea itsensä avuttomaksi. Koko ongelmavyöhyt tuntui kaatuvan hänen syliinsä, kun hän otti vastaan eri tahojen ilmoituksia siitä, miten huonosti perheellä tai nuorella meni⁵⁸⁷. Samalla hän

⁵⁸² Vapaaehtoiset pakot sosiaalihuollon asiakkuuden määrittäjinä (ks. luku 4.5.3).

⁵⁸³ Myös Pohjola 1994, 53.

⁵⁸⁴ Goffman 1963, 99.

⁵⁸⁵ Helne 2002a, 36–37, Jaatinen 1995, 110–114.

⁵⁸⁶ Vrt. Kortteinen & Tuomikoski 1998, 35.

⁵⁸⁷ Arnkil & Erikson 1996, 173, Peltonen 1991, 10.

koki, etteivät käytettävissä olevat keinot riittäneet ratkaisemaan asiakkaan hyvinvoinnin ongelmia⁵⁸⁸, vaan tilanteeseen puuttumisessa tarvittiin vielä järeämpiä toimenpiteitä.⁵⁸⁹

5.8 Segregaatio

Yöperhonen. 20-vuotias poika, joka nukkuu päivät ja valvoo yöt. Poika on ollut nuoruusiässä lastensuojeluasiakkaana. Nykyisin hän on asunnoton toimeentulotukiasiakas, joka majailee kavereiden nurkissa. Nuorella on rötöksiä ja lääkkeiden väärinkäyttöä. Hän ei halua mennä töihin tai kouluun. (L522)

Segregaatio on yhteydessä elämäntilanteisiin, joihin liittyy vahvaa erilaisten ongelmien päällekkäisyyttä sekä voimakasta ja pysyväisluontoista sosiaalivaltioriippuvuutta⁵⁹⁰. Mm. Myrdal⁵⁹¹ ja Goffman⁵⁹² ovat käyttäneet segregaation käsitettä jo 1940–1960-luvuilla Chicagon koulukunnan piirissä käydyssä syrjäytymiskeskustelussa⁵⁹³. Segregaatio sosiaalihuollon asiakkuustyyppityksenä viittaa lasten ja nuorten jäämiseen tai joutumiseen ikäänsä nähden normaalien elämänpiirien ulkopuolelle⁵⁹⁴.

Toimeentulotuessa segregaatio konstruoitui kroonisena toimeentulotuen tarpeena eli palkkatulojen ja erilaisten sosiaalivakuutusjärjestelmien kautta saatavien tulojen korvautumisena toimeentulotuella. Tämä niin sanottu ”ammattiasiakkuus” oli usein yhteydessä asiakkaan kouluttamattomuuteen ja työttömyyteen sekä niiden kietoutumiseen yhteen asiakkaan muiden hyvinvoinnin ongelmien kanssa.

21-vuotias työtön nuorimies, joka on asioinut toimeentulotuessa säännöllisesti siitä lähtien, kun on täyttänyt 18 vuotta. Hänen koulunkäynti on keskeytynyt jo peruskouluvaiheessa. Nuori ei hae koulutukseen, eikä sitoudu työhön. Hänellä on ollut useita työttömyysturvan karensseja työstä ja työvoimapolitiittisista toimenpiteistä kieltäytymisten vuoksi. Toimeentulotuen perusteina ovat työttömyysturvan karenssit, työttömyysturvan riittämättömyys ja vuokranmak-

⁵⁸⁸ Myös Lauronen & Pietarila 1994, 95, Mäntysaari 1991, 179–182.

⁵⁸⁹ Törrönen 1994a, 67.

⁵⁹⁰ Myös Vähätalo 1996, 28.

⁵⁹¹ Myrdal ym. 1944.

⁵⁹² Goffman 1959, Goffman 1963.

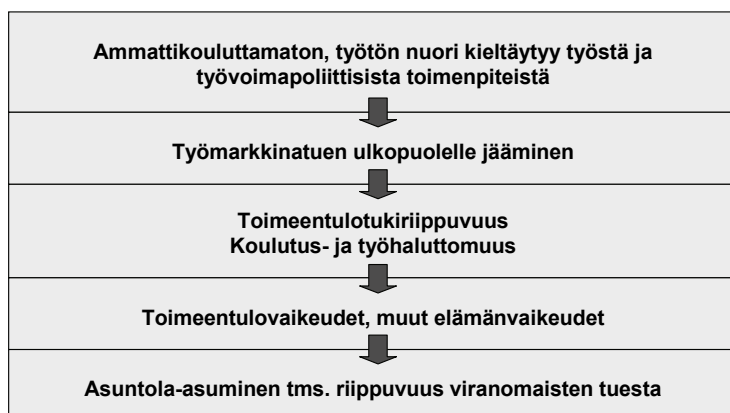
⁵⁹³ Segregaation käsitteen käytöstä Chicagon koulukunnan piirissä käydyssä syrjäytymiskeskustelussa (ks. luku 2.1).

⁵⁹⁴ Lämsä 1999b, 53.

suvaikeudet. Nuori on muuttanut useita kertoja viime vuosina ollen välillä myös ilman vakituista asuntoa. Nykyisin hän asuu avoliitossa. Myös avopuolisolla on ollut aiemmin asumiseen liittyviä vaikeuksia. Nuorella miehellä on lastensuojelutaustaa. Poliisi on tehnyt lastensuojeluilmoituksen pojan ollessa 17-vuotias. Ilmoituksen perusteena ovat olleet autovarkaudet ja syyllistyminen rattijuopumukseen. Nuorenmiehen lapsuudenperhe on ollut toimeentulotukiasiakkaana ennen isän kuolemaa. Isä on ollut ennen kuolemaansa ennenaikaisella eläkkeellä mielenterveysongelmien vuoksi. (L355)

23-vuotias nuorimies, jonka toimeentulotuen tarpeen perusteena on aiemmin ollut työttömyys. Nykyisin toimeentulotuen tarpeen keskeisenä syynä runsaaseen päihteidenkäyttöön liittyvät ongelmat. Nuori on menettänyt asuntonsa päihteidenkäyttöön liittyvien häiriöiden vuoksi. Hänellä on ollut aiemmin myös vuokratästäjä ja työttömyysturvan karensseja. Nuori on asioinut toimeentulotuen lisäksi a-klinikalla ja ollut päihdehuollon katkaisuhoidossa. Hän asuu asunnottomuuden vuoksi päihdeongelmallisille tarkoitettussa asuntolassa. (L499)

Kuviossa 13 tarkastelen erilaisten ongelmien yhteen kietoutumiseen liittyvää ammattiasiakkuutta. Mikäli ammattikouluttamaton työtön nuori ei hakeutunut koulutukseen tai työharjoitteluun, hän ei voinut saada työmarkkinatukea. Tällöin hän oli muiden tulojen puutteen vuoksi täysin riippuvainen sosiaalihuollon toimeentulotuesta. Mikäli toimeentuloriippuvuuden tulkittiin aiheutuvan koulutus- ja työhaluttomuudesta, hän ei voinut saada myöskään täyttä toimeentulotukea. Kun tilanteeseen liittyi usein myös muita elämönhallinnan ongelmia, kuten runsasta päihteidenkäyttöä ja asumisen ongelmia, saattoi yhteiskunnan tarjoama hoiva merkitä myös itsenäisen asumisen korvaamista asumisella esimerkiksi päihdeongelmallisille tarkoitettussa asuntolassa tai muutoin laitosmaisissa olosuhteissa.

Kuvio 13. Ammattiasiakkuus.

Sosiaalihuollon tehtävänä segregaatiossa oli karitaatio, pysyvän kompensaation tarjoaminen yleisen palvelujärjestelmän aukoista pudonneille⁵⁹⁵. Tavoitteena ei ollut enää asiakkaiden palauttaminen yleisten sosiaalipoliittisten järjestelmien tasolle, vaan pikemmin palvelujärjestelmän aukoista pudonneiden varastointi. Lastensuojelun puolella segregaatiossa oli kyse lapsen tai nuoren normaalin kasvu-ympäristön korvaamisesta uudella kasvu-ympäristöllä eli huostaanotosta ja lapsen tai nuoren hoidon järjestämisestä kodin ulkopuolella joko perhe- tai laitoshoidon. Huostaanoton edellytyksenä olivat kasvuolosten puutteet (esimerkiksi vanhempien päihteidenkäyttö, mielenterveysongelmat, lapsenhoidon laiminlyönti) tai lapsen oma toiminta (esimerkiksi päihteidenkäyttö tai syyllistyminen muuhun kuin vähäisenä pidettävään rikokseen), jotka vaaransivat vakavasti hänen kasvunsa ja kehityksensä. Tämän lisäksi huostaanoton edellytyksenä oli, etteivät avohuollon tukitoimet olleet mahdollisia tai ne olivat käytännössä osoittautuneet riittämättömiksi ja sijaishuollon arvioitiin olevan lapsen edun mukaista.⁵⁹⁶ Seuraava aineistokatkelma on esimerkki tällaisesta tilanteesta.

⁵⁹⁵ Vrt. Kivinen 1989, 14.

⁵⁹⁶ Lastensuojelulaki 5.8.1983/683.

Lapsiperhe, jossa on kolme alle 10-vuotiasta lasta. Molemmilla vanhemmilla on päihde- ja mielenterveysongelmia, joiden perusteella vanhemmat ovat ennenaikaisella eläkkeellä. Vanhemmat ovat kyvyttömiä huomioimaan lasten tarpeita. Vanhimmalla lapsella on levottomuutta ja käytöshäiriöitä, nuorimmalla kehityksen viivästymä. Lapsista kaksi vanhinta ovat karkailleet kotoa. Perhe on asioinut vanhempien ongelmien vuoksi mielenterveystoimistossa ja lasten kasvatusvaikeuksien vuoksi kasvatus- ja perheneuvolassa. Lapsilla on ollut ennen koulun aloittamista hoitopaikka päiväkodissa lastensuojeluperustein. Perhe on saanut apua myös kodinhoitoon. Lapset on jo aiemmin sijoitettu avohuollon tukitoimena lastenkotiin. Avohuollon sijoituksen aikana vanhemmille on annettu aikaa hoitaa kotiasiat kuntoon ja kehotettu heitä käymään lasten luona lastenkodissa päivittäin. Koska kotitilanne ei ole muuttunut sijoitusaikana parempaan suuntaan ja vanhemmat eivät ole käyneet sovittun mukaisesti säännöllisesti lapsia tapaamassa, lapset on otettu huostaan. (L029, L030 ja L031)

Vaikka asiakkaan riippuvuus yhteiskunnan tuesta täytti sikäli syrjäytymisen kriteerit, että asiakkaan tilanne poikkesi normaalitilanteesta ja siihen liittyivät asiakkaan rajoitetut mahdollisuudet vaikuttaa asioihin, ei tilanne kokonaisuudessaan ollut näin yksioikoinen. Tilanne ei ollut välttämättä sama esimerkiksi eri osapuolten näkökulmista tarkasteltaessa. Kun lapsi oli otettu huostaan, olivat vanhemmat menettäneet oikeutensa lapsen lähikasvattajina, jolloin heidät oli syrjäytetty lapsen päivittäisestä huollosta ja kasvatuksesta⁵⁹⁷. Mikäli tilannetta tarkastellaan lapsen näkökulmasta, konstruoitui siitä monessa tapauksessa varsin toisenlainen kuva⁵⁹⁸. Erityisesti varhaisina elinvuosinaan kodin ulkopuolelle sijoitettujen lasten asiakirjoissa merkinnät rajoittuivat usein tietoon sosiaalityöntekijän vuosittaisista kotikäynneistä sijaiskodissa. Asiakirjamerkintöjen vähäisyys merkitsi sosiaalihuollon asiakirjoissa yleensäkin sitä, ettei lapsella ollut suurempia ongelmia. Osalla huostaan otetuista lapsista tilanne vastasi pikemmin karsiutujien elämäntilannetta, kuin vakavampiaasteista riippuvuutta yhteiskunnan tuesta. Sijoituksessa sinänsä oli kyse pysyvästä kompensatiosta ja lapsen kasvuympäristön korvaamisesta toisella. Sijoitus saattoi merkitä lapsen näkökulmasta jopa kokonaan uuden elämän alkua. Tätä kuvaa vahvasti osaltaan se, että osa lapsista sai huostaanoton

⁵⁹⁷ Anderson 1989, 134, Aronen 1994, 30.

⁵⁹⁸ Aronen 1994, 31, Tolonen 2004, 22.

jälkeen uuden sukunimen. Sosiaalihuollon funktiona sijoituksen jälkeen oli lähinnä sijaisperheen voimavarojen täydentäminen ja lapsenhoidosta perheelle aiheutuvien kulujen kompensoiminen. Lapsen lähikasvattajina toimivat sijaisvanhemmat. Biologiset vanhemmat säilyivät tästä huolimatta lasten huoltajina, muutamia poikkeustapauksia lukuun ottamatta. Tämä mahdollisti myös lapsen suhteen omaan taustaansa työstämisen nuoruusiässä⁵⁹⁹.

Asiakirjatietojen perusteella parhaimmat mahdollisuudet selviytyä olivat niillä lapsilla, jotka oli otettu huostaan jo varhaisessa vaiheessa. Kasvu epävakaissa olosuhteissa ja avohuollon sijoitusten ja kotiin paluun vuorottelu sijaan altisti lapset myös tuleville ongelmille⁶⁰⁰. Pysyvemmän sijoituksen vaiheessa ei ollut tällöin kyse enää ainoastaan kasvuolosuhteista, jotka vaaransivat lapsen terveen ja tasapainoisen kasvun ja kehityksen, vaan myös lapsen omasta oireilusta. Tämä korostui erityisesti tilanteissa, joissa ainakin jommankumman vanhemman kasvuolosuhteet olivat olleet epävakaat ja ongelmien ylisukupolvien jatkuva periytyminen ulottui jo vähintään kolmanteen sukupolveen⁶⁰¹. Vanhempien oli vaikea antaa lapsilleen sitä, mitä ilman he itse olivat jääneet kasvuajanaan.

23-vuotias pitkäaikaistyötön nuorimies tulotuen pitkäaikaisasiakkaana. Ex-vaimo on joutunut hakeutumaan Ensi- ja turvakotiin miehen väkivaltaisuutta pako. Pariskunnan yhteinen lapsi on otettu huostaan. Niin lastensuojelukuin toimeentulotukiasiakkuuskin jatkuvat jo toisessa sukupolvessa. (L655)

Myös toimeentulotukiköyhyys saattoi siirtyä sukupolvelta toiselle. Heikkilän⁶⁰² mukaan toimeentulotukiköyhien perheiden lasten varhainen sosialisatio poikkeaa vakaammassa olosuhteissa kasvaneiden lasten sosialisatiosta siinä määrin, että heistä itsestään tulee usein toimeentulotukiasiakkaita. He ovat voineet oppia jopa pitämään toimeentulotukea ensisijaisena toimeentulomuotona.⁶⁰³

Epävakaat kasvuolosuhteet eivät silti deterministisesti tuota erilaisia ongelmia⁶⁰⁴. Vaikka nuoruusiässä huostaanotettujen joukossa oli epävakaissa olosuhteissa kasvaneita lastensuojelun pitkäaikaisasiakkaita, ei epävakaista kasvuolosuhteita voi pitää automaattisesti nuorten oireilun syynä. Kun sosiaalityöntekijä mer-

⁵⁹⁹ Ks. luku 4.5.2.

⁶⁰⁰ Myös Bardy 1989, 12–13, Bardy 2001, 68–69, 74.

⁶⁰¹ Myös Bardy 2001, 69–75, Forssén 1993, 131–134.

⁶⁰² Heikkilä 1990, 51.

⁶⁰³ Myös Koskinen 1991.

⁶⁰⁴ Furman 1997, 14–16.

kitsi nuoren lastensuojelutarpeen yhdeksi perusteeksi esimerkiksi lapsenhoidon laiminlyönnin, piti hän kasvuolosuhteita yhtenä syynä nuoren oireiluun. Olipa nuoren oireilu yhteydessä kasvuun epävakaina olosuhteissa tai ei, olivat nuorten vaikeudet usein vaikeammin ratkaistavia kuin varhaisempina elinvuosina huostaan otettujen lasten ongelmat. Kun varhaisina elinvuosina huostaanotetuilla lapsilla sijaishuollon tarvetta perusteltiin pääsääntöisesti kodin olosuhteilla, nuorten huostaanottojen perusteina olivat ensisijaisesti heidän omaan toimintaansa liittyvät tekijät. Heidän syrjäytyneisyytensä astetta kuvasi jo huostaanottovaiheessa usein passiivinen poikkeavuus, joka ilmeni muun muassa päihde- tai huumeriippuvuutena tai vakavana rikoskierteenä. Tilanne ei ollut enää nuoren itsensä hallinnassa. Ääritapauksissa myös vanhemmat saattoivat pelätä oman lapsensa väkivaltaista käyttäytymistä.

Sijoitettujen lasten ja nuorten syrjäytymisen uhka konstruotui lähinnä tukitoimenpiteiden riittämättömyytenä. Joillekin nuorille ei ollut helppo löytää sopivaa sijoituspaikkaa ongelmien jatkuessa ja kasautuessa vielä huostaanottopäätöksen jälkeenkin⁶⁰⁵. Asiakkuusmäärittystä värittivät tällöin useat epäonnistumiset sijoituksissa ja sijoituspaikan vaihdokset. Tilanne oli kutakuinkin vastaava nuorella toimeentulotukiasiakkaalla, jolla toistuvat päihdehuollon katkaisuhuoltojaksot ja muut erityistoimenpiteet eivät tuoneet pysyvää muutosta tilanteeseen. Vaihtoehdot näyttivät näissä tilanteissa olevan vähissä. Vaihtoehtoina olivat lähinnä pysyvä sosiaalivaltio riippuvuus tai uupuminen jatkuvaan taisteluun tuulimyllyjä vastaan. Jos edes valon kajastusta tunnelin päässä oli vaikea havaita, oli asiakkaan vaikea uskoa parempaan tulevaisuuteen.

5.9 Syrjäytyminen

”Lapsiperhe, jossa isä on kuollut epäselvissä olosuhteissa jo ennen lapsen syntymää. Isä ehkä selviytyi hengiltä ylitsepääsemättömältä tuntuvan elämäntilanteen edessä” (Kenttämuistiinpanot)

Syrjäytyminen ei ole muiden sosiaalihuollon asiakkuustyyppitysten kanssa yhteismitallinen sikäli, että tarkoitan syrjäytyneillä aiemmin sosiaalihuollossa asioineita,

⁶⁰⁵ Aronen 1994, 35.

jotka olivat selviytyneet hengiltä⁶⁰⁶. Syrjäytymisen käsitettä on käytetty eri maissa käydyssä syrjäytymiskeskustelussa jo useiden vuosikymmenien ajan⁶⁰⁷. Useimmiten sen merkitys ei ole ollut yhtä totaalinen kuin itse käyttämäni syrjäytymisen käsitteen merkitys. Tähän on vaikuttanut osaltaan käsitteen kaksoismerkitys: käsitteellä viitataan sekä syrjäytymiseen syrjäytyneisyyden tilana, että prosessina, joka johtaa tähän tilanteeseen⁶⁰⁸. Vähätalo⁶⁰⁹ on puolestaan käyttänyt omassa luokituksessaan termiä totaalinen syrjäytyminen. Käsittääkseni myöskään hän ei viittaa käsitteellä yhtä totaaliseen tilanteeseen, mitä minä teen tässä luvussa. Totaalinen syrjäytyminen Vähätalon käyttämässä merkityksessä näyttäisi vastaavan pikemmin segregaatiota täydellisenä riippuvuutena yhteiskunnan tuesta kuin syrjäytymistä hengiltä selviytymisenä elämänhallinnan ja syrjäytymisen välisen ulottuvuuden ääripäänä.

Täydellisen syrjäytymisen uhka hengiltä selviytymisenä konstruoitui asiakirja-aineistossa sosiaalihuollon asiakkaiden suhteellisen korkean kuolleisuuden kautta. Lähes joka kymmenennen nuorisohuollon ja sijais- ja jälkihuollon asiakkaana olevan lapsen tai nuoren isä oli kuollut. Kun isää ja isän toimintaa koskevat tiedot olivat lähes joka toisen lapsen asiakirjoissa puutteellisia, oli isättömien lasten osuus lastensuojelun asiakkaista todennäköisesti tätäkin suurempi. Myös lastensuojelulasten äitien ja nuorten toimeentulokiasiakkaiden joukossa oli yksittäistapauksia, jotka eivät olleet selviytyneet hengissä.

Sosiaalihuollon asiakkaiden korkea kuolleisuus selittyy osin tähän ryhmään kuuluvien itsetuhoisella käyttäytymisellä. Esimerkiksi runsaassa päihteidenkäytössä oli kyse epäsuorasta itsetuhosta, joka lisäsi ennenaikaisen kuoleman riskiä. Tämän lisäksi asiakirjoissa oli viittauksia aiemmin sosiaalihuollon asiakkaana olleen henkilön tai hänen lähiomaisensa kuolemaan oman käden kautta tai muutoin hämärissä olosuhteissa. Oman käden kautta tai muutoin itsetuhoisen käyttäytymisen seurauksena kuolleet olivat selviytyneet vaikeasta elämäntilanteesta hengiltä. Kekkosen ym.⁶¹⁰ tutkimuksen mukaan itsemurhien suhteen riskiryhmiin kuuluvat muun muassa seuraavat sosiaalihuollon asiakasryhmät:

⁶⁰⁶ ”Selviytyä hengiltä” on Irmeli Järvensivun (1993) itsemurhatutkimuksessaan käyttämä termi. Käsite kuvaa elämäntilanteita, joissa yksilö ei näe muita vaihtoehtoja kuin kuolema selviytyä elämäänsä esiintyvissä ongelmista.

⁶⁰⁷ Ks. luku 2.1

⁶⁰⁸ Ks. luvut 2.2. ja 2.3.

⁶⁰⁹ Vähätalo 1996, 3.

⁶¹⁰ Kekkonen ym. 1991, 45–49.

- keski-ikäiset sosiaalisesti syrjäytyneet alkoholiongelmaiset miehet
- sosiaalisesti sopeutumattomat nuoret miehet
- elämässään umpikujaan ajautuneet moniongelmaiset naiset

Myös tämän tutkimuksen aineistojen perusteella lisääntynyt itsemurhariski ja epäsuoraan itsetuhoon liittyvä ennenaikaisen kuoleman riski koskettivat erityisesti yksinasuvia miehiä. Tämä joukko koostui toisaalta avioeron jälkeen yksinjääneistä miehistä, toisaalta yksinasuvista nuorista toimeentulotukiasiakkaista, jotka eivät oikein saaneet otetta elämästään. Olipa kuoleman syynä itsetuhoisen käyttäytyminen, sairaus tai onnettomuus ja olipa sillä mitään yhteyttä kuolemaa edeltäneeseen elämäntilanteeseen tai ei, täytti syrjäytyminen uloslyöntinä hengiltä selviytymisen kriteerit siinä mielessä, että kuollut ei voinut enää selviytyä hengissä.

Syrjäytymiseen liittyvä selviytymisen mahdollisuus kosketti kuolleen yksilön sijaan hänen läheisiään ja heidän selviytymistään läheisen henkilön kuoleman jälkeisessä tilanteessa. Heidän osaltaan tilanteenmäärittely jäi kuitenkin avoimeksi mahdollistaen erilaiset tilanteenmäärittelyt integraatiosta ja karsiutumisesta aina segregatioon ja syrjäytymiseen saakka. Itsemurhan tehneen lähimaiset saattoivat selviytyä läheisen menetyksestä lähiyhteisön tuella tai tarvittaessa selviytyäkseen taloudellista tukea. Mikäli perheenjäsenen kuolemassa oli kyse tilanteesta, jossa lapsi menetti molemmat tai ainoan vanhempansa, oli yhteiskunnalla velvollisuus ottaa vastuu orvoksi jääneen lapsen huolenpidosta ja kasvatuksesta. Itsetuhoisen käyttäytyminen saattoi joissakin tapauksissa toimia mallina myös muille perheenjäsenille. Toisaalta jäljelle jääneet perheenjäsenet ja muut läheiset saattoivat selviytyä läheisen kuoleman jälkeen jopa paremmin kuin sitä ennen, joko sen vuoksi, että elämäntilanteesta tapahtui lopulta muutos tai sen vuoksi, että myös viranomaiset reagoivat lopulta avuntarpeeseen. Syrjäytyminen palautuikin perheenjäsenten elämäntilanteiden kautta erilaisiin mahdollisiin asiakkuusmäärittelyihin. Samanlaisessakaan tilanteessa ei ollut vain yhtä mahdollista asiakkuusmäärittelyä, vaan erilaisia mahdollisia todellisuuksia tilannekohtaisista tekijöistä ja valitusta näkökulmasta riippuen.

5.10 Asiakkuuden moninaisuus

Elämä itsessään ei ole yksiulotteinen, lineaarinen ja ehyt kokonaisuus. Tämä elämän monisärmäisyys ja -ulotteisuus tulee esille erityisesti, kun tutkimuksen koh-

teena ovat asiakkaiden elinolojen ja elämäntilanteiden tiettyinä ajankohtana sijaan elämäntilanteiden vuorovaikutuksellisuus ja niiden kehittyminen prosessina⁶¹¹. Myös tässä tutkimuksessa on relevantimpaa puhua yhden ja yhtäläisen sosiaalihuollon asiakkuuden sijaan asiakkuuksista, niistä asiakkuustyyppityksistä, joita sosiaalihuollon asiakkaat voivat saada eri tilanteissa ja elämäntilanteita eri näkökulmista tarkasteltaessa. Sosiaalihuollon asiakkaalla on monet kasvot.

Olen edellä tarkastellut asiakkuuden moninaisuutta erilaisia asiakkuustyyppettä kuvaavan mallin avulla. Tässä luvussa tarkastelen asiakkuusmääritysten jaottelea tyypeiksi, asiakkuustyyppettä asiakkuusprosessien eri vaiheiden kuvaajina sekä mahdollisia asiakkuusmäärityksiä tyyppityksinä, joita asiakas voi saada eri tilanteissa tai tilanteita eri näkökulmista tarkasteltaessa⁶¹². Tämän lisäksi tarkastelen luvun lopuksi asiakkuudesta käytäviä neuvotteluja erilaisten asiakkuusmääritysten ja niiden eri merkitysten tuottamisena.

5.10.1 Asiakkuuksien tyypittely

Asiakkuuden moninaisuudessa on kyse ensinnäkin sosiaalihuollon asiakkaiden jaottelusta asiakkuustyyppettiin, joihin kuuluvat muistuttavat keskeisiltä piirteiltään toisiaan ja toisaalta eroavat tietyin kriteerein muihin tyyppettiin kuuluvista. Eri asiakkuustyyppit asiakkuuden kehyyksen muunnoksina⁶¹³ ovat kulttuurisia mallitarinoita, jotka kuvaavat tietyntyyppisten ongelmien ja niiden ratkaisussa käytettyjen toimenpiteiden liittymistä toisiinsa asiakkuusmääritysten peruslogiikkana. Tarkastelen tässä luvussa eri asiakkuustyyppien rakentumista niiden sisällönerittelyn ja tyyppien välisen eronteon kautta. Tämän lisäksi tarkastelen tässä tutkimuksessa rakentuneen tyyppijaotuksen⁶¹⁴ suhdetta asiakkuustyyppien perusjaotukseen sekä eri asiakkuustyyppettiin liittyviin sosiaalihuollon tehtäviin ja sosiaalihuollon rooliin muiden palvelu- ja tukijärjestelmien turvaverkkona⁶¹⁵.

Asiakkaiden tyypittelyn lähtökohtana tässä tutkimuksessa oli jo aineiston keruuvaiheessa tekemäni havainto siitä, että sosiaalihuollon asiakkaat eivät olleet kiinteä ryhmä. Osa asiakkaista tarvitsi vähän tukea, osa oli sosiaalityöntekijän seurannassa, osan kuulussa sosiaalihuollon varsinaisiin asiakkaisiin, joiden tuen

⁶¹¹ Vrt. Heino 1997, 16–17.

⁶¹² Vrt. asiakkuuden kehyyksen muunnokset (Goffman 1974, 156, Puroila 2002a, 47, luku 3.2.2).

⁶¹³ Asiakkuuden kehysten muunnokset (ks. luku 3.2.2).

⁶¹⁴ Kuvio 10 ja luvut 5.1—5.9.

⁶¹⁵ Sosiaalihuollon roolista muiden palvelu- ja tukijärjestelmien turvaverkkona (ks. luvut 1.2 ja 2.4).

tarve oli runsaampaa ja jatkuvampaa⁶¹⁶. Asiakkuustyyppi- jaotuksessa on itse asiassa kyse tämän asiakkuuden perustyyppi- jaotuksen hienojakoisemmasta versiosta, erilaisten elämänhallinnan ja syrjäytymisen ulottuvuudella jäsenyvi en asiakkuustyyppi en konstruoimisesta asiakirja-aineiston avulla sekä muodostuneiden asiakkuustyyppi en ristiinvalidoinnista niiden sisällönerittelyn ja eronteodynamiikan kautta⁶¹⁷.

Asiakkuustyyppi en konstruoinnin alkuvaiheessa tyyppi- jaotus oli sidoksissa yksittäisiin tapauskuvauksiin, joita vertasin asiakkuuden perustyyppi eihin. Tyyppi- jaotuksen ensimmäisessä versiossa käytin elämänhallinnan ja syrjäytymisen ulottuvuudella jäsentämistäni tyyppi eistä nimityksiä selviytyjä, karsiutuja, syrjäytymisvaara ja syrjäytyjä, joiden lisäksi tarkastelin ulottuvuuden ääripäänä totaalista syrjäytymistä⁶¹⁸, moniongelmaisuuteen liittyvää täydellistä riippuvuutta sosiaalihuollon tuesta⁶¹⁹. Asiakkuustyyppi en erot näyttäytyivät tässä vaiheessa nimenomaan asiakkaiden ja asiakasryhmien välisinä eroina, jota voidaan pitää asiakkuustyyppi en konstruoinnin ensimmäisenä vaiheena.

Jatkaessani erilaisten asiakkuustyyppi en etsimistä aineistosta ja löytämieni tyyppi en sisällönerittelyä jouduin miettimään, mihin asiakkuustyyppi iin asiakas kuului saadessaan eri tilanteissa erilaisia asiakkuusmääri tyksiä. Tämä jo aineistonkeruuvaiheessa tekemäni havainto vahvisti näkemystä siitä, että erilaisissa asiakkuustyyppi eissä ei ollut kyse niinkään asiakkaista yksilöinä kuin erilaisista asiakkuuden määrittelytilanteista kehysanalyysin tarkoittamassa merkityksessä vastauksina kehysanalyysin peruskysymykseen ”mitä täällä tapahtuu”⁶²⁰. Tyyppi- jaotuksen konstruoinnin toisessa vaiheessa käytin löytämistäni asiakkuustyyppi eistä nimityksiä selviytyminen, karsiutumisen, syrjäytymisvaara, marginalisaatio ja syrjäytyminen⁶²¹.

Lopulliseen tyyppi- jaotukseen päädyin todettuani, että osa asiakkuustyyppi eistä oli sisäisesti jännitteisiä ja ne pitivät sisällään asiakkuustyyppi ejä, jotka olivat jollain osin jopa toisilleen vastakkaisia. Tämä jännitteisyys ja tyyppi en sisäinen heterogeenisuus koski erityisesti karsiutumista ja marginalisaatiota asiakkuustyyppi e-

⁶¹⁶ Kivinen 1994, 127–137, myös Lapset ja nuoret Oulussa... 2001, 26.

⁶¹⁷ Charmaz 2000, 515, Goffman 1967, 2–3, Goffman 1974, Peräkylä 1990, 153–159, Päivärinta 1997, 17–21.

⁶¹⁸ Vrt. Totaalinen syrjäytyminen Vähätalon (1996, 3) käyttämässä merkityksessä.

⁶¹⁹ Lämsä 1998b.

⁶²⁰ Goffman 1974, 9. Kehysanalyysi tutkimuksen teoreettis-metodologisena lähtökohdana (luvut 3.2.2 ja luvun 5 ingressi).

⁶²¹ Lämsä 1999b.

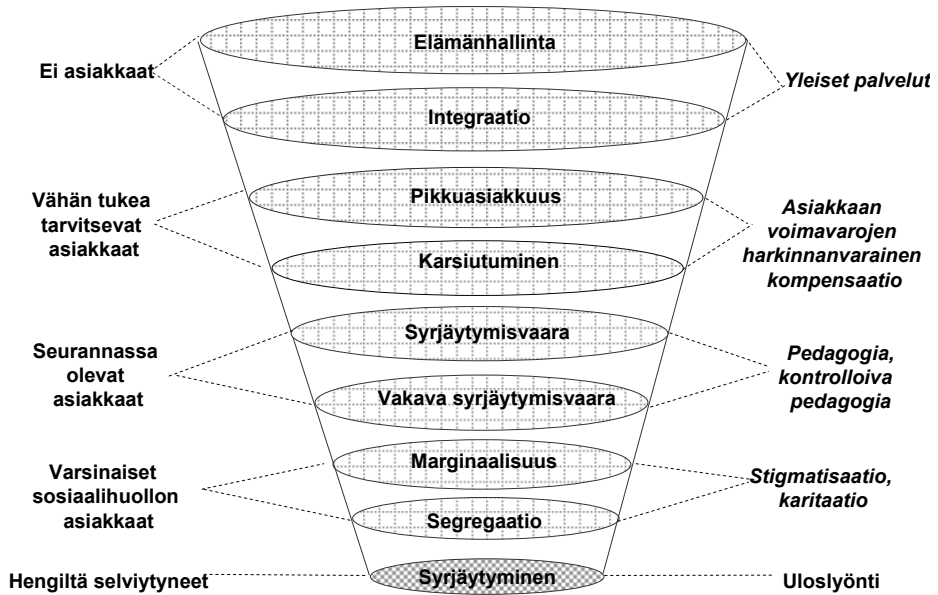
nä. Karsiutumiseen sisällyttämässäni asiakkuusmäärittelyssä saattoi olla kyse hetkellisestä tuen tarpeesta. Tuen tarve saattoi olla myös pidempiäaikaista, kunhan se pysyi vähäisenä. Marginalisaatiossa asiakas saattoi puolestaan vastustaa sosiaalihuollon toimenpiteitä tai alistua niihin. Jännitteiden kautta konstruoitunut asiakkuustyyppien eronteon dynamiikka sai minut lisäämään tyyppiijaotukseen kaksi uutta asiakkuustyyppiä: pikkuasiakkuus ja vakava syrjäytymisvaara. Lopullisessa tyyppiijaotuksessa on mukana seitsemän erilaista asiakkuustyyppiä: integraatio, pikkuasiakkuus, karsiutuminen, syrjäytymisvaara, vakava syrjäytymisvaara, marginalisaatio ja segregatio, joiden lisäksi tarkastelen elämänhallintaa ja syrjäytymistä asiakkuustyyppien syrjäytyneisyyden astetta kuvaavan ulottuvuuden ääripäinä⁶²². Löysin aineistosta siis yhteensä yhdeksän erilaista asiakkuusmäärittystä asiakkuustyyppinä. Asiakkuustyyppien sisällönerittely ja niiden eronteon dynamiikan tarkastelu ei tuottanut tämän jälkeen enää kokonaan uusia asiakkuustyyppijä. Löytämässäni uusissa tyypeissä oli sen sijaan kyse asiakkuuden kehyyksen kerroksisuuden tuottamasta variaatiosta⁶²³ asiakkuustyyppien sisällä. Esimerkiksi integraatio määrittyi ”ei asiakkuuksina” ja edelleen ”ei vielä” ja ”ei enää asiakkuuksina”, asiakkuuden kerroksisuutta kuvaavina integraatiokehyyksen muunnoksina. Erilaisia asiakkuustyyppijä asiakkuuden rekonstruktioina kuvaavassa mallissa oli näin saavutettu teoreettinen saturaatio.

Kuviossa 14 tarkastelen löytämäni asiakkuustyyppien suhdetta asiakkuuden perustyyppisiin sekä sosiaalihuollon tehtäviin ja rooliin yleisen palvelu- ja sosiaalivakuutusjärjestelmän turvaverkkona. Sosiaalihuollon tehtävänä on palveluiden tuottaminen erityisesti niille yksilöille ja ihmisryhmille, joiden omat voimavarat eivät riitä erilaisista ongelmista selviytymiseen ja jotka ovat pudonneet yhteiskunnan yleisen palvelu- ja tukijärjestelmän aukoista. Asiakkuustyyppiijaotus on palautettavissa asiakkuuden perustyyppisiin, mikäli ”ei asiakkaat” ja ”hengiltä selviytyneet” huomioidaan omana tyyppinä. Myös sosiaalihuollon rooli yleisen palvelu- ja tukijärjestelmän turvaverkkona jäsentyy näiden perustyyppien kautta. Sosiaalihuollon palveluiden kohdejoukkona ovat erityisesti varsinaiset sosiaalihuollon asiakkaat, joiden tilannetta luonnehtii erilaisten ongelmien pitkittyminen ja kasautuminen niin, että ne eivät ole enää hallittavissa. Niiden asiakkaiden kohdalla, joilla tuen tarve on tilapäisempää tai vähäisempää, asiakkuusmäärittely ei ole

⁶²² Ks. luvut 5.1–5.9.

⁶²³ Asiakkuuden kehyyksen muunnokset voidaan istuttaa toistensa sisään tai päälle (Puroila 2002a, 41–42).

yhtä selvä. Kaikissa tapauksissa ei ole selvää, kuuluuko asiakkaan auttaminen pikemmin jonkun muun organisaation kuin sosiaalihuollon tehtäviin. Se että asiakas ei tiedä, mistä hakea tukea tai hän ei saa sitä tarvitessaan, johtaa eri tilanteissa herkästi paitsi tuen saamisen viivästymiseen, usein myös ongelmien pitkittymiseen ja kasautumiseen.

Kuvio 14. Sosiaalihuollon erilaiset asiakkuustyyppit ja sosiaalihuollon rooli yleisen palvelujärjestelmän turvaverkkona.

Erilaisissa asiakkuustyypeissä ja asiakkaiden luokittelussa asiakkuustyypeiksi on kyse nykyisyydestä tässä ja nyt tilanteina, joiden kautta asiakkaan ja sosiaalityöntekijän roolit muotoutuivat eri tilanteissa⁶²⁴. Tämän ohella asiakkuustyyppijä voidaan hyödyntää asiakkuusprosessien kuvauksissa, joissa on kyse paitsi nykyhetken tässä ja nyt tilanteista, myös asiakkuushistoriasta aiempina tässä ja nyt -tilanteina.

⁶²⁴ Roolien rakentuminen asiakkuuden kehyksissä (luvut 3.2.1–3.2.2 ks. myös Berger & Luckman 1966, 72–75).

5.10.2 Asiakkuusprosessit

Asiakkuuden moninaisuudessa ei ollut kyse ainoastaan asiakkaiden jaottelusta eri tyypeiksi asiakkuuden perusteena olevien hyvinvoinnin ongelmien ja tarjotun tuen perusteella. Siinä oli kyse myös asiakkuusprosesseista ja asiakkaan siirtymistä asiakkuustyyppistä toiseen prosessin edetessä⁶²⁵. Asiakkuudesta käytävä neuvottelu oli periaatteessa koko ajan avoin uusille tyyppityksille. Asiakkuuden kehyyksen eri muunnoksissa asiakkuusprosessien kuvaajina oli kyse kehysten vaihdoksista eli asiakkaan tilanteen tarkastelusta asiakkuuden kehyyksen eri muunnoksen kautta tilanteen muuttuessa⁶²⁶. Myös yksittäisen asiakkaan asiakirjoihin sisältyi usein useita erilaisia asiakkuusmäärittäjiä⁶²⁷. Pikkuasiakkuuden muuttuminen akuutin tilanteen jälkeen integraatioon liittyväksi ”ei enää” asiakkuudeksi on yksi esimerkki asiakkuustyyppien käytöstä asiakkuusprosessien kuvauksessa. Tässä luvussa tarkastelun kohteina ovat asiakkuusprosessin luonne ja dynamiikka, toisin sanoen ne tekijät, jotka määrittävät asiakkuutta liikuttaessa elämänhallinnan ja syrjäytymisen ulottuvuudella kohti jompaakumpaa ääripäätä.

Pelkistetyimmillään syrjäytymisprosessissa on kyse siirtymisestä elämänhallinnasta kohti syrjäytymistä. Elämänhallinnassa ja integraatiossa sosiaalihuollon asiakkuusmäärittäjästä ei syntynyt, vaan asiakkaan oletettiin ja odotettiin selviytävän omien voimavarojensa, lähiyhteisön tuen ja yleisen palvelujärjestelmän tarjoamien palvelujen avulla. Pikkuasiakkuudessa ja karsiutumisessa asiakkuus määrittyi ensisijaisesti taloudellisen tuen tarpeena ja muista asioista ei juuri puhuttu. Syrjäytymisvaarassa ja vakavassa syrjäytymisvaarassa asiakkaan intimitettiin rajoitettiin. Lastensuojeluilmoituksen tekijänä saattoi olla esimerkiksi naapuri, päivähoitaja tai lähisukulainen, joka oli huolestunut lapsen tilanteesta. Vastaavalla tavalla myös nuorten toimeentulotukiasiakkuutta määrittivät muilta viranomaisilta saadut ilmoitukset nuoren koulutus- ja työhaluttomuudesta ja yleensäkin hänen kyvyttömyydestään hoitaa asioitaan. Nuori oli lähiympäristön ja eri viranomaisten lisääntyneen kontrollin kohteena. Marginalisaatiota ja segregatiota määrittivät asiakkaan itsemääräämisoikeuden rajoittuminen ja subjektiivinen menetys. Niissä oli kyse elämäntilanteista, joissa jonkun oli pakko puuttua tilanteeseen. Syrjäytymistä määrittänyt tietynlainen toivottomuus ja avuttomuus ylitsepääsemättömiltä tun-

⁶²⁵ Tyypin käyttö prosessin kuvauksessa (ks. Alasuutari 1993, 76).

⁶²⁶ Asiakkuuden kehyyksen muunnoksista (ks. luku 3.2.2).

⁶²⁷ Lämsä 1998b, 20–23, Päivärinta 1997, 23.

tuvien ongelmien edessä. Prosessi saattoi edetä myös syrjäytymisestä kohti elämänhallintaa.

Syrjäytymisprosessin eri vaiheissa tehdyissä asiakkuusmäärittelyissä oli kyse asiakkaan itsemääräämisoikeudesta ja yksilö-yhteiskuntasuhteen sekä siihen läheisesti liittyvän subjekti-objektisuhteen hetki hetkeltä tapahtuvasta uudelleenmäärittelystä. Samalla siinä oli kyse asiakkaan suhteesta sosiaalihuoltoon ja sen työkäytäntöihin⁶²⁸. Siirtyminen elämänhallinnasta kohti syrjäytymistä merkitsi siirtymistä intimiteetistä kohti pakkoja. Kun prosessin alkuvaiheessa tuettiin asiakkaan voimavaroja ja etsittiin ratkaisuja akuutteihin ongelmiin, siirtyi painopiste prosessin edetessä ongelmakeskeiseen kontrolliin. Vähätalo⁶²⁹ on verrannut tätä siirtymää siirtymiseen primaarista, tulomenetyksien kompensatioon perustuvasta tuesta sekundaarin kontrollin kautta ”viimeiselle rannalle”, jossa tavoitteena on asiakkaan minimi toimeentulon ja elossa säilymisen turvaaminen⁶³⁰.

Syrjäytymisprosessin edetessä vaihe vaiheelta elämänhallinnasta kohti syrjäytymistä kontrolliverkko asiakkaan ympärillä kiristyi. Alkuvaiheessa asiakkaalle tarjottiin lähinnä tukea, johon ei vielä liittynyt juuri lainkaan kontrollia (voimavarojen kompensatio). Asiakas määrittyi valintoja tekevänä ja itse omaa elämäänsä ohjaavana subjektina. Elämänlangat olivat hänen omissa käsissään satunnaisista hyvinvoinnin ongelmista huolimatta. Asiakkaalla oli tässä vaiheessa myös mahdollisuus valita, tarvitsiko hän tukea, ja millainen tuki oli reaalityönteossa tarpeen. Asiakkuuden seuraavissa vaiheissa asiakas oli sosiaalityöntekijän ja muiden viranomaisten kontrollin kohteena ja hänen toimintaansa pyrittiin ohjaamaan yleisesti hyväksytyjen toimintatapojen suuntaan (pedagogia). Prosessin edetessä kohti syrjäytymistä sosiaalityöntekijä tiukensi asiakkaaseen kohdistuvaa kontrollia edelleen joko kasvatuspyrkimystensä tehostamiseksi tai sen vuoksi, ettei kasvatuksella oltu saatu aikaan toivottuja tuloksia. Samalla asiakas leimautui ongelmatapaukseksi, jonka kohdalla sosiaalihuollon tavanomaiset toimenpiteet eivät tuottaneet toivottuja tuloksia (stigmatisaatio eli leimaaminen). Leimautumisen seurauksena asiakas todettiin kyvyttömäksi huolehtimaan asioistaan, mikä oikeutti ja velvoitti viranomaisten puuttumisen asiakkaan elämään entistä totaalidemmin (ka-

⁶²⁸ Vrt. syrjäytyminen suhdekäsitteenä (Siljander 1996, 8).

⁶²⁹ Vähätalo 1998, 70.

⁶³⁰ Vrt. syrjäytymisen ehkäisy, hyvinvoinnin ongelmien lievittäminen ja ongelmien korjaaminen sosiaalipedagogisen toiminnan tavoitteina (Hämäläinen & Kurki 1997, 192).

ritaatio; hoiva, pysyvä kompensatio). Asiakkaasta tuli itse omaa elämäänsä ohjaavan subjektin sijaan muiden toimenpiteiden kohteena oleva objekti⁶³¹.

Asiakkuuden edetessä syrjäytymisprosessin vaiheesta toiseen sosiaalitoimi astui yhä syvemmälle asiakkaan yksityiselämän alueelle ja sääтели muun muassa asiakkaan perhesuhteita. Tämä säätelö tapahtui osin muun viranomaisverkoston (mm. lastenneuvola, päiväkoti ja koulu) avustuksella. Lastensuojelun sosiaalityöntekijä saattoi sopia viranomaisverkoston eri toimijoiden kanssa, että he ilmoittivat hänelle aina, mikäli lasta ei esimerkiksi tuotu säännöllisesti neuvolatarkastuksiin tai lapsi oli pois päivähoidosta tai koulusta ilman pätevää syytä. Useimmiten oli lapsen edun mukaista, että tilanteisiin puututtiin mahdollisimman varhaisessa vaiheessa, koska lapsen riittävää huoltoa ei saatu muutoin turvattua. Tämä ei muuta sitä, että kontrollin verkon kiristymisessä oli kyse koneistosta, jota ei sen käynnistyttyä pysähtynyt helposti. Lisääntynyt kontrolli vahvisti edelleen kuvaa asiakkaan kyvyttömyydestä hoitaa omia asioitaan ja toimi näin syrjäytymisprosessia eteenpäin vievänä voimana päinvastaisista tavoitteista huolimatta.

Asiakkaiden elämänhallinnan ongelmat eivät syrjäytymisprosessin kuluessa ainoastaan tulleet aiempaa selvemmin näkyviin. Ne myös syvenivät. Itsemääräämisoikeuden rajoitus oli osoitus asiakkaan elämänhallinnan puutteista. Samalla se heikensi edelleen asiakkaan elämänhallintaa, hänen omaa kokemustaan siitä, miten ja missä määrin hän voi itse vaikuttaa elämäänsä. Suurimmillaan syrjäytymisvaara oli, mikäli asiakas tuli määritettiin toivottomaksi tapaukseksi, johon liittyivät määreet avuton, vastuuton ja tahdoton⁶³². Toivottoman tapauksen itsemääräämisoikeus ja mahdollisuudet vaikuttaa omaan tilanteeseensa olivat lähes olemattomat. Tällöin asiakas leimasi herkästi itse itsensä ja lakkasi uskomasta omiin mahdollisuuksiinsa. Tällaisessa tilanteessa myös sosiaalityöntekijä saattoi tuntea itsensä voimattomaksi, kun koko homma tuntui kaatuvan hänen syliinsä hänen ottaessaan vastaan eri tahojen ilmoituksia siitä, miten huonosti asiakkaalla meni, eikä ongelmiin löytynyt ratkaisuja käytetyistä tukitoimenpiteistä huolimatta⁶³³.

Sosiaalihuollon asiakkuuspuhe oli usein ongelmapuhetta. Omalta osaltaan painotukseen vaikutti sosiaalihuollon rooli yleisen palvelujärjestelmän turvaverkko-
kona ja sen tarjoaman tuen viimesijaisuus. Sosiaalihuollon perustehtävänä oli tuen ja turvan tarjoaminen erityisesti primaaristen sosiaalisten suhteiden, ansiotulojen

⁶³¹ Asiakkaan objektivointi hänen subjektiutensa sijaan (vrt. Hämäläinen & Kurki 1997, 128–133).

⁶³² Myös Helne 2002a, 36–37.

⁶³³ Vrt. Marginalisaatio ja segregatio asiakkuustyyppityksinä (ks. luvut 5.7–5.8, myös Peltonen 1991, 10).

ja yleisen palvelujärjestelmän turvaverkkojen aukoista pudonneille, ”sosiaalihuollon varsinaisille asiakkaille”. Erityisesti lastensuojelussa painopiste oli herkästi korjaavassa työssä ja apua haettiin ja tarjottiin usein vasta sitten, kun oli pakko. Asiakkuus saattoikin alkaa suoraan lapsen kiireellisellä huostaanotolla. Tämä ei tarkoita, ettei perheen elämään olisi liittynyt erilaisia ongelmia jo aiemmin. Ongelmat olivat voineet olla jo pitkään pinnan alla piilossa. Moni lapsiperhe oli ollut ennen lastensuojelusiakkaaksi tuloaan jo pitkään toimeentulotukiasiakkaana. Perheen päällimmäisenä ongelmana oli pidetty taloudellisten resurssien rajallisuutta, vaikka kyseessä olisivat jo alun alkaen olleet myös muunlaiset hyvinvoinnin ongelmat. Kun asiakkaan todellista tuen tarvetta ei tunnustettu ja tunnustettu eikä asiakas osannut hakea apua oikeasta paikasta oikeaan aikaan, apu tuli jälkijunassa. Ajoissa tarjotuilla lastensuojelun tukitoimenpiteillä asetetut tavoitteet olisi todennäköisesti saavutettu varmemmin kuin tarjoamalla perheelle yksinomaan taloudellista tukea. Tämä oletus saa tukea myös siitä, että asiakkailla, jotka hakivat itse apua sosiaalihuollosta, avun tarve jäi myös pidemmällä aikavälillä usein vähäiseksi.

Vaikka sosiaalihuollon asiakkuuspuhe oli voittopuolisesti ongelmapuhetta ja myös asiakkuusprosessien kuvauksessa painottui kuva ongelmien vaiheittaisesta syvenemisestä, kyse ei ollut deterministisestä prosessista. Sosiaalihuollon asiakkaat saattoivat myös selviytyä erilaisista ongelmista huolimatta. Erityisesti pikkuasiakkuudessa ja karsiutumisen selviytymisen mahdollisuudet olivat suuremmat kuin syrjäytymisen uhat. Näissä tilanteissa asiakkuusmääritys pohjautui vahvaan uskoon asiakkaan selviytymisestä saamansa tuen turvin. Kun lievät ongelmat eivät oikeuttaneet ulkopuolisten puuttumista tilanteeseen, oli asiakkaan kuitenkin itse tunnistettava ja tunnustettava avuntarpeensa ja osattava hakea apua sitä tarvittaessaan. Avun hakeminen ei kuitenkaan johtanut aina sen saamiseen. Sosiaalityöntekijä saattoi määritellä sosiaalihuollosta apua hakevan asiakkaan myös ”ei asiakkaaksi”, jonka odotettiin ja oletettiin selviytyvän ilman sosiaalihuollon tukea. Tällöin asiakas jäi sosiaalihuollon asiakkaana tunnistamatta ja hän jäi myös ilman tarvitsemaansa tukea.

Selviytymisen mahdollisuus oli myös lähempänä syrjäytymistä olevissa asiakkuusmäärityksissä olemassa potentiaalisena mahdollisuutena. Syrjäytymisvaarassa asiakkuusmääritys oli ambivalentti ja sitä määrittivät sekä syrjäytymisen uhat että selviytymisen mahdollisuudet. Vakavassa syrjäytymisvaarassa ja marginaalisaatiossa nähtiin herkästi enemmän uhkia kuin mahdollisuuksia. Segregaatio määrittyi puolestaan herkästi suhteellisen staattisena tilana, jossa ei odotettu saatavan aikaan muutoksia ainakaan nopealla aikataululla. Tämä ei kuitenkaan mer-

kinnyt, ettei mahdollisuuksia olisi ollut lainkaan. Kyse oli pikemmin siitä, ettei muutoksen ja selviytymisen mahdollisuuksia ollut näissä tilanteissa yhtä helppo nähdä kuin tilanteissa, joissa ratkaisut olivat jo alun alkaen näköpiirissä

Asiakkuuden konstruktioit elämäntilanteiden ja syrjäytymisen välisellä ulottuvuudella -malli teoreettisena mallina auttoi hahmottamaan asiakkuusprosesseja. Prosessin kuvaus vaihe vaiheelta elämäntilanteesta kohti syrjäytymistä tai syrjäytymisestä kohti elämäntilainta etenevänä prosessina on luonnollisesti pelkistetty kuvaus asiakkuusprosesseista. Se antaa herkästi deterministisen kuvan asiakkuuden etenemisestä menneisyydestä nykyhetkeen aiempiin asiakkuustyyppityksiin liittyvien ennusteiden toteutuessa itsensä toteuttavina ennusteina. Malli avaa kuitenkin samalla näkökulmia myös asiakkuuden moninaisuuteen ja asiakkuustyyppitysten dynamiikkaan ottaen huomioon myös usein vähälle huomiolle jäävät asiakkaiden selviytymisen mahdollisuudet. Mallin dynamiikka liittyi myös tyyppitysten konstruoitumiseen mahdollisina asiakkuustyyppinä, joiden avulla oli mahdollista ylittää myös ajallisia ja paikallisia rajoja esimerkiksi silloin, kun niitä käytettiin tulevaisuuden uhkien ja mahdollisuuksien konstruoinnissa sen sijaan, että olisi tyydytty asiakkuustyyppien tarkasteluun vain menneisyyden ja nykyhetken reaalityilanteissa⁶³⁴.

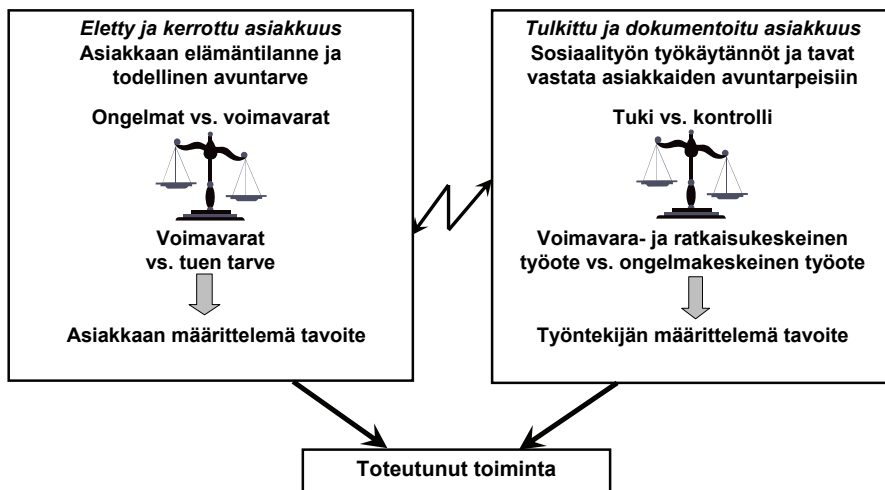
5.10.3 Mahdolliset asiakkuustyyppit

Eri asiakkuustyypeissä oli kyse paitsi sosiaalihuollon asiakkaiden reaalityilanteisiin liittyvistä asiakkuustyyppityksistä, myös mahdollisista asiakkuuksista tai Helneen⁶³⁵ käsittein ilmaistuna mahdollisten totuuksien kentästä. Asiakkuuden moninaisuus muodostui kehysanalyysin periaatteiden mukaisesti asiakkuuden kehysten muunnoksien vaihtelusta ja kerroksisuudesta. Eri tilanteissa ja tilanteita eri näkökulmista tarkasteltaessa oli mahdollista hyödyntää asiakkuuden kehysten eri muunnoksia mahdollisina asiakkuustyyppityksinä⁶³⁶. Se, minkä asiakkuustyyppin kautta asiakkaan tilannetta kussakin elämäntilanteessa tarkasteltiin, riippui paitsi asiakkaan reaalityilanteesta myös siitä, mistä ja kenen näkökulmasta tilannetta tarkasteltiin. Asiakkaan ja sosiaalityöntekijän tulkinnat eivät välttämättä vastanneet toisiaan (kuvio 15).

⁶³⁴ Puroila 2002a, 41–42.

⁶³⁵ Helne 2002a, 36.

⁶³⁶ Entman 1993, 82, Goffman 1974, 156, Peräkylä 1990, 160–161, Puroila 2002a, 41–42, 48.

Kuvio 15. Törmäävät tulkinnat⁶³⁷.

Asiakkuusmäärittelyssä oli kyse kahdesta kuvasta, joiden konstruomisessa saatettiin hyödyntää eri asiakkuustyyppjä. Kyse on toisaalta tilanteen tarkastelusta asiakkaan näkökulmasta ja asiakkaan elämäntilanteesta ja todellisesta avuntarpeesta (eletty ja kerrottu asiakkuus), toisaalta sosiaalityön työkäytännöistä tapoina vastata asiakkaiden avuntarpeisiin ja asiakkaan tilannetta koskevista tulkinnoista (tulkittu ja dokumentoitu asiakkuus). Kun asiakas ja sosiaalityöntekijä tarkastelivat asiakkaan elämäntilannetta kumpikin omasta näkökulmastaan ja määrittivät sosiaalityön tavoitteet omista lähtökohdistaan käsin, eivät eri osapuolten tekemät asiakkuusmäärittelyt välttämättä vastanneet toisiaan⁶³⁸. Asiakkaan ja sosiaalityöntekijän tekemät asiakkuusmäärittelyt ja asetetut tavoitteet olivat usein ristiriitaisia erityisesti tilanteissa, joita vastaavat asiakkuustyyppit olen nimennyt syrjäytymisvaaraksi ja vakavaksi syrjäytymisvaaraksi⁶³⁹.

Yhtenä syynä eriäviin asiakkuusmäärittelyksiin oli näihin asiakkuustyyppihin liittyvä asiakkuuden kehysten epäselvyys (*ambiguity*) sekä mahdollinen virheelli-

⁶³⁷ Vrt. Arnkil & Erikson 1996, 193–199, Peltonen 1991, 27.

⁶³⁸ Kajava 1997, 59, myös Arnkil & Erikson 1996, 193–199.

⁶³⁹ Vrt. kehysten ristiriidat ja murtaminen (Peräkylä 1990, 161, Puroila 2002a, 48).

nen kehystäminen (*errors in framing*)⁶⁴⁰. Kun asiakkuuden kehys oli epäselvä, asiakkaan tilannetta saatettiin myös tarkastella asiakkuuden kehysten väärän muunnoksen kautta, jolloin asiakkaan elämää koskevat faktat ja fiktiot eivät erotuneet selvästi toisistaan. Tällöin sekä asiakkaan että sosiaalityöntekijän oli vaikea hahmottaa, mitä oli tapahtumassa ja millaisesta tilanteesta kulloinkin oli kyse⁶⁴¹. Virheellisestä kehystämisestä oli puolestaan kyse tilanteista, joissa asiakas ei tunnistanut ja tunnustanut olemassa olevia ongelmia, vaan saattoi sen sijaan pyrkiä lakaisemaan todelliset ongelmat ”maton alle”, vaikka ongelmat eivät näin kadonneet mihinkään. Sosiaalityöntekijä saattoi puolestaan nähdä ongelmia myös siellä, missä niitä ei välttämättä ollut. Sosiaalityöntekijä saattoi joissain tilanteissa tulkita myös asiakkaan toimintakykyä osoittavat pyrkimykset asiakkaan asiakkuushistorian ja aiempien ongelmien valossa negatiivisesti. Toisaalta asiakkaan todellinen toimintakyky ja voimavarat jäivät erityisesti vakavaan syrjäytymisvaaraan ja marginalisaatioon liittyvissä asiakkuusmäärittelyissä⁶⁴² vähälle huomiolle tai kokonaan huomiotta ongelmien dominoidessa asiakkuusmäärittelyä (= ongelma-keskeinen työote).

Törmäävien tulkintojen yhteydessä voidaan puhua yleisesti ongelmien ja voimavarojen tunnistamisen ja tunnustamisen problematiikasta. Asiakkaan ja sosiaalityöntekijän tulkinnat vastasivat parhaiten toisiaan pikkuasiakkuudessa ja karsiutumisen. Kun asiakas haki itse apua, hän tunnisti ongelmansa ja tunnusti, ettei selvinnyt omin avuin. Voimavara- ja ratkaisukeskeinen työote vastasi asiakkaan hyvinvointipuutteisiin, minkä jälkeen asiakas tuli usein omillaan toimeen. Kun ratkaisut olivat näköpiirissä, asiakkuuspuhe oli ratkaisupuhetta⁶⁴³ ja asiakas saattoi pitää myös itseensä kohdistuvaa kontrollia tukena. Asiakkaan ja sosiaalityöntekijän intentioiden ollessa riittävän samansuuntaisia, he tarkastelivat tilannetta asiakkuuden kehysten saman muunnoksen kautta.

Asiakkaiden ei ollut kuitenkaan aina helppo tunnistaa ja tunnustaa avun tarvettaan. Erityisesti päihde- ja mielenterveysongelmien tunnistaminen ja tunnustaminen oli monesti vaikeaa. Avun hakeminen ja saaminen näihin ongelmiin edellytti usein jonkun ulkopuolisen puuttumista tilanteeseen⁶⁴⁴. Kun muut olivat huo-

⁶⁴⁰ Puroila 2002b, 65–66.

⁶⁴¹ Vrt. asiakasmäärittely vastauksena kehysanalyysin peruskysymykseen ”mitä täällä tapahtuu” (ks. Goffman 1974, 9).

⁶⁴² Vrt. vakavan syrjäytymisvaaran ja marginalisaation konstruointi (ks. luvut 5.6–5.7).

⁶⁴³ Arnkil & Erikson 1996, 205.

⁶⁴⁴ Myös Mäenpää & Törrönen 1996, 9.

lissaan tilanteesta, konstruoitui asiakkuus syrjäytymisvaarana, tai jopa vakavana syrjäytymisvaarana tai marginalisaationa. Asiakasta ei ongelmista ja muiden huolesta huolimatta voitu kuitenkaan pakottaa päihdehuollon- tai mielenterveyspalvelujen asiakkaaksi, niin kauan kuin pakkohoidon ehdot eivät täytyneet⁶⁴⁵. Mielenterveys- ja päihdeongelmissa esiintyikin melko selvää ongelmien esiintymisen ja avun hakemisen niihin kohtaamattomuutta, kun vain osa sosiaalihuollon asiakkaina olevista mielenterveyskuntoutujista ja päihteiden väärinkäyttäjistä sai apua näihin ongelmiinsa.

Ongelmana saattoi olla myös se, ettei asiakas tukea tarvitessaan tiennyt, mistä hakea apua tai hän ei saanut apua yrityksistään huolimatta⁶⁴⁶. Asiakkaiden palveluverkostoon kuuluvien viranomaistahojen ei ollut aina helppo tunnistaa asiakkaidensa ongelmia ja ohjata heitä hakemaan apua. Lastensuojelussa asiakkaiksi tuli perheitä, joilla ongelmat olivat ennättäneet jo pitkittyä ja kasautua niin, ettei heidän auttamisensa ollut enää yksinkertaista. Esimerkiksi peruskoulun alaluokilla koulun henkilöstö oli vain harvoin lastensuojeluilmoituksen tekijänä, vaikka lasten kouluongelmat olivat alkaneet usein jo ensimmäisten kouluvuosien aikana. Peruskoulun yläluokkien aikana ilmoituksia tehtiin useammin. Alaluokilla ongelmat eivät välttämättä tulleet vielä esille lapsen omana oireiluna ja erilaiset kouluongelmat eivät määrittäneet lastensuojelullisiksi ongelmiksi. Opettajan oli tällöin vaikea puuttua perheen sisäisiin asioihin, vaikka perheen ongelmista oltai-siinkin oltu koulussa tietoisia. Vasta lapsen oma oireilu oikeutti tilanteeseen puuttumisen, eikä tilanne ollut silloinkaan ristiriidaton. Tästä huolimatta tutkimus antoi viitteitä siitä, ettei esimerkiksi peruskoulun luokanopettajilla usein ole riittävästi tietoa lastensuojelun palveluista ja erityisesti ennaltaehkäisevän lastensuojelutyön mahdollisuuksista. Mikäli lastensuojelun asiakkuus mielletään sosiaalihuollon varsinaisiin asiakkaisiin liittyvän yleistetyn asiakkuuden kautta, on las-

⁶⁴⁵ Täysi-ikäinen henkilö voidaan määrätä psykiatriseen sairaalahoitoon tahdostaan riippumatta jos 1) hänen todetaan olevan mielisairas, 2) hän on mielisairautensa vuoksi hoidon tarpeessa ja hoitoon toimittamatta jättäminen pahentaisi olennaisesti hänen mielisairauttaan tai vaarantaisi vakavasti hänen terveyttään, turvallisuuttaan tai muiden henkilöiden terveyttä tai turvallisuutta, 3) mitkään muut mielenterveyspalvelujen vaihtoehdot eivät sovellu käytettäväksi tai ne ovat riittämättömiä. Pakkohoidon kaikkien ehtojen (1-3) on täytyttävä samanaikaisesti. Toisin sanoen henkilön tulee olla mielisairas ja hoidon tarpeessa ja muiden mielenterveyspalveluiden tulee olla riittämättömiä tai käyttöön soveltumattomia (Mielenterveyslaki 14.12.1990/1116). Päihdehuoltolaissa (17.1.1986/41) esitetyt pakkohoidon ehdot vastaavat Mielenterveyslain kriteereitä 2–3.

⁶⁴⁶ Myös Enemmän kohteena kuin subjektina 1987, 35–36.

tensuojeluilmoituksen tekemisen kynnyks korkeaa opettajien lain mukaisesta ilmoitusvelvollisuudesta huolimatta.

Kuvien kohtaamattomuus ei kuitenkaan koskenut ainoastaan vaihetta, jossa yksilö tai perhe ei ollut vielä sosiaalihuollon asiakkaana. Myös asiakkaiden todelliset ongelmat saattoivat jäädä tunnistamatta ja tunnustamatta. Asiakkaan ongelmia ei joko havaittu tai niistä ei oltu varmoja, kun asiakas itse kiisti ongelmien olemassaolon. Nuoret toimeentulotukiasiakkaat pitivät usein päällimmäisenä ongelmana rahan puutetta, vaikka riittämättömän toimeentulon taustalla oli myös muita ongelmia. Ongelmia ei tällöin kirjattu ylös, vaan ne tulivat asiakirjoissa esille vain rivien välissä ja olivat vasta myöhemmässä vaiheessa myös julkilausuttuja. Tällaisessa tilanteessa nuori saattoi saada pitkän aikaa normin mukaisen toimeentulotuen ilman, että hän olisi ollut varsinaisen sosiaalityön asiakkaana. Vastaavasti monessa lapsiperheessä sosiaalihuollon asiakkuus oli alkanut toimeentulotukiasiakkuutena ja heistä oli tullut vasta myöhemmin myös lastensuojelun asiakkaita, vaikka kyse olisi ollut jo alun alkaen taloudellisen toimeentulon vaikeuksien lisäksi myös perheen muunlaisista hyvinvoinnin ongelmista.

Ongelmien tunnistaminen saattoi kuitenkin olla myös ylilatautunutta. Erilaisia riskejä voitiin pitää itsensä toteuttavina ennusteina ja ongelmia voitiin nähdä myös siellä, missä niitä ei välttämättä ollut. Roivainen⁶⁴⁷ on esittänyt kysymyksen, jäävätkö ongelmallisina pidettyihin ryhmiin kuuluvat henkilöt pysyvästi sosiaalihuollon loukkuun, tultuaan yksilöinä kerran leimatuiksi. Tämä vaara oli olemassa. Myös sosiaalityöntekijät tunnistivat tämän ongelman kommunikatiivisen tulkinnan yhteydessä järjestämissä infotilaisuuksissa.

*”Kyllähän se saattaa olla niinkin, että riskiryhmiin kuuluvien ongelmat huomataan herkemmin, vaikka ei ne välttämättä ole sen kummempia kuin muukaan”.*⁶⁴⁸

Riskiryhmiin kuuluivat muun muassa tietyillä ”ongelma-alueilla” asuvat yksilöt. Niin lastensuojelunasiakkaista kuin nuorista toimeentulotuenasiakkaistakin monet asuivat tietyillä asuinalueilla ja myös näiden alueiden sisällä tarkemmin rajatuilla alueilla. Ongelmilla oli näin osoitteita ja erilaisilla ongelmilla oli osin myös omia osoitteitaan⁶⁴⁹. Myös yksinhuoltajaperherakennetta pidettiin riskialttiina, jolloin

⁶⁴⁷ Roivainen 1995, 93.

⁶⁴⁸ Sosiaalityöntekijä 18.11.1998. Myös Forssén 1997, 165.

⁶⁴⁹ Vrt. Lämsä 1998a, 130, Roivainen 1995, 91.

yksinhuoltajaperheen lapsen ongelmiin puututtiin herkemmin kuin jos kyseessä olisi ollut kahden huoltajan perhe⁶⁵⁰. Stereotyyppiset käsitykset eri riskiryhmistä ja niihin kuuluvista yksilöistä sekä erilaisten ongelmien liittymisestä toisiinsa muovasivat asiakkaista sosiaalityön työkäytännöissä muodostuvia kuvia. Vaikka sosiaalityöntekijä oli ainakin näennäisesti avoin asiakkaan näkemyksille tilanteesta, oli hänellä usein jo ennakolta melko tarkka kuva siitä, mikä tai millainen tiettyyn riskiryhmään kuuluva asiakas oli⁶⁵¹. Mahdollisten asiakkuustyyppien tiedostaminen vaikutti siihen, mitä sosiaalityöntekijä havaitsi ja millaiseksi asiakkaan asiakkuudenmäärittelytilanteessa saama identiteetti muotoutui. Jo yhden tapaamisen aikana oli kuitenkin mahdollista ”herättää henkiin” useita erilaisia asiakkuustyyppisiä, jolloin tehdyt tyypitykset saattoivat tapaamisissa vaihtua toisiksi tai purkautua kokonaan.

Käytettyyn asiakkuustyyppiin asiakkuuden tulkintakehyksenä vaikutti myös se, mistä ja kenen näkökulmasta tilannetta tarkasteltiin. Esimerkiksi lapsen huostaanottotilannetta saatettiin tarkastella vanhempien näkökulmasta segregaatina, vanhempien syrjäytymisenä lapsen lähikasvattajan roolista. Lapsen näkökulmasta huostaanotto saattoi määrittää ainakin pidemmällä aikavälillä pikemmin karsiutumiseksi, asiakirjamerkintöjen rajoittuessa merkintään sosiaalityöntekijän vuositaisesta kotikäynnistä. Kun merkintöjen puuttuminen oli asiakirjoissa yleensä merkki ongelmien puuttumisesta, näytti varhaisina elinvuosinaan huostaanotetun lapsen tilanne ainakin asiakirjatietojen valossa melko ongelmattomalta⁶⁵².

Asiakkuuden moninaisuus mahdollisti myös asiakkaan joustavan liikkumisen asiakkuustyyppistä toiseen⁶⁵³. Kukin asiakkuus saattoi näin rakentua yhden ja yhtäläisen asiakkuuden sijasta useista eri konteksteissa realisoituneista asiakkuusmäärittelyksistä elämäntilanteiden standardisoinnin ja ainutkertaisuuden kietoutuessa toisiinsa. Eri asiakkuustyyppit kuvasivat asiakkaan elämäntilanteita eri näkökulmista. Kyse ei ollut ainoastaan nykyisyyden ja menneisyyden reaalityönsäntään liittymisestä asiakkuustyypeistä, vaan myös mahdollisista asiakkuusmäärittelyksistä. Asiakkuudesta käytävissä neuvotteluissa saatettiin konstruoida niiden kautta tulevaisuuteen liittyviä syrjäytymisen uhkia ja selviytymisen mahdollisuuksia tai esi-

⁶⁵⁰ Yksinhuoltajaperheiden lapset ovat määräänsä nähden ylliedustettuina erityisluokille siirrettyjen (Kivinen & Kivirauma 1985, Valta 1998) ja lastensuojeluasiakkaiden (Forsberg 1995, Kivinen 1994, Lämsä 1998a, Virtanen 1995d) joukossa ja yksinhuoltajaperheet joutuvat turvautumaan myös toimeentulotukeen useammin kuin kahden huoltajan perheet (Lämsä 1998a).

⁶⁵¹ Myös Jaatinen 1995, 105–108.

⁶⁵² Vrt. Tolonen 2004, 22.

⁶⁵³ Forsberg 1995, 73, Päivärinta 1997, 21.

merkiksi erottautua ei-toivotuista asiakkuusmäärityksistä. Samalla asiakkuudesta käytävissä neuvottelussa ylitettiin ajallisia ja paikallisia rajoja, jolloin niin menneisyys, nykyisyys kuin myös tulevaisuus olivat läsnä asiakkuudesta käytävissä neuvotteluissa⁶⁵⁴.

5.10.4 Asiakkuudesta käytävät neuvottelut

Sosiaalitoimiston asiakkuuden monenkirjaisuus ja ristiriitaisuus on sosiaalityötä ja asiakkuutta koskevien kuvausten yhteinen piirre. Muun muassa Mikko Mäntysaari⁶⁵⁵ ja Marketta Rajavaara⁶⁵⁶ ovat jäsentäneet sosiaalitoimiston asiakkuutta erityyppisten vaatimusten ja mahdollisuuksien ristiriitoina. Tarkastelen tässä alaluvussa erilaisten asiakkuusmääritysten ja niiden eri merkitysten rakentumista sosiaalityöntekijän ja asiakkaan vuorovaikutuksessa. Tässä neuvottelussa on kyse samalla asiakkaan yksilö-yhteiskuntasuhteen määrittelystä, johon palaan tarkemmin seuraavassa pääluvussa.

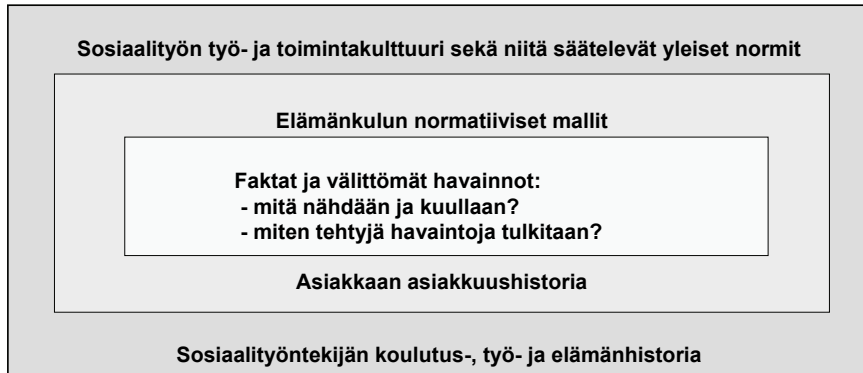
Asiakirjamerkinnot kertoivat paitsi sosiaalihuollon asiakkaiden elämästä myös siitä merkitysperspektiivistä, jonka läpi sosiaalityöntekijät suodattivat omia havaintojaan ja tuottivat omia asiakkaiden elämäntilanteita koskevia tulkintojaan⁶⁵⁷. Olen koonnut kuvioon 16 tekijöitä, jotka toimivat sosiaalityöntekijän tekemien tyypitysten tulkintakehyksinä.

⁶⁵⁴ Puroila 2002a, 41–42.

⁶⁵⁵ Mäntysaari 1991.

⁶⁵⁶ Rajavaara 1992.

⁶⁵⁷ Vrt. Kääriäinen 2003, 124.

Kuvio 16. Asiakkuuden tulkintakehykset⁶⁵⁸.

Asiakkaiden elämäntilanteita koskevien tulkintojen ja asiakkaiden jaon asiakkuustyypeiksi ytimessä olivat asiakkaiden elämäntilanteita koskevat faktat ja välittömät havainnot koskien sitä, mitä nähtiin ja kuultiin sekä miten tehtyjä havaintoja tulkittiin. Havainnoissa ja niitä koskevissa tulkinnoissa oli ennen muuta kyse erilaisten asiakkaan hyvinvoinnin ongelmien määrittämisestä sekä pyrkimyksestä niiden ratkaisemiseen tai ainakin niiden lieventämiseen sosiaalityön keinoin⁶⁵⁹. Ongelmien ja niiden syiden tulkinnan kehyksenä toimivat normatiivisiin elämisen malleihin pohjautuvat käsitykset normaalitoiminnasta eräänlaisina hyvän elämän mallitarinoina, joihin asiakkaan elämäntilannetta verrattiin. Käytännössä tämä vertailu oli usein implisiittistä ja tuli asiakirjoissa näkyviin lähinnä sosiaalityöntekijän havaintojen kohdentumisena tietynlaisiin asioihin. Toisaalta tulkintoihin vaikuttivat sosiaalityöntekijän tiedot asiakkaan asiakkuushistoriasta aiempien ongelmien toimiessa myöhempien syinä ja selityksinä, mutta myös yleisemmin asiakkaan elämästä tehtyjä tulkintojen kehyksenä, asiakkaan tilannetta tietyn asiakkuustyyppin kautta tarkasteltaessa. Tulkintojen tekoa ohjaavina yleisinä tulkintakehyksinä toimivat sosiaalityön työ- ja toimintakulttuuri ja niitä säätelevät normit sekä toisaalta sosiaalityöntekijän koulutus-, työ- ja elämänhistoria ja niiden kautta

⁶⁵⁸ Rousu 1998 mukailleen.

⁶⁵⁹ Sosiaalipedagogisen toiminnan tehtävät (Hämäläinen & Kurki 1007, 192).

määrittävät professionaaliset käsitykset sosiaalityön tehtävistä ja asiakkaiden erilaisista hyvinvoinnin ongelmista ja niiden ratkaisussa käytettävistä keinoista.⁶⁶⁰

Sosiaalityön asiakkuuden kehyksissä oli kyse institutionalisoituneista tavoista tuottaa ja käyttää erilaisia asiakkuusmäärittelyksiä ja jakaa asiakkaita käsillä olevien ongelmien ja niiden ratkaisussa käytettävien keinojen perusteella asiakkuustyypeiksi. Käytetty kehys asiakkuustyyppityksenä määritti paitsi käsillä olevaa ongelmaa myös sen ratkaisussa käytettyjen toimenpiteiden valikoimaa. Erilaisissa asiakkuustyypeissä mahdollisina asiakkuusmäärittelyksinä oli kyse asiakkuutta koskevista kulttuurisista mallitarinoista ja asiakkaiden elämäntodellisuuden haltuun ottamisesta niiden avulla⁶⁶¹.

Institutionalisoitumisella oli kuitenkin myös kääntöpuolensa. Asiakkaiden elämäntilanteiden tarkastelu asiakkuustyyppien kautta näytti rajoittavan ennen kaikkea ennaltaehkäisevää sosiaalityötä. Sosiaalityön varsinaisiksi asiakkaiksi miellettiin erityisesti ne, joiden tilanteeseen jonkun oli pakko puuttua sekä ne, jotka olivat eri syistä joutuneet sosiaalihuollon viimesijaisen turvaverkon varaan. Sosiaalihuollon asiakastyön yhteydessä voidaankin puhua sosiaalityön dilemmas- ta. Vaikka lastensuojelussa on kyse jokaisen lapsen oikeudesta erityiseen huolenpitoon ja suojeluun, siinä on samalla kyse viimesijaisesta tuesta niille lapsille ja nuorille, joiden tervettä ja tasapainoista kasvua ja kehitystä ei saada turvattua muilla keinoin. Vastaavasti toimeentulotukea voidaan pitää tietyin ehdoin jokaisen kansalaisten oikeutena tietyssä elämäntilanteessa, mutta paikatessaan ensisijaisten tulo- ja tukijärjestelmien aukkoja siinä on aina samalla kyse viimesijaisesta vaihtoehtosta. Sosiaalihuollon asiakkuusmäärittelykset kytkeytyvät marginaalisen hyvinvointivaltion malliin, joka kantaa mukanaan köyhäinhoidon perintöä. Eri tilanteissa tehtyjä tulkintoja tarkistetaan usein vasta sitten, jos käytetyt toimenpiteet eivät tuota toivottua tulosta. Jo tilanteen katsominen uudesta näkökulmasta voisi kuitenkin auttaa näkemään tilanteessa eri toimintavaihtoehtoja ja muuttamaan tehtyä asiakkuustyyppitystä tarvittaessa⁶⁶².

Sosiaalityön tulkintakehyksissä ja erilaisissa asiakkuustyyppityksissä on aina kyse myös vallasta ja vapaudesta. Asiakuusmäärittelyksiin ja asiakkaiden jaotteleluun asiakkuustyypeiksi sisältyy aina valtaa. Sosiaalityöntekijän valta perustuu asiantuntijatietoon eli tietoon muun muassa sosiaalihuollon tehtävistä, sosiaali-

⁶⁶⁰ Vrt. kehysten käyttö ongelmanmäärittelyssä (Entman 1993, luku 3.2.2)

⁶⁶¹ Vrt. Jokinen ym. 2004, 16, Juhila 2004, 26–27.

⁶⁶² Vrt. Heiskala 1995, 151–152, myös Peltonen 1991.

huollon tehtäväalueeseen kuuluvista hyvinvoinnin ongelmista ja niiden ratkaisussa käytettävistä keinoista. Sosiaalityöntekijä voi asiantuntijatiedon avulla vakuutetulla ja suostutellulla eliminoida jo ennakolta asiakkuustyyppityksiin mahdollisesti liittyviä erimielisyyksiä. Näin siitä huolimatta, että sosiaalityössä korostetaan asiakkaan aktiivista roolia oman roolinsa määrittelijänä⁶⁶³. Asiakkuustyyppien välisissä eroissa on kyse vallan ja vapauden dilemman sekä sosiaalisen tuen ja kontrollin välisen dilemman erilaisista ratkaisuista. Niissä on samalla kyse myös asiakkuustyyppien avoimuudesta ja sulkeutuneisuudesta.⁶⁶⁴

Vaikka asiakas jäi asiakirjoissa usein näkymättömäksi, asiakkuudesta käytävässä neuvottelussa ei ollut kyse ainoastaan tietynlaisen roolin antamisesta ja ottamisesta (*role giving and role taking*)⁶⁶⁵ ja asiakkaan elämäntilanteen tarkastelusta tietyn asiakkuustyyppityksen kautta, vaan myös roolin tekemisestä (*role making*)⁶⁶⁶. Myös asiakas saattoi asiakkuudesta käytävässä neuvottelussa vaikuttaa omilla tekemisillään ja tekemättä jättämisillään siihen, millaisia asiakkuusmäärittelyksiä hänelle kussakin tilanteessa tarjoutui ja esittää itseään useiden vaihtoehtojen joukosta⁶⁶⁷. Tämä tuli näkyviin muun muassa tilanteissa, joissa nuorisohuollon asiakkaana olevan nuoren kanssa tehtiin sopimus avohuollon sijoituksesta sen sijaan, että nuori olisi otettu huostaan⁶⁶⁸. Myös muissa tilanteissa asiakas vaikutti omalla toiminnallaan joko tarkoituksellisesti tai tahtomattaan siihen, millaisia mahdollisia asiakkuusmäärittelyksiä asiakkuudesta käytävässä neuvottelussa herätettiin henkiin ja millaiseksi asiakkaan rooli muotoutui kussakin tilanteessa. Vastavasti tukitoimenpiteiden ja erityisesti niihin sisältyvän kontrollin vastustamisessa oli kyse asiakkaan aktiivisuudesta oman roolinsa määrittelijänä. Vaikka toimenpiteitä vastustava asiakas näyttäytyi hankalana ja vaikeasti autettavana asiakkaana, oli vastustuksessa samalla kyse tietyllä tavalla terveestä reaktiosta, jolla asiakas taisteli itseensä kohdistuvaa kontrollia ja itseensä liitettyjä leimoja vastaan sen sijaan, että olisi alistunut tilanteeseen.

Asiakkuusmäärittely oli sitä avoimempi ja asiakkaan mahdollisuudet osallistua käsillä olevan ongelman, sen ratkaisussa käytettävien keinojen ja samalla oman roolinsa määrittelyyn sitä suuremmat, mitä lähemmäksi elämänhallintaa se sijoit-

⁶⁶³ Vrt. subjektiivisena sosiaalipedagogisen toiminnan peruserätyksenä (Hämäläinen & Kurki 1997, 128–133).

⁶⁶⁴ Vrt. Jaatinen 1995, 103–121, Jokinen 1995, 130, Peräkylä 1990, 160–163.

⁶⁶⁵ Kehys sosiaalisena roolina (Entman 1993, 52, Goffman 1974, 269, Peräkylä 1990, 160, luku 3.2.2)

⁶⁶⁶ Vrt. Huotelin 1996, 25, Kääriäinen 2003, 48–52, Raitakari 2004, 35–36.

⁶⁶⁷ Vrt. Jokinen 1995, 130, Juhila 2004, 28–32, Peräkylä 1990, 161, Puroila 2002a, 48.

⁶⁶⁸ Myös Kääriäinen 2003, 11.

tui. Asiakas oli yksinkertaisesti ajautunut tilanteeseen, jossa hänen omat voimavaroinsa eivät riittäneet, eikä hän hallinnut elämäänsä parhaalla mahdollisella tavalla. Keskeisiä auttamisen tapoja olivat asiakkaan neuvonta ja ohjaus. Sosiaalihuollon asiakkaita neuvottiin ja heitä ohjattiin toimimaan ”oikein”⁶⁶⁹. Mitä lähempänä asiakkaan ja sosiaalityöntekijän tilanteenmäärittelyt olivat toisiaan, sitä suotuisampi tilanne oli myös neuvonannon kannalta. Tämä tuli asiakirjoissa näkyviin erityisesti pikkuasiakkuuteen ja karsiutumiseen liittyvissä asiakkuusmäärittelyissä, joissa asiakkuus määrittyi lähinnä palvelu- ja kuluttaja-asiakkuutena⁶⁷⁰.

Asiakkaan kompetenssin epäily ja negatiivisen identiteetin uhka tekivät asiakkuudesta käytävästä neuvottelusta arkaluonteisen. Tämä tuli selvimmän näkyviin syrjäytymisvaaraan ja vakavaan syrjäytymisvaaraan liittyvissä asiakkuusmäärittelyissä, joissa asiakas asettui identiteettiään ja subjektiivuttaan uhkaavissa tilanteissa puolustuskannalle. Tällöin asiakas määrittyi kontrollinäkökulmasta kohdeasiakkaana, jonka mahdollisuudet saada äänensä kuuluviin asiakkuudesta käytävässä neuvottelussa olivat rajallisemmat kuin palvelu- ja kuluttaja-asiakkaalla. Myös asiakkaan pyrkimykset vaikuttaa siihen, millaiseksi asiakkuusmäärittely muotoutui, tulkittiin näissä tilanteissa herkästi negatiivisesti näyttävinä asiakkaan ongelmallisuudesta ja elämänhallinnan puutteista.

Syrjäytymisvaarassa ja vakavassa syrjäytymisvaarassa asiakkaan kompetenssin epäilyyn liittyvä sulkeutuva asiakkuusmäärittely alkoi ongelmien moniulotteisuuden ja asiakkuuden kehityksen epäselvyyden tunnustamisella sekä sosiaalityöntekijän huolestuneisuudella tilanteesta. Sosiaalityöntekijä haki asiakkuudesta käytävän neuvottelun kuluessa tukea omille näkemyksilleen mm. kotikäynneillä tekemistään havainnoista ja asiakkaan kanssa käymistään keskusteluista. Ammattiin sosiaalistumisen ja työkokemuksen myötä vahvistuneet näkemykset erilaisten ongelmien luonteesta ja ongelmien välisistä yhteyksistä ohjasivat sosiaalityöntekijän eri tilanteista tekemiä havaintoja ja tulkintoja. Vaikka sosiaalityöntekijä oli näennäisesti avoin asiakkaan näkemyksille tilanteesta, oli hänellä jo ennakolta melko tarkka käsitys siitä, mikä ja millainen tietty asiakas oli ja mihin asiakkuustyyppiin hän kuului.

⁶⁶⁹ Vrt. neuvonta ja ohjaus sosiaalipedagogisen toiminnan muotoina (Hämäläinen 1999, 15–16, 63–64).

⁶⁷⁰ Niiranen (2002, 69) käyttää termejä palveluasiakas, kuluttaja-asiakas ja kohdeasiakas kuvatessaan asiakkaiden erilaista suhdetta palvelujärjestelmään. Itse hyödynnän näitä termejä asiakasmäärittelyteoreettisessa tarkastelussa, joskin tavoitteenani on Niiraseen tavoin asiakkaan ja palvelujärjestelmän suhteen konstruointi.

Sulkeutuva asiakkuusmäärittely muuttui usein tiukaksi ongelman määrittelyksi ja sen piiriin kuuluvien ihmisten luokitteluksi. Avohuollon tukitoimet osoittautuivat osassa lastensuojeluperheistä jo alun alkaen riittämättömiksi vastaamaan perheen ongelmiin. Tällöin painoutuivat kriisityön menetelmät, esimerkiksi lasten kii-reellinen huostaanotto. Suljettu konstruktio rajasi ongelman ja leimasi sen kanta-jan jo etukäteen, jolloin asiakkaan liikkumavapaus jäi niin asiakkuuden kehyyksen sisällä kuin sen ulkopuolellakin jo alun alkaen vähäiseksi.

Sosiaalityön asiakirjoja on kritisoitu ongelmapainotteisuudesta⁶⁷¹. Ilman on-gelmapuhetta sosiaalityö olisi kuitenkin vailla mieltä. Tuolloin ei tarvittaisi myös-kään ratkaisupuhetta. Ongelmapuheen funktiona on sosiaalihuollon tehtäväalueen rajausten konstruointi. Toisaalta sen tehtävänä on sosiaalihuollon toimenpiteiden oikeuttaminen erityisesti tilanteissa, joissa puuttuminen perheen sisäisiin asioihin tapahtuu perheen ulkopuolisen henkilön aloitteesta.⁶⁷² Ongelmapuheessa on sa-malla kyse asiakkuuden kehysten peruslogiikasta, jonka rakennusaineina toimivat asiakkaiden elämäntilanteita ja niihin liittyviä hyvinvoinnin ongelmia koskevat tulkinnat ja sosiaalihuollon tavat vastata näihin asiakkaiden hyvinvoinnin ongel-miin.

Erilaisissa asiakkuustyypeissä on kyse pikemmin inklusiivisesta kuin ekslu-siivisesta erottelusta. Tuki ja kontrolli sekä yhteenkuuluvuus ja eronteko ovat se-kä-että -logiikkaa noudattaen erilaisissa asiakkuustyypeissä samanaikaisesti läsnä ja sijoittavat sosiaalityön erilaisissa asiakkuusmäärittelyissä erilaisiin paikkoihin suhteessa marginaaleihin. Kaikki tuki sisältää kontrollia ja kaikki kontrolli tukea.⁶⁷³ Erilaisissa asiakkuustyypeissä on yhden asiakkuuden kehyyksen sijaan ky-se ”vaihtelevista ymmärryksen menetelmistä”, jotka herätetään hetki hetkeltä henkiin asiakkuudesta käytävissä neuvotteluissa⁶⁷⁴. Sosiaalihuollon asiakkaalla on monet kasvot.

⁶⁷¹ Mm. Pohjola 1994.

⁶⁷² Vrt. Juhila & Pösö 2000, 39–40.

⁶⁷³ Vrt. Helne 2002b, 34–35, Juhila 2002, 18, Mäntysaari 1991, 178.

⁶⁷⁴ Juhila & Pösö 2000, 68.

6 Lasten ja nuorten syrjäytymisen kontekstit

Aineiston analysoinnin ja tutkimustulosten tarkastelun kolmantena vaiheena on tutkimuskohteen kontekstuaalisointi, tutkimuskohteen palauttaminen osaksi sitä yhteiskunnallista todellisuutta, josta se on otettu tutkimuksessa erilleen⁶⁷⁵. Siinä oli kyse asiakkuuksien tarkastelusta suhteessa yhteiskunnan keskeisiin toiminta-alueisiin⁶⁷⁶, tuotantoon, työvoiman uusintamiseen ja vallankäyttöön, jotka ovat myös syrjäytymisen keskeisiä ulottuvuuksia⁶⁷⁷. Siinä on samalla lasten ja nuorten integraatio-ongelmien ja syrjäytymisen ehkäisystä⁶⁷⁸.

Tarkastelen lasten ja nuorten syrjäytymistä tässä luvussa kolmesta näkökulmasta. ”*Epävakaat työmarkkina-asema*” otsikon alla tarkastelen sosiaalihuollon asiakkuuden ja työmarkkinoiden suhdetta seurannaisvaikutuksineen. Toisaalta tarkastelun kohteena tässä alaluvussa on koulutus keskeisenä väylänä työmarkkinoille. ”*Perhesuhteet ja sosiaaliset verkostot*” alaluvussa tarkastelen sosiaalisten suhteiden merkitystä syrjäytymis- ja selviytymisprosesseissa. Tarkastelun kohteena on erityisesti perhe lasten ja nuorten kasvuympäristönä sekä lasten ja nuorten syrjäytymistä keskeisesti määrittävänä tekijänä. Kolmannessa alaluvussa ”*Vaikutusmahdollisuudet*” tarkastelen syrjäytymisvaarassa olevien asemaa ja syrjäytymisongelman keskeisiä tekijöitä yhteiskunnallisissa konteksteissaan.

Käytännössä tässä luvussa on kyse elämänhallinnan ja syrjäytymisen ulottuvuuden ääripäiden lähelle sijoittuvien asiakkuusmääritysten⁶⁷⁹ vertaamisesta toisiinsa ja lasten ja nuorten syrjäytymisen keskeisten piirteiden jäsenyyksestä yhteiskunnan keskeisten toiminta-alueiden kehyksissä⁶⁸⁰. Tarkastelussa ei ole kyse yksinomaan erilaisten sosiaalihuollon asiakkuutta määrittävien ongelmien tarkastelusta yksilötasolla, vaan myös jollei ennen kaikkea näiden ongelmien tarkastelusta yhteiskunnallisissa konteksteissaan: miten yhteiskunnallisista ongelmista tulee yksilöiden henkilökohtaisia ongelmia?⁶⁸¹

⁶⁷⁵ Denzin 1989, 60–62, ks. myös Alasuutari 1993, 70, 188–189.

⁶⁷⁶ Vrt. yksilö-yhteiskuntasuhteiden tarkastelu tutkimuksessa hyödynnetyille teoreettisille lähestymistavoille yhteisenä piirteenä (ks. luku 3.2).

⁶⁷⁷ Syrjäytymisen keskeisiä ulottuvuuksia tarkastellaan tässä tutkimuksessa luvussa 2.

⁶⁷⁸ Hämäläinen & Kurki 1997, 136–137, Hämäläinen 1999, 73–74, Ranne 2002, 114.

⁶⁷⁹ Asiakkuusmääritysten konstruointia ja peruslogiikkaa tarkastellaan tässä tutkimuksessa luvuissa 4–5.

⁶⁸⁰ Yhteiskunnan eri toiminta-alueet kehyksinä (Alasuutari 1993, 137).

⁶⁸¹ Denzin 1989, 10, 28–29.

Tämän tutkimuksen yhteiskunnallisena kontekstina toimii 1990-luvun laman jälkeinen yhteiskunta, sinä yhteiskunnallisena kontekstina, jossa tutkimuksen kohdejoukkoon kuuluvat lapset ja nuoret elivät. Tutkimuksen kohdejoukkoon kuuluvat lapset ja nuoret olivat viettäneet lapsuutensa ja nuoruutensa 1990-luvun alun laman jälkeisessä Suomessa. Lama erilaisine seurausvaikutuksineen määritteli olennaisella tavalla heidän kasvuolosuhteitaan vielä aineistonkeruuvaiheessa 1990-luvun loppupuolella. Nuorimpiin ikäluokkiin kuuluville lapsille laman jälkeinen yhteiskunta oli ainoa todellisuus, jonka he tunsivat. Kohdejoukkoon kuuluvat nuoret olivat joutuneet puolestaan tekemään mm. ammatinvalintaa, koulutusta ja perheen perustamista koskevia päätöksiään tilanteessa, jossa tulevaisuus ei ollutkaan niin selvä ja automaattinen kuin elämänkulun institutionaaliset mallit antoivat olettaa⁶⁸². Tutkimuksen laajempänä kontekstina toimii myöhäismoderni yhteiskunta (*late modernity*)⁶⁸³. Denzinin⁶⁸⁴ mukaan myöhäismodernille yhteiskunnalle ovat tyypillisiä mm. seuraavat piirteet:

- perheen, koulutuksen, työelämän, yksityisen ja julkisen merkitysten muutokset
- maailman hallitsemattomuuteen liittyvä voimattomuuden tunne
- menneisyyden ja tulevaisuuden läsnäolo nykyisyydessä
- sekä-että -ajattelu.

Nämä myöhäismodernin yhteiskunnan piirteet kuvaavat suomalaisessa yhteiskunnassa erityisesti 1990-luvun alun laman jälkeistä aikaa. Niiden juuret ovat kuitenkin syvemmillä yhteiskunnassa viimeisten 40 vuoden aikana, eli tutkimuksen kohdejoukkoon kuuluvien lasten ja nuorten ja heidän vanhempiensa kasvu- ja elämänaikana tapahtuneissa muutoksissa. Nämä myöhäismodernille yhteiskunnalle tyypilliset piirteet liittyvät läheisesti myös asiakkuuden ja yhteiskunnan suhteiden tarkasteluun sekä lasten ja nuorten syrjäytymisen jäsenyykseen tässä luvussa.

⁶⁸² Vrt. Beck 1990, 21–23, 87, Hoikkala 1993, 20.

⁶⁸³ Yhteiskunnan tästä kehitysvaiheesta on eri yhteyksissä käytetty myös nimitystä postmoderni yhteiskunta (mm. Helne 1994, Lähteenmaa 1995, Raitakari 2002). Termin ”postmoderni” monimerkisyisyyden (taidesuuntaus, historiallinen ajanjakso, toisen maailmansodan jälkeiset muutokset yhteiskunnassa, sosiaalinen, kulttuurinen ja taloudellinen elämä jälkikapitalistisessa yhteiskunnassa ks. Denzin 1991, 3) vuoksi käytän yhteiskunnan tästä kehitysvaiheesta nimitystä myöhäismoderni yhteiskunta. (Vrt. Lähteenmaa 2000, 53.) Termi ”myöhäismoderni yhteiskunta” viittaa pikemmin modernin yhteiskunnan yhteen kehitysvaiheeseen kuin siihen, että kyseessä olisi modernin yhteiskunnan jälkeen tuleva yhteiskunnan kehitysvaihe (Fornäs 1998, 48–55, ks. myös Beck 1990, 21–23).

⁶⁸⁴ Denzin 1991, 5.

Yhteiskunnallisen toiminnan eri alueisiin liittyvät näkökulmat täydentävät toisiinsa, jolloin lasten ja nuorten syrjäytymisestä tässä tutkimuksessa muodostuva kuva syvenee tai saa ainakin uusia särmäitä tarkastelun edetessä ja temasta toiseen siirryttäessä.

6.1 Epävakaata työmarkkina-asema

Lasten ja nuorten elämäntilanteiden tarkastelussa suhteessa tuotannon alueeseen on kyse ennen muuta kohdejoukkoon kuuluvien lasten ja nuorten sekä heidän vanhempiansa epävakaasta työmarkkina-asemasta⁶⁸⁵. Lasten kohdalla tässä positiossa oli kyse ennen muuta heidän vanhempiansa työmarkkina-asemasta ja sen vaikutuksista lasten elämään. Nuorten kohdalla kyse oli heidän reaalista asemastaan työmarkkinoilla erilaisine seurannaisvaikutuksineen. Tämän lisäksi epävakaassa työmarkkina-asemassa oli sekä lasten että nuorten kohdalla kyse heidän suhteestaan koulutukseen heidän tulevaa työmarkkina-asemaansa keskeisesti määrittävänä tekijänä.

Monet lastensuojelulasten vanhemmista olivat työttöminä tai muusta syystä työelämän ulkopuolella. Myös vanhempien ennenaikainen eläköityminen oli lastensuojeluperheissä yleisempää kuin väestön keskuudessa keskimäärin. Epävakaata työmarkkina-asema tuli aineistossa näkyviin myös lastensuojeluperheiden toimeentulovaikeuksina. Lastensuojelun asiakasperheet saivat pääasiallisen toimeentulonsa useimmiten työttömyysturvana, eläkkeenä tai muuna sosiaaliturvana. Useimmat lastensuojeluperheistä olivat joutuneet turvautumaan myös toimeentulotukeen ainakin satunnaisesti⁶⁸⁶.

Vanhempien epävakaan työmarkkina-aseman, taloudellisen huono-osaisuuden ja perheen muiden ongelmien mahdollisesta yhteen kietoutumisesta lastensuojeluperheissä on löydettävissä useita esimerkkejä aiemmista tutkimuksista⁶⁸⁷. Esimerkiksi Järventien ja Saulin⁶⁸⁸ mukaan vanhempien koulutuksellinen, työmarkkinallinen, taloudellinen, sosiaalinen ja terveydellinen huono-osaisuus ovat yleisiä

⁶⁸⁵ Vrt. subjektius ja paikka sosiaalipedagogiikan perusideoina (Hämäläinen & Kurki 1997, 128–133).

⁶⁸⁶ Taloudellinen tuki perheille oli yleisin lasten vanhemmille tarjottu tukimuoto erityisesti lastensuojelun avohuollon ja sijaishuollon asiakasperheissä (luvut 4.1–4.3, Lämsä 1998a, 83).

⁶⁸⁷ Bardy 2001, Forsberg 1995, Forsén ym. 2002, Järventie & Sauli 2001, Kortteinen & Tuomikoski 1998, Salmi ym. 1996, Tikkanen 1993, Törrönen 1994a.

⁶⁸⁸ Järventie & Sauli 2001, 12.

lastensuojelun asiakasperheissä. Tikkanen⁶⁸⁹ on puolestaan todennut, että vanhempien työttömyys ja elämän ”normaalirytmien” katoaminen yhdistyneenä vanhempien päihteidenkäyttöön ja mielenterveysongelmiin voi johtaa pahimmillaan arkielämän turvallisen rakenteen sekä toivon, ilon ja energian katoamiseen lapsen elämästä.

Aiempien tutkimusten tavoin tämä tutkimus antoi vähintään viitteitä vanhempien epävakaan työmarkkina-aseman ja perheen heikon taloudellisen tilanteen yhteyksistä myös muihin lastensuojelutarvetta määrittäviin ongelmiin. Heikko taloudellinen tilanne näkyi perheiden elämässä paitsi arkielämän niukkuutena, myös perheiden sisäisinä paineina, esimerkiksi vanhempien välisinä riitoina rahan käytöstä. Mikäli vanhemmat eivät omien ongelmiansa keskellä kyenneet huomiomaan lasten tarpeita, näkyi tämä vanhemmuuden heikentyneinä käytänteinä, kuten lapsenhoidon laiminlyöntinä sekä mahdollisena vanhemmuuden murtumisena. Tämä saattoi puolestaan johtaa tilanteeseen, jossa vanhemmat eivät kyenneet tarjoamaan lapsilleen riittävää hoivaa ja huolenpitoa, jolloin sosiaalityöntekijän ainoaksi vaihtoehdoksi jäi lasten huostaanotto. Vaikka taloudellinen huono-osaisuus ei sinällään selittänyt murtunutta vanhemmuutta, oli se selkeä riskitekijä⁶⁹⁰. Selvimmin tämä tuli aineistossa esille tilanteessa, jossa pitkään toimeentulovaikeuksien kanssa pitkään sinnitelleen äidin mielenterveys petti ja lapset jouduttiin sijoittamaan kodin ulkopuolelle. Kyseisessä tilanteessa oli kuin kamelin selkään olisi pudotettu oljenkorsi, jolloin se aiempaan kuormaan lisätynä katkaisi kameilin selän. Palaan tähän problematiikkaan seuraavassa alaluvussa, jonka aiheena ovat sosiaalisen integraation ongelmat.

Nuorten syrjäytymisvaara liittyi erityisesti nuorten marginaaliseen asemaan työmarkkinoilla. 1990-luvun alun laman myötä erityisesti nuorten työllisyystilanne heikkeni ja heidän oli aiempaa vaikeampi löytää itselleen ainakaan pysyvää työpaikkaa⁶⁹¹. Tässä suhteessa kaikkein vaikeimmassa asemassa olivat ne nuoret, joilla ei ole minkäänlaista perusasteen jälkeistä tutkintoa. Ilman ammattikoulutusta, muodollista pätevyyttä ja työkokemusta odotus pysyvästä työpaikasta ei ollut

⁶⁸⁹ Tikkanen 1993, 58–62.

⁶⁹⁰ Monilla lastensuojelun asiakasperheistä asiakkuus sosiaalihuollossa oli alkanut toimeentulotukiasiakkuutena ja heistä oli tullut vasta myöhemmin myös lastensuojelun asiakkaita (vrt. Bardy 2001, 48–50).

⁶⁹¹ Viitanen 1997. Tiedot perustuvat Reijo Viitasen TUHTI – Research Network for Youth – tutkimusverkoston seminaarissa pitämään työryhmäalustukseen. Esityksen tiivistelmä on julkaistu työryhmäraportissa Kajava & Lämsä 1998, 62.

heille itsestäänselvyys, eikä välttämättä edes realistinen mahdollisuus⁶⁹². Myös 1990-luvulla voimaan tulleet työttömyysturvalain muutokset⁶⁹³ vaikuttivat ennen kaikkea tähän ryhmään kuuluvien nuorten elämään. Heidän oli vaikea täyttää ansiosidonnaisen työttömyysturvan edellyttämää työssäolohtoa ja he putosivat myös työmarkkinatuen ulkopuolelle muita työttömiksi jääviä herkemmin, jolloin monet heistä joutuivat turvautumaan toimeentulotukeen⁶⁹⁴.

Koulutuskaan ei aina taannut työpaikan saantia. Nuorten toimeentulotukiasiakkaiden joukossa oli ammattikouluttamattomien lisäksi vastavalmistuneita nuoria, joiden oli koulutuksesta huolimatta vaikea löytää itselleen työtä. Työpaikan saaminen ei ollut tällöin kiinni nuoren koulutus- ja työmotivaatiosta. Kyse oli myös työpaikkojen määrästä sekä siitä, kuinka monet muut hakivat samaa työpaikkaa ja millaiset olivat muiden hakijoiden edellytykset paikan saamiseen⁶⁹⁵. Työkokemuksen puute heikensi vastavalmistuneiden nuorten edellytyksiä selvitä työpaikoista käytävässä kilpailussa. Ammatillinen koulutus kuitenkin lisäsi heidän työmahdollisuuksiaan, joten heidän työttömyysjaksonsa yleensä jäivät lyhyemmiksi kuin ammattikouluttamattomilla⁶⁹⁶.

Epävakaa työmarkkina-asema näkyi nuorten elämässä myös toimeentulovaikeuksina. Suuri osa nuorista toimeentulotukiasiakkaista tarvitsi taloudellista tukea nimenomaan työttömyyteen liittyvän tulojen puutteen tai työttömyysturvan riittämättömyyden vuoksi⁶⁹⁷. Ammattikouluttamattoman ja vailla työkokemusta olevan nuorten oli vaikea täyttää ansiosidonnaisen työttömyysturvan edellyttämää kymmenen kuukauden työssäolohtoa⁶⁹⁸. Osa heistä oli pudonnut myös työmarkkinatuen ulkopuolelle, jolloin he saivat pääasialliset tulonsa toimeentulotukena⁶⁹⁹. Toimeentulotuki toimi näin turvaverkkona työllisyysturvan aukoista pudonneille

⁶⁹² Kesäkuussa 1997 työttöminä olleista oululaisista yli 42 prosentilta puuttui ammatillinen koulutus. Yli 50 prosenttia ammattikouluttamattomista työttömistä oli ollut työttömänä vähintään vuoden ajan. (Lämsä 1998a, 77–81, 97, myös Ek ym. 2004, 73, Laaksonen 2001, 87, Paju & Vehviläinen 2001, 43).

⁶⁹³ Työttömyysturvalaki 24.8.1984/602, Työttömyysturvalain muutos 1.1.1997/666, ks. myös Aho & Vehviläinen 1997, Vehviläinen 1999.

⁶⁹⁴ Kesäkuussa 1997 70,5 prosenttia alle 25-vuotiaista työttömistä oululaisista ei saanut ansiosidonnaista työttömyysturvaa (Lämsä 1998a, 62).

⁶⁹⁵ Jyrkämä 1986, 41, ks. taulukko 1 luvussa 2.2, Laaksonen 2001, 89.

⁶⁹⁶ Laaksonen 2001, 90, Lämsä 1998a, 77.

⁶⁹⁷ Luku 4.4.1, vrt. Laaksonen 2001, 93.

⁶⁹⁸ Ks. kuvio 11, luku 5.4.

⁶⁹⁹ Ks. kuvio 13, luku 5.8.

nuorille, joista osalla tuen tarve oli jatkunut keskeytyksettä jo vuosia⁷⁰⁰. Kun toimeentulotukiköyhyys vaikutti myös heidän kulutus- ja toimintamahdollisuuksiinsa, heidän elämäntilannettaan määrittivät myös jatkuva tilapäisyys ja epävarmuus tulevaisuudesta.

Epävakaan työmarkkina-aseman vaikutukset nuorten koulutusta koskeviin asenteisiin olivat ambivalentteja. Toisaalta ammatillista koulutusta pidettiin työmarkkinoille pääsyn välttämättömänä edellytyksenä, jonka merkitystä korostettiin niin lastensuojelussa kuin toimeentulotuessakin. Toisaalta heikko työllisyystilanne nakersi nuorten koulutususkoa: koulutuksen keskeyttämisen riski oli suurin aloilla, joilla työllisyystilanne oli heikko⁷⁰¹. Koulutusmotivaation puutteet tulivat koulutuksen keskeyttämisen ohella asiakirja-aineistossa näkyviin myös erilaisina kouluongelmina. Erilaiset kouluongelmat olivat yleinen lastensuojeluperuste erityisesti peruskoulun yläluokilla olevilla nuorilla, jotka suunnittelivat toisen asteen opintojaan sekä niillä nuorilla, joiden olisi ikänsä perusteella pitänyt opiskella toisella asteella. Kouluttamattomuuden ja heikon työmarkkina-aseman mahdollinen periytyminen sukupolvelta toiselle⁷⁰² sekä siihen usein liittyvät perheeltä saatavan tuen puutteet⁷⁰³ eivät ainakaan helpottaneet tämän ryhmään kuuluvien nuorten tilannetta.

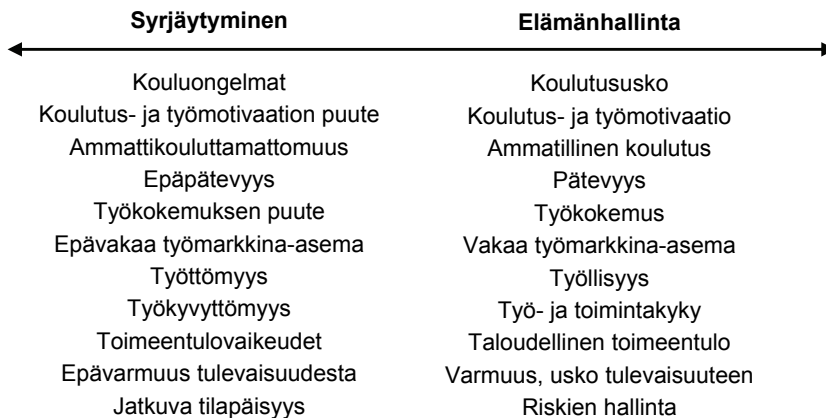
Olen koonnut kuvioon 17 syrjäytymistä ja elämönhallintaa koulutuksen, työmarkkina-aseman ja toimeentulon näkökulmasta jäsentäviä teemoja, joita olen tarkastellut jo edellä.

⁷⁰⁰ Toimeentulotukiasiakkuus oli voinut jatkua keskeytyksettä siitä saakka, kun nuori oli täyttänyt 18 vuotta eli pisimmillään jopa 7 vuoden ajan.

⁷⁰¹ Lämsä 1998a, 80–81, 100.

⁷⁰² Forsberg 1995, 64–66, Takala 1992a.

⁷⁰³ Raunio 2006, 96.

Kuvio 17. Epävakaata työmarkkina-asema ja siihen liittyvät tekijät.

Epävakaan työmarkkina-aseman nouseminen yhdeksi lasten ja nuorten syrjäytymistä olennaisella tavalla määrittäväksi tekijäksi ei ollut sinänsä yllättävää. Tuotannon alue on yksi syrjäytymisen keskeisistä ulottuvuuksista eli niistä yhteiskunnallisen toiminnan alueista, joiden ulkopuolelle jääminen tai joutuminen tuottaa syrjäytymistä⁷⁰⁴. Toisaalta työmarkkinoilta syrjäytyminen on yksi kasautuvalle huono-osaisuudelle herkistä syrjäytymisen ulottuvuuksista⁷⁰⁵. Tämän lisäksi työmarkkinoilta syrjäytyminen liittyy eri maissa käytyyn syrjäytymiskeskusteluun ja tätä kautta myös siihen, ettei syrjäytyminen ole pohjimmiltaan niin yksilöllinen ongelma kuin pinnallisesti tarkasteltuna näyttää. Vaikka työmarkkinoilta syrjäytyminen tapahtuu yksilöllisesti, sillä on aina omat yhteiskunnalliset taustatekijänsä, esimerkiksi yleinen työmarkkinatilanne.

Syrjäytymiskeskustelu on noussut eri maissa esille erityisesti tilanteissa, joissa elinkeinoelämän rakennemuutokset ovat lisänneet nopeasti työelämän ulkopuolelle jäävän ”liikaväestön” määrää⁷⁰⁶. Tämän tutkimuksen yhteiskunnallisena taustana on 1990-luvun alun taloudellinen murros ja sitä seuranneet työn kysynnän väheneminen ja suurtyöttömyys⁷⁰⁷. Työmarkkinoiden ulkopuolelle jääminen seurannaisvaikutuksineen voikin olettaa kertovan jotakin olennaista lasten ja

⁷⁰⁴ Lehtonen ym. 1986, luku 2.2 tässä tutkimuksessa.

⁷⁰⁵ Lämsä 1998a, 124.

⁷⁰⁶ Syrjäytymisen historia (ks. luku 2.1).

⁷⁰⁷ Ks. myös luku 1.1.

nuorten syrjäytymisongelman luonteesta 1990-luvun alun laman jälkeisen yhteiskunnan kontekstissa.

6.2 Perhesuhteet ja sosiaaliset verkostot

Perheettömyyttä on perinteisesti pidetty yhtenä syrjäytymisen kriteerinä ja osatekijänä⁷⁰⁸. Lasten ja nuorten syrjäytymisen riskit on puolestaan paikannettu ensisijaisesti heidän kasvuolosuhteisiinsa⁷⁰⁹. Myös tässä tutkimuksessa perhe-elämän ongelmat ja lähiyhteisöltä saatavan tuen puutteet nousivat yhdeksi lasten ja nuorten syrjäytymisen riskien keskeiseksi määreeksi sekä toisaalta lähelle elämänhallintaa ja lähelle syrjäytymistä sijoittuvia asiakkuusmääriä toisistaan erottelevista tekijöistä.

Aikaisempien tutkimusten tavoin myös tämän tutkimuksen aineistossa lastensuojelun tarvetta perusteltiin ensisijassa erilaisilla perheongelmilla, joiden pelättiin vaarantavan lapsen terveen ja tasapainoisen kasvun ja kehityksen. Lasten ja nuorten syrjäytymisen riskitekijöitä olivat muun muassa vanhempien päihteidenkäyttö ja mielenterveyden ongelmat sekä niihin usein liittyvät puutteet lasten perushoivassa ja kasvatuksessa. Erilaiset perheen kokonaistilanteeseen liittyvät ongelmat, kuten vanhempien työttömyys ja perheen taloudellisten resurssien niukkuus⁷¹⁰ sekä puutteet perheen sosiaalisissa tukiverkostoissa lisäsivät omalta osaltaan syrjäytymisriskiä.⁷¹¹

Esiintyviin perheongelmiin suhtauduttiin sitä vakavammin, mitä pienemmästä lapsesta oli kyse. Tämä tuli aineistossa näkyviin esimerkiksi poliisin tekemissä lastensuojeluilmoituksissa⁷¹² sekä tehostetun perhetyön kohdistumisessa pikkulapsiperheisiin. Sosiaalityön päivystäjät kävivät osassa lastensuojeluperheistä joka viikonloppu tarkistamassa, ettei lasta oltu jätetty yksin kotiin ja että kotona lapsen kanssa olevat vanhemmat olivat siinä kunnossa, että kykenivät huolehtimaan lapsesta⁷¹³. Ääritilanteissa lapsi otettiin heitteillejätön, lapsenhoidon laiminlyönnin,

⁷⁰⁸ Helne 2004, 42.

⁷⁰⁹ Mm. Bardy 2001, Forsberg 1995, 61–66, Forsén ym. 2002, 83–89, Järventie 1999, Järventie 2000, Järventie & Sauli 2001, 8–15, 84–86, Linnakangas & Suikkanen 2004, 25–29, Sipilä 1982, 8–15.

⁷¹⁰ Vrt. vanhempien työttömyys ja taloudellinen huono-osaisuus vanhemmuuden murtumisen riskiä lisäävinä tekijöinä (luku 6.1).

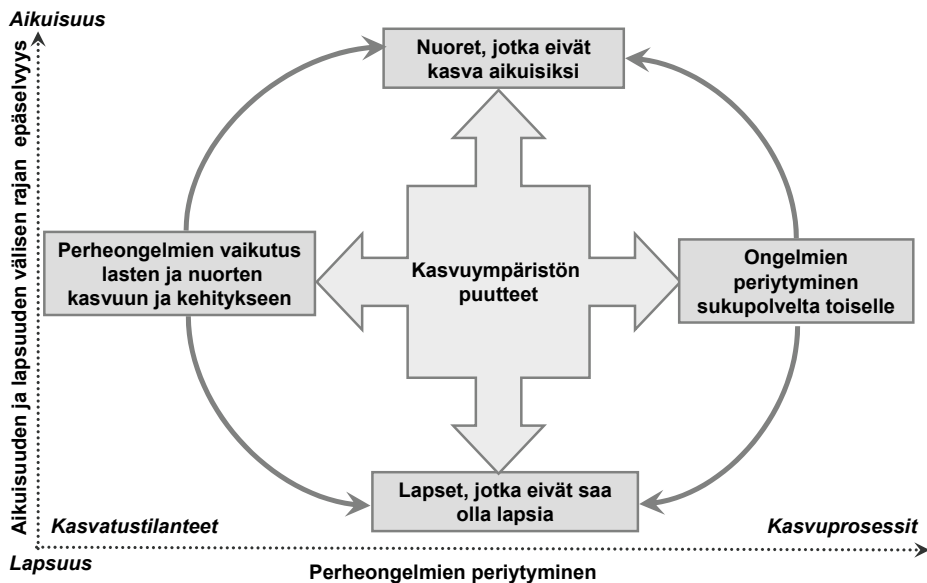
⁷¹¹ Mm. Bardy 2001, Forsberg 1995, 61–66, Forsén ym. 2002, 83–89, Järventie 1999, Järventie 2000, Järventie & Sauli 2001, 8–15, 84–86, Linnakangas & Suikkanen 2004, 25–29, Sipilä 1982, 8–15.

⁷¹² Ks. perheen ulkopuoliset lastensuojeluilmoituksen tekijöinä (luku 5.5).

⁷¹³ Marginalisaatio asiakkuustyyppityksenä (ks. luku 5.7).

vanhempien päihde- tai mielenterveysongelmien tai muun lapsen terveyden ja kehityksen vakavasti vaarantavan syyn vuoksi kiireellisesti huostaan. Näissä tilanteissa lapsen perustarpeista huolehtiminen, esimerkiksi lapsen kanssa seurustelu, riittävä lepo, ravinto, puhtaus ja ulkoilu olivat usein laiminlyötyjä⁷¹⁴. Vanhemmat eivät olleet omien ongelmiansa keskellä kyenneet huomioimaan lapsen tarpeita ja omaa rooliaan lapsen kokonaisvaltaisen hyvinvoinnin ja terveen ja tasapainoisen kasvun ja kehityksen tukijoina.

Kasvu ympäristön puutteista johtuvat lasten ja nuorten syrjäytymisen riskit voidaan tiivistää kahteen toisiinsa kietoutuvaan selitysmalliin. Kyse oli toisaalta perheongelmien periytymisestä, toisaalta aikuisuuden ja lapsuuden välisen rajan epäselvyydestä. (Kuvio 18.)

Kuvio 18. Kasvu ympäristön puutteista johtuvat lasten ja nuorten syrjäytymisen riskit.

Edellä on kuvattu sitä, miten lastensuojeluperheissä lapset saattoivat jäädä vaille aikuisen riittävää hoivaa ja huolenpitoa. Tämän lisäksi vanhempien oli mahdotonta toimia lapsen kasvattajina myös silloin, jos he olivat pikemmin lapsen kavereita

⁷¹⁴ Segregaatio asiakkuustyyppityksenä (luku 5.8, vrt. Bardy 2001, 50).

kuin vanhempia ja lapsen ja vanhemman suhde alkoi muistuttaa pikemmin aikuinen – aikuinen suhdetta kuin aikuinen – lapsi suhdetta. Tämä tuli aineistossa esille muun muassa tilanteissa, jossa vanhempi jätti pikkukoululaisen tai jopa alle kouluikäisen lapsen yksin kotiin mennessään hoitamaan omia asioitaan tai käymään ravintolassa tai ottaessaan lapsen mukaansa ravintolaan. Aikuisuuden ja lapsuuden välisen rajan hämärtyminen konstruoitui näissä tilanteissa myös sitä kautta, että asiaa lastensuojelussa selvitettäessä vanhempi ei nähnyt omassa toiminnassaan mitään väärää tai poikkeavaa, vaikka kyseessä olisi ollut 3–4-vuotiaan lapsen jättäminen yksin kotiin koko päiväksi tai ravintolassa käynti alle 15-vuotiaan lapsen kanssa. Sen sijaan vanhempi oli lähinnä närkästynyt siitä, että puuttuessaan perheen tilanteeseen muut eivät hoitaneet vain omia asioitaan.⁷¹⁵

Myös lasten ja nuorten kasvuympäristöstä johtuvien ongelmien toisessa selitysmallissa, aikuisuuden ja lapsuuden välisen rajan epäselvyydessä oli itse asiassa kyse kasvuympäristön ongelmien vaikutuksista lasten ja nuorten elämään. Lapset, jotka jäivät vaille aikuisen riittävää huolenpitoa, eivät saaneet olla lapsia. Tämän lisäksi lapsuuden puutetta ilmensi lapsen liikkuminen nuoruuden sfäärissä jo hyvin varhaisessa ikävaiheessa⁷¹⁶. Esimerkkejä tästä ovat 6–8-vuotiaan lapsen päihteidenkäyttö ja koulusta pinnaaminen sekä nuoruusiän identiteettikriisi 8–11-vuotiaan lapsen lastensuojelutoimenpiteiden perusteena. Hieman vanhemmilla, 11–15-vuotiailla lapsilla lastensuojelutoimenpiteitä perusteltiin puolestaan kasvatusvaikeuksilla. Vanhemmat saattoivat kokea menettäneensä otteen lapsen kasvatuksesta, kun he eivät kyenneet asettamaan iän mukaisia rajoja lapsen toiminnalle, oli paikka lapsen kotiintuloajoista, päihteidenkäytöstä tai seksuaalisesta käyttäytymisestä.⁷¹⁷ Lapsen ollessa pienempi rajojen asettaminen ei välttämättä ollut tuntunut niin tärkeältä. Kun lapsen kasvaessa rajoja olisi ollut tarpeen asettaa, se ei ollutkaan enää niin helppoa.

Aikuisuuden ja lapsuuden välisen rajan hämärtyksen toisena ilmenemismuotona olivat nuoret, jotka eivät kasvaneet aikuisiksi ja ottaneet vastuuta itsestään ja muista iän edellyttämällä tavalla. Siinä oli kyse iältään aikuisten lasten negatiivisesta riippuvuussuhteesta vanhempiinsa⁷¹⁸ tai nuorten aikuisten riippuvuussuhteesta yhteiskunnan auttamisorganisaatioihin sen sijaan, että he olisivat seisoneet

⁷¹⁵ Ks. segregatio asiakkuustyypityksenä luku 5.8.

⁷¹⁶ Vrt. kasvuolojen puutteet ja lapsenhoidon laiminlyönti lastensuojelutoimenpiteiden perusteena (ks. luvut 4.1–4.3).

⁷¹⁷ Lapsen oma toiminta lastensuojelutoimenpiteiden perusteena (ks. luvut 4.1–4.3).

⁷¹⁸ Forsberg 1995, 64–66.

omilla jaloillaan. Nuorten toimeentulotukiasiakkaiden ammattikouluttamattomuuteen ja työelämän ulkopuolelle jäämiseen liittyvä ammattiasiakkuus on yksi esimerkki tämän tyyppisestä riippuvuudesta⁷¹⁹. Toisaalta myös lastensuojeluperhettä, jossa vastuu perheestä jäi kokonaan äidille isän ajan ja rahojen mennessä kokonaan hänen omiin harrastuksiinsa, voi pitää esimerkkinä aikuisuuden puutteista perheessä⁷²⁰.

Erilaisten ongelmien yhteen kietoutuminen ja kasautuminen yksilö- ja perhe-
tasolla lisäsi syrjäytymisvaaraa niin lapsuudessa kuin myös myöhemmissä ikävai-
heissa⁷²¹. Kasvuolosuhteiden puutteet saattoivat aiheuttaa – ja lasten ja nuorten
syrjäytymisestä puhuttaessa niiden myös pelättiin aiheuttavan – poikkeavaa käyt-
täytymistä⁷²². Erilaisten kasvuiän ongelmien pelättiin puolestaan ennakoivan ai-
kuisiän selviytymisen ongelmia⁷²³. Toisin sanoen vaarana oli, että lapset, jotka ei-
vät saaneet olla lapsia, eivät välttämättä kasvaneet aikuisiksi.

Kasvutaustaan liittyvien ongelmien ja lapsen tai nuoren omien ongelmien yh-
teen kietoutumisessa oli samalla kyse myös ongelmien periytymisestä sukupolvel-
ta toiselle⁷²⁴. Esimerkiksi parisuhdetta, lastenkasvatusta, kouluttautumista, työs-
säkäyntiä, päihteidenkäyttöä ja toimeentulotuen asiakkuutta⁷²⁵ koskevat toimin-
tamallit yleensä välittyvät – tai jäävät välittymättä – jälkikasvulle perheen sosiali-
saatioprosesseissa⁷²⁶. Tutkimusaineistossa tämä tuli esille paitsi vanhempien on-
gelmien ja lapsen tai nuoren omaan toimintaan liittyvien ongelmien yhteen kie-
toutumisena myös tilanteissa, joissa vanhemman omat kasvuolosuhteet olivat ol-
leet tavalla tai toisella puutteelliset ja hänen oli vaikea antaa omille lapsilleen sitä,
mitä ilman hän oli itse jäänyt kasvuaikaanaan. Vaikka vanhempien kasvutaustaa
koskevat tiedot olivat asiakirjoissa niukkoja, löytyi asiakirjoista ainakin viitteitä
tämän tyyppisistä kehityskuluista. Kohdejoukkoon sisältyi lapsia ja nuoria, jotka
olivat vähintään toisen sukupolven sosiaalihuollon asiakkaita. Mikäli jo heidän

⁷¹⁹ Kuvio 13, luku 5.8.

⁷²⁰ Vrt. isien näkymättömyys (luku 4.5.1).

⁷²¹ Forsén ym. 2002, 97.

⁷²² Rönkä 1999, 36, Syrjäytyminen ja sosiaalityö... 1997, 35, Virtanen 1995a, 53.

⁷²³ Esim. Rönkä 1999, 36–37.

⁷²⁴ Hyvinvoinnin ongelmien ylisukupolvisesta periytymisestä on käytetty myös nimityksiä sosiaalinen perimä (Jonsson 1973, Jonsson 1976, Rauhala 1988, 73–75) ja kurjuuden noidankehä (Ritakallio 1991, 58).

⁷²⁵ Myös Heikkilä 1990, 51, Koskinen 1991.

⁷²⁶ Myös Forsberg 1995, 64–66, Järventie 2001, 122, Järventie & Sauli 2001, 9, Näätäsaari 1994.

vanhempiensa kasvutausta oli ollut tavalla tai toisella puutteellinen, jatkuivat ongelmat jo kolmannessa sukupolvessa.

Perheen merkitys lasten ja nuorten syrjäytymistä ja selviytymistä selittävänä tekijöinä nousi tässä tutkimuksessa esille erityisesti, kun vertasin toisiinsa niitä sosiaalihuollon asiakkuusmäärittäjiä, joissa asiakkaat selviytyivät erilaisista hyvinvoinnin ongelmista huolimatta niihin asiakkuusmäärittäjiin, joissa erilaiset hyvinvoinnin ongelmat pitkittyivät ja kasautuivat tarjotusta tuesta riippumatta⁷²⁷. Vertailun perusteella lapset, vanhemmat, perhe ja suku muodostivat yhä enemmän tai vähemmän tiiviin verkoston, jolta saatavan tuen mahdollisuudet vaikuttivat oleellisesti yksilön selviytymiseen eri elämäntilanteissa. Tämä tuli tutkimusaineistossa esille myös avun hakemisena erilaisissa ongelmatilanteissa ensisijassa lähisukulaisilta, mikäli apua ylipäättään oli saatavilla. Perhe oli paradoksaalisesti sekä sosiaalihuollon asiakkaina olevien lasten ja nuorten hyvinvoinnin ongelmien syy tai vähintäänkin niiden osatekijä, että näiden ongelmien ensisijainen ratkaisu⁷²⁸.

Lasten ja nuorten syrjäytymisen riskeille voidaan hakea taustaa suomalaisessa yhteiskunnassa viime vuosikymmeninä tapahtuneista muutoksista ja niiden vaikutuksista perhe-elämään. Perhe-elämä on muuttunut monin tavoin erityisesti viimeisten 40 vuoden aikana eli tämän tutkimuksen kohdejoukkoon kuuluvien lasten ja nuorten vanhempien kasvuaikana⁷²⁹. Naisten työssäkäynti on yleistynyt. Samanaikaisesti perhekokoo on pienentynyt ja avioerot ja yksinhuoltajuus ovat yleistyneet⁷³⁰. Perhe-elämän muutoksia on selitetty kulttuurisella yksilöitymiskehityksellä. Niissä on kuitenkin kyse myös, jollei ennen kaikkea yleisemmästä yhteiskuntakehityksestä ja sen vaikutuksista perhe-elämään. Työ on siirtynyt suurelta osin kodin ulkopuolella palkkatyötä tehtäväksi. Monet ovat myös joutuneet muuttamaan työn perässä kaupunkeihin, jolloin suvun muodostamat lähiyhteisöt ovat hajonneet ja lapsiperheiden mahdollisuudet lähisuvulta saatavaan tukeen ovat samalla heikentyneet. Perheen arkeen vaikuttaa olennaisella tavalla se, miten vanhemmat kykenevät sovittamaan työn ja perhe-elämän vaatimukset yhteen, sekä millaiset mahdollisuudet heillä on esimerkiksi lastenhoitoavun saamiseen sukulaisilta tarvittaessaan.

⁷²⁷ Asiakkuuden rekonstruktioit asiakkuustyyppinä (luku 5).

⁷²⁸ Myös Forsberg 1995, 69, Järventie & Sauli 2001, 13.

⁷²⁹ Saatujen tietojen mukaan lasten ja nuorten vanhemmista useimmat olivat syntyneet 1950–1960-luvuilla.

⁷³⁰ Takala 1992b.

Nykyisin yleisin perhetyyppi on ydinperhe, johon kuuluvat vanhemmat ja heidän lapsensa. Pieni ydinperhe voi joutua erityisesti kriisitilanteissa liian kovalle koetukselle, etenkin jos vastuu perheestä on jäänyt yhdelle aikuiselle joko perheen hajoamisen tai muun syyn vuoksi. Perheen sosiaalisten verkostojen ja niiltä saatavan tuen puute lisäävät edelleen perheen haavoittuvuutta. Omalta osaltaan tilanteeseen vaikuttaa myös se, että nykyiset vanhemmat ovat ensimmäinen sukupolvi, joka ei voi kasvattaa omia lapsiaan täysin samalla tavoin kuin itse on kasvatettu. He ovat tilanteessa, jossa vanhat toimintamallit eivät toimi, mutta myös uusien toimintamallien rakentumisen mahdollisuudet ovat rajallisia. Lisäksi lasten ja nuorten kehitysyhteisöjen moninaistuminen on tuonut mukanaan uusia vanhemmuuteen kohdistuvia haasteita: mitä useammissa kehitysyhteisöissä lapsi tai nuori on mukana ja mitä vieraampia nämä yhteisöt ovat vanhemmille, sitä vaikeampi vanhempien on pitää kokonaisuus hallinnassa⁷³¹.

Perhe-elämässä tapahtuneet muutokset kietoutuivat yhteen nuoruudessa ikävaiheena tapahtuneiden muutosten kanssa. Lapsuuden ja aikuisuuden välisen rajan hämärtymisessä on kyse myös siitä, miten nuoruudesta näyttäisi tulleen erityisesti viimeisten 20–30 vuoden aikana kaikkien ikäkausien normi⁷³². Vasta koulu- tai valtaan aloittelevat peruskoulun alaluokkalaiset ovat varhaisnuoria, peruskoulun yläluokilla ja toisen asteen koulutuksessa olevat nuoria, täysi-ikäisyyden rajapyykin ohittaneet nuoria aikuisia ja kutakuinkin kaikki siitä eteenpäin muuten vain nuorekkaita ikinuoria. Nuoruutta ei voida pitää muista ikäkausista ennen muuta ”ei enää” ja ”ei vielä” määritteiden avulla erottuvana ikävaiheena. Näin on ehkä ollut aiemmin. Enää se ei tunnu kovin relevantilta lähestymistavalta. Sen sijaan nuoruudelle on ominaista tiukkoja ikämäärityksiä kaihtava ambivalenssi. Myös tämän tutkimuksen tulosten perusteella yhä nuoremmat liikkuvat osin pikemmin nuoruuden kuin lapsuuden sfäärissä. Täysi-ikäisyyden rajapyykin ohittaneet ovat puolestaan iästään riippumatta samanaikaisesti vanhempiensa lapsia, iältään täysivaltaisia aikuisia ja samalla ainakin jossakin mielessä myös vähintään nuorekkaita ikinuoria.⁷³³

Lähiyhteisöltä saatavan tuen puutetta voidaan kuvata käsitteellä *myöhäismoderni orpous*. Viitataan käsitteellä tilanteisiin, joissa lasten ja nuorten oli vaikea

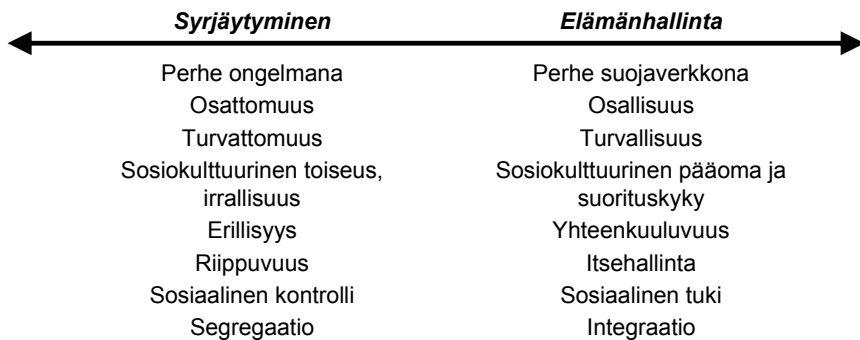
⁷³¹ Rimpelä 2008, 28–29.

⁷³² Myös Hoikkala 1993, vrt. katoava lapsuus (Postman 1984) ja hukassa oleva aikuisuus (Rimpelä 2008, 28–30).

⁷³³ Lapsuus aikuisuuden välisen erottelun hämäryys (Heino 1997, 375–377) ja nuoruus syrjäytymiselle herkkänä ikävaiheena (Jyrkämä 1986, 42, luku 2.1.3).

saada terveen ja tasapainoisen kasvun ja kehityksen edellyttämää tukea lähiyhteisöltään. Myös perheen ulkopuolisen tuen merkitys korostui tilanteissa, joissa vanhemmuus oli syystä tai toisesta puutteellista ja mahdollisuudet suvulta saatavaan tukeen olivat kaikkein rajallisimmat⁷³⁴. Näissä tilanteissa esimerkiksi lastensuojelun tukihenkilöt ja auttamistyön ammattilaiset saattoivat olla lapsille heidän kasvuaan tukevia tärkeitä toisia (*significant others*⁷³⁵) ja toimia näin lasten sosiaalisina vanhempina. Tämä edellytti kuitenkin, että lapsilla ja nuorilla oli apua saatavilla perheen ulkopuolisilta aikuisilta silloin, kun he eivät syystä tai toisesta saaneet kasvulleen riittävää tukea lähiyhteisöltään.

Olen koontanut kuvioon 19 teemoja, jotka jäsentävät perheen roolia lasten ja nuorten ongelmien syynä tai osatekijänä sekä toisaalta perheen toimintaa ongelmia ennaltaehkäisevänä turvaverkkona.

Kuvio 19. Perhe ongelmana ja suojaverkkona.

Syrjäytymisessä ja elämänhallinnassa on lasten kasvun ja kasvatuksen näkökulmista tarkasteltuna kyse perheestä ongelmana tai perheen ja lähiyhteisön toiminnasta suojaverkkona. Toimiva perhe tarjoaa lapsille ja nuorille yhteistyössä lähiverkostojensa kanssa suojaverkon, jossa uusi sukupolvi saa osakseen osallisuutta, turvallisuutta ja sosiaalista tukea sekä niiden kautta karttuvaa sosiokulttuurista pääomaa ja suorituskykyä. Ilman perheen tukea jäävien lasten ja nuorten tilannet-

⁷³⁴ Forsén ym. 2002, 88–94.

⁷³⁵ Termi ”tärkeät toiset” sisältyy alun perin G.H.Meadin (1962) interaktionistiseen teoriaan. Tässä tutkimuksessa hyödynnetyt teoreettiset lähestymistavat ovat saaneet vaikutteita Meadin ajattelusta.

ta luonnehtivat puolestaan osattomuus, turvattomuus, sosiokulttuurinen toiseus ja irrallisuus sekä sosiaalinen kontrolli.

Yhteenkuuluvuuden ja itsehallinnan sekä erillisyyden ja riippuvuuden suhteen tilanne on jännitteinen. Yhteenkuuluvuus on äärimmilleen vietyä riippuvuutta ja itsehallinta on äärimmäisessä muodossaan erillisyyttä. Jo yhteenkuuluvuus ja itsehallinta selviytymistä luonnehtivina piirteinä samoin kuin erillisyyden ja riippuvuus syrjäytymistä luonnehtivina piirteinä itsessään ovat jännitteisessä suhteessa toisiinsa. Yksilön kasvu sinällään merkitsee siirtymää täydellisestä riippuvuudesta kohti itsehallintaa ja suhteellista riippumattomuutta. Onnistuakseen se edellyttää kuitenkin tasapainon löytämistä yhteenkuuluvuuden ja erillisyyden välillä.

Lähiyhteisöltä saatavan tuen mahdollisuudet tai niiden puute liittyvät läheisesti yhteiskunnalliseen integraatioon tai sen puutteeseen yhtenä lasten ja nuorten syrjäytymisen keskeisistä määreistä⁷³⁶. Sosiaalisten verkostojen ja niiltä saatavan tuen puutteista aiheutuva huono-osaisuus on työmarkkinoilta syrjäytymisen taivoin yksi kasautuvalle huono-osaisuudelle alttiista syrjäytymisen ulottuvuuksista⁷³⁷. Kaikkein riippuvaisimpia yhteiskunnan palveluorganisaatioiden tuesta ovat ne lapset ja nuoret, joiden mahdollisuudet lähiyhteisöltä saatavaan tukeen ovat kaikkein vähäisimmät. Puuttuvat mahdollisuudet tukeen ja erilaisten ongelmien kasaantuminen ja pitkittyminen johtavat yhä totaalisempaan yhteiskunnan eri organisaatioiden tuen tarpeeseen⁷³⁸. Tässä prosessissa on samalla kyse yksilön vähenevistä mahdollisuuksista vaikuttaa omaan tilanteeseensa.

6.3 Vaikutusmahdollisuudet

Sosiaalihuollon asiakkaina olevien lasten ja nuorten suhteissa vallankäytön alueeseen oli kyse ennen muuta vaikutusmahdollisuuksien puutteesta. Mitä lähemmäs syrjäytymistä elämänhallinnan ja syrjäytymisen ulottuvuuden ääripäänä asiakkuusmäärittäminen sijoittui, sitä rajallisimpia olivat asiakkaan omat mahdollisuudet vaikuttaa omaan tilanteeseensa.

⁷³⁶ Vrt. Integraatio-ongelmat ja niiden ehkäisy sosiaalipedagogisen toiminnan kohteina (Hämäläinen & Kurki 1997, 136–137) ja sosiaalipedagoginen toiminta kasvatuksellisena auttamisena elämänhallintaan (emt., 175–176).

⁷³⁷ Lämsä 1998a, 124.

⁷³⁸ Vrt. segregatioon liittyvä ammattiasiakkuus (ks. luku 5.8).

Vaikutusmahdollisuuksien puute liittyi sosiaalihuollon asiakkaina olevilla lapsilla ja nuorilla ennen muuta kasautuneisiin ja pitkittyneisiin hyvinvoinnin ongelmiin. Se määritti erityisesti marginalisaatiota ja segregatiota sosiaalihuollon asiakkuustyyppityksinä⁷³⁹. Näissä tilanteissa asiakkaan omat vaikutus- ja valinnanmahdollisuudet olivat varsin rajalliset, hänen ollessaan pikemmin muiden kontrollin ja toimenpiteiden kohteena oleva objekti kuin itse omaa elämäänsä hallitseva subjekti⁷⁴⁰. Erilaiset toimenpiteet puolestaan heikensivät edelleen asiakkaan kokemusta omista vaikutusmahdollisuuksistaan ja hänen tietynlaista sivusta seuraajan roolia omassa elämässään. Samanaikaisesti sosiaalityöntekijä ja muut auttamisen ammattilaiset saattoivat paradoksaalisesti tuntea itsensä neuvottomiksi, kun käytetyillä tukitoimenpiteillä ei saavutettu toivottuja tuloksia.

Vaikutusmahdollisuuksien puutteessa ei ollut kuitenkaan kyse yksinomaan sosiaalihuollon asiakkaiden omista ongelmista, vaan myös heidän mahdollisuuksistaan saada tarvittaessa tukea joko lähiyhteisöltä tai yhteiskunnan eri organisaatioilta. Tutkimusaineisto antoi viitteitä siitä, miten peruspalvelujen leikkaukset 1990-luvulla olivat vaikuttaneet negatiivisesti erityisesti niiden lasten ja nuorten elämään, joiden mahdollisuudet lähiyhteisön tukeen olivat kaikkein rajallisimmat⁷⁴¹. Esimerkiksi huostaanottojen tarve kasvoi tilanteissa, joissa perheiden mahdollisuudet lähiyhteisön tukeen ja myös yhteiskunnan ennaltaehkäisevään tukeen olivat rajallisia. Aineistonkeruuvuonna Oulussa oli tehty jo kesään mennessä lähes yhtä monta huostaanottoa kuin koko edellisen vuoden aikana yhteensä⁷⁴². Samanaikaisesti lapsiperheiden mahdollisuudet esimerkiksi kotiavun saamiseen ennaltaehkäisevänä tukena olivat varsin rajalliset. Vastaavasti toimeentulotuesta kaikkein riippuvaisimpia olivat ne nuoret, jotka olivat jääneet ansiosidonnaisen työttömyysturvan⁷⁴³ ja kenties myös työmarkkinatuen ulkopuolelle ja joiden mahdollisuudet riittävän toimeentulon saamiseen muilla keinoin olivat varsin rajalliset.

⁷³⁹ Marginalisaatio ja segregatio asiakkuusmäärittäjinä (luvut 5.7–5.8).

⁷⁴⁰ Subjektius ja paikka sosiaalipedagogisen toiminnan perusideoina (Hämäläinen & Kurki 1997, 128–133) ja sosiaalipedagoginen toiminta kasvatuksellisena auttamisena elämänhallintaan (emt. 175–176).

⁷⁴¹ Vrt. Lämsä 1998a, 124, Tikkanen 1993.

⁷⁴² Lämsä 1998a, 58, kenttämuistiinpanot.

⁷⁴³ Lehtosen ym. (1986, 22–26) pitävät edunvalvontaorganisaatioiden jäsenyyttä vallankäytönalueella syrjäytymisen ensisijaisena mittarina. Edunvalvonnassa ei tässä merkityksessä ole kyse yksilön henkilökohtaisesta vallasta ja vaikutusmahdollisuuksista, vaan siitä kuuluuko hän jonkin edunvalvontajärjestelmän piiriin ja onko hän sitä kautta osana laajempaa joukkoa saamassa tiettyt edut.

Sosiaalihuollon asiakkaiden vaikutusmahdollisuuksissa ja niiden puutteessa oli samalla kyse syrjäytymiseen liittyvästä ambivalenssista ja eklektismistä. Elämänhallinnan ja syrjäytymisen ulottuvuudella jäsenyvät asiakkuusmääritykset kuvasivat ääripäitä lukuun ottamatta syrjäytymisvaaraa. Eri tilanteisiin liittyi sekä uhkia että mahdollisuuksia. Esimerkiksi vakavassa syrjäytymisvaarassa⁷⁴⁴ sosiaalihuollon asiakkaan vaikutusmahdollisuudet asiakkuusmäärityksen perustana olevaan tilanteeseen olivat varsin rajalliset. Asiakuusmäärityksen lähtökohtana oli usein jonkun ulkopuolisen huolestuminen lapsen, nuoren tai perheen tilanteesta ja määrityksen ytimessä olivat erilaiset ongelmat, joille jonkun täytyi tehdä jotakin. Samalla asiakkaasta tuli muiden seurannan ja toimenpiteiden kohteena oleva objekti sen sijaan, että hän olisi ollut omaa elämäänsä hallitseva subjekti⁷⁴⁵. Asiakkaan oli tästä huolimatta mahdollista vaikuttaa tilanteeseen ja siinä tehtävään asiakkuusmääritykseen esimerkiksi osoittamalla sosiaalityöntekijän asiakkuusmääritys vääräksi. Vakavassa syrjäytymisvaarassa asiakas myös pyrki tähän muun muassa vastustamalla itseensä liitettyjä leimoja ja suhtautumalla negatiivisesti itseensä kohdistuviin toimenpiteisiin ja kontrolliin. Jo yksittäisessä sosiaalityöntekijän ja asiakkaan kohtaamisessa oli mahdollista ”herättää henkiin” erilaisia asiakkuusmäärityksiä ja myös asiakas itse saattoi esittää itseään useiden vaihtoehtojen joukosta. Eniten tästä uudelleenmäärittelyn mahdollisuudesta hyötyivät tosin ne sosiaalihuollon asiakkaat, joilla oli jo alun alkaen eniten erilaisia pääomia ja niiden mukanaan tuomia vaikuttamisenmahdollisuuksia.

Syrjäytymiseen dynaamisena ilmiönä liittyvät ja syrjäytymisongelman luonnetta myös yleisemmällä tasolla kuvaavat ambivalenssi ja eklektismi tulivat tutkimuksessani näkyviin myös siinä, etteivät sosiaalihuollon asiakkaat jakaantuneet selkeästi niihin, jotka olivat selviytyjiä ja niihin, jotka olivat syrjäytyjiä. 1990-luvun alun lama jälkiseurauksineen oli tuottanut ihmisten elämään erilaisia riskejä ja ei-toivotun kehityksen mahdollisuuksia, jotka koskettivat myös alun alkaen ”hyväosaisiksi” luokiteltavia⁷⁴⁶. Sosiaalihuollon asiakkaiden joukosta löytyi myös korkeasti koulutettuja ja aiemmin vakaata elämää viettäneitä, joilla esimerkiksi yrityksen konkurssi sekä sitä seuranneet työelämän ulkopuolelle jääminen ja taloudelliset vaikeudet olivat horjuttaneet elämänhallintaa ja pakottaneet heidät

⁷⁴⁴ Vakava syrjäytymisvaara asiakkuusmäärityksenä (luku 5.6).

⁷⁴⁵ Asiakkaan objektivointi hänen subjektiutensa sijaan (vrt. Hämäläinen & Kurki 1997, 128–133).

⁷⁴⁶ Vrt. Helne ym. 2004, 13–15, vrt. ambivalenssi ja eklektismi myöhäismodernin yhteiskunnan keskeisinä piirteinä (Denzin 1991, 5) sekä ikämäärityksiin ja ikäluokkien suhteisiin liittyvä ambivalenssi ja nuoruuden määrittäminen kaikkien ikävaiheiden normina (luku 6.2).

turvautumaan sosiaalihuollon viimesijaiseen tukeen⁷⁴⁷. Heidän elämässään muutos aiempaan oli suuri, joten siihen sopeutuminen ei ollut aina helppoa. Sopeutumista eivät helpottaneet myöskään elämänhallintaan ja syrjäytymiseen sekä yksilön ja yhteisön suhteeseen yleisesti liittyvät suomalaisen asenneilmaston perusjännitteet, joissa yksilön katsottiin olevan vastuussa tapahtuneesta riippumatta siitä, oliko hänellä ollut mitään mahdollisuuksia vaikuttaa asioihin niiden kytkeytyessä talouselämän kokonaisvaltaisiin muutoksiin ja yhteiskunnassa harjoitettuun politiikkaan.

Vuosituhanen vaihteen suomalaisessa yhteiskunnassa ja kulttuurissa korostetaan yleisesti yksilön vastuuta siitä, miten hän selviytyy omassa elämässään. Kulttuurissamme ihannoidaan yksilöllistä onnen tavoittelua ”jokainen on oman onnensa seppä” eetoksen mukaisesti⁷⁴⁸. Myöhäismoderni yksilöityminen ei kuitenkaan perustu yksilön vapaisiin päätöksiin. Siinä on samalla kyse myös uudeltaisesta riippuvuudesta yksilöllisen elämänkulun kietoutuessa aiempaa voimakkaammin yhteen muiden yksilöiden elämien kanssa, olipa kyse koulutus- tai työpaikoista käytävästä kilpailusta seurausvaikutuksineen tai muutoin yksilön asemasta yhteiskunnan eri toiminta-alueilla⁷⁴⁹. Tilanteeseen vaikuttavat omalta osaltaan myös esimerkiksi työvoiman säätelyä ja koulutuspaikkojen määrää koskevat päätökset, joihin yksilö ei voi vaikuttaa millään tavalla. Oman jännitteensä tilanteeseen tuo vallan- ja vaikutusmahdollisuuksien puute syrjäytymisvaarassa olevien yhtenä keskeisenä ongelmana tai jopa tähän ryhmään kuulumisen määränä.⁷⁵⁰ Äärimmillen vietyä yksilön vastuuta korostava ajattelu voi johtaa asenneilmaston kovenemiseen ja syrjäytymisvaarassa olevien yksilöiden syylistäminen tilanteestaan sekä heidän aiempaa jyrkempään sulkemiseensa yhteisöjen ulkopuolelle, vaikka monet syrjäytymisvaarassa olevista eivät ole todellisuudessa voineet vaikuttaa tilanteeseen.

Syrjäytyminen syrjäytymisvaarana näyttäytyi tässä tutkimuksessa ambivalenttina ja eklektisenä, myöhäismodernin yhteiskunnan sumeaa sekä – että logiikkaa noudattavana ilmiönä⁷⁵¹. Käytännössä tämä tuli näkyviin siinä, että sosiaalihuollon asiakkaina olevien lasten ja nuorten eri tilanteissa saamat asiakkuusmää-

⁷⁴⁷ Elämänhallinta asiakkuuden rekonstruktiona (luku 5.1).

⁷⁴⁸ Lähteenmaa 1995, 10, Lähteenmaa 2000, 54, Nuorisobarometri 1/1998, 38–39, Pohjola 1994, 173–175.

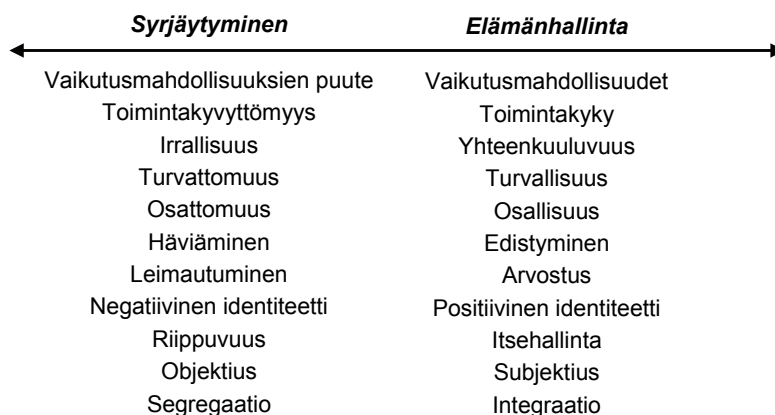
⁷⁴⁹ Beck 1996, 27–30

⁷⁵⁰ Vrt. Bardy 2001, 49, Helne 2004, 41, Helne ym. 2004, 17, Raitakari 2002, 58.

⁷⁵¹ Ks. myös Helne 2002a, 75, 101, Helne 2004, 24, 45.

ritykset olivat monimerkityksisiä ja muuttuvia. Niissä oli usein jopa samanaikaisesti kyse sekä syrjäytymisen uhista että selviytymisen mahdollisuuksista. Myöhäismodernille yhteiskunnalle tyypilliset piirteet – perheen, koulutuksen, työelämän, yksityisen ja julkisen merkitysten muutokset, maailman hallitsemattomuuteen liittyvä voimattomuuden tunne, menneisyyden ja tulevaisuuden läsnäolo nykyisyydessä, sekä – että ajattelu⁷⁵² – sopivat tämän tutkimuksen tulosten valossa myös yleisemmin kuvaamaan syrjäytymistä 1990-luvun laman jälkeiseen yhteiskunnalliseen murrokseen liittyvänä ilmiönä.

Olen koonnut kuvioon 20 syrjäytymistä ja elämäntähtäystä vaikutusmahdollisuuksien ja niiden puutteen näkökulmista määrittäviä teemoja.

Kuvio 20. Vaikutusmahdollisuudet ja niiden puute syrjäytymisen ja elämäntähtäyksen määreinä.

Syrjäytymistä vaikutusmahdollisuuksien puutteena määrittivät yksilön toimintakyvyttömyys, yhteiskunnan eri toiminta-alueiden marginaaliin jäämiseen liittyvä irrallisuus, turvattomuus, osattomuus ja häviäminen sekä potentiaalisesti ongelmatapaukseksi leimautumiseen liittyvä negatiivinen identiteetti, riippuvuus yhteiskunnan auttamisorganisaatioiden tuesta ja erilaisten toimenpiteiden kohteena olemiseen liittyvä objektius ja segregaatio. Elämäntähtäystä määrittivät puolestaan toimintakyky, yhteenkuuluvuus, turvallisuus, osallisuus, edistyminen, arvostus,

⁷⁵² Denzin 1991, 5.

positiivinen identiteetti, itsehallinta, subjektius ja integraatio. Sosiaalipedagoginen orientaatio voisikin avata mielenkiintoisia näkökulmia syrjäytymisen ehkäisyyn ja elämänhallinnan kasvatukselliseen vahvistamiseen myös sosiaalityössä⁷⁵³. Tämän tyyppiset pyrkimykset näyttäytyivät tässä tutkimuksessa lähinnä ohjauksen ja neuvonnan käytössä sosiaalityön työmuotoina. Sosiaalityön varsinaisten asiakkaiden kanssa työskentelyssä sosiaalihuollon toimenpiteet ja asiakkaan objektivointi näyttivät sen sijaan vaikuttavan jopa päinvastaisesti, kun asiakkaiden ongelmat eivät syrjäytymisprosesseissa ainoastaan tulleet selvemmin näkyviin, vaan ne myös syvenivät. Samalla asiakas oli pikemmin toimenpiteiden kohteena oleva objekti kuin itse tavoitteita asettava ja omaa elämänsä hallitseva subjekti. On kuitenkin syytä muistaa, että niin syrjäytymisen ja elämänhallinnan määrätyksissä kuin myös erilaisissa asiakkuusmäärityksissä on aina kyse tiettyyn tilanteeseen liittyvästä ja tietyistä näkökulmasta tehdystä määräyksestä sen sijaan, että kyseessä olisi pysyvä tila. Sosiaalihuollon asiakkaat voivat olla myös tämän tutkimuksen perusteella samanaikaisesti sekä yhteiskunnan marginaalissa olevia potentiaalisia syrjäytyjiä että yhteiskuntaan integroituneita potentiaalisia selviytyjiä riippuen siitä, mistä ja kenen näkökulmasta tilanteita tarkastellaan.

⁷⁵³ Suomessa sosiaalipedagoginen orientaatio ei ilmene varsinaisessa sosiaalityössä (Ranne 2002, 135). Vrt. integraatio-ongelmien lievittäminen ja syrjäytymisen ehkäisy sosiaalipedagogisen toiminnan perustehtävänä (Hämäläinen 1999, 73–74, myös Ranne 2002, 114).

7 Yhteenveto tutkimustuloksista

Denzinin interaktionistisen tulkintamallin mukaan tutkimuksen viimeisenä vaiheena on tutkimustulosten ja tutkimuksen arviointi. Tässä tutkimuksessa olen jakanut tämän osion kahteen osaan, joista ensimmäisessä tarkastelun kohteena ovat tutkimustulokset ja toisessa tutkimuksen arviointi. Tarkastelen tässä luvussa tutkimustuloksia vastauksina asettamiini tutkimuskysymyksiin.

Ensimmäisessä alaluvussa tarkastelen tämän tutkimuksen tuloksia vastauksina kysymykseen: *Mitkä ovat keskeisiä sosiaalihuollon eri toiminta-alueiden asiakkaiden hyvinvoinnin ongelmia ja miten sosiaalihuollossa vastataan näihin asiakkaiden tuen tarpeisiin?* Toisessa alaluvussa vastaan kysymykseen: *Millaisia asiakkuustyyppejä sosiaalihuollon asiakirja-aineistosta on löydettävissä ja millainen kuva lasten ja nuorten syrjäytymisprosessista niiden pohjalta rakentuu?* Kolmannessa alaluvussa kysymyksenäni on: *Mitkä ovat keskeisiä tekijöitä sosiaalihuollon asiakkaina olevien lasten ja nuorten syrjäytymisessä tai selviytymisessä?* Olen käsitellyt yhteenvedon perustana olevia tutkimustuloksia luvuissa 4–6.

7.1 Sosiaalihuollon asiakkaiden hyvinvoinnin ongelmat ja sosiaalihuollon tavat vastata niihin

Erilaiset hyvinvoinnin ongelmat, kuten rikkonainen perhetausta, vanhempien puuttuva tai rikkonainen työhistoria, toimeentulo erilaisilla tuilla ja avustuksilla sekä taloudellisiin vaikeuksiin liittyvä toimeentulotuen tarve olivat yleisiä lastensuojelun avohuollon asiakasperheissä sekä sijais- ja jälkihuollon asiakasperheissä. Myös lastensuojelutarvetta perusteltiin näissä molemmissa ryhmissä useimmiten kasvuolojen puutteilla. Lastensuojelutoimenpiteiden keskeisiä perusteita olivat äidin päihde- ja mielenterveysongelmat sekä niihin usein liittyvä lapsenhoidon laiminlyönti. Niiden lisäksi lastensuojelutarvetta perusteltiin vanhempien erotilanteen ongelmilla ja yleisellä avuttomuudella arkisissa toiminnoissa, mutta myös alle 12-vuotiaan lapsen kouluvaikeuksilla ja päihteidenkäytöllä. Yleisimmin käytettyjä tukimuotoja lastensuojelun avohuollossa olivat perheen neuvonta, perheelle annettu taloudellinen tuki ja lapsen avohuollon sijoitus sekä asuminen Ensi- ja turvakodissa yhdessä vanhempansa kanssa. Lapsen itseensä kohdistuvista avohuollon tukimuodoista yleisimmin käytettyjä olivat lomaperhe ja harrastuksiin annettu tuki. Huostaanoton edellytyksenä oli avohuollon tukitoimien riittämättömyys. Sijaisperheisiin sijoitettiin erityisesti pieniä lapsia, joiden sijoituksen arvel-

tiin olevan pitkäaikainen. Laitossijoitusta suosittiin puolestaan, mikäli sijoituksen kestosta ei oltu varmoja tai sijoitus tehtiin vasta nuoruusiässä. Huostaanotetuille tarjotussa tuessa oli useimmin kyse jälkihuollossa olevan nuoren työelämään orientoitumisen tukemisesta tukityöllistämisen tai nuorten työpajatoiminnan avulla.

Nuorisohuollon asiakkaiden perhetausta oli ehjempi kuin lastensuojelun muiden asiakasryhmien. Myös perheiden sosioekonominen asema ja taloudellinen tilanne olivat parempia kuin lastensuojelun muissa asiakasryhmissä. Lastensuojelutoimenpiteiden perusteina olivat usein nuoren omaan toimintaan liittyvät ongelmat, erityisesti nuoren koulunkäyntiongelmat sekä hieman harvemmin nuoren päihteidenkäyttö, ristiriidat lähiomaisten kanssa ja syyllistyminen erilaisiin rikoksiin. Kasvuoloihin liittyvistä ongelmista yleisimpiä olivat äidin päihde- ja mielen-terveysongelmat ja vanhempien erotilanteen ongelmat. Kun lastensuojelutarvetta perusteltiin ensisijassa nuoren ongelmilla, myös tukitoimet kohdistuivat ensisijaisesti nuoreen. Yleisimpiä nuorille tarjottuja tukimuotoja olivat nuoren ohjauksen ja neuvonnan ohella taloudellinen tuki, nuoren työelämään orientoitumisen tukeminen ja harrastuksiin annettu tuki.

Nuorten toimeentulotukiasiakkaiden tuentarve liittyi usein työmarkkinoiden ja ansiosidonnaisen työttömyysturvan ulkopuolelle jäämiseen. Koulutuksen puutteet vaikeuttivat nuorten työllistymistä ja heikensivät myös heidän työttömyysturvaansa. Nuorten toimeentulotukiasiakkaiden joukossa oli ammattikouluttamattomien nuorten lisäksi esimerkiksi kaupallisenalan koulutuksen saaneita nuoria, joiden oli alan heikon työllisyystilanteen ja työkokemuksen puutteen vuoksi vaikea löytää työpaikkaa. Nuorten toimeentulotuen tarve oli usein jatkuvaa. Nuorten toimeentulotukiasiakkaiden joukossa oli kuitenkin myös niitä, jotka tarvitsivat toimeentulotukea lyhyemmän aikaa, esimerkiksi opintojen tai varusmiespalveluksen päättymisen jälkeen.

Sosiaalihuollon asiakkaiden ikä, hyvinvoinnin ongelmat ja tarjottu tuki ryhmittelivät sosiaalihuollon asiakkaita myös yli hallinnon rajojen. Lastensuojelun avohuollossa ja sijais- ja jälkihuollossa asiakkuus oli äitikeskeistä niin lastensuojelutarpeen perusteena olevien ongelmien kuin myös toimenpiteiden liittyessä useammin äitiin kuin lapseen. Nuorisohuollossa ja toimeentulotuessa asiakkaana oli puolestaan erityisesti nuori itse, jolloin asiakirjamerkinnot keskittyivät nuoren omaan toimintaan ja elämäntilanteeseen kasvutaustan jäädessä vähälle huomiolle.

Kohdejoukon eri osaryhmiä yhdistäviä teemoja olivat isien näkymättömyys, historiattomuus sekä sosiaalisen tuen ja kontrollin dilemma. Isät olivat sosiaalihuollon asiakkaina olevien lasten ja nuorten elämässä näkymättömiä sekä konk-

reetilla että symbolisella tasolla asiakkuuden määrittäessä äitien ja nuoruusikäisten nuorten itsensä kautta. Toisaalta monet sosiaalihuollon asiakkaina olevista lapsista ja nuorista olivat tavalla tai toisella historiattomia asiakkuuden määrittäessä ennen muuta nykyhetken ongelmien kautta muuttojen, mutta myös muiden elämänmuutosten elämäntilanteiden aiheuttamien katkosten vuoksi. Kolmannessa asiakkuutta kuvaavassa teemassa, sosiaalisen tuen ja kontrollin dilemmassa oli kyse kolmesta toisiinsa kietoutuvasta teemasta, intimitetistä, kynnyksistä ja pakoista. Kun yksilö tai perhe hallitsi elämänsä, kenelläkään ei ollut tarvetta kyseenalaistaa yksityisyyttä. Moniongelmaisen asiakkaan elämää määrittivät omien valintojen sijaan erilaiset ”vapaaehtoiset pakot” asiakkaan määrittäessä eräänlaisena oman elämänsä sivustakatsojana. Intimiteetissä, kynnyksissä ja pakoissa oli samalla kyse sosiaalihuollon asiakkaina olevien lasten ja nuorten suhteista sosiaalihuoltoon sekä heidän elämäntilanteidensa jäsentymisestä elämäntilanteiden ja syrjäytymisen välisellä ulottuvuudella määrittävinä asiakkuustyyppinä.

7.2 Erilaiset asiakkuustyytit ja lasten ja nuorten syrjäytymis- ja selviytymisprosessit

Löysin asiakirja-aineistosta yhdeksän erilaista elämäntilanteiden ja syrjäytymisen ulottuvuudella jäsentyvää asiakkuustyyppiä: *elämäntilanteiden hallinta, integraatio, pikkuasiakkuus, karsiutuminen, syrjäytymisvaara, vakava syrjäytymisvaara, marginalisaatio, segregatio ja syrjäytyminen*. Elämäntilanteiden hallinnassa ja integraatiossa oli kyse ei-asiakkuuksista, jolloin asiakkaan odotettiin selviytyvän omien voimavarojensa ja yleisen palvelujärjestelmän tarjoamien palvelujen avulla. Pikkuasiakkuudessa ja karsiutumisessa asiakkuus määrittyi ensisijaisesti taloudellisen tuen tarpeena. Syrjäytymisvaarassa ja vakavassa syrjäytymisvaarassa joku perheen ulkopuolinen oli huolissaan lapsen tai nuoren tilanteesta. Marginalisaatiossa ja segregaatiossa oli kyse elämäntilanteista, joissa jonkun oli pakko puuttua tilanteeseen. Syrjäytymistä asiakkaan hengiltä selviytymisenä määrittä toivottomuus ylittämättömiltä tuntuvien elämäntilanteiden edessä.

Eri asiakkuustyypeissä oli kyse erilaisten asiakkuusmääritysten jaottelusta tyypeiksi niihin liittyvien hyvinvoinnin ongelmien ja tarjotun tuen perusteella. Mitä lähempänä elämäntilanteiden hallintaa asiakkuustyyppi oli, sitä aktiivisempi oli asiakkaan oma rooli ongelmien sekä niiden ratkaisussa käytettävien keinojen määrittelyssä ja sitä selvemmin tilannetta määrittivät vaikutusmahdollisuudet, voimavarat, tuki ja ratkaisut. Lähempänä syrjäytymistä olevissa asiakkuustyypeissä painottui-

vat puolestaan asiakkaan rooli passiivisena toimenpiteiden kohteena, vaikutusmahdollisuuksien puute, ongelmat ja kontrolli.

Eri asiakkuustyypit kuvasivat asiakkaan elämäntilannetta asiakkuuden kehityksessä tietyssä tässä ja nyt tilanteessa. Ne kuvasivat samalla asiakkuutta syrjäytymis- ja selviytymisprosessien eri vaiheissa eli liikkumista elämäntilannetta ja syrjäytymisen ulottuvuudella. Syrjäytyminen ja selviytyminen prosessikäsitteinä kuvasivat sitä, kumpaa ääripäätä, syrjäytymistä vai elämäntilannetta kohti oltiin menossa. Syrjäytymistä prosessina määritteli kontrollin verkon kiristyminen asiakkaan ympärillä ja siirtyminen yhä totaaliseen tukitoimiin. Asiakkaan ongelmat eivät tässä prosessissa ainoastaan tulleet aiempaa selvemmin näkyviin, vaan ne myös syvenivät. Samalla asiakkaan itse oli yhä vaikeampi vaikuttaa asioihin. Selviytymisessä oli puolestaan kyse ongelmien saamisesta hallintaan ja jopa asiakkuusmäärityksen purkautumisesta kokonaan. Asiakkaan selviytymisen mahdollisuudet olivat sitä suuremmat, mitä lähempänä elämäntilannetta asiakkuustyypit sijaitsi jo alun alkaen. Selviytyminen pohjautui avun hakemiseen, saamiseen ja vastaanottamiseen.

Erilaiset asiakkuustyypit olivat kulttuurisia mallitarinoita erilaisten ongelmien ja niiden ratkaisuihin käytettyjen tukitoimien liittymisestä toisiinsa. Mahdollisina asiakkuuksina ne mahdollistivat myös irrottautumisen ajallisista ja paikallisista rajoista. Niiden avulla oli mahdollista tarkastella paitsi nykytodellisuutta myös tulevaisuuteen liittyviä uhkia ja mahdollisuuksia. Tässä merkityksessä asiakkuustyypitykset toimivat myös ei-toivotuista asiakkuusmäärityksistä erottautumisen ja tulevaisuuden tavoitteiden asettamisen välineinä. Mahdollisuuksia oli tosin helppoa nähdä siellä, missä niitä oli jo alun alkaen. Uhat saattoivat puolestaan toimia myös itsensä toteuttavina ennusteina. Näin tapahtui sitä herkemmin, mitä ongelmalähtöisempi asiakkuusmääritys oli jo alun alkaen.

7.3 Lasten ja nuorten syrjäytymisen keskeiset tekijät

Sosiaalihuollon asiakkaina olevien lasten ja nuorten syrjäytymisen keskeiset tekijät määrittyivät tässä tutkimuksessa heidän suhteinaan yhteiskunnan keskeisiin toiminta-alueisiin tuotantoon, työvoiman uusintamiseen ja vallankäyttöön, jotka ovat myös syrjäytymisen keskeisiä ulottuvuuksia. Tarkastelussa oli samalla kyse lasten ja nuorten syrjäytymisproblematiikan tarkastelusta 1990-luvun lopun yhteiskunnan kontekstissa sekä yleisemmällä tasolla myöhäismodernin yhteiskunnan kontekstissa.

Kohdejoukkoon kuuluvien lasten ja nuorten suhde tuotannon alueeseen määrittyi ennen muuta heidän vanhempiensa tai heidän itsensä epävakaa työmarkkina-aseman kautta. Lastensuojelun asiakkaina olevien lasten vanhemmat olivat usein työttömyyden, ennen aikaisen eläkkeelle siirtymisen tai muun syyn vuoksi työelämän ulkopuolella. Vanhempien epävakaa työmarkkina-asema kietoutui lastensuojeluperheissä usein yhteen taloudellisten vaikeuksien sekä erilaisten lastensuojelutoimenpiteiden tarvetta aiheuttavien ongelmien kanssa. Myös nuoret toimeentulokiasiakkaat olivat useimmiten työttöminä. 1990-luvun lopulla erityisesti ammattikouluttamattomien nuorten oli usein vaikea löytää itselleen työtä. Toisaalta koulutukseen ei taannut työpaikan löytymistä ainakaan niillä aloilla, joilla yleinen työllisyystilanne oli heikko. Toimeentulotuen tarpeen keskeisiä syitä olivat työttömyysturvan pienuus ja jääminen ansiosidonnaisen työttömyysturvan ulkopuolelle.

Sosiaalihuollon asiakkaina olevien lasten ja nuorten suhteissa työvoiman uusintamisen alueeseen oli kyse sosiaalisesta integraatiosta. Sosiaalisen integraation ongelmat näyttäytyivät tutkimuksessa ennen muuta erilaisina perheongelmina ja sosiaalisen tuen puutteina, jotka vaaransivat lasten ja nuorten terveen ja tasapainoisen kasvun ja kehityksen. Nämä ongelmat voidaan tiivistää kahteen toisiinsa kietoutuvaan selitysmalliin. Kyse oli toisaalta perheongelmien periytymisestä, toisaalta aikuisuuden ja lapsuuden välisen rajan epäselvyydestä. Perheongelmien periytyminen ilmeni paitsi vanhempien ja lasten hyvinvoinnin ongelmien yhteen kietoutumisena, myös ongelmien periytymisenä ylisukupolvittaisesti, esimerkiksi silloin jos vanhemman oma kasvutausta oli ollut rikkonainen. Aikuisuuden ja lapsuuden välisen rajan epäselvyydessä oli puolestaan kyse lapsista, jotka eivät saaneet olla lapsia ja nuorista, jotka eivät kasvaneet aikuisiksi. Lapset, jotka eivät saaneet olla lapsia, jäivät vaille riittävää huolenpitoa, minkä lisäksi lapsuuden puutetta ilmensi lapsen liikkuminen nuoruuden sfäärissä jo varhaisessa ikävaiheessa. Aikuisuuden ja lapsuuden välisen rajan epäselvyyden toisena ilmentymänä olivat nuoret, jotka eivät kasvaneet aikuisiksi ja ottaneet vastuuta itsestään ja muista iän edellyttämällä tavalla. Siinä oli kyse nuorten aikuisten negatiivisesta riippuvuussuhteesta omiin vanhempiinsa tai yhteiskunnan auttamisorganisaatioihin sen sijaan, että he olisivat seisonet omilla jaloillaan. Toisaalta myös vanhemmuuden puute lapsiperheessä oli yksi aikuisuuden puutteen ilmenemismuoto.

Perheeltä ja suvulta saatavan tuen mahdollisuudet vaikuttivat olennaisesti yksilön selviytymiseen eri elämäntilanteissa. Perheen merkitys lasten ja nuorten syrjäytymistä ja selviytymistä selittävänä tekijöinä nousi esille erityisesti, kun vertasimme toisiinsa niitä sosiaalihuollon asiakkuustyyppisiä, joissa asiakkaat selviytyivät

erilaisista ongelmista huolimatta, tyyppeihin, joissa erilaiset hyvinvoinnin ongelmat pitkittyivät ja kasautuivat tarjotusta tuesta huolimatta. Perhe oli paradoksaalisesti sekä sosiaalihuollon asiakkaina olevien lasten ja nuorten hyvinvoinnin ongelmien syy, että näiden ongelmien ratkaisu. Toimiva perhe tarjosi lapsille ja nuorille suojaverkon, joka tuki heidän kasvuaan. Perheen yhteenkuuluvuuden puute ja aikuisen huolenpidosta riippuvaisen lapsen erillisuus sen sijaan vaaransivat myös aikuisuuteen kuuluvan itsehallinnan saavuttamisen. Toisin sanoen lapset, jotka eivät saaneet olla lapsia, eivät kasvaneet aikuisiksi.

Suhteessa vallankäytön ja osallisuuden alueeseen keskeiseksi lasten ja nuorten syrjäytymistä määrittäväksi tekijäksi nousi vaikutusmahdollisuuksien puute. Mitä lähemmän syrjäytymistä asiakkuusmääritys sijoittui elämänhallinnan ja syrjäytymisen välisellä ulottuvuudella, sitä enemmän tilannetta määrittivät erilaisten ongelmien ohella pakot ja kontrolli. Kyse ei ollut kuitenkaan deterministisistä prosesseista, vaan myös syrjäytymisvaarassa olevat lapset ja nuoret saattoivat selviytyä. Toisaalta erilaiset uhat saattoivat koskettaa ambivalentisti myös alun perin hyväosaisempia, mikäli heidän elämänhallintansa järkkyy esimerkiksi erilaisten elämänmuutosten seurauksena.

Syrjäytyminen näyttäytyi tässä tutkimuksessa ambivalenttina ja eklektisenä, myöhäismodernin yhteiskunnan sekä – että logiikkaa noudattava ilmiönä. Erilaiset elämänhallinnan ja syrjäytymisen välisellä ulottuvuudella jäsentyvät asiakkuustyytit kuvasivat ääripäitä lukuun ottamatta syrjäytymisvaaraa. Syrjäytymisvaarassa lasten ja nuorten elämäntilanteita määrittävät samanaikaisesti syrjäytymisen uhat ja selviytymisen mahdollisuudet. Syrjäytyminen ja selviytyminen prosessikäsittelinä kuvasivat sitä kumpaa ääripäätä, syrjäytymistä vai elämänhallintaa kohti oltiin menossa. Se, oliko eri tilanteissa kyse syrjäytymisestä vai selviytymisestä riippui eri tilanteissa loppujen lopuksi siitä, mistä ja kenen näkökulmasta tilannetta katsottiin.

8 Tutkimuksen arviointi

Edellisessä luvussa tarkastelin tutkimustuloksia vastauksina asettamiini tutkimuskysymyksiin. Tämän luvun tavoitteena on tutkimuksen arviointi. Olen jakanut sen kolmeen alalukuun. Niistä ensimmäisessä tarkastelun kohteena on tutkimustulosten kohteenmukaisuus, eli tutkimuksen luotettavuuden tarkastelu. Toisessa alaluvussa pohdin tutkimusentekoon liittyvien valintojeni tarkoituksenmukaisuutta tutkimuskohteen, käytettyjen aineistojen ja hyödyntämiäni teoreettisten lähtökohtien näkökulmista. Kolmannen alaluvun aiheena on tutkimustulosten hyödynnettävyys eli tutkimuksessa saatujen tulosten merkitys käytännössä.

8.1 Tutkimuksen kohteenmukaisuus

*”Tuotahan se mejän työ on”*⁷⁵⁴

Lähestyn tutkimuksen luotettavuutta tässä luvussa erityisesti tutkimustulosten kohteenmukaisuuden näkökulmasta. Denzinin⁷⁵⁵ mukaan interaktionistisen tulkin-
taprosessin arviointikriteereitä ovat:

- *kohteenmukaisuus*; saadut tulokset antavat lisätietoa tutkimuskohteesta ja tekevät sitä ymmärrettäväksi
- *vahvistavuus*; tulokset sopivat yhteen aiemman tutkimuskohdetta koskevan tiedon kanssa ja auttavat ymmärtämään tarkasteltavaa ilmiötä aiempaa paremmin
- *arvioitavuus*; tutkimustulokset ja niiden lähtökohtana olevat tutkimushavainnot on kuvattu tutkimusraportissa mahdollisimman yksityiskohtaisesti ja kuvaukset ovat historiallisesti ja relationaalisesti perusteltuja, vaikka ne ovatkin hermeneuttisen kehän mukaisesti päättymättömiä.

Myös muut Denzinin esille nostamat laadullisen tutkimuksen arviointikriteerit ovat palautettavissa kohteenmukaisuuteen, tai ainakin ne kietoutuvat sen kanssa yhteen. Tutkimustulosten luotettavuutta voidaan siis tarkastella ennen muuta kohteenmukaisuutena muita arviointikriteereitä unohtamatta⁷⁵⁶.

⁷⁵⁴ Sosiaalityöntekijä. Infotilaisuus 18.11.1998.

⁷⁵⁵ Denzin 1989, 63–64, vrt. laadullisen tutkimuksen yleiset arviointikriteerit (Eskola & Suoranta 1999, 212–223, Huotelin 1996, 19–21).

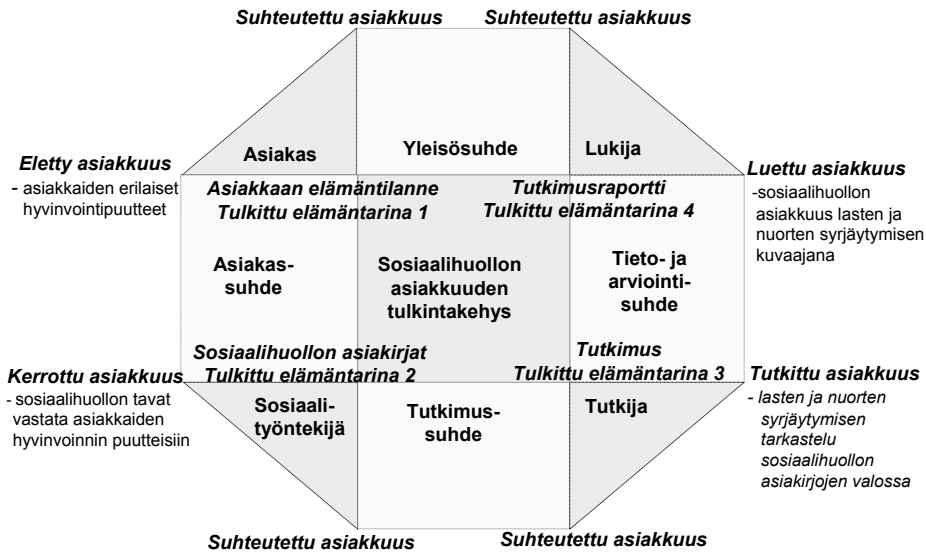
⁷⁵⁶ Eskola & Suoranta 1999, 214.

Käytin tulkintojen kohteenmukaisuuden arvioinnin menetelmänä tässä tutkimuksessa kommunikatiivista tulkintaa, tekemistäni tulkinnoista keskustelua erityisesti sosiaalityöntekijöiden, mutta myös muiden lasten ja nuorten parissa toimivien kanssa⁷⁵⁷. Kommunikatiivisen tulkinnan foorumeina toimivat sosiaalityöntekijöille järjestämäni infotilaisuudet sekä erilaiset koulutustilaisuudet ja seminaarit, joissa esittelin tutkimuksen alustavia tuloksia⁷⁵⁸. Sosiaalityöntekijät ja muut osallistujat saivat eri tilaisuuksissa esittää minulle tutkimustani koskevia kysymyksiä, kommentteja ja kritiikkiä, joita hyödynsin jatkaessani aineiston analysointia ja tarkentaessani tekemiäni tulkintoja. Kommunikatiivisen tulkinnan tavoitteina olivat riittävän yhteiset tulkinnat siitä, millaisen ilmiön kanssa tutkimuksessa ollaan tekemisissä.

Tutkimukseni kohteena oli lasten ja nuorten syrjäytyminen. Käytin sen tarkastelussa sosiaalihuollon asiakirjoja asiakkuuden kehyksessä kerrottuina elämäntarinoina. Tarkastelussa ei ollut kyse sosiaalihuollon asiakkaina olevien lasten ja nuorten elämäntilanteiden tai edes asiakkuuden tarkastelusta itsessään. Sen sijaan kyse oli sosiaalihuollon asiakirjoihin sisältyvien asiakkuusmääritysten hyödyntämisestä lasten ja nuorten syrjäytymisen tarkastelussa sekä toisaalta syrjäytymisen käsitteen hyödyntämisestä asiakkuusmääritysten teoreettisessa jäsenyydessä. Tarkastelen sosiaalihuollon asiakkuuden tulkintakehyksiä tämän tutkimuksen kohteenmukaisuuden määreinä kuviossa 21.

⁷⁵⁷ Vrt. Heino 1997, 80–81, Karjalainen 1991, ks. myös sosiaalisen konstruktionismin epistemologiset lähtökohdat (taulukko 2 tässä tutkimuksessa).

⁷⁵⁸ Lista sosiaalityöntekijöille järjestetyistä Infotilaisuuksista sekä muista kommunikatiivisen tulkinnan foorumeina toimineista tilaisuuksista liitteessä 3.

Kuvio 21. Sosiaalihuollon asiakkuuden tulkintakehykset⁷⁵⁹.

Tutkimuksen luotettavuudessa kohteenmukaisuutena oli ensinnäkin kyse siitä, miten sosiaalihuollon asiakkuuden kehyksessä tekemäni tulkinnat auttavat ymmärtämään lasten ja nuorten syrjäytymistä tutkimuskohteena. Toisaalta luotettavuudessa oli kyse siitä, miten hyvin pystyn välittämään tutkimuksen myötä tekemäni havainnot lukijoille tässä tutkimusraportissa eli luetun asiakkuuden suhteesta muihin asiakkuutta koskeviin tulkintoihin. Kolmanneksi kyse oli sosiaalihuollon asiakkaina olevien lasten ja nuorten elämäntilanteiden ja -kulun kuvausten elettynä elämänä hyödyntämisestä lasten ja nuorten syrjäytymisen kuvauksessa eli käytetyn tutkimusaineiston tarkoituksenmukaisuudesta, johon palaan lähemmin seuraavassa alaluvussa. Kahta ensimmäistä näkökulmaa tarkastelen tässä alaluvussa.

Kohteenmukaisuus tarkasteltavan ilmiön paremmin ymmärtämisenä kietoutui yhteen aineiston riittävyyden, analyysin kattavuuden ja tutkimustulosten vahvistettavuuden kanssa⁷⁶⁰. Olin pitänyt aineiston riittävyydestä huolen jo alun alkaen tehdessäni tutkimusaineistoa ja sen laajuutta koskevia ratkaisuja. Aineiston riit-

⁷⁵⁹ Sain idean kuvioon Pohjolan omassa väitöskirjatutkimuksessaan käyttämästä kuvioista ”Elämänkulun tulkintojen kehykset” (Pohjola 1994, 25). Mm. monet kuvion käsitteistä ovat alun perin Pohjolan käyttämiä. Olen muokannut kuvioita oman tutkimukseni aihe ja näkökulmat huomioiden

⁷⁶⁰ Eskola & Suoranta 1999, 216.

tävyyden kriteerinä oli aineiston saturaatio: jatkoin aineistonkeruuta kunnes uudet tapaukset eivät tuoneet esille uusia piirteitä kohdejoukosta ja sen eri osaryhmisistä⁷⁶¹. Riittävän laaja tutkimusaineisto takasi sen, että tutkimuksessa saatiin esille kattavasti erilaiset hyvinvoinnin ongelmat ja myös esiin nousseiden tukitoimenpiteiden kirjo oli kattava⁷⁶². Suppeamman kohdejoukon kautta esimerkiksi osa tutkittavan ilmiön moninaisuudesta ja erilaisista asiakkuusmäärittelyistä olisi todennäköisesti jäänyt löytymättä tai yksittäistapauksiin liittyvillä havainnoilla ei olisi ollut ainakaan yleisempää relevanssia.

Analyysin kattavuuden varmistamiseksi analysoin aineistoa eri tavoin aineistolähtöisen analyysin⁷⁶³ edessä vaiheittain ja kerroksittain aineiston kvantifioinnista, tutkimuskohteen konstruoinnin kautta sen kontekstualisointiin. Aineiston analysoinnin eri vaiheissa tutkimushavainnot ja niiden pohjalta tekemäni johtopäätökset toimivat hermeneuttisen spiraalin periaatteiden mukaisesti analysoinnin ja tulkinnan seuraavien vaiheiden resursseina tutkimuskohteesta muodostuvan kuvan jäsenyydessä ja tarkentuessa vähitellen analyysi- ja tulkintaprosessin edetessä⁷⁶⁴. Saamani palautteen perusteella onnistuin tätä kautta saavuttamaan tutkimuksessani jotakin olennaista lasten ja nuorten syrjäytymisongelman luonteesta ja dynamiikasta ja tekemilleni tulkinnoille löytyi kosketuspintoja sosiaalityöntekijöiden ja muiden nuorten parissa toimivien merkitysuniversumista.

*”Sä oot kyllä hyvin saanu tähän semmosia oleellisia juttuja. Tässä on paljo sellasta, mitä itekkin tulee mietittyä.”*⁷⁶⁵

*”On se hyvä, että tulee tuo selviytymisen mahdollisuuskin esille. Se ois hyvä aina muistaa, että ne voi myös selviytyä eikä asiat aina mene vaan entistäkin huonommin.”*⁷⁶⁶

*”Olen kaksikymmentä vuotta tehnyt töitä erityisnuorten kanssa, joten tiedän mitä se on. Nyt näen sen kuitenkin vasta ensi kertaa paperille laitettuna”.*⁷⁶⁷

⁷⁶¹ Charmaz 2000, 517–518, Eskola & Suoranta 1999, 216.

⁷⁶² Vrt. Kajava 1989, 21–25, Kajava 1997, 66–67.

⁷⁶³ Aineiston analysoinnin aineistolähtöisyyttä tarkastelen lähemmin seuraavassa alaluvussa valittujen lähestymistapojen ja niiden hyödyntämisen tässä tutkimuksessa yhteydessä.

⁷⁶⁴ Hermeneuttista tulkintaprosessia tarkastellaan tässä tutkimuksessa lähemmin luvuissa 3.5 (kuvio 8).

⁷⁶⁵ Sosiaalityöntekijä. Infotilaisuus 24.11.1998.

⁷⁶⁶ Sosiaalityöntekijä. Infotilaisuus 25.11.1998.

⁷⁶⁷ Kirkon nuorisotyöntekijä. TUHTI Research Network for Youth –seminaari. Jyväskylä. 8.-9.4.1999.

Tulkintojen kohteenmukaisuudessa oli kyse paitsi aineiston ja tekemieni tulkintojen ja johtopäätösten välisestä ristiriidattomuudesta myös selitysten löytämisestä joko itse havaitsemilleni tai kommunikatiivisessa tulkinnassa esiin nousseille tulosten ristiriitaisuuksille ja jännitteille. Seuraavat sosiaalityöntekijöiden kysymykset ja kommentit ovat esimerkkejä infotilaisuuksissa esitetyistä kysymyksistä, jotka vaikuttivat omalta osaltaan tulkintoihini ja edellyttivät tulkintojen korjaamista tai ainakin niiden tarkentamista. Kyse oli erityisesti erilaisten asiakkuustyyppien sisällön erittelystä ja niiden välisestä eronteosta sekä Asiakkuuden rekonstruktioit syrjäytymisen ja elämänhallinnan ulottuvuudella -mallin eri merkityksistä.

*”Sopivatko kaikki tuohon kehikkoon? Eikö toimeentulotukiasiakas voi itse kokea, ettei se oo millään tavalla syrjäytynyt, vaan ongelmana on lähinnä rahan puute, vaikka työntekijä voiskin pitää sitä vakavassa syrjäytymisvaarassa olevana?”*⁷⁶⁸

*”Onks nää vaiheet vähän karrikoituja. Näkyykö ne aina käytännössä näin selvästi?”*⁷⁶⁹

*”Eiks ne ihmiset itse saata kokea, etteivät he oo syrjäytyneitä? Eikö se oo vähän henkilökohtainen kokemus, onko syrjäytynyt vai ei?”*⁷⁷⁰

Tutkimustulosten kohteenmukaisuus liittyi kommunikatiivisen tulkinnan ohella tulosten vahvistettavuuteen eli niiden yhteensopivuuteen aiemman lasten ja nuorten syrjäytymistä tutkimuskohtena ja sosiaalihuollon asiakkuutta sen tarkastelussa hyödyntämänäni näkökulmana koskevan tiedon kanssa. Tulkintasuhteeni aiempiin tutkimuksiin oli hermeneuttisen lähestymistavan mukaisesti vuorovaikutteinen. Aiemmat tutkimukset toimivat tekemieni tulkintojen peileinä koetellessani ja tarkentaessani tekemiäni tulkintoja. Tekemiäni tulkinnat olivat pääsääntöisesti yhteensopivia aiemman tutkimustiedon kanssa. Mikäli tulosten välillä oli eroja, selittyivät ne tutkimuskohteen, näkökulman tms. erojen kautta. Sen lisäksi, että tutkimus vahvisti aiemmissa tutkimuksissa tehtyjä päätelmiä, se antoi myös uutta tietoa. Täydentäessään aiempien tutkimusten lasten ja nuorten syrjäytymisestä muodostamaa kuvaa, tutkimus auttoi ymmärtämään tutkimuskohtena olevaa il-

⁷⁶⁸ Sosiaalityöntekijä. Infotilaisuus 6.4.1999.

⁷⁶⁹ Sosiaalityön johtava viranhaltija. Infotilaisuus 6.4.1999.

⁷⁷⁰ Sosiaalityöntekijä. Infotilaisuus 18.11.1998.

miötä aiempaa paremmin⁷⁷¹. Esimerkiksi kohdejoukon rajausta niin, että mukana olivat sekä lastensuojelun eri toiminta-alueiden asiakkaat että nuoret toimeentuloasiakkaat oli tässä mielessä onnistunut ratkaisu. Se avasi tutkimuksessa näkökulmia, joiden saavuttaminen tarkastelemalla lasten ja nuorten syrjäytymistä sosiaalihuollon yksittäisen toiminta-alueen asiakkuuden näkökulmasta ei olisi ollut kukaan osin mahdollista.

Tutkimuksen kohteenmukaisuudessa on kyse myös minun tutkijana ja tämän tutkimusraportin kirjoittajana sekä tutkimusraportin lukijoiden välisestä tieto- ja arviointisuhteesta⁷⁷². Tutkimuksen arvioitavuudessa on tässä mielessä kyse tehtyjen tulkintojen ja niiden perusteiden tuomisesta mahdollisimman yksityiskohtaisesti tutkimusraportissa esille, jotta myös lukija voi arvioida tekemieni ratkaisujen onnistuneisuutta ja tulosten paikkansapitävyyttä. Törmäsin tutkimuksen eri vaiheissa siihen, miten muut eivät välttämättä ymmärtäneet sanomaani tai kirjoittamaani samalla tavoin kuin minä. Esimerkiksi erilaiset asiakkuuden rekonstruktiot näyttäytyivät muille varsinkin tulkintaprosessin alussa staattisina tyyppinä ja muiden oli vaikeampi saada niiden kautta otetta asiakkuusprosessien dynamiikasta⁷⁷³. Näyttikin siltä, että tekemiini tulkintoihin sisältyi rivien väliin kirjoitettuja asioita, jotka olivat minulle itselleni jopa itsestään selviä, mutta jotka jäivät kuulijalle ja lukijalle hämäräksi, jolloin tekemäni tulkinnat tulivat herkästi väärinymmärretyiksi. Tiesin itse, mitä, miten ja miksi olin tehnyt ja mitä olin tarkoittanut eri ilmauksillani. Olin luullut myös muiden tietävän tämän, vaikka tulkinnan argumentit jäivät julkilausumattomiksi. Osoittaessaan kohdat, joissa tulkinnat ja niiden perusteet eivät auenneet muille, kommunikatiivinen tulkinta hioi myös tämän raportin esitystapaa. Tutkimuksen eri vaiheissa tekemieni ratkaisujen kuvauksen ohella yhtenä keinona tulkintojen perusteiden välittämisessä lukijalle toimivat aineistonäytteet. Ne paitsi elävöittivät tutkimusraporttia myös havainnollistavat sitä, minkä tyyppiset tutkimushavainnot ovat johtaneet tiettyihin tulkintoihin ja johtopäätöksiin. Tutkimusraportissa esittämäni aineistonäytteet olen valinnut niiden kuvaavuuden ja kattavuuden perusteella sekä niin, että valituilla näytteillä on tekemieni tulkintojen kannalta myös yleisempää relevanssia.

⁷⁷¹ Vrt. paremmin ymmärtäminen interaktionistisen tulkintaprosessin luotettavuuskriteerinä (Denzin 1989, 63–64, ks. myös Raunio 2006, 32).

⁷⁷² Vrt. interaktionistisen tulkintaprosessin arviointikriteerit (Denzin 1989, 63–64).

⁷⁷³ Vrt. syrjäytymiskäsitteen kritiikki, jonka mukaan käsite tavoittelee liikettä, mutta päätyy asemointiin (Helne 2004, 27).

8.2 Tutkimuksen tarkoituksenmukaisuus

Tutkimuksen tarkoituksenmukaisuudessa on kyse tutkimuskohteeseen, tutkimustehtäviin vastaamisessa käyttämiini aineistoihin sekä kohteen jäsenyyksessä käyttämiini teoreettisiin lähestymistapoihin liittyvistä valinnoistani ja niiden perusteista. Nämä valinnat vaikuttavat olennaisella tavalla siihen, miten olen saavuttanut asettamani tavoitteet ja miten relevanttia tietoa olen saanut tutkimuksessani sekä miltä osin olisin kenties voinut päästä tavoitteisiin paremmin toisenlaisia valintoja tekemällä.

Tämän tutkimuksen kohteena on lasten ja nuorten syrjäytyminen. Jo käsitteen ”syrjäytyminen” valinnassa tutkimuskohdetta kuvaavaksi peruskäsitteeksi on kyse omasta valinnastani, jota vastaan voidaan esittää myös kriittisiä kommentteja. Helne⁷⁷⁴ on kritisoinut syrjäytymisen käsitettä siitä, että hakiessaan liikettä käsite päätyy asemointiin. Mikäli syrjäytymistä tarkastellaan tilana, voidaan jo syrjäytymisen käsitteen käyttöä pitää yksilöitä ja ihmisryhmiä leimaavana. Tutkimusta tehdessäni olen törmännyt siihen, miten tämä leimaaminen voi pahimmillaan ulottua jopa niihin, joilla on tiettyyn elämäntilanteeseen tai -vaiheeseen liittyviä hyvinvoinnin ongelmia, jotka ovat kohtuullisen helposti ja nopeasti ratkaistavissa. Nähdäkseni niin Helneen kuin muidenkin kriittisissä kommentteissa ei ole huomioitu, että myös prosessi koostuu sarjasta tilanteita. Itse asiassa prosessien kuvaus ilman sen eri vaiheita kuvaavia tilannekuvauksia on mahdotonta. En pidä muutoinkaan syrjäytymisen käsitteen korvaamista jollakin muulla käsitteellä omassa tutkimuksessani perusteltuna ratkaisuna. Dynaamisena ja moniulotteisena käsitteenä syrjäytyminen on muita vastaavia käsitteitä kattavampi ja sen avulla on mahdollista saavuttaa tämän tutkimuksen tarkastelun kohteena olevasta ilmiöstä myös sellaisia piirteitä, joiden kaikkien huomioimista jonkin muun käsitteen käyttö ei mahdollistaisi. Toisaalta ikäviä asioita ei voi muuttaa positiivisemmiksi vain käsitettä vaihtamalla.

Syrjäytymisen käsitteen valinta tutkimuksen peruskäsitteeksi ja sen operationaalinen määrittely hyvinvoinnin ongelmiksi, liittyy läheisesti toiseen tekemääni valintaan, sosiaalihuollon asiakirjojen käyttöön tutkimusaineistona ja syrjäytymisen tarkasteluun asiakkuusnäkökulmasta. Myös tätä valintaa vastaan voidaan esittää kriittisiä kommentteja. Esimerkiksi Pohjola⁷⁷⁵ on kritisoinut asiakirja-

⁷⁷⁴ Helne 2004, 27.

⁷⁷⁵ Pohjola 1994.

aineistoja siitä, että niissä esitetään tietty hallinnollisten intressien kautta määrittyvä kuva sosiaalihuollon asiakkaiden elämästä asiakkaan oman näkökulman ja elämän muiden puolien jäädessä huomiotta. Eettisestä näkökulmasta voidaankin esittää kysymys siitä, millä oikeudella käytän sosiaalihuollon asiakkuuskuvauksia lasten ja nuorten syrjäytymisen kuvaajana. Kysymykseen annettavissa vastauksissa on kyse ennen muuta yleisistä tutkimuseettisistä kysymyksistä koskien muun muassa tutkimuslupaa ja kohdejoukkoon kuuluvien lasten ja nuorten tunnistamattomuutta. Minulla oli asiakirjojen käyttöön Sosiaali- ja terveysministeriön lupa. Luvan mukaisesti sain perehtyä asiakirjoihin, mutta en ottaa yhteyttä sosiaalihuollon asiakkaina oleviin lapsiin ja nuoriin. Sen lisäksi, että en itse tavannut kohdejoukkoon kuuluvia lapsia ja nuoria, pidin huolta heidän tunnistamattomuudestaan korvaamalla nimitiedot tunnusluvulla jo aineistonkeruuvaiheessa. Toisaalta otin tunnistamattomuuden huomioon aineistonäytteitä tekstiin valitessani. Periaatteena oli, ettei yksikään lapsi tai nuori saa olla tunnistettavissa käytettyjen aineistonäytteiden pohjalta.

Vielä tämänkin jälkeen jouduin pohtimaan, voiko tutkimus päinvastaisista tavoitteistaan huolimatta toimia sosiaalihuollon asiakkaita leimaavasti. Tutkimuksen lähestymistavat huomioiden tätä vaaraa ei pitäisi olla olemassa⁷⁷⁶. Mielestäni syrjäytymisestä voidaan puhua, kunhan määritellään, mitä käsitteellä kulloinkin tarkoitetaan. Myös asiakkuuden ja syrjäytymisen tarkastelu dynaamisina prosesseina samoin kuin niiden konstruktionistisen luonteen oivaltaminen häivyttää niihin liittyvää negatiivista peruskaikea⁷⁷⁷. Näkemys syrjäytymisen käsitteen leimaavuudesta ja sosiaalihuollon asiakkaiden syrjäytymisestä puhumisen yksinkertaisesta leimaavuudesta liittyy usein stereotyyppiseen mielikuvaan syrjäytyjistä ja sosiaalihuollon asiakkaista moniongelmaisina ihmisinä, jotka eivät oikein saa otetta elämästään. Todellisuus ei kuitenkaan ole vain sitä, miltä se pinnallisesti tarkasteltuna ja ensi katsomalta näyttää. Syrjäytymiseen ja asiakkuuteen liittyvisissä tulkinnoissa on aina pohjimmiltaan kyse tietyissä tilanteissa ja tietyissä konteksteissa rakentuneista tulkinnoista. En usko, että tämänkaltainen tarkastelu voi vahingoittaa millään tavalla sosiaalihuollon asiakkaita, pikemminkin päinvastoin⁷⁷⁸.

⁷⁷⁶ Leimaavuuteen liittyvät riskit perustuvat väärinymmärryksiin, joiden vaara on kaikesta huolimatta olemassa (vrt. luku 8.1).

⁷⁷⁷ Vrt. syrjäytymisen tarkastelu suhdekäsitteenä (Siljander 1996, 8).

⁷⁷⁸ Vrt. Puustinen-Korhonen 1994, 5.

Parhaimmillaan se voi sytyttää myös lukijassa halun kyseenalaistaa totuttua ja nähdä asiat uusin silmin⁷⁷⁹.

Asiakkuuteen liitetty leimaavuus ei ole tässä tutkimuksessa käytetyn asiakkuusnäkökulman ainoa kriittinen kohta. Myös asiakirjojen käyttöä tutkimusaineistona on kritisoitu. Kriitiikin syynä on ollut erityisesti se, etteivät asiakirjatiedot ole välttämättä yhteismitallisia⁷⁸⁰. Nähdäkseni tämä ei ollut ainakaan suuri ongelma. Kokemukseni mukaan asiakirjojen sisältämä tieto oli ainakin useimmiten niin saantua kovaa faktaa eli tarkistettua ja tapahtumien varmentamaa tietoa⁷⁸¹. Tietojen yhtenäisyyttä lisäsi osaltaan se, että kaikki tiedot oli tallennettu tietokoneavusteisesti ja perhehuolto-ohjelma itsessään oli antanut sosiaalityöntekijöille suhteellisen selkeät raamit, mitä ja missä muodossa asiakirjoihin oli täytynyt vähintään kirjata ylös⁷⁸². Asiakirjatiedon kvantifioinnin luotettavuuden lisäämiseksi tein ennen aineistonkeruuta koekoodauksen muutaman asiakkaan tiedoille yhteistyössä minua perhehuolto-ohjelman käyttöön perehdyttäneen sosiaalityöntekijän kanssa. Minun ja sosiaalityöntekijän näkemykset siitä, mitkä vaihtoehdot koodauslomakkeella vastasivat asiakirjatietojen sisältöjä ja miltä ohjelman välilehdeltä koodauslomakkeen kunkin kohdan edellyttämät tiedot löytyivät, eivät poikenneet toisistaan.

Elämäkerrallinen asiakirja-aineisto antoi tutkimuksessa sellaista tietoa, jonka saaminen millään muilla menetelmillä olisi ollut vaikeaa. Kun asiakirjoissa kerrottiin lähinnä sosiaalihuollon asiakkaiden erilaisista hyvinvoinnin ongelmista ja niihin liittyvistä tuen tarpeista⁷⁸³, rajautui tarkastelu syrjäytymisproblematiikan kannalta olennaisiin puoliin lasten ja nuorten elämästä⁷⁸⁴. Vaikka tämä ei ollut lasten ja nuorten elämän koko kuva, oli se tutkimuskohteen ja tutkimuksen tavoitteiden kannalta perusteltu näkökulma lasten ja nuorten elämään. Erityisesti prosessikuvausten edellyttämän pitkittäisaineiston kerääminen muilla menetelmillä olisi ollut vaikeaa. Esimerkiksi haastattelua tutkimusmenetelmänä käytettäessä vaikeutena olisi ollut jo aineistonkeruu riittävän suurelta kohdejoukolta, jotta tutkimuksessa tavoiteltu asiakkuuden moninaisuuden ja asiakkuusprosessien kuvaus olisi ollut mahdollista haastatteluaineiston pohjalta.

⁷⁷⁹ Vrt. Jokinen ym. 1995, 23.

⁷⁸⁰ Heino 1997, 91, Kajava 1997, 67, Pohjola 1994, 48.

⁷⁸¹ Kajava 1989, 23, Kajava 1997, 67, Rauhala 1978, 11.

⁷⁸² Myös Seppänen 1997, 44–48.

⁷⁸³ Vrt. Pohjola 1994, 47.

⁷⁸⁴ Raunio 2006, 23.

Asiakirja-aineiston suurin ongelma tässä tutkimuksessa oli puuttuvien tietojen suuri määrä. Myös puuttuvat tiedot kuvasivat omalta osaltaan kohdejoukon tietyn osaryhmän asiakkuutta sosiaalihuollossa⁷⁸⁵. Toisaalta puuttuvat tiedot rajasivat tarkastelun ulkopuolelle sellaisia asiakkuutta määrittäviä piirteitä, joita sosiaalityöntekijän ei ollut pakko kirjata ylös. Esimerkiksi asiakkaiden voimavarat jäivät asiakirjoissa usein vähälle huomiolle asiakirjatietojen keskittyessä ennen muuta erilaisiin ongelmiin, joilla perusteltiin asiakkaille tarjottuja tukitoimenpiteitä ja muita asiakkaaseen kohdistuneita toimenpiteitä. Toisaalta esimerkiksi sosiaalityön jäsenitys sosiaalipedagogiikan näkökulmasta jäi tutkimuksessa satunnaisemmaksi sosiaalipedagogisen orientaation näyttäytyessä asiakirjoissa lähinnä asiakkaan ohjauksena ja neuvontana, sen sijaan että kasvatuksellisuutta olisi käytetty toimintaa kokonaisuudessaan ohjaavana periaatteena. Asiakirja-aineiston perusteella ei ollut mahdollista päätellä, miten ja missä määrin sosiaalipedagogiset periaatteet todella ilmenevät sosiaalityössä.

Sosiaalityöntekijöiden haastattelut olisivat voineet toimia tässä tutkimuksessa asiakirja-aineistoa täydentävänä aineistona, jonka kautta olisi ollut mahdollista tarkastella sosiaalihuollon asiakkaiden voimavaroja ja sosiaalipedagogisen orientaation näkymistä sosiaalityössä. Toisaalta sosiaalityöntekijöiden haastattelut olisivat voineet toimia tutkimuksessa myös yhtenä havainnoijatriangulaation sovelluksena⁷⁸⁶, jolloin koodauslomakkeilla kerätyn tiedon palauttaminen takaisin kvalitatiiviseen muotoon olisi tapahtunut yhteistyössä sosiaalityöntekijöiden kanssa. Tässäkin rajoitteena olisi ollut se, että koko aineiston läpikäymiseen tällä tavalla ei todennäköisesti olisi ollut mahdollisuuksia. Tältä osin toimivin ratkaisu olisi ollut lähemmän tarkastelun kohteiksi otettavien koodauslomakkeiden määrän rajaaminen niin, että tarkasteltavat koodauslomakkeet olisivat kuitenkin edustaneet kattavasti erilaisia asiakkuusmäärittäjiä. Tätä kautta olisi kenties ollut mahdollista löytää aineistosta lisätodisteita esimerkiksi niille aineiston kontekstualisoinnin yhteydessä esiin nousseille heikoille signaaleille, joiden pohjalta tehtävät johtopäätökset jäivät tällä kertaa suhteellisen varovaisiksi.

Tutkimuksen eri vaiheissa tekemissäni valinnoissa oli tutkimuskohteen ja sen tarkastelussa käytettävän aineiston ohella kyse kohteen tarkastelussa hyödynnet-

⁷⁸⁵ Esim. nuorten asiakkuus sosiaalihuollossa (luvut 4.2 ja 4.4).

⁷⁸⁶ Mm. Heino 1997, Pohjola 1994 ja Virtanen 1995a ovat käyttäneet tutkimuksissaan triangulaatiota metodisena sovelluksena. Triangulaatio on metodinen sovellus, jossa tutkimuskohdetta tarkastellaan useasta näkökulmasta erilaisilla aineistoilla, metodeilla ja teoreettisilla jäsenystavoilla (ks. myös Eskola & Suoranta 1999, 69–75).

tävistä näkökulmista, jotka vaikuttivat omalta osaltaan siihen, mitä minun oli mahdollista saada irti tutkimusaineistostani. Tämän tutkimuksen teoreettinen viitekehys on eklektinen. Hyödynnän tutkimuksessani sosiaalisen konstruktionismin, kehysanalyysin, sosiaalipedagogiikan ja interaktionistisen merkitystulkinnan antamia teoreettis-metodologisia välineitä⁷⁸⁷. Myös hyödyntämäni teoreettiset lähestymistavat itsessään ovat eklektisiä ja niitä on eri yhteyksissä tulkittu ja sovellettu eri tavoin. Tutkimusasetelma, jossa sekä tutkimuskohde että hyödynnettävät teoreettiset lähestymistavat ovat eklektisiä, ei ole kaikkein helpoin hallittava. Se edellyttää erityistä huolellisuutta, jotta tutkimuksen eri vaiheissa tehtävät ratkaisut ovat johdonmukaisia ja ristiriidattomia. Eri lähestymistapojen pohjalta rakentunut viitekehys tässä tutkimuksessa perustuu ennen muuta lähestymistapojen yhteisiin piirteisiin ja niiden pohjalta rakentuvaan tutkimuksen perusorientaatioon⁷⁸⁸ sekä mahdollisuuksiin lähestyä monisärmäistä tutkimuskohdetta aineiston vaihteellisessa analyysissä useammasta näkökulmasta. Ratkaisussa on kyse yhdestä teoriariangulaation sovelluksesta. Vaikka se ei välttämättä lisää tutkimuksen luotettavuutta, ainakin se tuo tehtäviin tulkintoihin uusia särmäitä⁷⁸⁹.

Aineiston vaihteellinen analyysi noudattaa tutkimuksessani Denzinin⁷⁹⁰ interaktionistista tulkintamallia. Interaktionistisen tulkintamallin hyödyntämisessä aineiston analysoinnissa oli kyse pikemmin jälkikäteisrationalisoinnista kuin analyysin pakottamisesta tiettyyn malliin. Interaktionistisen tulkintamallin valinta yhdeksi tutkimuksessa hyödynnettävistä teoreettisista lähestymistavoista pohjautui havaintooni siitä, että aineistonkeruuvaiheessa tekemäni aineistolähtöiset alustavat tulkinnat vastasivat interaktionistisen tulkintamallin vaiheita erilaisina tapoina lähestyä laadullista aineistoa⁷⁹¹. Vastaavalla tavalla kehysanalyysin hyödyntämisessä on kyse induktiivisen logiikan mukaisesta teoreettisten välineiden löytämisestä tekemieni aineistolähtöisten tulkintojen edelleen jäsennykseen⁷⁹². Hyödyntämäni teoreettis-metodologiset lähestymistavat toimivat tässä tutkimuksessa kaiken kaikkiaan pikemmin tulkintoja inspiroivina apuvälineinä kuin niitä tarkkaan määrittävänä systemaattisena viitekehysenä⁷⁹³. Ottaessani käyttöön uusia

⁷⁸⁷ Tutkimuksessa hyödynnettävät teoreettis-metodologiset lähestymistavat (luku 3.2).

⁷⁸⁸ Viitataan perusorientaatiolla tutkimuksen ontologisiin, epistemologisiin ja metodologisiin lähtökohtiin, joita käsittelem tarkemmin luvussa 3.2.5.

⁷⁸⁹ Eskola & Suoranta 1999, 69–75.

⁷⁹⁰ Denzin 1989, 48–65.

⁷⁹¹ Laadullisen aineiston analysointitavoista laajemmin esim. Eskola & Suoranta 1999, 161–204.

⁷⁹² Vrt. Eskola & Suoranta 1999, 83.

⁷⁹³ Vrt. Puroila 2002a, 51.

lähestymistapoja vielä aineiston analysointi- ja tulkintaprosessin loppuvaiheessa ja tutkimusraporttia kirjoittaessani jouduin luonnollisesti pohtimaan sitä, miten uusi näkökulma oli sovitettavissa yhteen aiemmin käyttöönottamieni kanssa, sekä oliko viitekehys edelleen johdonmukainen ja ristiriidaton.

Hyödyntämieni teoreettis-metodologisten lähestymistapojen ja tutkimuskohteen välisen sidoksen ollessa löyhä ja rajoituksissa tutkimuksen perusorientaatioon, olen tutkimusta tehdessäni joutunut toistuvasti pohtimaan, ovatko kaikki hyödyntämäni lähestymistavat tarpeen tässä tutkimuksessa. Toistuvasti olen päätenyt siihen, että jonkin lähestymistavan jättäminen pois olisi samalla rajannut tarkastelun ulkopuolelle myös jotakin sellaista, jonka halusin pitää mukana tutkimuksessa. Kukin hyödyntämäni lähestymistapa loi tietyn näkökulman tutkimuskohteeseen täydentäen näin muiden lähestymistapojen avulla tutkimuskohteesta muodostuvaa kuvaa. Tekemäni tulkinnat ovat muodostuneet abduktiivisen logiikan mukaisesti teorian ja käytännön, tutkimuskohteen ja sitä kuvaavan aineiston sekä osien ja kokonaisuuden vuorovaikutuksessa. Aineiston analysointi- ja tulkintaprosessia olisi ollut mahdollista jatkaa edelleen sekä nyt hyödynnettyjä teoreettis-metodologisia lähestymistapoja käyttäen että ottaen käyttöön uusia teoreettisia apuvälineitä, mutta myös kiinnittämällä huomiota niihin tutkimushavaintoihin, jotka jäivät aineistoa valitusta näkökulmasta tarkasteltaessa vähemmälle huomiolle.

Aineiston analysointi- ja tulkintaprosessin hermeneuttisen spiraalin mukainen keskeneräisyys houkuttelee herkästi jatkamaan analyysiä ja tarkentamaan tehtyjä tulkintoja. Tehdyt tulkinnat ovat aina alustavia ja tutkimuskysymyksiin saadut vastaukset ovat aina osavastauksia. Jossain vaiheessa analysointi- ja tulkintaprosessi täytyy kuitenkin lopettaa tekemällä sen tuloksista raportti ja panemalla raportille piste. Raportoituja tutkimustuloksia ja johtopäätöksiä ei voida pitää ehdottomana ja lopullisena totuutena siitä, mikä ja millainen tutkimuskohde on sen voidessa kattaa vain pienen osan niistä tekijöistä, jotka vaikuttavat tutkimuskohteeseen. Parhaimmillaan niiden voidaan katsoa lähestyvän totuutta tutkimuksen rajaukset ja valitut näkökulmat huomioonottaen⁷⁹⁴.

⁷⁹⁴ Karjalainen & Siljander 1992, 345–346, Syrjälä 1994, 60.

8.3 Tutkimustulosten hyödynnettävyys

”Nuorten syrjäytymisen ja selviytymisen tikapuut -malli saa minut näkemään oman työni aiempaa laaja-alaisemmin”⁷⁹⁵

Tutkimusta ei tehdä, eikä kannata tehdä vain tutkimuksen vuoksi. Sen sijaan on toivottavaa ja tavoiteltavaa, että saaduilla tuloksilla on myös käytännön merkitystä. Tulosten hyödynnettävyydessä on kyse niiden yleistettävyydestä siirrettävyyden merkityksessä⁷⁹⁶. Tämä siirrettävyys voi koskea teoreettisia käsitteitä. Kyse voi olla myös tutkimuksessa tehtyjen havaintojen siirtämisestä uuteen toimintaympäristöön. Käytännössä nämä näkökulmat voivat myös kietoutua yhteen, mikäli tutkimus antaa sekä teoreettisia välineitä käytännön toiminnan teoreettiseen kuvaukseen ja jäsenyykseen että virikkeitä toiminnan kehittämiseen. Tulosten hyödynnettävyys liittyy tässä tutkimuksessa ensinnäkin syrjäytymisen tarkasteluun elämänhallinnan ja syrjäytymisen ulottuvuudella jäsenyvänä dynaamisena prosessina. Toinen tulos, jolla oletan olevan myös yleisempää merkitystä, on lapsuuden maiseman muutoksen käsitteellistäminen myöhäismodernin orpouden käsitteen avulla.

Käytännön kannalta pidän tutkimukseni merkittävimpänä antina syrjäytymisen kuvausta elämänhallinnan ja syrjäytymisen ulottuvuudella jäsenyvänä dynaamisena prosessina sekä tämän prosessin kuvausta Asiakkuuden rekonstruktioit elämänhallinnan ja syrjäytymisen välisellä ulottuvuudella -mallin⁷⁹⁷ avulla. Malli saavutti laajan hyväksynnän jo ennen kuin se oli lopullisessa muodossaan. Sen alustavia versioita eli aineiston analysoinnin alkuvaiheessa kirjoittamissani artikkeleissa käyttämäni Lasten ja nuorten syrjäytymisen ja selviytymisen tikapuut -mallin⁷⁹⁸ eri versioita on hyödynnetty useissa lasten ja nuorten syrjäytymistä käsittelevissä tai aihealuetta sivuavissa julkaisuissa⁷⁹⁹. Jo mallin tähänastiset sovellukset ovat antaneet viitteitä sen hyödynnettävyydestä sosiaalihuollon asiakkuuden lisäksi esimerkiksi kouluongelmien jäsenyyksessä. Olen myös itse soveltanut mallia kokeiluluonteisesti niin kouluongelmien⁸⁰⁰ kuin myös kotipalveluasiakkai-

⁷⁹⁵ Sosiaalityön johtava viranhaltija. Yleisluento. Oulun kaupungin nuorisoviikko1–6.11.1999.

⁷⁹⁶ Eskola & Suoranta 1999, 68.

⁷⁹⁷ Kuvio 10, luku 5.

⁷⁹⁸ Lämsä 1998b, Lämsä 1999b.

⁷⁹⁹ Mm. Heikkinen ym. 2000, Reiterä-Paajanen 2001, Vilppola 2007.

⁸⁰⁰ Lämsä 1999a.

den palvelutarpeen⁸⁰¹ arvioinnissa. Mallin hyödyntämisessä on kyse toisaalta analyyttisestä yleistämisestä, tulosten siirtämisestä tutkimuksen kohdejoukkoa vastaavaan kohderyhmään, toisaalta siinä on kyse teoreettisesta yleistämisestä, mallin siirtämisestä toiseen samankaltaiseen kontekstiin, toisin sanoen sen käytöstä auttamisorganisaatioiden asiakkuutta yleisemmin jäsentävänä teoreettisena mallina⁸⁰².

Nähdäkseni Asiakkuuden rekonstruktioit elämönhallinnan ja syrjäytymisen välisellä ulottuvuudella -malli toimii paitsi asiakkuuden teoreettisessa jäsennyksessä, myös käytännön auttamistyön apuvälineenä ainakin seuraavilla tavoilla⁸⁰³. Mallin avulla on mahdollista

- jäsentää asiakkaiden elämäntilanteita tietyssä tässä ja nyt tilanteessa
- jäsentää tiettyyn tilanteeseen liittyviä selviytymisen mahdollisuuksia ja syrjäytymisen uhkia
- tarkastella tilannetta eri henkilöiden näkökulmista
- asettaa tavoitteita, mihin käytetyillä toimenpiteillä pyritään
- jäsentää asiakkuushistoriaa ja arvioida jälkikäteen asiakkuuden eri vaiheissa tehtyjä ratkaisuja ja niiden vaikuttavuutta

Sain viitteitä mallin toimimisesta käytännön jäsennyksen apuvälineenä jo aineistoa kerätessäni, havaitessani, miten pystyin joissakin tapauksissa ennakoimaan, mitä asiakkuusprosessin seuraavassa vaiheessa tulisi tapahtumaan. Löysin asiakirja-aineistosta useita tapauksia, joissa pystyin päättämään tulevan huostaanoton aiempien asiakirjamerkintöjen sisällöistä ja tyylistä. Testasin intuitioni paikkansa-pitävyyttä palaamalla kyseisiin asiakirjatietoihin aineistonkeruun myöhemmässä vaiheessa. Ennakoimani huostaanotto oli useissa tapauksissa toteutunut.

Ennakoinnissa oli kyse intuitiosta. Törmäsin intuition merkitykseen tutkimusaineistoa kerätessäni myös toisella tavalla. Löysin asiakirja-aineistosta useita lapsia ja nuoria, jotka olin kohdannut aiemmin elämässäni ja joiden tilanteesta olin tuolloin huolestunut. En ollut noissa kohtaamisissa saanut otetta siitä, oliko huoli aiheellinen tuolloin käytössäni olleiden tietojen rajoituttua kyseisissä kohtaamisissa esille nousseisiin seikkoihin. Havainto oman huoleni heräämisen ja asiakkaiden todellisen hädän yhteyksistä vahvisti näkemystäni siitä, että huoli he-

⁸⁰¹ Lämsä 1999d.

⁸⁰² Vrt. analyyttinen induktio teoreettisen mallin konstruoinnin tavoitteena (Eskola & Suoranta 1999, 83–84).

⁸⁰³ Teoreettisten mallien hyödyntämisestä asiakastyössä ks. Heino 1997, 379–381.

rää harvoin turhaan. Nähdäkseni niin sosiaalityöntekijöiden kuin myös muiden lasten ja nuorten parissa toimivien kannattaa luottaa vaistoonsa ja ottaa oma huolensa puheeksi jo varhaisessa vaiheessa. Mikäli eri tilanteissa jäädytään odottamaan todisteita huolen aiheellisuudesta, myös avunsaaminen pitkittyy ja auttaminen on jatkossa entistä vaikeampaa. Tämä näkemys saa tukea myös siitä, että pikkuasiakkuudessa ja karsiutumisen sosiaalihuollon asiakkuustyyppityksinä asiakkaan tuen tarve jäi usein lyhytaikaiseksi tai muutoin vähäiseksi⁸⁰⁴. Puhun kuitenkin varhaisen puuttumisen sijaan mieluummin varhaisesta tuesta⁸⁰⁵, jolloin toiminnassa on jo lähtökohtaisesti kyse sosiaalipedagogiikan periaatteiden mukaisesta auttamisesta elämänhallintaan⁸⁰⁶.

Toinen tutkimustulos, jolla uskoisin olevan yleisempää merkitystä, on myöhäismodernin orpouden käsitteen käyttö perhe-elämässä ja nuoruudessa ikävaiheena viimeisten 40 vuoden aikana tapahtuneita muutoksien kuvauksessa ja jäsenyyksessä⁸⁰⁷. Muutosten käsitteellistäminen myöhäismodernin orpouden käsitteen avulla avaa näkökulmia ja antaa välineitä näiden muutoksien erilaisine ilmene-
mismuotoineen teoreettiseen jäsentämiseen. Myöhäismodernin orpouden tematiikkaan liittyvät aihealueet ovat olleet asiakkuuden rekonstruoinnin ohella tutkimusprosessin aikana kysytty luentoaihe⁸⁰⁸.

Myöhäismodernin orpouden käsitteen hyödynnettävyys liittyy tutkimuksen tehtäviin myöhäismodernissa yhteiskunnassa. Jokisen ym.⁸⁰⁹ mukaan tutkimuksen tehtävänä on tehdä näkyväksi sitä, mikä on silmiemme edessä, mutta jota emme silti välttämättä näe. Myöhäismodernin orpouden ohella monet muutkin tässä tutkimuksessa tarkastellut ilmiöt ja niiden kuvauksessa käytetyt käsitteet ovat eklektisiä ja niistä on sellaisina vaikea saada otetta tai ainakin se edellyttää sosiologista mielikuvitusta⁸¹⁰. Toisaalta myös esimerkiksi syrjäytymisen dynamiikasta on ollut yleensä vaikea saada otetta⁸¹¹. Olen esittänyt tässä tutkimuksessa yhden ratkaisun tähän ongelmaan.

⁸⁰⁴ Ks. luvut 5.3–5.4.

⁸⁰⁵ Vrt. Rimpelä 2008, 26.

⁸⁰⁶ Vrt. Hämäläinen & Kurki 1997, 175–176, 190.

⁸⁰⁷ Ks. luku 6.2.

⁸⁰⁸ Liite 3.

⁸⁰⁹ Jokinen ym. 1995, 22, ks. myös Alasuutari 1993, 194, Denzin 1989, 139, Syrjäjä 1994, 60, Pohjola 1994, 25.

⁸¹⁰ Heino 1997, 365; myös Denzin 1989, 48–49.

⁸¹¹ Helne 2004, 27.

Asioiden näkeminen uudessa valossa ei tarkoita niiden näkemistä kokonaan toisenlaisina kuin aiemmin. Tämä konkretisoitui kohdallani, kun tutkimuksen läh-
tökohtana olleet omat elämänhistorialliset kokemukset palautuivat mieleeni tut-
kimuksen ollessa jo loppusuoralla. Denzinin⁸¹² mukaan interaktionistinen tulkin-
taprosessi alkaa tutkijan omasta elämänkerrasta ja se myös päättyy tutkijan elä-
mäkertaan. Näin myös minun tapauksessani. Tutkimusta tehdessäni olin ottanut
omiin elämänhistoriallisiin kokemuksiini tietoisesti etäisyyttä, vaikka niiden jät-
täminen kokonaan huomiotta ei ollut mahdollista ja hermeneuttisessa tulkintapro-
sessissa ei edes tarkoituksenmukaista⁸¹³. Vanhojen mielikuvien mieleen palautu-
miseen vaikutti oleellisesti se, että tutkimushavainnoissa ja niiden pohjalta teke-
missäni tulkinnoissa oli jotakin kovin tuttua. Vaikka omat elämänhistorialliset ko-
kemukseni olivat eri vuosikymmeniltä, oli niillä myös yhteisiä piirteitä, jotka sai-
vat tässä tutkimuksessa vahvistusta.

Tavoitteenani tässä tutkimuksessa on ollut tutkittavan ilmiön paremmin ym-
märtäminen ja näkymättömän näkyväksi tekeminen. Tästä eteenpäin jää lukijoi-
den pääteltäväksi, miten olen tässä tehtävässä onnistunut. Olen seuraavassa ru-
nossa pyrkinyt kiteyttämään jotakin olennaista siitä dynaamisesta ja monisärmäi-
sestä ilmiöstä, johon olen saanut tätä tutkimusta tehdessäni tutustua ja josta tämä
tutkimusraportti kertoo.

Elämä ei ole yksiulotteinen ja suoraviivainen kokonaisuus.

Sen sijaan se on joukko eri suuntiin meneviä ja risteäviä polkuja.

Nykyisyys on ohikiitävä hetki menneisyyden ja tulevaisuuden risteyksessä.

Elämän ylä- ja alamäet limittyvät toistensa kanssa eri merkityksineen.

*Syrjäytyminen ja selviytyminen, ilo ja suru, valo ja varjo läpäisevät toisiaan:
elämä jännittyy kahden ääripään väliin⁸¹⁴.*

⁸¹² Denzin 1989, 12.

⁸¹³ Denzin 1989, 49, Kajava 1997, 67, Seppänen 1997, 50, Siljander 1988, 115.

⁸¹⁴ Loppurunon inspiraation lähteenä ovat toimineet Pohjolan (1994) näkemys elämän monisärmäisyy-
destä, Koskiahon (1990) näkemys menneisyyden, nykyisyyden ja tulevaisuuden välisistä suhteista
sekä Murron (2007) postuumina julkaistun väitöskirjakäsikirjoituksen alkusanoissa oleva runo, jo-
ta runon loppu mukailee.

Lähteet

- Aho S & Vehviläinen J (1997) Keppi ja porkkana. Tutkimus alle 20-vuotiaita aktivoivan työvoimapolitiittisen uudistuksen vaikutuksista ja koulutuksen ulkopuolelle jäävistä nuorista. ESR-julkaisut 3/1997. Työministeriö: Helsinki.
- Aittola T & Raiskila V (1995) Jälkisanat. Teoksessa: Berger PT & Luckman T. Todellisuuden sosiaalinen rakentuminen. Gaudeamus: Helsinki, 213–231.
- Alasuutari P (1993) Laadullinen tutkimus. Vastapaino: Tampere.
- Allardt E (1976) Hyvinvoinnin ulottuvuuksia. WSOY: Porvoo.
- Allardt E (1989) An updated indicator system: having, loving, being. Helsingin yliopisto Sosiologian laitos. Työselostuksia N:o 48.
- Anttila A & Uusitalo A (1998) Contemporary Marginalization and Exclusion of Young People – Whose Reality Counts? Nuoran julkaisuja Nro 10. Mannerheimin lastensuojeluliitto; Nuorisoasiain neuvottelukunta: Helsinki.
- Anderson G (1989) Pieni ja poissa kotoa. Tutkimus pikkulapsista ja heidän suhteestaan aikuisiin laitoksissa, sijaiskodeissa ja kotona. Valtion painatuskeskus: Helsinki.
- Arnkil TE & Erikson E (1996) Kenelle jää kontrollin Musta Pekka -kortti? Sosiaalitoimisto verkostoissaan. Stakes. Tutkimuksia 63.
- Aronen ML (1994) Nuorten kokemuksia lastensuojelusta. Teoksessa: Törrönen M (toim.) Lapsen etu ja viidakon laki. Lastensuojelun keskusliitto: Helsinki, 22–39.
- Bardy M (1989) Uhkat, uhrin ja arjen sankarit. Lastensuojelu tutkimuksen valossa. Sosiaalilihallituksen julkaisuja 2/1989.
- Bardy M (2001) Pikkulasten sijoitus oman kodin ulkopuolelle – syrjäytymisen ja liittymisen risteyskohta. Teoksessa: Järventie I & Sauli H (toim.): Eriarvoinen lapsuus. WSOY: Helsinki, 47–81.
- Beck U (1990) Riskiyhteiskunnan vastamyrryt: organisoitu vastuuttomuus. Vastapaino: Tampere.
- Beck U (1996) Poliitiikan uudelleen keksiminen: kohti refleksiivisen modernisaation teoriaa. Teoksessa: Beck U, Giddens A & Lash S. Nykyajan jäljillä. Jyväskylä: Gummerus.
- Beckett C (2007) Child protection. An Introduction. Sage Publications: Whithney.
- Berger P & Luckmann T (1966) The social construction of reality. A Treatise in the Sociology of Knowledge. Anchor Books. New York: Doubleday & Company, Inc. Garden City.
- Berger P & Luckmann, T (1995) Todellisuuden sosiaalinen rakentuminen. Gaudeamus: Helsinki.
- Berghman J (1997) Social Exclusion in Europe: policy context and analytical framework. Teoksessa: Room G (toim.) Beyond the Threshold. The Measurement and Analysis of Social Exclusion. Policy Press: Bristol, 10–28.
- Berglind H (1974) Segregationprocesser i dagens samhälle. Teoksessa: Daun Å, Börjeson B & Åhls S (toim.) Samhällsförändringar och brottslighet. Tiden/Folksam: Stocholm.
- Berglind H (1977) Utslagningen eller arbetslös? Ett svar tilla Karsten Hilleström. Sociologisk Forskning 1, 35–40.

- Berglind H (1979) Utsagningen och hotet mot välfärden. *Socialmedicinsk Tidskrift* 56, 72–77.
- Berglind H (1980) Vilka är utslagna? *Tiden* 8, 558–560.
- Bourdieu P (1984) *Distinction: A Social Critique of the Judgement of Taste*. Cambridge, Mass. Harvard University Press. Routledge and Kegan Paul: London.
- Bourdieu P (1986) The forms of Capital. Teoksessa: Richardson JG (toim.) *Handbook and research for Sociology and Education*. Greenwood Press: Westport Connecticut, 241–258.
- Bourdieu P (1998) Järjen käytännöllisyys. Toiminnan teorian lähtökohtia. Vastapaino: Tampere.
- Burr V (1995) *An introduction to social constructionism*. Routledge: London.
- Charmaz K (2000) Grounded theory: Objectivist and Constructivist Methods. Teoksessa: Denzin NK & Lincoln SY (toim.) 2000. *Handbook of Qualitative Research*. Thousands Oaks, SAGE Publications: London, New Delhi, 509–535.
- Denzin NK (1989) Interpretive interactionism. *Applied Social Research Methods Series*. Volume 16. Thousands Oaks, SAGE Publications: London, New Delhi.
- Denzin NK (1991) *Images of Postmodern Society*. Social Theory and Contemporary Cinema. Newbury Park, SAGE Publications: London, New Delhi.
- Denzin NK (1994) The art and politics of interpretation. Teoksessa: Denzin NK & Lincoln SY (toim.) *Handbook of Qualitative Research*. Thousands Oaks, SAGE Publications: London, New Delhi.
- Denzin NK (1998) The art and politics of interpretation. Teoksessa: Denzin NK & Lincoln SY (toim.) *Collecting and Interpreting Qualitative Materials*. Thousands Oaks, SAGE Publications: London, New Delhi, 313–344.
- Eenilä J (1971) *Ruotiukkoja ja huutolaisia*. Muistikuvia entisajan sosiaalihuollosta. Tammi: Helsinki.
- Ehkäisevän sosiaalipolitiikan työryhmän muistio (1992) *Työryhmämuistio 1992: 14*. Sosiaali- ja terveystieteiden tutkimuskeskus: Helsinki.
- Ek E, Saari E, Viinamäki L, Sovio U & Järvelin M-R (2004) Nuorten aikuisten työelämästä syrjäytyminen ja sosiaaliturvan käyttö. *Sosiaali- ja terveysturvan tutkimuksia* 76. Kela: Helsinki.
- ”Enemmän kohteena kuin subjektina” Lastensuojelun asiakkaiden kokemuksia (1987) *Sosiaalihuollon tutkimuskeskuksen julkaisuja* 8/1987.
- Entman RM (1993) Framing: Toward Clarification of a Fractal Paradigm. *Journal of Communication* 43(1993):4, Autumn.
- Erikson R & Uusitalo H (1987) *The Scandinavian Approach to Welfare Research*. Teoksessa: Erikson R, Hansen EJ, Ringen S & Uusitalo H (toim.) *The Scandinavian Model: Welfare States and Welfare Research*. M.E Sharpe Inc: New York, 177–193.
- Eskola J & Suoranta J (1999) *Johdatus laadulliseen tutkimukseen*. Vastapaino: Tampere.
- Forsberg H (1995) Perhe ja elämän eväät. Teoksessa: Jokinen A, Juhila K & Pösö T (toim.) *Sosiaalisyys, asiakkuus ja sosiaaliset ongelmat*. Konstruktionistinen näkökulma. Sosiaaliturvan keskusliitto: Helsinki, 54–77.
- Fornäs J (1998) *Kulttuuriteoria*. Myöhäismodernin ulottuvuuksia. Vastapaino: Tampere.

- Forssén K (1993) Suojaverkon lapsiperheet: tutkimus kasvuolopuutteiden takia lastensuojelun asiakkaana olevien perheiden ongelmista ja perheiden kanssa tehdystä sosiaalityöstä. Turun yliopisto. Sosiaalipolitiikan laitos. Sarja A. Sosiaalipolitiikan tutkimuksia 2/1993.
- Forssén K (1997) Lastensuojelun asiakastyö: tukea, kontrollia ja viranomaisyhteistyötä. Teoksessa: Viialainen R & Maaniittu M (toim.) ”Tehdä itsensä tarpeettomaksi?” Sosiaalityö 1990-luvulla. Stakes Raportteja 213, 161–181.
- Forssén K, Laine K & Tähtinen J (2002) Hyvinvoinnin tekijät ja uhat lapsuudessa. Teoksessa: Juhila K, Forsberg H & Roivainen I (toim.) Marginaalit ja sosiaalityö. SoPhi Jyväskylän Yliopisto: Jyväskylä, 81–104.
- Furman B (1997) Ei koskaan liian myöhäistä saada onnellinen lapsuus. WSOY: Juva.
- Goffman E (1959) Presentation of self in everyday life. Penguin: Hammersworth.
- Goffman E (1963) Stigma. Notes on the management of spoiled identity. Penguin books ltd: Harmondsworth, Middlesex, England.
- Goffman E (1967) Interaction Ritual. Essays on Face-to-Face Behaviour. Pantheon Books: New York.
- Goffman E (1974) Frame analysis. An Essay in the Organization of Experience. Northeastern University Press: Boston.
- Goffman E (1986) Frame analysis. An Essay in the Organization of Experience. Northeastern University Press: Boston.
- Grönfors M (1985) Kvalitatiiviset kenttätömenetelmät. 2. Painos. WSOY: Porvoo.
- Guba EG & Lincoln YS (1991) Competing paradigms in Qualitative Research. Teoksessa: Denzin NK & Lincoln YS (toim.) Handbook of Qualitative Research. Thousands Oaks, SAGE Publications: London, New Delhi.
- Haapola I (2002) Toimeentulotukiasiakkaiden syrjäytymisriskit 1990-luvun Suomessa. Paneelitutkimus vuosien 1990–1992 uusista tuensaajista. Sosiaali- ja terveysministeriö Julkaisuja 2002:8.
- Haapola I (2004) Köyhyyden kynnyksellä. Toimeentulotuen dynamiikka 1990-luvun Suomessa. Sosiaali- ja terveysturvan tutkimuksia 79.
- Haarikko H & Kormanen A (1994) Nuorten syrjäytyminen ja sen ehkäisyhankkeet. Elämäntaloustutkimuksen perusselvitys. Turun ja Porin lääninhallituksen julkaisuja 91/94. Turun ja Porin lääninhallitus. Kuntaosasto: Turku.
- Heikkilä M (1990) Köyhyys ja huono-osaisuus hyvinvointivaltiossa. Tutkimus köyhyydestä ja hyvinvoinnin puutteiden kasautumisesta Suomessa. Sosiaalihuollon tutkimuksia 8/1990
- Heikkilä M (1999) A short review of recent Finnish empirical research on social exclusion. Syrjäytymisen tutkimuksen työpaja. Tampere 12.11.1990. URL -osoite <http://www.aka.fi/users/Syrjaytyminen/1523.cfm>
- Heikkilä M (2000) Syrjäytymisen tutkimus 1990-luvulla. Teoksessa: Heikkilä M & Karjalainen J (toim.) Köyhyys ja hyvinvointivaltion muutos. Gaudeamus: Tampere, 167–181.

- Heikkinen M, Leinonen T, Paakkunainen K & Pekkala T (2000) Etsijänuoria, mestareita ja kisällejä. Lex Kainuu Erityistyöpajahankkeeseen kuuluvien Etsijänuoret ja Mestari - Kisälli –projektien arviointitutkimus. Opetusministeriö. Kulttuuri-, liikunta ja nuorisopolitiikan julkaisusarja Nro 7/2000.
- Heino T (1997) Asiakkuuden hämäryys lastensuojelussa. Stakes. Tutkimuksia 77.
- Heinonen J (1985) Työyhteiskunnan kriisi ja sosiaalivaltio: sosiologinen ja sosiaalipoliittinen tulkinta. Tampereen yliopisto, sosiaalipoliitiikan laitos. Tutkimuksia 73.
- Heinonen J, Lehtonen H & Rissanen P (1986) Syrjäytymisestä ja syrjäytymiskeskustelusta Suomessa. Tiede ja edistys 11; 3, 176–193.
- Heiskala R (1995) Sosiaalinen konstruktionismi. Teoksessa: Heiskala R (toim.) Sosiologisen teorian nykysuuntauksia. Gaudeamus: Tampere, 146–172.
- Helne T (1990) Syrjäytyminen: keskustelu, käsite, kytkennät. Sosiaalipoliitiikan lisensiaattitutkimus. Helsingin yliopisto. Sosiaalipoliitiikan laitos.
- Helne T (1994) Erään muodin tarina – 1980-luvun suomalaisesta syrjäytymiskeskustelusta. Teoksessa: Heikkilä M & Vähätalo K (toim.) Huono-osaisuus ja hyvinvointivaltion muutos. Gaudeamus: Tampere, 32–50.
- Helne T (2002a) Syrjäytymisen yhteiskunta. Helsingin yliopisto. Valtiotieteellinen tiedekunta. Sosiaalipoliitiikan laitos. Stakes. Sosiaali- ja terveysalan tutkimus- ja kehittämiskeskus. Tutkimuksia 123.
- Helne T (2002b) Sisällä, reunalla, ulkona? Kohti relationaalista syrjäytymisen tarkastelua. Teoksessa: Juhila K, Forsberg H & Roivainen I (toim.) Marginaalit ja sosiaalityö. SoPhi Jyväskylän Yliopisto: Jyväskylä, 20–43.
- Helne T (2004) Syrjäytymisen solmut eli miksi syrjäytymisestä puhuminen on niin hankalaa? Teoksessa: Helne T, Hänninen S & Karjalainen J (toim.) Seis yhteiskunta – tahdon sisään! SoPhi Jyväskylän Yliopisto: Jyväskylä, 23–53.
- Helne T, Karisto A (1992) Syrjäytymisen ongelma. Teoksessa Riihinen O (toim.) Sosiaalipoliittikka 2017. Näkökulmia suomalaisen yhteiskunnan kehitykseen ja tulevaisuuteen. WSOY: Juva, 517–531.
- Helne T, Hänninen S & Karjalainen J (2004) Sisään, mutta mihin ja miten? –Kysymyksiä yhteisyydestä. Teoksessa: Helne T, Hänninen S & Karjalainen J (toim.) Seis yhteiskunta – tahdon sisään! SoPhi Jyväskylän Yliopisto: Jyväskylä, 7–19.
- Hoikkala T (1993) Katoaako kasvatus, himmeneekö aikuisuus. Aikuistumisen puhe ja kulttuurimallit Gaudeamus: Jyväskylä.
- Hokkanen L (1993) Näkökulmia hyvinvointipalvelujen tutkimukseen. Hyvinvointipalveluprojekti osaraportti 4. Lapin yliopiston täydennyskoulutuskeskuksen julkaisuja N.o 39. Lapin yliopisto: Rovaniemi.
- Huotelin H (1996) Menetelmällisiä lähtökohtia elämäntutkimukseen. Teoksessa: Antikainen A & Huotelin H (toim.) Oppiminen ja elämänhistoria. Aikuiskasvatuksen 37. vuosikirja. Kansanvalistusseura ja aikuiskasvatuksen tutkimusseura: Helsinki, 13–42.
- Hämäläinen J (1996) Sosiaalipedagoginen strategia koulutuksesta ja työstä syrjäytyneiden ja syrjäytymisuhan alla elävien nuorten auttamiseksi: Kanto-, Silta- ja Tekevä -projektien teoreettisen viitekehyksen perusteiden hahmottelua. Snellman instituutti: Kuopio.

- Hämäläinen J, Kurki L (1997) Sosiaalipedagogiikka. WSOY: Porvoo.
- Hämäläinen J (1999) Johdatus sosiaalipedagogiikkaan. Kuopion yliopisto Koulutus- ja kehittämiskeskus Avoin Yliopisto: Kuopio.
- Jaatinen J (1995) Alkoholiongelman avoimuus ja sulkeutuneisuus. Teoksessa: Jokinen A, Juhila K & Pösö T (toim.) Sosiaalityö, asiakkuus ja sosiaaliset ongelmat. Konstruktionistinen näkökulma. Sosiaaliturvan keskusliitto: Helsinki, 99–126.
- Jarva V (1989) Tarpeettoman ihmisen ongelma. Hyvinvointiyhteiskunnan tarkastelua uhrin kannalta. Sosiaalihallituksen julkaisuja 5/1989.
- Joas H (1987) Symbolic Interactionism. Teoksessa: Giddens A & Turner JH (toim.) Social Theory Today. Polity Press: Oxford, 82–115.
- Johansson A & Vuori J (1999) Työttömät nuoret syrjäytymisvaarassa? Työllistämisen ja aktivointiprojektin aloittaneiden nuorten tausta ja terveys. Työ ja ihminen. Tutkimusraportti 14. Työterveyslaitos: Helsinki.
- Johansson S (1979) Mot en teori för social rapportering. Rapport Nr 2 från levnadsprojektet. Institution för social forskning 106: 91.
- Jokinen A (1995) Neuvottelu asiakkaan identiteetistä. Teoksessa: Jokinen A, Juhila K & Pösö T (toim.) Sosiaalityö, asiakkuus ja sosiaaliset ongelmat. Konstruktionistinen näkökulma. Sosiaaliturvan keskusliitto: Helsinki, 127–154.
- Jokinen K, Suoninen E & Wahlström J (2000) Miten tavoittaa auttamistyön ydintä? teoksessa: Jokinen A & Suoninen E: Auttamistyö keskusteluna. Tutkimuksia sosiaali- ja terapiatyön arjesta. Vastapaino: Tampere, 15–33.
- Jokinen A, Huttunen L & Kulmala A (2004) Johdanto: neuvottelu marginaalien kulttuurisesta paikasta. Teoksessa: Jokinen A, Huttunen L & Kulmala A (toim.) Puhua vastaan ja vaieta. Neuvottelu kulttuurisista marginaaleista. Gaudeamus: Helsinki, 9–19.
- Jokinen A & Juhila K (1991) Pohjimmaiset asuntomarkkinat. Diskurssianalyysi viranomaiskäytännöissä. Sosiaaliturvan keskusliitto, Asuntohallitus: Helsinki.
- Jokinen A, Juhila K, Pösö T (1995) Tulkitseva sosiaalityö. Teoksessa: Jokinen A, Juhila K & Pösö T (toim.) Sosiaalityö, asiakkuus ja sosiaaliset ongelmat. Konstruktionistinen näkökulma. Sosiaaliturvan keskusliitto: Helsinki, 9–31.
- Jonsson G (1973) Att bryta sociala arvet. Stocholm: Tiden Barnängens tryckerier ab.
- Jonsson G (1976) Det sociala arvet. Tiden Barnängens tryckerier ab: Stocholm.
- Juhila K (2002) Sosiaalityö marginaalissa. Teoksessa: Juhila K, Forsberg H & Roivainen I (toim.) Marginaalit ja sosiaalityö. SoPhi Jyväskylän Yliopisto: Jyväskylä, 11–19.
- Juhila K (2004) Leimattu identiteetti ja vastapuhe. Teoksessa: Jokinen A, Huttunen L & Kulmala A (toim.) Puhua vastaan ja vaieta. Neuvottelu kulttuurisista marginaaleista. Gaudeamus: Helsinki, 20–32.
- Juhila K, Pösö T (2000) Auttamisen organisaatiot ja ongelmien tulkinnat. Teoksessa: Jokinen A & Suoninen E (toim.) Auttamistyö keskusteluna. Tutkimuksia sosiaali- ja terapiatyön arjesta. Vastapaino: Tampere, 35–64.
- Julkunen I (1994) Jatkuva tilapäisyys. Pitkäaikainen toimeentulotuki Helsingissä. Helsingin kaupungin tilastokeskuksen tutkimuksia 1994:7.

- Jyrkämä J (1986) Nuoret sivuraiteelle? Nuorisosta, syrjäytymisestä, yhteiskunnasta. Teoksessa: Mikkola A (toim.) Suomalaista nuorisotutkimusta. Tutkijoiden puheenvuoroja. Kansalaiskasvatuksen keskus ry. Nuorisopoliittinen kirjasto ja tietopalvelu. Tutkimuksia ja selvityksiä 1/86, 37–58.
- Järvinen T & Jahnukainen M (2001) Kuka meistä onkaan syrjäytynyt? Marginalisaation ja syrjäytymisen käsitteellistä tarkastelua. Teoksessa: Suutari M (toim.) Vallattomat marginaalit. Yhteisöllisyyksiä nuoruudessa ja yhteiskunnan reunoilla. Nuorisotutkimusverkosto. Nuorisotutkimusseura. Julkaisuja 20, 125–151.
- Järventie I (1993) Selviytyä hengiltä. Sosiaalipsykologinen ja sosiaalipsykiatrinen näkökulma nuorten itsemurhiin. Stakes. Tutkimuksia 34.
- Järventie I (1999) Syrjäytyvätkö lapset. Tutkimus 1990-luvun lasten perushoivasta, hyvinvoinnista ja lastensuojelupalveluiden käytöstä Helsingissä. Sosiaali- ja terveystieteiden julkaisuja nr. 6: Helsinki.
- Järventie I (2000) Lasten syrjäytyminen – laiminlyöty alue tutkimuksessa ja politiikassa. Teoksessa: Heikkilä M & Karjalainen J (toim.) Köyhyys ja hyvinvointivaltion muutos. Gaudeamus: Tampere, 135–153.
- Järventie I (2001) Eriarvoisen lapsuuden muotokuvia. Teoksessa: Järventie I & Sauli H (toim.) Eriarvoinen lapsuus. WSOY: Porvoo, 83–124.
- Järventie I & Sauli H (2001) Eriarvoinen lapsuus. Porvoo: WSOY.
- Kajava M (1989) Sosiaalityö sosiaalitoimistossa. Lapin korkeakoulun yhteiskuntatieteellisiä julkaisuja. C. Katsauksia ja puheenvuoroja 3.
- Kajava M (1997) Lapsen etu huostaanotto prosessissa. Tutkimus pakko huostaanotoista. Acta universitatis Ouluensis E 26.
- Kajava M (1998) Suullinen tiedonanto Syrjäytyminen koulussa – tutkimusryhmän seminaarissa.
- Kajava M & Lämsä AL (1998) Näkökulmia osallisuuden ja kansalaisuuden rakentumiseen. Teoksessa: Ulvinen VM (toim.) Lasten ja nuorten syrjäytymistä koskevan tutkimuksen mahdollisuudet. Nuoran julkaisuja 4. Mannerheimin lastensuojeluliitto, Nuori-soasianneuvottelukunta: Helsinki, 61–80.
- Kangas O (2003) Laman varjo ja nousun huuma. Suomalainen yhteiskunta 1990-luvun lopulla. Teoksessa: Kangas O (toim.) 2003. Laman varjo ja nousun huuma. Sosiaali- ja terveysturvan tutkimuksia 72, 11–21.
- Karjalainen A (1991) Ammattitaidon myytti – rehtorin päänvaiva. Oulun yliopiston kasvatustieteiden tiedekunnan tutkimuksia 79.
- Karjalainen A & Siljander P (1992) Miten tulkita sosiaalista interaktiota? Kasvatus 24;4, 334–346.
- Karisto A (1990) Some marginalization processes. Teoksessa: Riihinen O (toim.) Exclusion in cities in Britain and in Finland. Proceedings of the Seminar held at the Centre for Urban and Regional Studies, Helsinki University of Technology. University of Helsinki. Department of Social Policy. Tutkimuksia – Research Reports Nro 3/1990, 25–37.
- Karisto A, Haapola I & Takala P (1988) Elintaso, elämäntapa, sosiaalipolitiikka. Suomalaisen yhteiskunnan muutoksesta. (4. uudistettu painos) Juva.

- Kekkonen M, Palonen K, Lönnqvist J, Kananoja A & Taskinen S (1991) Itsemurha ja sosiaalipalvelut. Tutkimus sosiaalipalveluiden käytöstä ennen itsemurhaa. Itsemurhat Suomessa 1987 –tutkimusprojekti. Sosiaali- ja terveyshallitus. Raportteja 22/1991.
- Kiesel P, Arnkil R, Kekki K & Kurki H (1993) ”Kahdeksanviikkoiset” työvoima ja sosiaalipalvelujen verkostoissa: tutkimus Hämeenlinnan työvoimatoimiston ja perusturvaviraston yhteisasiakkuudesta. Sosiaalikehitys: Hämeenlinna.
- Kivinen O & Kivirauma J (1985) Poikkeavuuden tuottaminen koulussa. Kasvatus 16(2), 87–92.
- Kivinen T (1989) Viimeinen pari verkosta ulos: selvitys lastensuojelun tilasta ja kehityksestä. Sosiaalihuollon julkaisuja 11/1989.
- Kivinen T (1992) Lastensuojelun moninaisuus. Pitkittäisselvitys lasten asiakkuudesta. Sosiaali- ja terveyshallitus Raportteja 59.
- Kivinen T (1994) Valikoituminen lastensuojelun asiakkaaksi. Näkökulmia asiakkuuden määrittymiseen. Stakes. Tutkimuksia 45.
- Kortteinen M & Tuomikoski H (1998) Työtön: Tutkimus pitkäaikaistyöttömien selviytymisestä. Tammi: Helsinki.
- Koskiahio B (1990) Ohi. läpi ja reuvojen yli tutkimuksenteon peruskysymyksiä. Gaudeamus. Helsinki.
- Koskinen R (1991) Työmarkkinoilta syrjäytyneistä peräkammariasiakkaiksi. Sosiaalityön tutkiva kehittäminen –projektin raportti. Sosiaali- ja terveyshallitus. Raportteja 12/1991.
- Kostamo K (1995) Toimeentuloasiakkuuden rekisteröity todellisuus. Teoksessa: Väärälä R (toim.) Asiakkaat verkossa. Hyvinvointipalveluprojekti osaraportti 6. Lapin yliopisto. Lapin yliopiston täydennyskoulutuskeskuksen julkaisuja N:o 44, 107–152.
- Kuorelahti M & Viitanen R (1999) Holtittomasta hortoilusta hallittuun harhailuun. Nuoren syrjäytymisen riskit ja selviytymiskeinot. Nuoran julkaisuja Nro 14. Mannerheimin lastensuojeluliitto; Nuorisoasiain neuvottelukunta: Helsinki.
- Kuure T (1996) Marginaalin politiikkaa. Tampereen yliopisto. Poliittikan tutkimuksen laitos.
- Kuure T & Seppänen R (1991) Nuoret reunalla. Teoksessa: Hoikkala T (toim.) Törmäävät tulkinnat. Kirja nuorista ja nuoruudesta. Gaudeamus: Helsinki, 147—151.
- Kähkönen P (1995) Lapsi lastensuojelun asiakkaana. Teoksessa: Aho S, Kulmala U, Räihä H, Porkka S & Timlin T (toim.) Lapsen etu. Turun yliopisto. Täydennyskoulutuskeskus Sarja B: Raportit ja selvitykset 8.
- Kääriäinen A (2003) Lastensuojelun sosiaalityö asiakirjoina. Dokumentoinnin ja tiedonmuodostuksen dynamiikka. Helsingin yliopisto. Sosiaalipolitiikan laitoksen tutkimuksia 1/2003.
- Laaksonen H (2001) Nuorten siirtyminen työmarkkinoille 1990-luvun Suomessa. Teoksessa: Kuure T (toim.) Aikuistumisen pullonkaulat. Nuorten elinolot –vuosikirja. Nuorisotutkimusverkosto. Nuorisoasiain neuvottelukunta. Sosiaali- ja terveysalan tutkimus- ja kehittämiskeskus: Pieksämäki, 86–96.
- Laki lapsen elatuksesta 5.9.1975/704.
- Laki toimeentulotuesta 30.12.1997/1412.

- Lapset ja nuoret Oulussa – auttamistyön verkostoissa. Lastensuojeluohjelma 1.6.2001. Oulun kaupunki: Sosiaali- ja terveystoimi.
- Lastensuojelulaki 5.8.1983/683.
- Lauronen E & Pietarila P (1994) Miten pitäisi välittää? Arviointia sosiaalihuollon asemasta nuorten rikoksentehtävien oikeusprosessissa. Stakes. Raportteja 141. Gummerus: Jyväskylä.
- Lehto-Trapnowski P (1997) Uudet perheet – vanhat murheet. Pääkaupunkiseudun uudet lastensuojeluasiakkaat 1997. Helsingin kaupungin tietokeskuksen tutkimuksia 1997:10.
- Lehtonen H, Heinonen J & Rissanen P (1986) Syrjäytymiskäsitteen käytön ongelmia. Sosiaalihuollon toimeentuloprojekti. Sosiaalihuollon julkaisu 12/1986.
- Lemert E (1967) Human deviance, Social problems and Social Control. Englewood Cliffs, N.J.: Prentice-Hall.
- Linnakangas R & Suikkanen A (2004) Varhainen puuttuminen: mahdollisuus nuorten syrjäytymisen ehkäisyssä. Sosiaali- ja terveysministeriö: Helsinki.
- Lähteenmaa J (1995) Postmodernit virtaukset ja helsinkiläinen nuorisokulttuuri. Helsingin kaupungin tietokeskuksen tutkimuksia 1995:4.
- Lähteenmaa J (2000) Myöhäismoderni nuorisokulttuuri. Tulkintoja ryhmistä ja ryhmiin kuulumisten ulottuvuuksista. Väitöskirjan yhteenveto. Nuorisotutkimusverkosto. Nuorisotutkimusseura. Julkaisu 14.
- Lämsä AL (1998a) Syrjäytyminen Oulussa – Hyvinvointipuutteet oululaisen syrjäytymisen kuvaajina. Oulun kaupunki. Sarja A133.
- Lämsä AL (1998b) ”Ihminen tarvitsee sitä, mitä ilman on paha olla” – Tuhat tarinaa lasten ja nuorten syrjäytymisestä. Teoksessa: Ulvinen VM (toim.) Lasten ja nuorten syrjäytymistä koskevan tutkimuksen mahdollisuudet. NUORAn julkaisu 6. Mannerheimin lastensuojeluliitto; Nuorisosaainneuvottelukunta: Helsinki, 9–23.
- Lämsä AL (1999a) Onnellisimmat päivät? Miten oppilaat selviytyvät koulussa? Teoksessa: Murto P (toim.) Yhteinen koulu kaikille. Onko inklusio tarua vai totta? Jyväskylän yliopisto. Täydennyskoulutuskeskuksen julkaisu 2, 178–198.
- Lämsä AL (1999b) Nuorten elämäntilanteet syrjäytymisen ja selviytymisen näyttämönä. Teoksessa: Kuorelahti M & Viitanen R (toim.) Holtittomasta hortoilusta hallittuun harhailuun. Nuoren syrjäytymisen riskit ja selviytymiskeinot. Nuoran julkaisu Nro 14. Mannerheimin lastensuojeluliitto. Nuorisosaainneuvottelukunta: Helsinki, 49–59.
- Lämsä AL (1999c) Näkökulmia lapsuuteen – lapsuuden normittaminen ja jäsentäminen 1990-luvun yhteiskunnassa. Nuorisotutkimus 4/1999, 23–27.
- Lämsä AL (1999d) Kotipalveluasiakkaiden syrjäytymisen portaat -luento. Oulun seudun ammattikorkeakoulu. Sosiaali- ja terveysalan osasto 24.3.1999.
- Mannila S (1993) Työhistoria ja syrjäytyminen. Vaikeasti työllistyvien elämäntilanteesta. Kuntoutussäätiö tutkimuksia. Research reports 41/1993.
- Mead GH (1962) Mind, self and society: from the standpoint of a social behaviourist. University Chicago Press: Chicago.
- Metsämuuronen J (2006) Tutkimuksen tekemisen perusteet ihmistieteissä. Gummerus: Vaajakoski.

- Mielenterveyslaki 14.12.1990/1116.
- Murto P (2007) Uskallanko puhua? Kasvatuksellisella kuntoutuksella itsenäiseen toimintaan. Oulun yliopisto: Kasvatustieteiden tiedekunta.
- Myrdal G, Sterner R & Rose A (1944) *An American Dilemma. The Negro Problem and Modern Democracy*. New York: Harper & Brothers Publishers.
- Mäenpää J & Törrönen, M (1996) Dokumentoitu lapsi – Miten lapsi näkyy lastensuojelun asiakirjoissa? *Stakes. Aiheita* 4/1996.
- Mäntysaari M (1991) *Sosiaalibyrokraatia asiakkaiden valvojana*. Vastapaino: Tampere.
- Niemelä P, Kainulainen S, Kotakari U, Rusanen T, Widgren E, Vornanen R & Väisänen R (1993) Ennakkotuloksia turvattomuudesta ja sen hallintakeinoista. Turvattomuus, sen syyt ja hallintakeinot Kuopion läänissä vuonna 1992. Kuopion yliopisto. Sosiaalitie-
teiden laitos.
- Niemelä P, Kainulainen S, Laitinen H, Pääkkönen J, Rusanen T, Ryytänen U, Widgren E, Vornanen R, Väisänen R & Ylinen S (1997) *Suomalainen turvattomuus. Inhimillisen turvattomuuden yleisyys, perusolottuvuudet ja tyypittely – haastattelututkimus 1990-luvun Suomessa*. Sosiaaliturvan keskusliitto: Helsinki.
- Niiranen V (2002) Asiakkaan osallistuminen tukee kansalaisuutta sosiaalityössäkin. Teoksessa: Juhila K, Forsberg H & Roivainen I (toim.) *Marginaalit ja sosiaalityö*. SoPhi Jyväskylän Yliopisto: Jyväskylä, 63–80.
- Nuorisobarometri 1/1997. Nuoran julkaisuja Nro 1. Nuorisoesianneuvottelukunta: Helsinki.
- Nuorisobarometri 1/1998. Nuoran julkaisuja Nro 7. Nuorisoesianneuvottelukunta: Helsinki.
- Nuorisobarometri 1/1999. Nuoran julkaisuja Nro 13. Nuorisoesianneuvottelukunta: Helsinki.
- Nurmi JE, Salmela-Aro K, Anttonen M & Kinnunen H (1992) Epäonnistumisen psykologiaa. Syrjäytymisvaarassa olevien nuorten kiinnostukset ja ajattelutavat. *Psykologia* 27(1992), 485–492.
- Nygård T (1998) *Erilaisuuden historiaa. Marginaaliryhmät Suomessa 1800-luvulla ja 1900-luvun alussa*. Atena Kustannus Oy: Jyväskylä.
- Nykysuomen sanakirja 1966. WSOY: Porvoo.
- Nyqvist L (1994) Nuorten elämäntyyli ja rikollisuus. Teoksessa: Laitinen A, Nyqvist L & Paaso J: *Elinympäristö, elämäntapa ja rikollisuus*. Sisäasiainministeriön poliisiosaston oppikirjasarja 4/94, 45–55.
- Näätäsaari S (1994) *Laman kosketus. Työttömyyden vaikutuksesta nuorten elinolosuhteisiin ja tulevaisuudensuunnitelmiin*. Nuorten keskus Oy: Helsinki.
- Oulun kaupunki. Sosiaali- ja terveystoimi. Toimintakertomus 1995. Tilasto-osa.
- Oulun kaupunki. Sosiaali- ja terveystoimi. Toimintakertomus 1996. Tilasto-osa.
- Pajala S & Nyysölä K (1997) Muuria murtamassa. Marginaaliluoret tutkimuskohteena. Teoksessa: Ruoho K, Ihatsu M (toim.) *Kasvatuksellisia ja kuntoutuksellisia katsauksia nuorten syrjäytymiseen*. NUORAn julkaisuja 4. Mannerheimin Lastensuojeluliitto; Nuorisoesianneuvottelukunta: Helsinki.

- Paju P & Vehviläinen J (2001) Valtavirran tuolla puolen, Nuorten yhteiskuntaan kiinnitymisen kitkat 1990-luvulla. Nuorisotutkimusverkosto. Nuorisotutkimusseura. Julkaisuja 18.
- Palander S (1996) Pentti leipäjonosta. Tapaustutkimus keskiluokkaisen hyväosaisten syrjäytymisestä Helsingissä 1990-luvulla. Teoksessa: Palander S & Pouke A: Syrjäytyneitä ja syrjäytettyjä. Yhteiskuntapolitiikan tutkimuksia. Joensuun yliopiston yhteiskuntapolitiikan ja filosofian laitos, 5–67.
- Park RE (1928) Human Migration and the Marginal Man. *American Journal of Sociology*, XXXIII (May, 1928).
- Park RE (1937) Introduction to *The Marginal Man* by Everett V Stonequist. Charles Scribner's Sons: New York.
- Parrila S (2002) Perhepäivähoito osana suomalaista päivähoitojärjestelmää: näkökulmia päivähoiton laatuun ja sen kehittämiseen. Oulun yliopisto. kasvatustieteiden tiedekunta.
- Peltonen I (1991) Uteliaisuudesta kaikkia alkoi. Teoksessa: Kivireen vetäjät vai verkon kutojat: työntekijät kertovat lastensuojelusta. Sosiaali- ja terveystieteiden tiedekunta. 6/1991, 1–42.
- Peräkylä A (1990) Kuoleman monet kasvot. Vastapaino: Tampere.
- Pietilä V (1984) Selittämisestä yhteiskuntatieteessä. Tampereen yliopisto. Yhteiskuntatieteiden tutkimuslaitos. Sarja C27.
- Pirttilä I (1994) Normaalin tulkinta ammattina. Teoksessa: Itonen H, Myllykangas M, Pirttilä I & Tuomainen R: Elämän normittajat. Instituutit ja asiantuntijat oikeaa elämää etsimässä. Pohjois-Karjalan ammattikorkeakoulun julkaisuja B: Selosteita ja opetusmateriaalia, 1, 75–96.
- Pohjola A (1993) Asiakassuhteen piilokäytäntöjä. Teoksessa: Hokkanen L (toim.) Näkökulmia hyvinvointipalvelujen tutkimukseen. Hyvinvointipalveluprojekti osaraportti 4. Lapin yliopiston täydennyskoulutuskeskuksen julkaisuja N.o 39, 39–49.
- Pohjola A (1994) Elämän valttikortit. Nuoren aikuisen elämänselitys toimeentulotukea vaativien tilanteiden varjossa. *Acta Universitatis Lappeensis* 5.
- Postman N (1984) *The disappearance of childhood*. Laurel: New York.
- Pulkkinen L (2004) Sosiaalinen pääoma ja lapsuus. Esitelmä Kelan tutkimusosaston seminaarissa Sosiaalinen pääoma ja sosiaaliturva 16.6.2004, Helsinki.
- Puroila AM (2002a) Kohtaamisia päiväkotiarjessa: kehysanalyttinen näkökulma varhaiskasvatustyöhön. Oulun yliopisto. Kasvatustieteiden tiedekunta.
- Puroila AM (2002b) Erving Goffmanin kehysanalyysi sosiaalisen todellisuuden jäsentäjänä. Lapin yliopisto: Rovaniemi.
- Puustinen-Korhonen A (1994) Lapsen kuuleminen lastensuojelussa. Teoksessa: Törrönen M (toim.) Lapsen etu ja viidakon laki. Lastensuojelun keskusliitto. Julkaisu 94, 4–20.
- Päihdehuoltolaki 17.1.1986/41.
- Päivärinta T (1997) Minä, työtön nuori. Teoksessa: Helve H, Lähteenmaa J, Päivärinta T, Päällysaho T, Saarikoski H & Virtanen P. Nuorten elämänselitys lama-Suomessa. Nuorisotutkimus 2000 –julkaisu 3/1997. Nuorisotutkimusseura: Helsinki, 13–55.
- Pääministeri Matti Vanhasen II hallitusohjelma. 19.3.2007.

- Pölkki P (2001) Oppilaiden syrjäytymisuhkien tunnistaminen ja ehkäisy peruskoulun haasteena. Teoksessa: Järventie I & Sauli H (toim.) Eriarvoinen lapsuus. WSOY: Porvoo.
- Pösö T (1995) Hoidollisuus ja kokonaisvaltainen huolenpito lastensuojelutyössä – välineenä sijaishuolto. Teoksessa: Virtanen P (toim.) Näkökulmia lastensuojeluun. WSOY: Juva, 78–94.
- Pösö T (1997) Laitos lapsen etuna? Teoksessa: Törrönen M (toim.) Lapsen etu ja viidakon laki. Lastensuojelun keskusliitto. Julkaisu 94, 40–53.
- Raitakari S (2002) Sosiaalityön marginaalistasus. Asiakkuus ja asiantuntijuus modernin ja postmodernin tulkintakehyksissä. Teoksessa: Juhila K, Forsberg H & Roivainen I (toim.) Marginaalit ja sosiaalityö. SoPhi Jyväskylän Yliopisto: Jyväskylä, 44–62.
- Raitakari S (2003) Nuorten tukiasuminen – paikka elämänhallinnan ja marginaalin rajalla. Omakolo –projektin taustaolettamukset, käytännöt ja asiakkuus. Nuorten Ystävät ry: Oulu.
- Raitakari S (2004) Institutionaalisesti tulkittu nuori. Huolta herättävä nuori palaverivuoro-vaikutuksen osapuolena. Nuorisotutkimus 4/2004, 35–48.
- Rajavaara M (1992) Tavallisesta perheestä tapaukseksi. Sosiaalitoimiston asiakastyö arvioinnin kohteena. Helsingin yliopisto. Lahden tutkimus- ja koulutuskeskus. Gummerus: Jyväskylä.
- Ranne K (2002) Sosiaalipedagogiikan ydintä etsimässä. Sosiaalipedagogiikka suomalaisten ja ruotsalaisten asiantuntijahaastattelujen sekä dokumenttien valossa. Turun yliopisto julkaisuja Sarja – ser C Osa –Tom 189. Scripta Lingua Fennica Edita. Turun yliopisto: Turku.
- Rauhala PL (1998a) Onko keskustelu ehkäisevästä sosiaalipolitiikasta uutta Suomessa? Stakes. Yhteiskuntapolitiikka vol. 63, 2/1998, 121–139.
- Rauhala PL (1998b) Mistä ehkäisevässä sosiaalipolitiikassa on kysymys? Käsitteellistä ja historiallista tarkastelua. Stakes. Tutkimuksia 99.
- Rauhala U (1978) Huostaanotto. Sosiaali- ja terveysministeriön tutkimusosaston julkaisuja. Valtion painatuskeskus: Helsinki.
- Rauhala U (1980) Huostaanoton keston selittäminen ja ennustaminen huostaanoton yhteydessä kertyneen asiakirja-aineiston valossa. Julkaisuja 2/1980. Sosiaali- ja terveysministeriö. Tutkimusosasto.
- Rauhala U (1988) Huono-osaisen muotokuva. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriö. Suunnitteluosasto.
- Rauhala U (1991) Köyhyys ja huono-osaisuusongelman lähtökohdista ja ratkaisuyrityksistä. STM. Kehittämisosaston julkaisuja 1991:7.
- Raunio K (1990) Sosiaalipolitiikan lähtökohtia. Turku: Turun yliopiston täydennyskoulutuskeskus.
- Raunio K (1995) Sosiaalipolitiikan lähtökohdat. Gaudeamus: Tampere.
- Raunio K (2006) Syrjäytyminen, sosiaalityötä kiinnostavia näkökulmia. Sosiaali- ja terveysturvan keskusliitto: Helsinki.

- Reiterä-Paajanen U (2000) Koulun lähivastuu: kouluetnografinen tapaustutkimus kolmella helsinkiläisellä yläasteella (1997-2000) koulukohtaisen lähivastuun kehittämisestä syrjäytymisen ehkäisemiseksi yläasteella. Helsingin kaupungin Lähivastuu –projekti. Helsingin kaupungin opetusviraston ja opetushallituksen yhteisen tutkimushankkeen loppuraportti. Helsingin kaupungin opetusvirasto: Helsinki.
- Riihinen O (1990) On Development of the Concept ”Marginalization”. Teoksessa: Gordon D & Riihinen O (toim.) Exclusion in cities in Britain and in Finland. Proceedings of the Seminar held at the Center for Urban and Regional Studies, Helsinki University of Technology. University of Helsinki. Department of Social Policy. Tutkimuksia – Research Reports Nro 3/1990, 11–24.
- Riihinen O (1996) Elämänhallinta-käsitteen erittelyä ja ongelmia. Teoksessa: Raitasalo R (toim.) Elämänhallintaa etsimässä. Kansaneläkelaitos. Sosiaali- ja terveysturvan katsauksia 13, 16–34.
- Riihinen O (1992) Sosiaalipolitiikka 2017. Näkökulmia suomalaisen yhteiskunnan kehitykseen ja tulevaisuuteen. WSOY: Juva.
- Rimpelä M (2008) Oppilashuolto kouluhyvinvoinnin ytimenä. Teoksessa. Suortamo M, Laaksola H & Välijärvi J (toim.) Opettajan vuosi 2008–2009. Teemana hyvinvointi. PS-kustannus: Jyväskylä, 13–53.
- Ritakallio VM (1991) Köyhyys ei tule yksin. Tutkimus hyvinvointipuutteiden kasautumisesta toimeentuloasiakkailta. Sosiaali- ja terveyshallitus Tutkimuksia 11/1991.
- Ritakallio VM & Salavuo K (1988) Toimeentulotukiasiakkaat teollisuuskeskuksissa. Turun yliopisto. Sosiaalipolitiikan julkaisuja sarja A:23.
- Roivainen I (1995) Kun ongelmalla on osoite. Teoksessa: Jokinen A, Juhila K & Pösö T (toim.) Sosiaalityö, asiakkuus ja sosiaaliset ongelmat. Konstruktionistinen näkökulma. Sosiaaliturvan kirjallisuus. Sarja sosiaalityö 2. Gummerus: Jyväskylä: 78–98.
- Rostila I (1997) Keskustelu sosiaaliluukulla. Sosiaalityön arki sosiaalitoimiston toimeentulokeskusteluissa. Acta Universitas Tamperensis 547.
- Rousu S (1998) Kunnallinen lastensuojelu kriisityönä. Alustus Terve-Sos 98 Sosiaali- ja terveysturvan seminaari- ja messutapahtumassa Hyvinvointia teknologiasta? 25.–27.5.1998, Oulu.
- Ruoho K & Ihatsu M (1997) Kasvatuksellisia ja kuntoutuksellisia katsauksia nuorten syrjäytymiseen. NUORAn julkaisuja 4. Mannerheimin Lastensuojeluliitto; Nuorisosianneuvottelukunta: Helsinki.
- Rönkä A (1999) The Accumulation of Problems of Social Functioning. Outer, Inner and Behavioral Strands. Jyväskylä Studies in Education, Psychology and Social Research 148. Jyväskylä.
- Salmi JW & Linkomies E (1974) Latinalais-suomalainen sanakirja. Helsinki: Otava.
- Salmi M, Huttunen J & Yli-Pietilä P (1996) Lapset ja lama. Stakes. Raportteja 197.
- Salmi V (2005) Sosiaalinen pääoma ja nuorten rikollisuus. Teoksessa: Kivivuori J & Salmi V. Nuorten rikoskäyttäytyminen 1995–2004. Teemana sosiaalinen pääoma. Oikeuspoliittisen tutkimuslaitoksen julkaisuja 214, 71–110.

- Salmi V (2006) Sosiaalinen pääoma ja nuorisoriikollisuus. Teoksessa: Honkatukia P & Kivivuori J(toim.) Nuorisoriikollisuus. Määrä, syyt ja kontrolli. Oikeuspoliittisen tutkimuslaitoksen julkaisuja 224, 187–209.
- Salo M (1996) Alkusanat. Teoksessa: Palander S & Pouke A: Syrjäytyneitä ja syrjäytettyjä. Yhteiskuntapolitiikan tutkimuksia. Joensuun yliopiston yhteiskuntapolitiikan ja filosofian laitos, 1–3.
- Salo R (1956) Kunnallinen lastensuojelutyö sosiaalisen sopeutumisen kasvattajana: tutkimus Vaasan kaupungissa vuosina 1924-1952 suoritettuna lakisääteisen lastensuojelutyön tuloksista. Väitöskirja: Yhteiskunnallinen korkeakoulu.
- Salo R (1962) Kunnallinen huoltoapu yhteiskunnallisena ja yksilöllisenä ongelmana: Vaasasta koottuun paikallisaineistoon perustuva tutkimus huoltoavun syistä. Vaasan Kaupunki: Vaasa.
- Salomaa A (1986) Toimeentulotuki asiakkaan näkökulmasta: tutkielma toimeentulotuen asiakkaiden elämäntilanteista ja heidän kokemuksistaan toimeentulotuesta. Tampereen yliopiston sosiaalipolitiikan laitos. Tutkimuksia.
- Sandell G (1985) Psykosocialt förändringsarbete. Liber-Förlag: Stockholm.
- Schwandt TA (2000) Three Epistemological Stances for Qualitative Inquiry. Interpretivism, Hermeneutics, and Social Constructionism. Teoksessa: Denzin NK & Lincoln YS Handbook of Qualitative Research. Second Edition. Sage Publication, Inc. California, 189–214.
- Seppänen VM (1997) Turvaverkon vankina? Pitkäaikaistyöttömät ja toimeentulotuki. Sosiaali- ja terveysministeriön julkaisuja 19/1997.
- Siljander P (1988) Hermeneuttisen pedagogiikan pääsuuntauksia. Oulun yliopiston kasvatustieteiden tiedekunnan tutkimuksia 55/1988.
- Siljander P (1996) Syrjäytyminen - aatteiden murroksen kriisi. Teoksessa Siljander P, Ulvinen VM (toim.) Syrjäytymisestä selviytymiseen. vaikeuksien kautta elämäntilanteita. Oulun yliopiston kasvatustieteiden tiedekunnan opetusmonisteita ja selosteita 66/1996, 7–14.
- Sinkkonen J (1990) Pienistä pojista kunnan miehiä. WSOY: Juva.
- Sipilä J (1979) Sosiaalisten ongelmien synty ja lievittäminen. Tammi: Helsinki.
- Sipilä J (1982) Lasten sosiaaliset ongelmat alueellisessa rakenteessa 2: Nuorten poikkeava käyttäytyminen ja yhteisön rakenne. Jyväskylän yliopisto. Yhteiskuntapolitiikan laitoksen tutkimuksia A:1.
- Sipilä J (1985) Sosiaalipolitiikan tulevaisuus. Tammi: Helsinki.
- Sipilä J (1989) Sosiaalityön jäljillä. Tammi: Helsinki
- Siurala L (1994) Nuoriso-ongelmat modernisaatioperspektiivissä. Helsingin kaupungin tietokeskuksen julkaisuja 3:1994.
- Soininen A (1998) Ihan jumiks en kyllä heittäyvy. Tutkimus Itä-Suomen syrjäkylissä asuvista nuorista. Teoksessa: Helve H (toim.) Nuorten arki ja muuttuvat rakenteet. Nuorisotutkimus 2000 5/98 -julkaisu. Nuorisotutkimusseura: Helsinki, 7–53.
- Sosiaalihuoltolaki 17.9.1982/710
- Spicker P (1984) Stigma and Social Welfare. Croom Helm: London.

- Stoneqvist EV (1937) *The Marginal Man. A Study in Personality and Culture* Konflikt. Charles Scribens Sons: New York.
- Stoneqvist EV (1965) (reprinted). *The Marginal Man. A Study in Personality and Culture* Konflikt. Charles Scribens Sons: New York.
- Studia. Suomi–englanti–suomi. (1996) Weilin+Göös: Juva.
- Studia. Suomi–ruotsi–suomi. (1999) Weilin+Göös: Juva.
- Suikkanen A (1990) Työn riskit ja yhteiskunnallisten ratkaisujen sosiaalipoliittiset ulottuvuudet. Lapin korkeakoulun yhteiskuntatieteellisiä julkaisuja. University of Lapland. Publications in the social sciences A2.
- Suikkanen A, Kauppinen P & Viinamäki L (1996) Suomalaisten hyvinvointimuutokset selviytymisen ja syrjäytymisen pelinä. Sosiaali- ja terveysministeriön julkaisuja 1996:12.
- Sulkunen P (1994) Johdatus sosiologiaan. WSOY: Juva.
- Suoranta J & Eskola J (1992) Kvalitatiivisen aineiston analyysitapoja luokittelemassa – eli noin 8 tapaa aineiston erittelyyn. *Kasvatus* 3/1992, 276–280.
- Svedberg L (1994) *En bok om marginalitet*. Stocholms Universitet. Institutionen för socialt arbete - Socialhögskolan.
- Svensson B, Svensson J & Dolf T (1998) Att komma för sent så tidigt som möjligt. On prevention, ungdomskultur och droger. NAD-Publication Nr 34. Hakapaino: Helsinki.
- Syrjälä L (1994) Tapaustutkimus opettajan ja tutkijan työvälineenä. Teoksessa: Syrjälä L, Ahonen S, Syrjäläinen E & Saari S. Laadullisen tutkimuksen työtapoja. Kirjayhtymä: Helsinki, 9–66.
- Syrjäytyminen ja sosiaalityö Euroopassa – sosiaalisen osallisuuden edistäminen. IFSW EU Liaison Committee:n projektiraportti 1997.
- Taanila A (1999) Yksinhuoltaja-/ uuserheet ja lasten käytöshäiriöt. Teoksessa: Kuorelahti M & Viitanen R (toim.) *Holtittomasta hortoilusta hallittuun harhailuun – nuorten syrjäytymisen riskit ja selviytymiskeinot*. Opetusministeriö. Nuorisosiain neuvottelukunta: Helsinki, 17–30.
- Takala M (1992a) "Kouluallergia" - yksilön ja yhteiskunnan ongelma. *Acta Universitatis Tamperensis* ser A vol 335.
- Takala P (1992b) Kohti postmodernia perhettä. Teoksessa: Riihinen O (toim.). *Sosiaalipoliittikka 2017. Näkökulmia suomalaisen yhteiskunnan kehitykseen ja tulevaisuuteen*. WSOY: Juva, 577–600.
- Talvitie V (1996) *Elämän hallintaa vai hallinnon elämää?* - Projektityön perusteita ja 1990-luvun nuorisoprojekteja. Sosiaali- ja terveysalan tutkimus- ja kehittämiskeskus Stakes. Aiheita 36/1996.
- Tanninen T & Julkunen I (1993) *Elämää säästöliekillä*. Tutkimus toimeentulotuen pitkäaikaisista asiakkaista Pohjoismaiden pääkaupungeissa, Stakes, Tutkimuksia 32.
- Tikkanen T (1993) Laman vaikutukset lapsiin. *Sosiaalinen aikakauskirja* 6(87), 57–62.
- Toimeentulotuki vuonna 1995. Oulun kaupunki Sosiaali- ja terveystoimi. Kehittämispalvelut. Lea Järvenpää. Liite. Sosiaali- ja terveyslautakunta 18.4.1996.
- Toimeentulotuki vuonna 1996. Oulun kaupunki Sosiaali- ja terveystoimi. Kehittämispalvelut. Lea Järvenpää. Liite. Sosiaali- ja terveyslautakunta

- Tolonen T (2004). Vanhemmuuden puutteet heijastuminen sosiaaliseen pääomaan. Nuorisotutkimus 4/2004, 17–34.
- Townsend P (1979) Poverty in the United Kingdom. A Survey of Household Resources and Standards of Living. Harmondsworth: Penguin Books.
- Tuomikoski H (1989) Hyvinvointivaltion huono-osaiset. Empiirinen tutkimus sairauden, työttömyyden ja köyhyyden kasautumisesta Suomessa. Teoksessa: Karisto, A, Takala P, Hellsten K, Helminen I & Massa I(toim.) Sosiaaliset riskit, tutkimus ja päätöksenteko. Juhlakirja Tapani Purolan 60-vuotiaapäivän kunniaksi 14.11.1989. Helsingin yliopisto. Lahden tutkimus- ja koulutuskeskus, 50—79.
- Työttömyysturvalaki 24.8.1984/602.
- Työttömyysturvalain muutos 1.1.1997/666.
- Törrönen M (1994a) Tulkittu lapsi. Teoksessa: Törrönen M (toim.) Lapsen etu ja viidakon laki. Lastensuojelun keskusliitto Julkaisu 94, 54–71.
- Törrönen M (1994b) Need definitions and child welfare. Central Union for Child Welfare. Publications 93.
- Ulvinen VM (1993) Poikkeavaksi leimautuminen koulussa – syrjäytyminen yhteiskunnassa. Nuorisotutkimus 11 (1993) 2, 18–27.
- Valta J (1998) Syrjäytyminen kautta aikojen – teknillistymisestä huolimatta. Alustus Terve-Sos 98 Sosiaali- ja terveystieteiden seminaari- ja messutapahtumassa Hyvinvointia teknologiasta? 25.–27.5.1998, Oulu.
- Vehviläinen J (1999) Polun rakentajat. Nuorten sijoittuminen ammatilliseen koulutukseen ja työelämään. ESR -julkaisu 49/1999. Työministeriö: Helsinki.
- Viitanen R (1997) Mitä tilastot kertovat nuorten elinolosta ja syrjäytymisestä? Alustus TUHTI –Research Network for Youth – seminaarissa Lasten ja nuorten syrjäytymistä koskevan tutkimuksen mahdollisuudet 6. –7.11.1997, Oulu.
- Vilppola T (1997) Reaalipedagogiikalla elämänhallintaan. Teoksessa: Ruoho K, Ihatsu M (toim.) Kasvatuksellisia ja kuntoutuksellisia katsauksia nuorten syrjäytymiseen. NUORAn julkaisuja 4. Mannerheimin Lastensuojeluliitto; Nuorisoasianneuvottelukunta: Helsinki, 221–229.
- Virta K (1994) Selvitys lastensuojelulain soveltamiskäytännöistä. Lastensuojelun keskusliitto: Helsinki.
- Virtanen P (1994) Services Integration for Children and Youth at Risk and Their Families. The Case of Finland. National Research and Development Centre for Welfare and Health. Themes 4/1994.
- Virtanen P (1995a) ”Jos huomina tuo jotain uutta...” Tutkimus pitkäaikaistyöttömien nuorten työllistämisestä ja nuoria koskevan syrjäytymisproblematiikan luonteesta. Työministeriö. Työpoliittinen tutkimus 96.
- Virtanen P (1995b) Riskiolloissa elävät lapset, nuoret ja lapsiperheet. Teoksessa: Virtanen P (toim.) Näkökulmia lastensuojeluun. WSOY: Juva, 50–69.
- Virtanen P (1995c) Lastensuojelulapset. Sosiologinen tutkimus lastensuojelun palvelujen kohteesta ja asiakkuudesta. Turun yliopisto. Sosiaalipolitiikan laitos. Opetussosiaalikeskuksen julkaisuja 5/1995.

- Virtanen P (1995d) Perhekeskeinen ajattelu yhteiskuntapolitiikassa ja lastensuojelun sosiaalisuudessa. Utopioita, illuusioita ja todellisuuskuvia. Lastensuojelun Keskusliitto: Helsinki.
- Virtanen P (1996) The making of a New Underclass Among The Unemployed Youth? Emerging social exclusion, the mechanism of integration and need for active and network-based employment strategies. Ministry of labour. Labour policy studies 150.
- Virtanen P (1997) Syrjäytyminen, kaupunki ja nuoret. Teoksessa: Helve H, Lähteenmaa J, Päiväranta T, Päällysaho T, Saarikoski H, Virtanen P. Nuorten elämänpolkuja lamsuomessa. Nuorisotutkimus 2000 3/1997. Nuorisotutkimusseura: Helsinki, 210–235.
- Vähätalo K (1987) Suomalaisesta syrjäytymiskeskustelusta 1980-luvulla. Sosiaalipoliittinen aikakauskirja 4/1987, 4–9.
- Vähätalo K (1991) Pitkäaikaistyöttömyyden mosaiikki ja työllisyyslaki. Arviointitutkimus työllisyyslain toteutumisesta Porin, Kuusamon ja Vantaan työttömien kohdalla vuosina 1988-1990. Työministeriö. Työpoliittinen tutkimus 29.
- Vähätalo K (1996) Pitkäaikaistyöttömät ja lamasta selviytyminen. Tutkimus pitkäaikaistyöttömien työmarkkina-aseman ja sosiaalisen huono-osaisuuden muotoutumisesta vuosina 1993—1994. Työministeriö. Työpoliittinen tutkimus 132.
- Vähätalo K (1998) Työttömyys ja suomalainen yhteiskunta. Helsinki: Gaudeamus.
- Väänänen R (1993) Kenen asia tämä oikein on? – Asiakas työskentelyn osapuolena. Teoksessa: Karvinen S (toim). Sosiaalityön eettiset jännitteet. Sosiaalityön vuosikirja 1993. Sosiaalityöntekijöiden liitto r.y. Painatuskeskus Oy: Helsinki, 132–145.
- Whelan BJ & Whelan CT (1997) In what sense is poverty multidimensional? Teoksessa: Room G(toim.) Beyond the Threshold. The Measurement and Analysis of Social Exclusion. Policy Press: Bristol, 29–48.

Liitteet

Liite 1
Sivu 1/9

Lomake A Lastensuojeluasiakkaat
Tausta Toimeentulotukiasiakkaat

Tunnusluku _____

1. Lapsen/nuoren ikä _____ vuotta

2. Sukupuoli 1 poika 2 tyttö

3. Lapsen/nuoren vanhemmat ovat

1. avioliitossa
2. avoliitossa
3. eronneet
4. eivät ole asuneet yhdessä
5. yhteyttä isään ei ole ollut

4. Lapsen/nuoren huoltajina on

1. molemmat vanhemmat
2. äiti
3. isä
4. äiti/isä ja tämän uusi puoliso
5. muu

5. Vanhempien ikä

1. äidin syntymävuosi
2. isän syntymävuosi

6. Huoltajien sosioekonominen asema

Äiti

1. maatalousyrittäjä
2. muu yrittäjä
3. ylempi toimihenkilö
4. alempi toimihenkilö
5. työntekijä
6. eläkeläinen
7. opiskelija
8. muu _____

Isä

1. maatalousyrittäjä
2. muu yrittäjä
3. ylempi toimihenkilö
4. alempi toimihenkilö
5. työntekijä
6. eläkeläinen
7. opiskelija
8. muu _____

7. Pääasiallinen toiminta

Äiti

1. kokoaikatyö
2. osa-aikatyö
3. työtön _____ kuukautta/vuotta
4. työelämän ulkopuolella

8. Ruokakunnan pääasiallinen toimeentulo

1. säännölliset ansiotulot
2. epäsäännölliset ansiotulot
3. eläke
4. työttömyysturva
5. muu sosiaaliturva
6. opintotuli
7. toistuva toimeentulotuki
8. muu _____

9. Vanhempien asiakkuus sosiaalitoimistossa

1. ei
2. kyllä _____

10. Perheen asuinalue

1. Keskusta	9. Sanginsuu
2. Höyhtyä	10. Korvensuora
3. Kaukovainio	11. Tuira
4. Nuottasaari	12. Puolivälinkangas
5. Kaakkuri	13. Koskela
6. Oulunsuu	14. Pateniemi
7. Maikkula	15. Kaijonharju
8. Myllyoja	

11. Asunnon hallintasuhde

1. omistusasunto
2. päävuokralaisasunto kaupungin omistama
3. päävuokralaisasunto muun omistama
4. alivuokralaisasunto
5. muu _____

12. Asumistaso

Riittävän tilava asunto

1. ei
2. kyllä

Asunnon koko _____

Asuminen puutteellista

1. ei
2. kyllä

Miten _____

13. Lapsen/nuoren asuminen

1. kotona
2. omassa asunnossa; muuttanut kotoa _____ kk/vuotta sitten
3. tukiasunnossa
4. sijoituskodissa
5. lastensuojelulaitoksessa
6. muu

14. Lapsen/nuoren koulutus

1. peruskoululainen
2. peruskoulun keskeyttäjä
3. ammatillisessa koulutuksessa
4. ammatillisen koulutuksen keskeyttäjä _____ -vuotiaana /luokalla
5. ammatillisen koulutuksen suorittanut. Minkä _____

15. Kouluvaikeudet

1. oppimisvaikeudet
2. sopeutumattomuus
3. koulukiusaaminen
4. koulupinnaaminen
5. muu

Kouluvaikeudet kirjattu ensimmäisen kerran _____ luokalla/-vuotiaana

16. Lapsen/nuoren osallistuminen työelämään

1. opiskelu kesken
2. työttömänä _____ kuukautta/vuotta
3. tukityöllistetty/ työpajatoiminta
4. ansiotyössä _____ kuukautta/vuotta
5. muu _____

17. Mikäli nuori on ollut työelämässä työ- tai toimiala _____

18. Vapaa-ajan aktiviteetit

1. television katselu
2. musiikin kuuntelu
3. lukeminen
4. opiskelu, mikä _____
5. ajanvietto harrastuksen parissa, minkä _____
6. urheilu ja liikunta, mikä _____
7. muu kerho-/seuratoiminta _____
8. ajan viettäminen kavereiden kanssa
9. ajan viettäminen nuorisotalolla
10. ravintolassa/kahvilassa istuskelu
11. diskossa/tanssimassa käynti
12. elokuvissa käynti
13. muu _____

19. Muuta taustaan liittyvää

Lomake B
Lastensuojeluasiakkaat

20. Lastensuojelutarve tullut ilmi vuonna _____

1. lähiomaisten ilmoituksena	6. koulussa
2. naapureiden piiristä	7. kotipalvelussa
3. sosiaalitoimistossa	8. A -klinikalla
4. neuvolassa	9. terveyskeskuksessa/sairaalassa
5. päivähoitossa	10. muualla _____

21. Lastensuojelutarpeen peruste

1. kodin olosuhteet
2. lapsi vaarantaa kehitystään ja terveyttään

22. Lastensuojelutarpeen perusteena kodin olosuhteet

1. äidin alkoholinkäyttö	15. vankilaan joutuminen _____
2. isän alkoholinkäyttö	16. erotilanteen ongelmat
3. muun perheenjäsenen alkoholin-
käyttö	17. huoltajuusriidat
4. äidin väkivaltainen käytös yleensä	18. kodinhoidollisten taitojen puute
5. äidin lapsen kohdistunut väkivalta	19. yleinen avuttomuus arkisissa toimin-
noissa
6. isän väkivaltainen käytös yleensä	20. fyysinen sairaus
7. isän lapsen kohdistunut väkivalta	21. asuntovaikeudet
8. vanhempien keskinäinen väkivaltai-
suus	22. taloudelliset vaikeudet
9. muun perheenjäsenen väkivaltai-
suus	23. elämäntavan poikkeavuus
10. äidin mielenterveysongelmat	24. lapsen hoidon laiminlyönti
11. isän mielenterveysongelmat	25. rauhoittavien- (tai uni-) lääkkeiden
antaminen lapselle
12. muun perheenjäsenen mielenterve-
ysongelmat	26. epäilty insesti
13. huoltajan huumeidenkäyttö	27. todettu insesti
14. rikollinen elämäntapa _____	28. toistuvat erimielisyydet eri viran-
omaisten kanssa
	29. muu syy _____

23. Lastensuojelutarpeen perusteena lapsen kehitystä ja terveyttä vaarantava käytös

Todettu ensi kertaa

1. kouluvaikeudet _____
2. koulupinnaus _____
3. koulukiusaaminen _____
4. ristiriidat lähiomaisten kanssa _____
5. kotoa lähteminen, karkailu _____
6. ongelmat vapaa-ajan viettämisessä _____
7. päihteiden käyttö _____
8. liiman tms. haistelu _____
9. huumeiden käyttö _____
10. rattijuopumukset _____
11. autovarkaudet _____
12. näpistykset _____
13. muut varkaudet _____
14. henkeen ja terveyteen kohdistuvat rikokset _____
15. erimielisyydet viranomaisten kanssa _____
16. muu _____

24. Lapsen/nuoren sisarukset lastensuojeluasiakkaina

1. ei
2. kyllä (sisaruksia _____)

25. Vanhempien saama tuki

1. kasvatus- ja perheneuvola	11. kotipalvelut
2. a-klinikka	12. tehostettu perhetyö
3. huoltolaitos	13. lapsen ja nuoren laitossijoitus avoimuuden tukitoimena
4. mielenterveystoimisto	14. sosiaalitoimiston toimeentulotuki
5. psykiatrinen sairaalahoito	15. kriisipäivystys
6. ensi- ja turvakoti	16. oppilashuoltoryhmä
7. terveyskeskus	17. asunto-olosuhteiden kohentaminen
8. neuvola	18. muu _____
9. päivähoito	
10. koulu	

26. Avohuollon tukitoimet lapselle/nuorelle

1. sosiaalitoimistossa neuvonta	8. koulukuraattori
2. kasvatus- ja perheneuvola	9. erityisjärjestelyt koulun puitteis-
sa
3. a-klinikka	10. erityisluokkasiirto
4. rikos- ja riita-asioiden sovittelu	11. työpajatoiminta tms. tukityöllis-
täminen
5. tukihenkilö	12. muu _____
6. lastenkotisijoitus	
7. lastenspsykiatrinen sairaalahoito	

27. Yhteisneuvottelut

1. sosiaalityöntekijät	9. mielenterveystoimiston työntee-
kijä
2. koulukuraattori	10. a-klinikan työntekijä
3. terveydenhoitaja	11. poliisi
4. lääkäri	12. erityisnuorisotyöntekijä
5. kasvatus- ja perheneuvolan
työntekijä	13. isä
6. päivähoidon edustaja	14. äiti
7. koulun edustaja	15. lapsi/nuori
8. lastensuojelulaitoksen työntee-
kijä	16. tukihenkilö
	17. muut tahot _____

28. Lapsi ollut huostaanotettuna

1. ei
2. kyllä

sijoituksen kesto _____

29. Sijoituspaikka

1. perhehoito
2. lastenkoti
3. nuorisokoti
4. koulukoti
5. muu _____

30. Muuta lastensuojelutoimenpiteisiin liittyvää

Lomake C

Nuori toimeentulotukiasiakas

31. Siviilisäätty

1. naimaton
2. avo-/avioliitossa
3. asumuserossa
4. eronnut
5. muu _____

32. Perhetyyppi

1. yksinasuva
2. lapseton perhe
3. lapsiperhe
4. yksinhuoltaja
5. muu _____

33. Toimeentulotuen tarpeen syy

1. ei saa työttömyysturvaa (työtön)
2. työttömyysturvan pienuus
3. muun sosiaaliturvan pienuus
4. sosiaalietuuden viivästyminen
5. asumisen rahoitus
6. asunnottomuus
7. velkakierre
8. sairaus ja sen kulut
9. päihteidenkäyttö
10. avuttomuuteen liittyvät toimeentulovaikeudet
11. kriisi, erityinen tilanne
12. opiskelu
13. ei erityistilanne (riittämätön tulo)
14. muu _____

34. Toimeentulotuen kesto viimeisen vuoden aikana

1. alle 1kk
2. 2—5kk
3. 6—12kk

35. Toimeentulotukiasiakkaan muut ongelmat

kirjattu ensi kertaa

1. liiallinen alkoholinkäyttö _____
2. väkivaltaisuus _____
3. mielenterveysongelmat _____
4. huumeidenkäyttö _____
5. rikollinen elämäntapa _____
6. heikko sosiaalinen ankuroituminen _____
7. perheriidat _____
8. erotilanteen ongelmat _____
9. huoltajuusriidat _____
10. kodinhoidollisten taitojen puute _____
11. yleinen avuttomuus arkisissa toiminnoissa _____
12. fyysinen sairaus tai vamma _____
13. asuntovaikeudet _____
14. elämäntavan poikkeavuus _____
15. au-lapsi/-lapsia _____
16. lapsenhoidon laiminlyönti _____
17. lapsen pahoinpitely _____
18. erimielisyydet viranomaisten kanssa _____
19. muu ongelma _____

36. Muut viranomaisasiakkuudet

1. työvoimatoimisto	7. mielenterveystoimisto
2. sosiaalitoimiston lastensuojelu	8. psykiatrinen sairaalahoito
3. kasvatus- ja perheneuvola	9. poliisi
4. ensi- ja turvakoti	10. kriminaalihuolto
5. a-klinikka	11. kotipalvelu
6. terveyskeskus	12. muu _____

37. Muuta toimeentulotukeen liittyvää

Kommunikatiivisen tulkinnan foorumit

Sosiaalityöntekijöille järjestetyt infotilaisuudet

- 18.11.1998 Oulun kaupunki, Sosiaali- ja terveystoimi. Rajakylän sosiaaliasema.
- 24.11.1998 Oulun kaupunki. Sosiaali- ja terveystoimi. Sosiaalitoimen eteläinen aluekeskus
- 25.11.1998 Oulun kaupunki. Sosiaali- ja terveystoimi. Nuoriso- ja sijaishuolto.
- 06.04.1999 Oulun kaupunki. Sosiaali- ja terveystoimi. Alueellinen sosiaalityö, nuorisohuolto ja sijaishuolto.

Muut kommunikatiivisen tulkinnan foorumit

- 6.–7.11.1997 Lasten ja nuorten syrjäytymistä koskevan tutkimuksen mahdollisuudet. Tuhti Research Network for Youth seminaari. Oulu. Yleisluento aiheesta ”Ihminen tarvitsee sitä, mitä ilman on paha olla – Tuhat tarinaa lasten ja nuorten syrjäytymisestä” sekä työryhmäalustus aiheesta ”Oman elämänsä sivustakatsoja”.
- 6.4.1998. Nuorisotutkimusohjelma2000 päättäjäpalaveri. Opetusministeriö. Helsinki. Alustus aiheesta ”Asiakkuudet lasten ja nuorten syrjäytymisen kuvaajina”.
- 14.4.1998. Oulun kaupunginvaltuuston kokouksen yhteydessä pidetty infotilaisuus. Alustus aiheesta ”Syrjäytyminen Oulussa – Hyvinvointipuutteet oululaisen syrjäytymisen kuvaajina”.
- 25–27.5.1998. Hyvinvointia teknologiasta? Terve-Sos98 Sosiaali- ja terveysalan seminaari- ja messutapahtuma. Stakes ja Oulun kaupunki. Oulu. Työryhmäalustus aiheesta ”Hyvä – paha teknologia? Syrjäytyminen postmodernissa yhteiskunnassa”.
- 26.11.1998. Nuoret valintojen viidakossa koulutuspäivä. Alaveden kaupunki, Polte –projekti ja Alavuden ja Töysän kansalaisopisto. Luento aiheesta ”Nuorten syrjäytymisen ja osallisuuden problematiikat”

- 9.12.1998. Nuoret toimijoina. Rajat ja rajojen ylitykset. Nuorisotutkimusseuran kymmenvuotis juhlaseminaari. Helsinki. Esitelmä aiheesta ”Tuhat tarinaa lasten ja nuorten syrjäytymisestä”.
- 5.2.1999. Nuorisotutkimuksen luentosarja nuoriso-ohjaajiksi opiskeleville. Kanneljärven opisto. Lohja. Luento aiheesta ”Lasten ja nuorten syrjäytymisen ja selviytymisen problematiikat jälkimodernissa yhteiskunnassa”.
- 3.3.1999. Sosiaalisen nuorisotyön ja lastensuojelun symposium. Oulun seudun ammattikorkeakoulu. Sosiaalialan yksikkö. Luento aiheesta ”Tuhat tarinaa lasten ja nuorten syrjäytymisestä”.
- 18.3.1999. Kontaktiseminaari innovatiivisessa työpajaprojektissa mukana oleville oppilaitoksille. Innovatiiviset työpajat ESR –projekti & Opetushallitus. Oulu. Luento aiheesta ”Syrjäytymisen portaat”.
- 8.–9.4.1999. Holtittomasta hortoilusta hallittuun harhailuun –nuorten syrjäytymisen riskit ja selviytymisen keinot. TUHTI Research Network for Youth seminaari. Jyväskylä. Työryhmäalustus aiheesta ”Nuorten elämämpiirit syrjäytymisen ja selviytymisen näyttämönä”.
- 15.–16.4.1999. Nuorten syrjäytymisen ehkäisyhankkeet ja niiden arviointi – koulutuspäivät. Länsisuomen lääninhallitus. Kannonkoski. Luento aiheesta ”Nuorten syrjäytymisen portaat”.
- 4.–5.9.1999. Koulusta työelämään koulutus. Jyväskylän yliopiston täydennyskoulutuskeskus. Kuopio. Luento aiheesta ”Yhteistyön haasteita”.
- 9.–10.9.1999. Hyvinvointia 2000-luvulle. Ehkäisevän työn vaikuttavuus – koulutuspäivät. Oulun seudun ammattikorkeakoulu. Sosiaali- ja terveystieteiden yksikkö. Luento aiheesta ”Lasten ja nuorten syrjäytyminen”.
- 15.9.1999. Minun nuorisoni. Nuorisotutkimusverkoston –teemaseminaari. Tampere. Alustus aiheesta ”Nuoriso kasvatustieteilijän kiikarissa”.
- 1.–6.11.1999. Oulun kaupungin nuorisoviikko. Yleisluento aiheesta ”Lähivastuu: yhteistyön haasteet lasten ja nuorten kasvun tukemisessa”.
- 10.11.1999. Nuorten syrjäytymisen ehkäisy –seminaari. Kuntakoulutus. Helsinki. Luento aiheesta ”Nuorten syrjäytyminen – yhteiskunnallinen ongelma”.
- 27.–28.4.2000. Nuorisokasvatus ammattina – Interventioita osattoman nuoren arkeen. TUHTI Research Network for Youth –seminaari. Tampere. Yleisluento aiheesta ”Lähivastuu – ammatillisen ja vapaaehtoisen työn jännitteet ja yhteistyön haasteet nuorisokasvatuksessa”.
- 26.5.2000. Tutkimus ja tutkijankoulutus seminaari. Oulun yliopisto. kasvatustieteiden tiedekunta. Alustus aiheesta ”Lasten ja nuorten syrjäytymisen ja selviytymisen problematiikat muuttuvassa yhteiskunnassa”.

- 7.–10.6.2000. Making and Breaking Borders. Nordic Youth Research Symposium 2000 Nyris 7. Helsinki. Työryhmä alustus aiheesta “The Insiders and the Outsiders – Youth at Risk and the Problem of Marginalization”.
- 9.9.2000. Lapsuus, nuoruus, vanhemmuus – millainen on tulevaisuus? – koulutuspäivä. Sosiaalialan kasvattajat ja ohjaajat Sosko ry. Oulu. Luento aiheesta ”Vuosituhannen vaihteen yhteiskunta ja lapsiperheen arki – perhe muutosten pyörteissä”.
- 24.–25.1.2001. Kirkon lapsi- ja nuorisotyön strategiasymposium. Ilkko. Luento aiheesta ”Lapset, nuoret ja perheet suomalaisessa todellisuudessa matkalla kohti vuotta 2010”.
- 11.5.2001. Lapsi- ja perhetyön koulutus. Oulun seudun ammattikorkeakoulu. Sosiaali- ja terveystieteiden yksikkö. Kuivaniemi. Luento aiheesta ”Nuorten syrjäytyminen ja syrjäytymisen ehkäisy”.
- 31.5.2001. Studia Elba Studia generalia -luentosarja. Villa Elba Nuorisosiainkeskus & Länsisuomen lääninhallitus. Kokkola. Luento aiheesta ”Nuorten syrjäytymisen uhat ja selviytymisen mahdollisuudet”.
- 20.9.2001. Myötätuuleen -projektin aloitusseminaari. Oulun seudun ammattikorkeakoulu. Sosiaali- ja terveystieteiden yksikkö. Oulu. Luento aiheesta ”Nuorten syrjäytymisen uhat ja selviytymisen mahdollisuudet”.
- 12.10.2001. Myötätuuleen -projektin koulutuspäivä. Oulun seudun ammattikorkeakoulu. Sosiaali- ja terveystieteiden yksikkö. Oulainen. Luento aiheesta ”Tuhhat tarinaa lasten ja nuorten syrjäytymisestä”.
- 22. —26.10.2001. Youth Research Development Programme for Post Graduate PhD Level Researchers. Autumn Scholl. Vilna. Alustus aiheesta ”The Insiders and the Outsiders – Youth at Risk and the Problem of Marginalization”.
- 6.2.2002. Oulun seudun ammattikorkeakoulu. Oulaisten yksikkö. Luento aiheesta ”Asiakkaana nuori”.
- 10.4.2002. NaBa koulutus. Nuorten Akatemia. Rovaniemi. Luento aiheesta ”Nuorten syrjäytyminen ja syrjäytymisen ehkäisy”.
- 12.–13.9.2002. Valtakunnalliset perhetukipäivät. Kotka. Luento aiheista ”Nuoruus 2000-luvun Suomessa” ja ”Nuorten ja perheiden tukeminen eri elämäntilanteissa”.
- 22.–28.10.2002. Morray College. Department of Social Care. Elgin. Scotland. Luennot aiheista “Youth at risk and the Problem of Marginalization” ja “Social exclusion”.

- 9.11.2002. Keskipohjanmaan ammattikorkeakoulu. Sosiaalialan yksikkö. Ylivieska. Luento aiheesta ”Nuorten syrjäytymisen ja selviytymisen problematiikat”.
- 30.–31.1.2003. Työpajaohjaajien neuvottelupäivät. Oulun lääninhallitus. Iso-Syöte. Luento aiheesta ”Työpajojen merkitys nuorten syrjäytymisen ehkäisysä”.
- 25.3.2003. Nuori tukiviidakossa. Ihmisen hyvinvointi ja elinympäristö hankkeen seminaari. Raahen seutukunta ja Oulun seudun ammattikorkeakoulu. Raahen Raaha. Luento aiheesta ”Sosiaalinen ympäristö nuoren hyvinvoinnin tukena”.
- 1.2.2005. Itälapin koulutuskuntayhtymän ja Itälapin oppimiskeskuksen -koulutusseminaari. Kemijärvi. Luento aiheesta ”Nuorten syrjäytymisen uhat ja kuntoutuksen tukeminen koulutuksen haasteina”
- 12.1.2007. Ammatillisen koulutuksen haasteet -teemapäivä. Kalajokilaakson ammatillisen koulutuksen kuntayhtymä. Ylivieska. Luento aiheesta ”Nuorten elämäntilanteiden vaikutus opiskeluun”
- 28.2.2007. Onnistuvat opit – kaikki kymmenen tikkua laudalla. Hämeenlinnan nuorisofoorumin nro 3. Hämeenlinna. Luento aiheesta ”Tuhat tarinaa lasten ja nuorten syrjäytymisestä”.

Edellä mainittujen luentojen ja alustusten lisäksi olen pitänyt useita kymmeniä koulutukselliseen syrjäytymiseen, erityisopetukseen ja opiskelijahuoltoon liittyviä luentoja, erityisesti vuosina 2004–2008.

ACTA UNIVERSITATIS OULUENSIS
SERIES E SCIENTIAE RERUM SOCIALIUM

87. Kumpulainen, Kari (Ed.) (2007) Educational technology: opportunities and challenges
88. Vilppola, Tuomo (2007) Reaalipedagoginen toimintaprosessi—sosiaalipedagogisen työn sovellus koulutuksesta syrjäytymässä olevien nuorten kokonaisvaltaisessa tukemisessa
89. Lujala, Elise (2007) Lastentarhatyö, kansanopetuksen osa ja kotikasvatuksen tuki—toiminnan päämäärät ja toteutuminen Pohjois-Suomessa 1800-luvun lopulta vuoteen 1938
90. Karsikas, Leevi (2007) Metsästyksen ongelmapuhe
91. Juuso, Hannu (2007) Child, Philosophy and Education. Discussing the intellectual sources of Philosophy for Children
92. Eila Estola, Hannu L. T. Heikkinen ja Rauni Räsänen (toim.) (2007) Ihmisen näköinen opettaja. Juhlakirja professori Leena Syrjälän 60-vuotispäivänä
93. Leinonen, Piritta (2007) Interpersonal evaluation of knowledge in distributed team collaboration
94. Holappa, Arja-Sisko (2007) Perusopetuksen opetussuunnitelma 2000-luvulla—uudistus paikallisina prosesseina kahdessa kaupungissa
95. Hyry, Eeva Kaisa (2007) Matti Raekallio soitonopetuksensa kertojana ja tulkitsijana
96. Heikkinen, Eija (2007) Täydennyskoulutus kainuulaisten opettajien käsitysten valossa
97. Kujala, Jukka (2008) Miesopettaja itsenäisyyden ajan Suomessa elokuvan ja omaelämäkerran mukaan
98. Jenni Kaisto, Tiina Hämäläinen ja Sanna Järvelä (2007) Tieto- ja viestintätekniiikan pedagoginen vaikuttavuus pohjoisessa Suomessa
99. Niemi, Hannu (2008) Korkeakoulututkintoihin kuuluvan ruotsin kielen taidon osoittaminen. Korkeakoulujen ruotsinopettajien käsityksiä virkamiesruotsin merkityssisällöistä ja sen taitotasovaatimusosan toteutumisesta
100. Karikoski, Hannele (2008) Lapsen koulunaloittaminen ekologisena siirtymänä. Vanhemmat informantteina lapsen siirtymisessä esiopetuksen kasvuympäristöistä perusopetuksen kasvuympäristöön
101. Mäkitalo, Outi (2008) Huumevalistus ja sen muunnelmat. Opettajien käsityksiä ehkäisevään huumeetööhön suuntautuneesta koulukasvatuksesta ja opetuksesta

Book orders:
OULU UNIVERSITY PRESS
P.O. Box 8200, FI-90014
University of Oulu, Finland

Distributed by
OULU UNIVERSITY LIBRARY
P.O. Box 7500, FI-90014
University of Oulu, Finland

UNIVERSITY OF OULU P.O.B. 7500 FI-90014 UNIVERSITY OF OULU FINLAND

ACTA UNIVERSITATIS OULUENSIS

S E R I E S E D I T O R S

A SCIENTIAE RERUM NATURALIUM

Professor Mikko Siponen

B HUMANIORA

University Lecturer Elise Kärkkäinen

C TECHNICA

Professor Hannu Heusala

D MEDICA

Professor Olli Vuolteenaho

E SCIENTIAE RERUM SOCIALIUM

Senior Researcher Eila Estola

F SCRIPTA ACADEMICA

Information officer Tiina Pistokoski

G OECONOMICA

University Lecturer Seppo Eriksson

EDITOR IN CHIEF

Professor Olli Vuolteenaho

PUBLICATIONS EDITOR

Publications Editor Kirsti Nurkkala

ISBN 978-951-42-9020-6 (Paperback)

ISBN 978-951-42-9021-3 (PDF)

ISSN 0355-323X (Print)

ISSN 1796-2242 (Online)

UNIVERSITY of OULU
OULUN YLIOPISTO

